

**КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Т.Г. КАМІНСЬКА, Л.С. ШАТКОВСЬКА, А.М. ШИШ, Н.М. ДРОБОТ, О.В. ІЛЬЧАК

**ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО
МЕНЕДЖМЕНТУ В
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВАХ**

За редакцією к.е.н., доц. Т. Г. Камінської

Монографія

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
(протокол № 11 від 20.06.2013 р.)*

Київ

2013

ББК 65.052
УДК 657.41:330.145(081)
К18

Рецензенти

д.е.н., професор Сук Л.К.

Національний університет біоресурсів і природокористування України (м.Київ)

д.е.н., професор Максимова В.Ф.

Одеський національний економічний університет (м. Одеса)

д.е.н., професор Пилипенко А.А.

Харківський національний економічний університет (м. Харків)

Камінська Т. Г. Обліково-аналітичне забезпечення фінансового менеджменту на сільськогосподарських підприємствах: [монографія] / За ред. к.е.н., доц. Т.Г. Камінської / [Камінська Т.Г., Шатковська Л.С., Шиш А.М. та ін.]. – К.: ЦП «Компринт», 2013. – 338 с.

Колектив авторів

Камінська Т.Г., к.е.н., доц. – *передмова, розділи 1, 3, 6, висновки*

Шатковська Л.С., к.е.н., проф. – *п. 4.1-4.3, розділ 5*

Шиш А.М., к.е.н., доц. – *п. 2.3*

Дробот Н.М., к.е.н., доц. – *п. 2.2*

Ільчак О.В. – *п. 2.1, 4.4*

У монографії досліджуються наукові проблеми побудови обліково-аналітичної системи сільськогосподарських підприємств, що підпорядковується цілям стратегічного, тактичного та оперативного фінансового менеджменту. Розкрито теоретико-організаційні та методологічні основи бухгалтерського обліку і аналізу діяльності підприємства. Особлива увага приділена питанням інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу, інноваційною діяльністю, ризиками.

Призначена для докторантів, аспірантів, магістрантів, науковців, які досліджують проблеми інформаційного забезпечення менеджменту на сільськогосподарських підприємствах.

ББК 65.052
УДК 657.05:631.162(081)
©Т.Г. Камінська, 2013
© НУБіП України, 2013

Камінська Тетяна Григорівна, декан економічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (з 2011 р. по даний час), кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту. Камінська Т.Г. працювала головним спеціалістом, а згодом – заступником головного бухгалтера Міністерства екології та природних ресурсів України (2000-2003 рр.). Має більше 120 друкованих праць, із них більше 60 надруковано у фахових виданнях, більше 15 у іноземних виданнях та фахових виданнях із цитуванням у міжнародних наукометричних базах, має розділ в міжнародній монографії «Agricultural markets and trade: evidence and perspective of V4 region and its neighbour – Ukraine» (2008), у співавторстві навчальний посібник «Звітність сільськогосподарських підприємств», рекомендований МАП України (2009 р.), підручник «Облік і аудит: українсько-англійський термінологічний посібник», рекомендований МОН України (2010 р.), підручник «Бухгалтерський облік у промислових і агросервісних підприємствах» з грифом МОН України України (2013 р.), дві монографії (1 – одноосібна, 1 – у співавторстві) (2013 р.), має більше 50 тез доповідей та виступів на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, є керівником розробки трьох державних стандартів з обліку та калькулювання собівартості по окремих видах діяльності (2009-2012 рр.). Проїшла підвищення кваліфікації за програмою Certificated Agricultural Professional Accountant (САРА) – сертифікований професійний бухгалтер АПВ (2010 р.). У 2011 р. була нагороджена «Знаком Пошани» Міністерства аграрної політики та продовольства України. Тел. (097) 253-03-33; e-mail: ktg8@yandex.ru

Шатковська Людмила Станіславівна, кандидат економічних наук, професор, Ветеран праці, Відмінник освіти України, Переможець соціалістичних змагань. Протягом 1995-2005 рр. Шатковська Л.С. працювала сертифікованим аудитором, була завідувачем кафедри бухгалтерського обліку Національного аграрного університету. Має більше 250 друкованих праць, з них близько 50 підручників, посібників, монографій. Серед них «Економічний контроль на сільськогосподарських підприємствах» (1994), «Аудит і аудиторська діяльність» (1996), «Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах» (1998), «Бухгалтерський облік на підприємствах АПК» (2004). Більше 80 наукових статей надруковано у фахових виданнях. Має більше 100 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. Неодноразово була нагороджена подяками, грамотами, зокрема Подякою ректора Національного університету біоресурсів і природокористування за вагомий внесок у розвиток університету. Тел.: (044)250-57-23.

Шиш Анатолій Миколайович, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту Національного університету біоресурсів і природокористування України. Має близько 50 друкованих праць. З них більше 20 надруковано у фахових виданнях. Є автором близько 10 навчальних програм, методичних матеріалів, робочих зошитів. Має більше 10 тез доповідей та виступів на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. У 2010-2012 рр. проходив стажування за міжнародними програмами обміну досвідом у Пенсильванському університеті (США), Варшавському університеті наук про життя (Польща), Словацькому аграрному університеті (Словаччина). Викладає дисципліни «Аналіз господарської діяльності», «Фінансовий аналіз», «Стратегічний аналіз», «Теорія економічного аналізу» (українською та англійською мовами).

Дробот Наталія Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Національного університету біоресурсів та природокористування України. Має близько 20 друкованих праць, із них 14 надруковано у фахових виданнях. Є автором 6 навчально-методичних матеріалів, а також співавтором 1 монографії. У 2003 році проходила стажування з питань фінансового менеджменту за програмою CAP/CIPA. У 2010 році проходила підвищення кваліфікації на базі Міністерства аграрної політики та продовольства України та отримала свідоцтво «Експерт-дорадник з питань фінансової діяльності підприємств». У 2011 році пройшла навчання та отримала сертифікат за навчально-тематичною програмою підготовки магістрів зі спеціальності «Державна служба» напрямку «Державне управління» та слухачів курсу підвищення кваліфікації керівних кадрів АПК з питань антикорупційного законодавства. З жовтня 2006 по листопад 2008 року та з липня 2011 до тепер працює начальником планово-фінансового відділу Національного університету біоресурсів та природокористування України. У 2011 році нагороджена Диплом Міністерства економіки України III ступеня «За досягнення в праці».

Ільчак Ольга Вікторівна, аспірант кафедри обліку, аналізу та аудиту Національного університету біоресурсів і природокористування України. Проводить дослідження на тему: «Облік і контроль використання земельних угідь сільськогосподарського призначення». У 2012 р. захистила магістерську роботу на тему «Облік і контроль виробництва зерна». Переможець трьох Всеукраїнських олімпіад зі спеціальності «Облік і аудит» (2011-2012 рр.). Тел.: (098)321-76-02; e-mail: Olja620@ukr.net.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	
1.1. Теоретичні та практичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення управління фінансами.....	
1.2. Місце облікової інформації в системі фінансового менеджменту.....	
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	
2.1. Організація фінансового обліку та облікова політика підприємства.....	
2.2. Особливості методології та методики фінансового аналізу.....	
2.3. Оцінка фінансового стану підприємств основних галузей на основі аналізу фінансової звітності.....	
РОЗДІЛ 3. ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ КРУГООБОРОТОМ КАПІТАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ	
3.1. Облік формування капіталу підприємства.....	
3.2. Облік операцій з придбання.....	
3.3. Облік процесу виробництва.....	
3.4. Облік процесу реалізації (продажу, збуту).....	
3.5. Доходи і витрати як результат кругообороту капіталу в обліку.....	
3.6. Особливості кругообороту капіталу в аграрному секторі України.....	
РОЗДІЛ 4. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
4.1. Економічна суть та класифікація інновацій як основа побудови їх обліково-аналітичного забезпечення.....	
4.2. Державне регулювання та державна політика інноваційного розвитку.....	
4.3. Обліково-аналітичне забезпечення управління інноваційною діяльністю....	
4.4. Облік землі в умовах трансформації земельних відносин.....	
РОЗДІЛ 5. ОБЛІК І КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ	
5.1. Економічна суть і класифікація фінансових ризиків підприємства.....	
5.2. Професійний ризик бухгалтера та облік фінансових ризиків.....	
5.3. Аудиторський ризик у системі менеджменту.....	
РОЗДІЛ 6. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛІПШЕННЯ СИСТЕМИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	
6.1. Обліково-аналітична інформація як основа прийняття рішень у фінансовому менеджменті.....	
6.2. Комп'ютеризація обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту.....	
6.3. Тенденції та перспективи розвитку обліково-аналітичного забезпечення системи фінансового менеджменту.....	
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ПЕРЕДМОВА

Запорукою високого рівня розвитку підприємства є достатнє інформаційне забезпечення управління ним. Цей розвиток, як правило, стримується недостатнім проявом облікової та аналітичної функції менеджменту, зокрема, фінансового. На вітчизняних сільськогосподарських підприємствах відсутня інтегрована система обліково-аналітичного забезпечення, що позначається на якості прийняття рішень з управління фінансовими ресурсами. Її необхідність пояснюється новими завданнями, які треба вирішити господарюючим суб'єктам, а саме підвищення конкурентоспроможності продукції, забезпечення високих темпів росту рентабельності, покращення соціально-економічного стану колективів підприємств.

З реформуванням бухгалтерського обліку визначились підходи і вимоги до системи інформаційного забезпечення, яке повинно сприяти підвищенню результативності управлінських рішень із стратегічних і тактичних питань розвитку підприємства. Існує проблема несформованості обліково-аналітичного забезпечення як інтегрованої системи. У теоретичному плані і в реальній практиці облік зорієнтований, головним чином, на складання фінансової та податкової звітності, інформація якої є недостатньою для управління. Облік і аналіз не повністю задовольняє користувачів інформації та суб'єктів прийняття рішень. Не достатньо сформовані теоретико-методологічні підходи щодо створення інтегрованої системи обліково-аналітичного забезпечення менеджменту, зокрема, фінансового, що знижує його результативність.

Проблеми розвитку теорії і методології бухгалтерського обліку та аналізу знайшли своє відображення у працях вітчизняних і зарубіжних вчених: І.І.Пилипенка, М.Т.Білухи, І.О.Бланка, О.С.Бородкіна, Ф.Ф.Бутинця, М.Ф.Ван Бреда, С.Ф.Голова, О.М.Губачової, О.Д.Гудзинського, К.Друрі, Г.Г.Кірейцева, М.В.Кужельного, В.Г.Лінника, В.Ф.Максімової, Є.В.Мниха, В.Б.Моссаковського, А.А.Пилипенка, М.С.Пушкаря, П.Т.Саблука, В.К.Савчука, Я.В.Соколова, Л.К.Сука, Дж.Фостера, Е.С.Хендріксена, М.Г.Чумаченка та інших вчених.

Питання реформування системи бухгалтерського обліку залишаються невирішеними через недотримання вимог системності, комплексного підходу до розвитку фінансового і управлінського обліку, аналізу й контролю в концептуальному плані орієнтації на вимоги управління фінансовими ресурсами. У більшості наукових праць методологічні підходи до цих проблем розглядаються окремо. Відсутній інтегрований підхід до формування обліково-аналітичного забезпечення як системи. Важливість та необхідність розробки теоретико-методологічних і практичних засад створення та функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення, що відповідала б інтересам різних користувачів економічної інформації, зумовлюють актуальність теми дослідження та її народногосподарське значення. У даній праці автори спробували викласти своє бачення зазначених проблем, запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1.1. Теоретичні та практичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення управління фінансами

Відносини, в які вступають підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища, базуються на інформації про це підприємство. Це дозволяє оцінити можливість практичної реалізації своїх економічних інтересів у взаємовідносинах з ним. Попит на інформацію дуже високий, тому щоб задовольнити різні інформаційні потреби зацікавлених сторін, підприємство мусить упорядкувати потоки своєї фінансової інформації, систематизувати її в залежності від запиту користувачів з точки зору корисності. Отже, одним з головних елементів системи управління є його інформаційне забезпечення.

Однобічно, на нашу думку, підходить до визначення інформації В.В.Ковальов, який стверджує, що інформація – це відомості, які зменшують невизначеність в тій галузі, до якої вони належать [111]. А.С.Сосненко вважає, що інформація – це відомості, одержані з різних джерел, які необхідно знайти чи одержати, вивчити чи дослідити, відкинути чи прийняти, перевірити і за необхідністю перевірити ще раз, перетворити на ресурс, прийняти рішення по його використанню і порахувати (спрогнозувати) її загальну вигоду (економічну, соціальну, технологічну, політичну тощо) [235, с.41]. Як видно, автори акцентують увагу на процесі обробки і підготовки інформації для прийняття рішень.

Ф.І.Хміль пропонує наступне визначення поняття інформації: „У загальному розумінні інформація – це документальні або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі. При цьому інформація відображає стан та зміни стану певної системи” [269]. У цьому визначенні міститься більш широка характеристика інформації. Дійсно, прийняття управлінських рішень має базуватись не лише на інформації господарюючого суб'єкта, але й має враховувати відомості про суспільні явища і середовище суб'єкта господарювання. Більш конкретно до тлумачення інформаційного забезпечення підходить В.В.Ковальов, який об'єднує інформаційну базу в п'ять блоків: відомості регулятивно-правового характеру; фінансові відомості нормативно-довідкового характеру; бухгалтерська звітність; статистична звітність; несистемні дані [111].

Проте, як бачимо, облікове забезпечення представлено лише бухгалтерською і статистичною звітністю. Це значно звужує зміст облікового забезпечення фінансового менеджменту. По-перше, автор не розрізняє рівні забезпечення процесу управління фінансами: макро- і мікрорівень. По-друге, фінансова (бухгалтерська) і статистична звітність містить інформацію лише на звітну дату. Цього явно недостатньо для оперативного управління фінансами.

Отже, обліково-аналітичне забезпечення повинне враховувати інтереси різних користувачів інформації як в часі, так і в просторі.

Цікаву думку з приводу задоволення інформацією різних користувачів висловлює Д.С.Олійник [261]. Автор зазначає, що об'єктивне за своєю природою переважне право вищого менеджменту підприємства формувати фінансову інформацію безперечно нехтує інтересами інших користувачів. Саме ця обставина, вважає він, є головною причиною асиметрії фінансової інформації.

Підприємці залежно від обсягу та видів діяльності вибирають форму бухгалтерського обліку, деталізацію показників, необхідних для маркетингу, менеджменту та інших потреб управління. Всі суб'єкти господарювання, створюючи динамічну систему обліку, здійснюють певний комплекс процедур, які формують обліково-аналітичний процес.

Обліково-аналітичний процес являє собою сукупність процедур з формування і обробки первинної інформації про господарську діяльність, яку здійснюють підприємці, з метою активного впливу на постійне удосконалення виробництва продукції для підвищення ефективності господарювання. Цей процес необхідно розглядати за змістом і технологією обробки інформації, що характеризує господарську діяльність, та перетворює початкові дані в результативні за певними програмами для оптимізації управління виробництвом.

За змістом – це замкнена система збору й обробки обліково-економічної інформації суб'єкта фінансово-господарської діяльності, яка включає: об'єкти обліку, джерела інформації та методичні прийоми обліку. Об'єктами обліку є капітал та джерела його утворення; ресурси, в які вкладений капітал (інтелектуальні, матеріальні, трудові, фінансові, інвестиційні), процеси і результати фінансово-господарської діяльності, виконання господарських і фінансових зобов'язань, розрахунково-кредитні операції.

Джерелами інформації є законодавчо-нормативні акти, планово-регулюючі документи, організаційно-розпорядча документація, методики і стандарти з обліку, первинні документи, реєстри бухгалтерського обліку, фінансова звітність. Інформація формується за певними методичними прийомами. Методичні прийоми – це загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, абстрагування та ін.) та конкретні емпіричні прийоми бухгалтерського обліку, аналізу, контролю (документалістики, двоїстості, органолептичні та ін.).

Американські автори Глен А. Велш і Деніел Г.Шорт розглядають облік як інформаційну систему керування, яка постійно пристосовується до потреб суспільства [43, с.198-212]. З цього випливає висновок, що систему обліку потрібно змінювати і вдосконалювати паралельно з розвитком суспільно-економічних відносин. При цьому вони вважають, що облік знаходиться під впливом таких чинників, як: тип державного правління, тип економічної системи, галузь економіки, тип регулювання та контролю. В.В.Сопко, крім того, називає такі чинники, як вид діяльності (основна, допоміжна,

обслуговуюча), структура організації виду діяльності (цехова або безцехова), характер технології (перервна або безперервна) і т.п. [233].

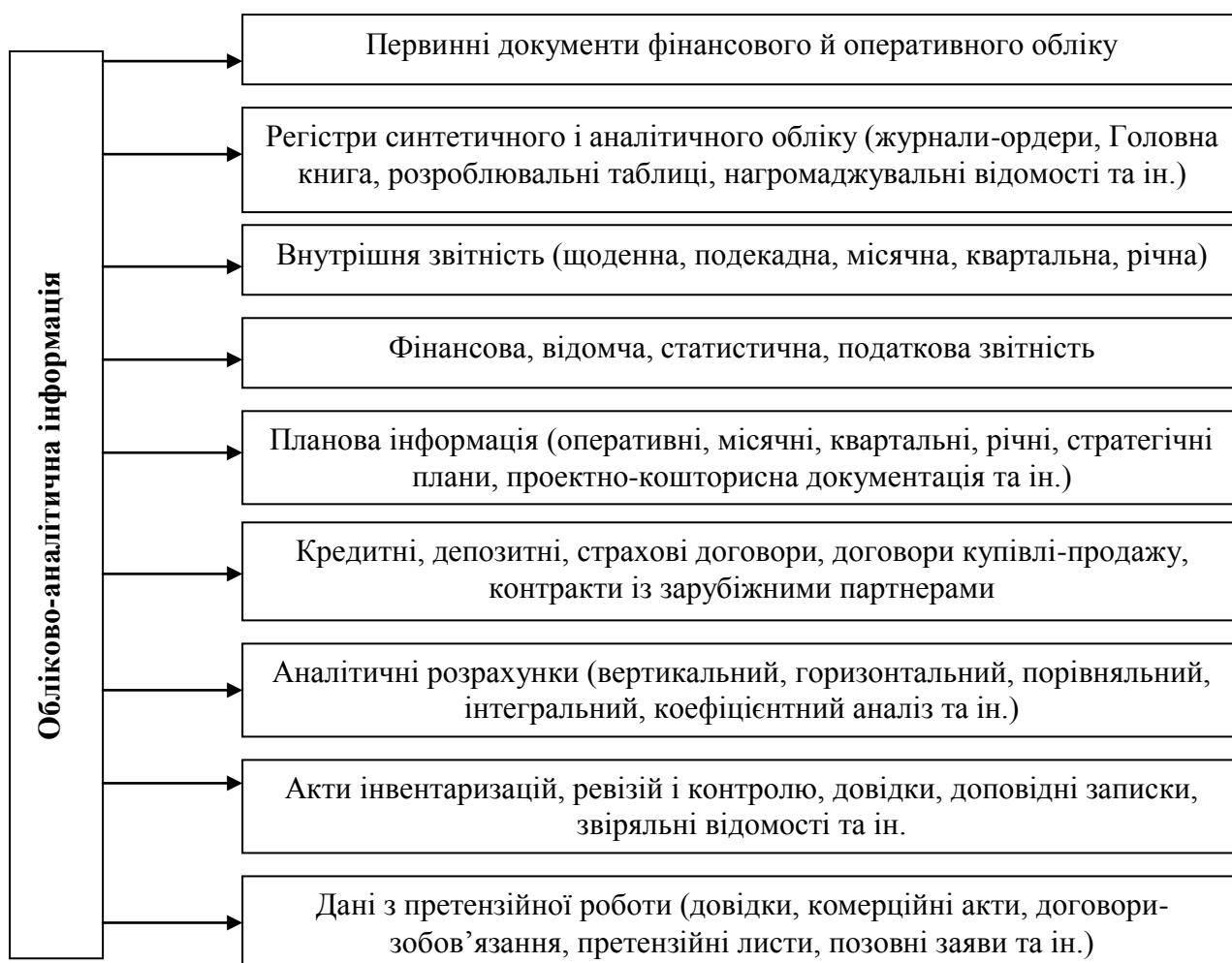
Слід відзначити, що не всі автори розглядають обліково-аналітичний процес як єдину систему. Так, В.В.Сопко і В.П.Завгородній відокремлюють обліковий (первинний, поточний і підсумковий етапи), контрольний (підготовка, обробка даних, узагальнення результатів) та аналітичний (підготовка даних, аналітичні розрахунки, висновки й пропозиції) процеси [234, с. 30-151], але підкреслюють їх тісний взаємозв'язок. М.Т.Білуха вважає, що обліково-аналітичний процес повинен розглядатися як єдина система безперервного добору й обробки необхідних показників [13, с. 203-228]. Проте автор не деталізує, які саме показники є необхідними.

При дослідженні інформаційних потоків варто зупинитися на джерелах формування інформації, яка використовується для прийняття управлінських рішень. Основним і найбільш значимим джерелом є бухгалтерська інформація, тобто інформація, яка надається бухгалтерським обліком. Вважаємо за правомірне ствердження, що вимоги до бухгалтерського обліку, дещо видозмінились у зв'язку із зміною зовнішніх факторів. Це означає, що інформація, надана бухгалтерським обліком має бути більш деталізованою, розширеною і релевантною, відповідати інтересам зовнішніх і внутрішніх користувачів.

Як показують дослідження, питання інформаційного забезпечення менеджменту є досить невизначеним в науковій літературі. Наприклад, у І.Н.Герчикової знаходимо, що управлінські рішення приймаються в системі менеджменту на основі інформації, яку отримуємо і обробляємо у процесі підготовки рішень [42, с.14]. У цій роботі в якості інформаційного забезпечення називається складання й аналіз фінансової звітності по підприємству в цілому та його центрах відповідальності; фінансове планування і контроль [там само, с. 205]. З цього випливає, що задачі менеджменту підмінюються задачами управлінського обліку. Далі відмічається, що управлінський облік як система внутрішньогосподарського управління включає в себе чотири види обліку і звітності: бухгалтерський, оперативний, фінансовий і статистичний, кожний з яких виконує свої специфічні функції та має певні форми звітності [там само, с. 219]. Із цим важко погодитись, оскільки сучасний управлінський облік спрямований, головним чином, на формування інформації про витрати на виробництво продукції та доходи від її реалізації.

Р.А.Фатхутдінов інформаційне забезпечення процесу розробки рішень зводить до розгляду поняття „комунікація”, до класифікації та переробки інформації [252, с. 121]. Крім того, автор підкреслює, що «ведение регулярного, полного и качественного учета функционирования системы менеджмента является одним из основных условий повышения ее эффективности» [там само, с.130]. Ця фраза, як нам здається, вносить плутанину в призначення обліку, оскільки із неї витікає, що облік відображає функціонування системи менеджменту.

Склад обліково-аналітичної інформації для фінансового менеджменту представимо на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Склад обліково-аналітичної інформації для фінансового менеджменту

У деяких випадках питання інформаційного забезпечення менеджменту зводиться до класифікації інформації: до поділу її на зовнішню і внутрішню, загальну, стимулюючу, виключну, контрольну, розподільчу. А.А.Радугін оперує поняттям „управлінські інформаційні системи”, маючи на увазі інтегровані звітні системи, спеціально призначені для допомоги менеджерам у плануванні, здійсненні й контролі діяльності підприємства [166, с.387]. В інших випадках питання про інформаційне забезпечення менеджменту замінюється розглядом його методів і прийомів аналізу. Таким чином, у літературі бухгалтерський управлінський облік як джерело інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень у системі менеджменту або не згадується зовсім, або торкається мимохідь.

На взаємопроникнення управлінського обліку й елементів менеджменту, яке лежить в основі побудови інтегрованої системи управління підприємством, вказує Б.Райан, стверджуючи, що управлінський облік повинен надавати інформацію для прийняття рішень керівниками, однак можна значно розширити рамки обліку. Оскільки облікова діяльність регламентує правила й процедури, вона здійснює широкий вплив на структуру взаємозв'язків всередині організації та сама підпадає під вплив цієї структури [208].

Отже, не дивлячись на різноманіття літературних джерел з менеджменту, питання його інформаційного забезпечення залишається відкритим. Фундаментом оперативного менеджменту, його банком даних повинен стати управлінський облік та управлінський аналіз. Особливу увагу потрібно надавати якості інформації, зокрема обліково-аналітичного характеру, яка досить помітно впливає на обсяг витрачання матеріальних і фінансових ресурсів, рівень прибутковості, ринкову вартість підприємства та інші показники, що характеризують рівень добробуту власників і працівників, темпи розвитку підприємства.

Спроби розкрити суть обліково-аналітичного забезпечення управління як інтегрованої системи вже мали місце в економічній літературі. Окремі підходи щодо даного поняття, як вже згадувалось раніше, знайшли своє відображення в працях М.Т.Білухи, але він приділяв увагу більше обліково-аналітичному процесу, а не забезпеченню управління [13]. Цією проблемою займалися В.Сопко та В.Завгородній. Проте вони більше уваги приділяли організації технології обліку, аналізу й контролю [234]. І.Р.Кузьмич у своїй праці [128] досліджував облікове забезпечення на прикладі функціонування науково-виробничих систем, але його робота була спрямована на організацію співпраці науковців і виробників нової продукції.

Нашою ж метою є поглиблення теоретичних основ та обґрунтування практичних прийомів обліково-аналітичного забезпечення саме фінансового менеджменту в сільськогосподарських підприємствах. З цього погляду представляють інтерес праці Т.М.Пахомової. При розкритті суті обліково-аналітичного механізму як інтегрованої системи нею покладені в основу такі основні критерії: системність; регулювання економічних відносин; функціональне призначення; цільова спрямованість. Обліково-аналітичний механізм вона визначає як „інтегровану систему способів обліково-аналітичного забезпечення менеджменту шляхом здійснення специфічних внутрішньосистемних функцій, зокрема інформаційних щодо суб'єктів влади, власності, відповідальності та ін. суб'єктів за інтересами при розв'язанні загальносистемних задач; форму регулювання економічних інтересів” [174].

Ми погоджуємось з позицією Т.М.Пахомової, які розглядають обліково-аналітичний механізм управління як „систему способів ведення обліку господарської діяльності, форму регулювання економічних відносин, яка шляхом здійснення внутрішніх функцій покликана забезпечити реалізацію зовнішніх функцій в єдиному відтворювальному процесі” [там само]. Наше ж завдання – дати визначення поняття саме „обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту” і обґрунтувати методичні й практичні положення з формування його як системи.

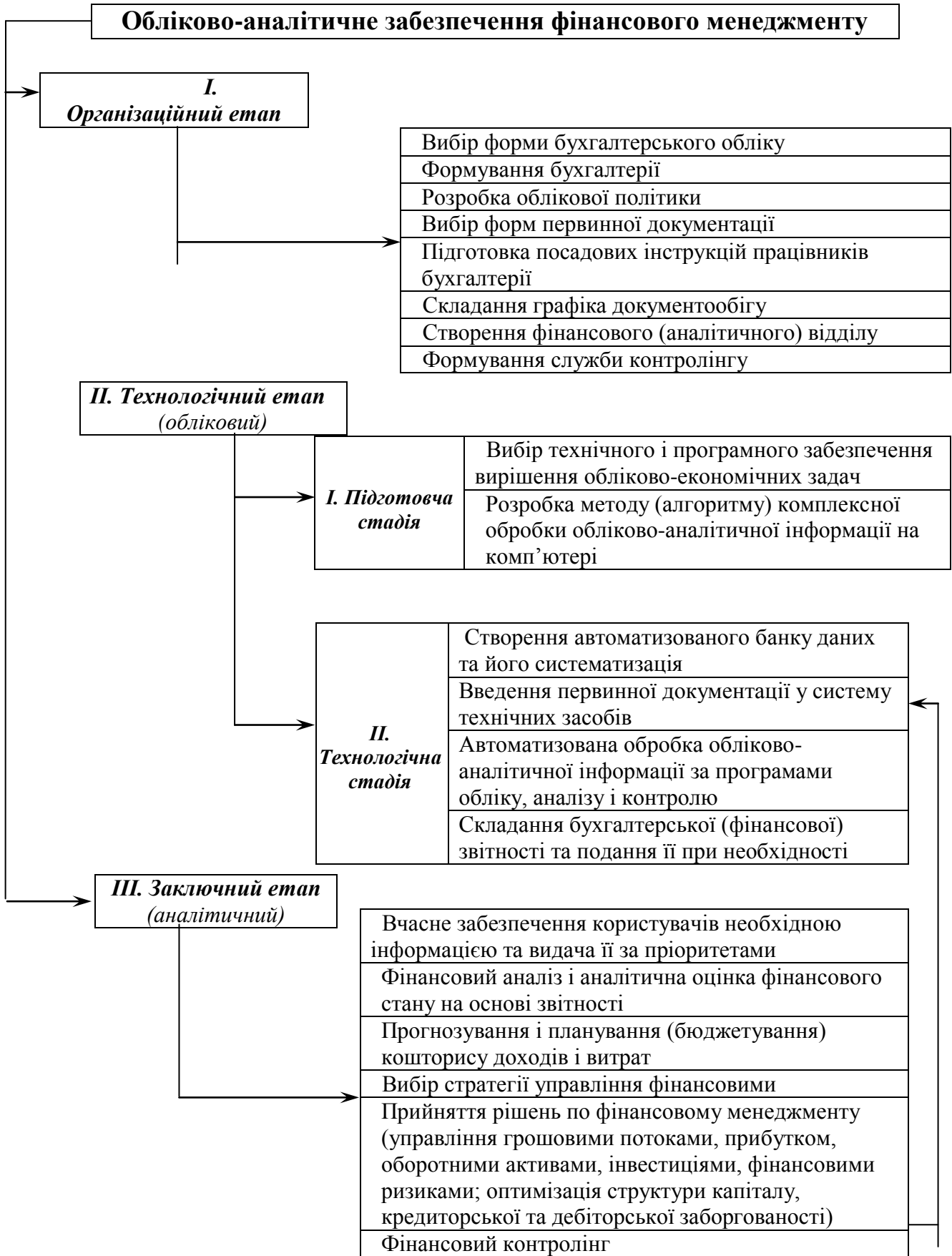
Представляє інтерес робота Т.М.Ліхтер [139], де вона сформулювала концепцію якісного аналізу, суть якого полягає у дослідженні визначеності або індивідуальності розчленування цілого на складові елементи і виявлення взаємозв'язків між ними, а також обґрунтувала доцільність розмежування кількісних і якісних показників для вибору адаптивних моделей оцінки і прогнозування результатів діяльності.

Дослідженням обліково-аналітичного забезпечення виробничого менеджменту на мікрорівні займалася Г.О.Скрипник [226]. Ми ж розглядаємо обліково-аналітичне забезпечення на мікро- та макрорівні, і саме „фінансового менеджменту”.

Обліково-аналітичне забезпечення являє собою досить складну інформаційну систему, тому що мова йде про різні рівні управління, багаточисельні об'єкти фінансового менеджменту. При цьому потрібно враховувати інформаційні взаємозв'язки між фінансовим менеджментом на макро- і мікрорівні, а також взаємозалежність між рівнями, тому що на макрорівні необхідна інформація мікрорівня, і навпаки – на мікрорівні необхідна інформація макрорівня. Фінансова звітність не в повній мірі задовольняє не тільки макро-, а й мікрорівень. Обліково-аналітичну інформацію можна формувати за такими класифікаційними ознаками: за рівнем управління – макроекономічна, мікроекономічна; за користувачами – зовнішня, внутрішня; за видами управління – оперативна, поточна, стратегічна, інноваційна; за змістом – за об'єктами, за видами діяльності, за галузями; за функціональною ознакою – планова, нормативна, оперативно-технічна, дані фінансового, управлінського, статистичного обліку, контрольна, аналітична. Класифікація обліково-аналітичної інформації наведена нами в додатку Е.

На основі дослідження теоретичної суті інформаційного забезпечення менеджменту ми дійшли висновку, що *система обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту* являє собою безперервне і цілеспрямоване формування відповідних інформаційних потоків, підпорядкованих вимогам планування, аналізу, підготовки ефективних управлінських рішень і контролю за їх виконанням у фінансовій діяльності підприємства. Теорія обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту передбачає розгляд його як цілісної системи взаємопов'язаних облікових і аналітичних способів та інструментів управління фінансами. Таким чином, система обліково-аналітичного забезпечення як єдина, інтегрована система повинна виконувати обслуговуючу функцію потреб управління, яка б відповідає вимогам керівників, власників, акціонерів, інвесторів, представників влади та інших користувачів інформації.

Для того, щоб система працювала, важливо виробити організаційні й методичні підходи до її створення. На основі схеми технології обліково-аналітичного процесу, яку подає М.Т.Білуха [13, с. 206] ми пропонуємо формування системи обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту здійснювати за такими етапами: організаційний, технологічний, заключний (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Структура обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту на підприємстві

Організаційний етап включає: вибір форми бухгалтерського обліку, формування бухгалтерії як структурного підрозділу підприємства, розробку посадових інструкцій працівників бухгалтерії, вибір форм первинної документації, складання графіків документообігу, внутрішньої і фінансової звітності. Форму обліку підприємство обирає самостійно з числа затверджених відповідними державними органами управління – Мінфіном, Держкомстатом, Держказначейством, відомствами. Формування бухгалтерії проводиться адміністрацією підприємства. Керівник підприємства наймає головного бухгалтера і доручає йому створення окремого підрозділу – бухгалтерії. Головний бухгалтер залежно від обсягу господарської діяльності планує склад і структуру бухгалтерії, визначає її штатну кількість, проектує розподіл обов'язків, утворення за необхідності відділів бухгалтерії.

Посадові інструкції працівників бухгалтерії розробляються головним бухгалтером відповідно до розподілу обов'язків у структурі бухгалтерії. За нашими дослідженнями, лише в окремих сільськогосподарських підприємствах Васильківського району складаються посадові інструкції (Додаток Б), а це негативно впливає на організацію роботи бухгалтерії. Вибір форм первинної документації є найбільш відповідальною ланкою на організаційному етапі обліково-аналітичного забезпечення. Документація відіграє важливу роль в оперативному менеджменті. Завданням головного бухгалтера є вибір таких форм первинної документації, які б відповідали характеру і змісту господарської діяльності з врахуванням типових форм документів. Слід підкреслити, що оскільки первинна документація є основним доказом у вирішенні майнових, фінансових, договірних та інших спорів у судових і правоохоронних органах, то вона повинна мати реквізити, передбачені нормативними актами для юридичних доказів.

Для забезпечення ритмічного і своєчасного надходження до бухгалтерії первинних документів із підрозділів підприємства і безперервного відображення господарської діяльності в системі бухгалтерського обліку складають графіки документообороту.

У великих сільськогосподарських формуваннях створюють фінансовий або аналітичний відділ і службу контролю. Аналітичний відділ здійснює фінансовий аналіз і надає аналітичну оцінку фінансового стану підприємства; займається прогнозуванням і плануванням (складає бюджет) кошторису майбутніх доходів і витрат; приймає активну участь у виборі стратегії управління фінансовими ресурсами; готує пропозиції для фінансового менеджменту. Впровадження на підприємстві системи фінансового контролю дозволяє значно підвищити ефективність всього процесу управління фінансовою діяльністю.

У великих підприємствах, як показує досвід, доцільно створювати *диспетчерську службу*, яка б надавала оперативні дані про господарські процеси, а також реагувала на зміни у фінансовому середовищі. Це стало досить актуальним сьогодні, коли деякі процеси, особливо у фінансовій сфері, відбуваються настільки швидко (іноді обчислюючи не днями, а годинами і навіть хвилинами), що не завжди є можливість одразу повідомити про це керівництво підприємства і прийняти оперативне рішення. Диспетчерська

служба певною мірою вирішила б цю проблему. Прикладом є агрофірма „Світанок” (Додатки Н-П).

Отже, система організаційного забезпечення фінансового менеджменту являє собою взаємопов'язану сукупність внутрішніх структурних служб і підрозділів підприємства, які забезпечують розробку і прийняття управлінських рішень по окремих напрямках фінансової діяльності.

Організаційне забезпечення фінансового менеджменту має бути інтегроване із загальною структурою управління підприємством, що дозволяє забезпечити координацію дій фінансової адміністрації з іншими управлінськими органами. На організаційному етапі формується облікова політика, в якій визначають основні засади відображення в обліку процесів господарської діяльності за часовим і економічним змістом. Слід додати, що облікова політика підприємства повинна бути спрямована на розкриття творчих здібностей підприємців у підвищенні ефективності господарювання, впровадженні нових технологій для задоволення власних потреб і виконання зобов'язань перед державою.

Для оперативного управління широко використовуються внутрішньогосподарська звітність та інші дані управлінського обліку. Аналіз робіт з проблем управлінського обліку свідчить, що його зміст розуміють по-різному. Одні автори приписують управлінському обліку невластиві функції: бюджетування, прогнозування, аналіз, ототожнюючи таким чином функції бухгалтера з функціями обліку. Інші науковці зводять управлінський облік до обліку витрат і калькулювання собівартості продукції. Разом з тим значна частина науковців схиляється до думки, що управлінський облік поширюється і на інші об'єкти, а фінансовий облік теж виконує управлінську функцію. Цей погляд заслуговує підтримки.

Доцільність поділу обліку на фінансовий і управлінський зумовлюється, на наш погляд, необхідністю організаційних змін у побудові обліково-економічної служби, розподілом службових обов'язків на базі інтеграції різних функцій управління: бюджетування, обліку, контролю й аналізу, визнання за бухгалтером більш широких повноважень, що надає право заміни традиційної назви професії бухгалтера на *бухгалтера-економіста* в галузі рослинництва, тваринництва, *бухгалтера-фінансиста* у фінансовій та інвестиційній діяльності.

Зміщення акцентів саме в бік організаційної побудови обліково-економічної служби дасть можливість суттєво поліпшити обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством. Разом з тим, як показала практика, слід враховувати і необхідність спеціалізації бухгалтерів з формування окремих інформаційних масивів за інтересами окремих користувачів інформації: податкова служба, статистичні органи, інвестори, власники, управлінський персонал різних рівнів управління. Зміни в розподілі обов'язків поліпшать і раціоналізують обліково-аналітичне забезпечення управлінського персоналу для досягнення стратегічної мети підприємства. Ця пропозиція стосується великих сільськогосподарських формувань. У невеликих фермерських, приватних сільськогосподарських підприємствах бухгалтер виконує всю обліково-економічну роботу, поєднуючи економічні функції управління.

На *технологічному етапі* обліково-аналітичного забезпечення виконується обробка первинної документації. Складається вона з підготовчої та технологічної стадії. Підготовча стадія передбачає технологічну і програмну підготовку до створення якісно нової обліково-економічної інформації за змістом, формою і параметрами, передбаченими технічними засобами, а також створення автоматизованої системи обробки інформації на комп'ютері. На цій стадії розробляють алгоритм (послідовність дій), який включає техніко-економічне обґрунтування, складання технічного завдання, а також технічний і робочий проект. Іншими словами, здійснюється підготовка технічного, програмного, математичного і лінгвістичного забезпечення для вирішення обліково-економічних задач.

Технологічна стадія – це процес створення нової обліково-економічної інформації для управління господарською діяльністю, що включає: створення автоматизованого банку даних та його систематизацію; введення первинної документації у систему технічних засобів; автоматизовану обробку обліково-аналітичної інформації за програмами обліку, аналізу і контролю.

Складання фінансової звітності та її подання є наступним кроком на цьому етапі. Вона включає відповідні форми фінансової звітності, податкові декларації, статистичні форми звітності, які стосуються фінансової інформації, а також звітності, що подаються органам соціального страхування. Велика увага до звітності пояснюється тим, що будь-яке підприємство в тій чи іншій мірі постійно потребує додаткових джерел фінансування. Знайти їх можна на ринку капіталів, приваблюючи потенційних інвесторів і кредиторів шляхом об'єктивного інформування про свою фінансово-господарську діяльність, в основному за допомогою фінансової звітності. Наскільки привабливі опубліковані фінансові результати, настільки й висока ймовірність отримання додаткових джерел фінансування. Фінансова звітність є основною складовою обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту.

Згідно з НСБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» до її складу відносяться баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал, примітки до річної фінансової звітності. На *заключному етапі* обліково-аналітичного забезпечення здійснюється видача новоствореного інформаційного продукту і подальша робота із ним. Відбувається видача необхідної інформації за пріоритетами (керівнику підприємства першочергово). Слід зазначити, що при наданні інформації спостерігається така закономірність – *чим вищий рівень управління, тим більш узагальнена інформація потрібна*, а цьому сприятиме багатопрограмний режим роботи комп'ютера.

На основі звітності аналітичний відділ підприємства здійснює детальний фінансовий аналіз господарської діяльності, дає аналітичну оцінку змінам у фінансовому стані господарства та її подає на розгляд адміністрації. Одним із найпоширеніших видів аналізу є аналіз фінансових коефіцієнтів (коефіцієнти ліквідності, управління активами, управління кредитами, прибутковості), які досить популярні серед аналітиків, оскільки їх легко обчислити на підставі даних фінансових звітів підприємств. Однак цінність обрахованих коефіцієнтів залежить від достовірності й повноти інформації, поданій у фінансовій

звітності. Коефіцієнти допомагають правильно оцінити ситуацію, ставити запитання, але часто не дають відповіді на них.

Головне, щоб у процесі аналізу не просто здійснити переклад мови цифр на мову прози, прокоментувавши, що той чи інший коефіцієнт зменшився чи збільшився, а визначити можливі причини, за яких відбулися зазначені зміни в коефіцієнтах. Особливо важлива цінність коефіцієнтного аналізу полягає в тому, щоб знайти не тільки пояснення, а й спровокувати нові аналітичні запитання, сприяти формуванню багатовимірного розуміння фінансового стану підприємства. Суттєвим недоліком коефіцієнтного аналізу є запозичення нормативних значень коефіцієнтів із зарубіжної практики.

У механізмі фінансового менеджменту важлива роль належить системам і методам внутрішнього фінансового контролю і контролю за виконанням прийнятих рішень, який являє собою організований самим підприємством процес перевірки виконання і забезпечення реалізації управлінських рішень у сфері управління фінансами підприємства з метою досягнення стратегічних цілей і попередження кризових ситуацій, які можуть призвести до банкрутства.

Контроль є функцією управління, завданням якого є кількісна і якісна оцінка та облік відхилень від очікуваних результатів діяльності. Головні інструменти виконання такої функції менеджменту – це спостереження, перевірка всіх сторін діяльності, і фінансово-економічної зокрема, оцінка і аналіз. У процесі управління контроль виступає як елемент зворотного зв'язку, так як за його даними коректуються раніше прийняті фінансові рішення і плани.

Інтеграцію інформаційних функцій забезпечує *фінансовий контролінг* – сукупність методів фінансового менеджменту, обліку, планування, аналізу, і контролю. Це система контролю за фінансовою діяльністю підприємства, своєчасне виявлення відхилень фактичних значень контрольних показників від планових і визначення чинників, що зумовили ці відхилення, вжиття оперативних заходів для нормалізації фінансового стану [168].

Контролінг можна назвати останньою ланкою попереднього обліково-аналітичного циклу і водночас він є початком нового – безперервний господарський процес вносить свої корективи у фінансово-господарську діяльність і знову відбувається введення первинної документації у систему технічних засобів, її автоматизована обробка, аналіз прийняття фінансових рішень і т.д. (рис. 1.2).

Слід зазначити, що застосування комп'ютерної техніки вносить значні зміни до організації бухгалтерського обліку, причому обчислювальна техніка з допоміжного засобу перетворюється на визначальний фактор організації обліку. Ці зміни зумовлені тим, що змінюються способи обробки даних, за яких забезпечується висока швидкість надання звітної інформації.

Останнім часом з'явилося багато бухгалтерських програм типу "1С: Бухгалтерський учет для Украины", "Парус", „БЕСТ", "Галактика", "Фінанси без проблем" та інші. Такі програми повністю готові до роботи, при цьому в них можна здійснювати окремі корективи на зміни в законодавстві та з врахуванням особливостей діяльності підприємства.

Обліково-аналітичне забезпечення повинне сприяти досягненню цілей підприємства шляхом забезпечення менеджменту зведено-аналітичною інформацією для обґрунтування управлінських рішень, яка характеризуватиме як внутрішнє, так і зовнішнє середовища. *Основна функція обліково-аналітичного забезпечення* – це функція обслуговування управління. При цьому зазначимо, що обліково-аналітичний процес як інтегрована цілісність має свою систему функцій. Основними з них, на нашу думку, є: формування зведено-аналітичної інформації для обґрунтування і прийняття управлінських рішень; аналітичне осмислення явищ і процесів зовнішнього і внутрішнього середовища з передбаченням можливих тенденцій їх розвитку та впливу на діяльність підприємств – його фінансово-економічний стан; організаційно-аналітичне сприяння реалізації стратегій та досягнення цілей підприємства; забезпечення системи управління формуванням та використанням можливостей підприємства; обслуговування системи зобов'язань та його обліково-аналітичний механізм; обліково-аналітичне регулювання внутрішньосистемних господарсько-економічних відносин тощо.

М.Т.Білуха стверджує, що “наукова організація обліково-аналітичного процесу виникла у зв'язку з потребою координації і взаємозв'язку облікових і контрольних процедур при обліку і контролі фінансово-господарської діяльності” [13, с.300]. Як і кожна система, обліково-аналітичне забезпечення має бути раціонально організоване, тобто всі елементи системи упорядковані, приведені у системний взаємозв'язок і постійно вдосконалюватись.

Потребує сьогодні розробки і аналітична політика. Остання в економічній літературі практично не розкривається. Не розкрита також суть обліково-аналітичної політики як інтегрованої системи. Розкриваючи обліково-аналітичну політику, слід врахувати: мету обліково-аналітичного механізму; кінцевий результат дії обліково-аналітичного механізму; вимоги менеджменту різних рівнів управління щодо формування обліково-аналітичного механізму; функції обліково-аналітичного механізму як інтегрованої системи.

Взявши за основу названі вимоги, ми вважаємо, що під *обліково-аналітичною політикою* підприємства слід розуміти концепцію створення результативної інтегрованої системи обліково-аналітичного забезпечення менеджменту, спрямованого на ефективне функціонування підприємства при досягненні загальних цілей шляхом формування зведено-аналітичної інформації для обґрунтування управлінських рішень стратегічного, поточного та оперативного характеру. Реалізація обліково-аналітичної політики потребує формування обліково-аналітичного забезпечення, адекватного вимогам менеджменту.

Ефективність системи обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту залежить від компетенції персоналу, що виконує облікові й аналітичні завдання, і від тієї уваги, яку приділяє керівництво та власники підприємства фінансовій оцінці результатів діяльності та стану підприємства. В цьому контексті цикл обробки обліково-аналітичної інформації становить важливу частину діяльності підприємства, тому що кінцевий результат циклу дійсно відіграє важливу роль у процесі прийняття фінансових рішень.

Ми пропонуємо визначити перелік тих показників фінансової діяльності, які повинні бути в центрі уваги вищого керівництва підприємства та організувати збір бухгалтерської інформації по кожному з об'єктів обліку, які визначають ступінь ефективності використання окремих видів ресурсів і процесів. Використання такої узагальнюючої інформації забезпечить систему управління надійними даними для прийняття рішень та підвищить ступінь довіри користувачів інформації до підприємства при інвестуванні капіталу в його розвиток.

Крім того, слід врахувати тенденції та фактори, які все вагомніше впливають на виробничо-підприємницьку діяльність і відповідно на обліково-аналітичні процеси. Серед них можна виділити наступні: 1. Розвиток ринкових відносин разом із ростом невизначеності зовнішнього середовища, розширенням форм, методів і змісту економічної діяльності. 2. Поглиблення розподілу праці в економіці поряд із ускладненням виробничих зв'язків між учасниками економічних процесів, а, отже, й підвищенням якісних вимог до методів регулювання господарською діяльністю, до їх інформаційного забезпечення. 3. Постійне прискорення науково-технічного прогресу та впровадження сучасних високих технологій, а значить і ускладнення техніко-технологічної складової економічної діяльності. 4. Впровадження прогресивних інформаційних технологій та тотальна комп'ютеризація процесів і систем, а особливо активно у сфері обліково-аналітичної діяльності. 5. Поширення інтеграційних процесів у міжнародній економічній діяльності разом із ростом міжнародних зв'язків. 6. Необхідність поширення впровадження прогресивного світового досвіду, методів і стандартів обліково-аналітичної роботи та аудиторської діяльності. 7. Значне зростання впливу фактору часу у економічній діяльності у зв'язку із підвищенням рівня конкуренції та прискорення динаміки цих процесів.

Це об'єктивно вимагає підвищення уваги до змісту та методів облікової діяльності, як з боку держави, так і суб'єктів господарської діяльності. Виходячи із цього, зміст та методи обліково-аналітичної діяльності на підприємстві значно змінюються та поширюються.

По-перше, суттєво зростає вагомість та складність аналітичної роботи. Виконання традиційного обліку як кількісного вимірювання та відображення процесів економічної діяльності повинне доповнюватися оцінкою й аналізом її стану і результатів. Відбувається збільшення впливу факторів і підвищення ступеня невизначеності зовнішнього середовища підприємств у ринкових умовах, що вимагає застосування більш дієвого та ефективного інструментарію аналітичної роботи на основі системного аналізу, економіко-математичних методів та моделей, математичного програмування.

По-друге, зростають вимоги до аналізу динаміки економічної діяльності підприємств та її результатів, а це підводить до їх прогнозування як логічного завершення цього напрямку аналітичної роботи.

По-третє, підвищуються вимоги до повноти, своєчасності, достовірності та якості інформаційного забезпечення організації та управління діяльністю підприємств зі сторони їх обліково-аналітичних підрозділів.

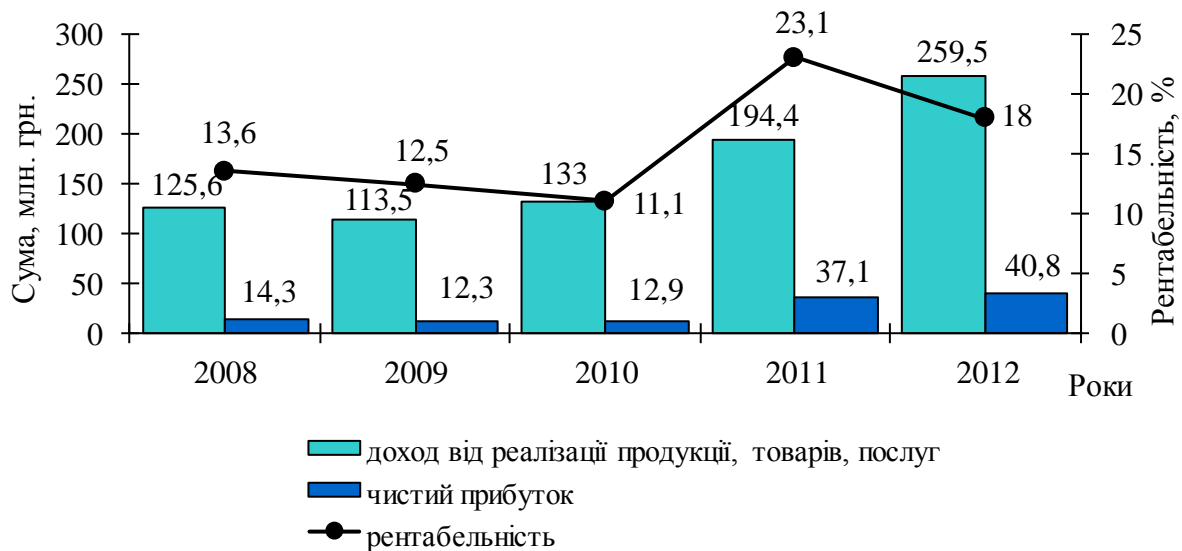
Таким чином зазначені фактори розвитку обліку зумовлюють передумови його формування як обліково-аналітичної системи. Аналітична складова цієї системи закономірно стає невід'ємним продовженням її облікової частини. Основні функції зазначеної обліково-аналітичної системи разом із обліковими будуть поширюватися у напрямках: а) аналітичної обробки облікової інформації до найбільш придатного для рішень стану із визначенням їх допустимих діапазонів; б) прогнозування динаміки розвитку підприємства та його підрозділів із врахуванням фінансових ризиків і можливостей виникнення загрозливих ситуацій; в) визначення економічного й фінансового стану підприємства, рівня досягнення поставлених цілей, діагностика потенціалу і резервів його використання; г) моніторинг безпеки підприємства, екологічного середовища.

1.2. Місце облікової інформації в системі фінансового менеджменту

Загострення проблеми удосконалення фінансового менеджменту пояснюється слабким фінансовим станом сучасних сільськогосподарських підприємств. Можна помітити загальну тенденцію розвитку сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та господарювання. Фактично основна продовольча галузь економіки на грані банкрутства. Такий стан спричинено, головним чином, трьома факторами.

По-перше, високим рівнем цін на споживані сільським господарством матеріально-технічні ресурси, роботи і послуги. Особливо зросли ціни на електроенергію, паливо, мінеральні добрива та хімічні засоби захисту рослин і тварин, нафтопродукти, продукцію машинобудування і будівельні матеріали. По-друге, зниженням платоспроможного попиту населення, що зумовлено швидкими темпами підвищення роздрібних цін, тарифів на послуги населенню і відносно повільного збільшення заробітної плати працівників, пенсій і стипендій. Внаслідок цього сільгоспідприємства не мали можливості реалізовувати продукцію за сформованими витратами виробництва і змушені продавати її нерідко за цінами нижче собівартості, тобто працювати збитково. Це призвело до скорочення виробництва, особливо у тваринництві. По-третє, порушенням господарських зв'язків, економічних відносин партнерів і пропорцій між розвитком сільського господарства і поставками необхідних матеріальних ресурсів, котрі різко скорочувалися.

За даними проведеного аналізу фінансовий стан сільськогосподарських підприємств Васильківського району Київської області можна вважати незадовільним, хоча протягом 2008-2012 рр., відмічається поступова позитивна тенденція збільшення суми прибутку (додаток А.1) за рахунок таких прибуткових підприємств як ПСП „Агрофірма ”Світанок”, СФГ „Зоря”, ПСП „Лосятинське” (рис. 1.3). В цілому ж за цей період із 25 досліджуваних 6-8 сільськогосподарських підприємств постійно знаходяться у кризовому стані (до 86% збитковості) і лише 5-6 є стабільно прибутковими (23-67% рентабельності).

Рис. 1.3. Динаміка фінансових результатів від реалізації продукції аграрних підприємств Васильківського району Київської області

Під впливом процесів реформування економіки в Україні склалася нова *фінансова система*, яка є підсистемою соціально-економічної системи і включає різноманітні фінансові відносини, пов'язані з формуванням і використанням грошових ресурсів, а також сукупність фінансових установ країни. Із загальної системи управління виділився такий його напрямок як *фінансовий менеджмент*, що зумовлено появою в ринковому середовищі нових процесів та інструментів їх реалізації. Це стосується, в першу чергу ринку цінних паперів (фондового ринку), нематеріальних активів, появи нових форм інвестування, інновацій.

Питанням фінансового менеджменту на сучасному етапі присвячені роботи вітчизняних авторів – І.О.Бланка, О.Д.Гудзинського, Й.С.Завадського, А.М.Поддєрьогіна та ін. [15; 54; 78; 262]. Вони, як правило, беруть за основу концепції російських (І.Т.Балабанова, Н.Л.Павлової, Є.С.Стоянової, Г.Б.Поляка та ін.) [7; 168; 238; 265] і зарубіжних вчених (Є.Г.Бріггема, Г.А.Велша, Е.С.Хендриксена, Р.Н.Холта та ін.) [20; 43; 268; 270], акцентуючи увагу на управлінні грошовими потоками, прибутком, на аналізі фінансового стану підприємства за допомогою фінансових показників. “Безумовно, зарубіжний досвід розвитку становлення фінансового менеджменту як науки представляє інтерес в теоретичному і практичному плані, але його вивчення необхідно не для копіювання, а для застосування із врахуванням вітчизняних особливостей розвитку економіки”, – підкреслює Г.Г.Кірейцев [263, с.3].

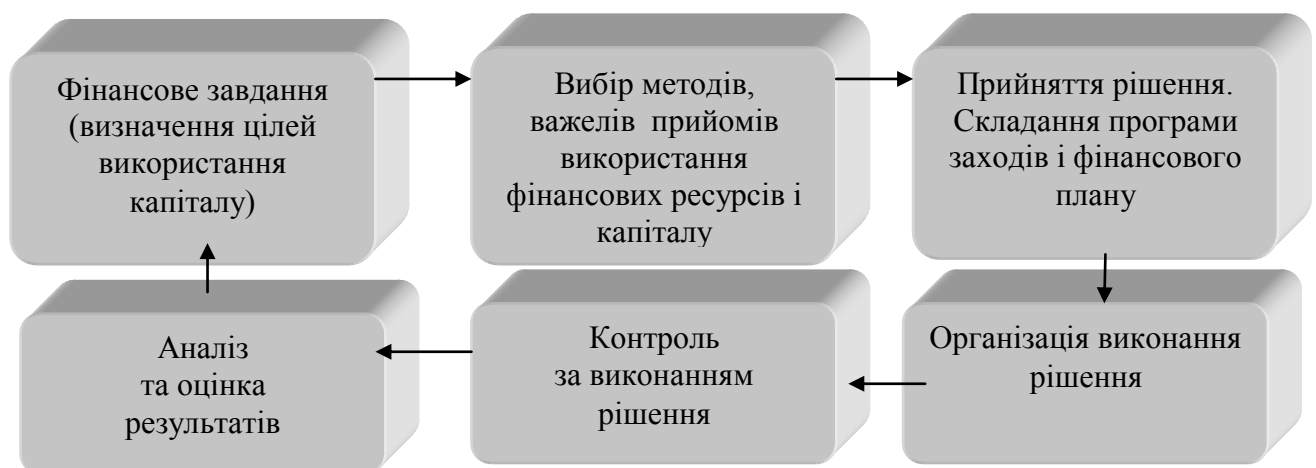
У країнах із ринковою економікою принципи і методи управління фінансами ще на межі XIX-XX століть оформилися в спеціалізовану сферу знань, яка отримала назву “фінансовий менеджмент”. За столітній період свого існування фінансовий менеджмент значно розширив коло проблем, що вивчаються. Якщо при зародженні розглядалися в основному фінансові питання створення нових підприємств, а пізніше – управління фінансовими інвестиціями та проблеми банкрутства, то в даний час він включає практично всі напрямки управління фінансами [48, с.7]. Ряд проблем фінансового

менеджменту в останні роки отримали свій поглиблений розвиток у нових, відносно самостійних сферах знань – фінансовому аналізі, інвестиційному менеджменті, ризик-менеджменті, антикризовому управлінні підприємством при загрозі банкрутства [1; 58; 64; 90; 181; 205; 238].

Становлення і розвиток в Україні ринкової інфраструктури докорінно змінили економічне, інформаційне і правове середовище функціонування підприємств, зміст їхньої фінансової діяльності. Тому у нашій країні практика ефективного фінансового менеджменту знаходиться лише у стадії становлення, стикаючись із об'єктивними труднощами даного етапу розвитку української економіки, недосконалістю нормативно-правової бази, недостатнім рівнем підготовки спеціалістів до роботи у кризових економічних умовах [48]. Поступовий вихід країни з тривалої економічної кризи безпосередньо пов'язаний з поліпшенням фінансового стану суб'єктів господарювання всіх форм власності у багатьох сферах діяльності. Подальший розвиток країни дозволить у повній мірі використати теоретичний базис і практичний досвід фінансового менеджменту.

Після тривалих дебатів у спеціальній літературі англійський термін “менеджмент” і російський “управління” розглядаються як тотожні, або взаємозамінючі. Ряд дослідників вважають, що це результат об'єктивних процесів суспільного розвитку, які здійснюють вплив на трактування понять і підходи до розкриття їх змісту [40, с.8]. Чіткої єдиної теорії менеджменту в Україні ще не вироблено.

У літературних джерелах фінансовий менеджмент визначають як систему принципів, засобів та форма організації грошових відносин підприємства, спрямовану на управління його фінансово-господарською діяльністю, в яку входять: розробка і реалізація фінансової політики підприємства; інформаційне забезпечення, зокрема формування і аналіз фінансової звітності підприємства; оцінка інвестиційних проектів і формування “портфеля” інвестицій; поточне фінансове планування та контроль [77; 84; 89; 104; 147; 213; 215]. На рис. 1.4 подана загальна схема фінансового менеджменту.

Рис. 1.4. Загальна схема фінансового менеджменту [211]

Деякі автори визначають фінансовий менеджмент як “процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів господарського

суб'єкта та оптимізації обороту його грошових коштів” [48, с.11]. Головною метою фінансового менеджменту є максимізація добробуту власників підприємства в поточному і перспективному періодах, яка забезпечується шляхом збільшення ринкової вартості підприємства.

У процесі досягнення мети фінансовий менеджмент вирішує такі основні завдання: 1) забезпечення формування достатнього обсягу фінансових ресурсів відповідно до завдань розвитку підприємства у майбутньому періоді; 2) забезпечення найефективнішого використання сформованого обсягу фінансових ресурсів у розрізі основних напрямів діяльності підприємства; 3) вдосконалення управління грошовими потоками; 4) забезпечення максимізації прибутку підприємства з найменшим рівнем фінансового ризику; 5) забезпечення мінімізації рівня фінансового ризику при очікуваному рівні прибутку; б) забезпечення беззбиткової діяльності підприємства.

Організаційна структура менеджменту залежить від ієрархічного рівня управління, спеціалізації, розмірів виробництва, форми власності та ін.

Фінансовий менеджмент – система, функціонування якої спрямовано на досягнення загальних цілей управління підприємством. З одного боку, він розглядається як керована система і яка має певні закономірності й особливості, а з іншого – як керуюча частина загальної системи управління підприємством.

Будучи керованою системою, фінансовий менеджмент є об'єктом управління, який знаходиться під впливом потоку управлінських рішень. До суб'єктів управління відносять органи державного управління, фінансові й податкові органи, банки, органи страхування та ін., але головним суб'єктом управління є власник. І саме власник в найбільшій мірі стикається із першою стороною фінансового менеджменту – системою керованою, а це нерідко приводить до протиріч.

Будучи керуючою системою, фінансовий менеджмент виступає суб'єктом, а об'єктами – фінанси підприємств та його фінансова діяльність, тобто економічні відносини, які опосередковані грошовим обігом, зміною розміру і складу власного та позикового капіталу підприємств.

Обліково-аналітичне забезпечення повинно враховувати функції фінансового менеджменту та механізми його реалізації. Поява нових напрямів в підприємницькій діяльності (ринку цінних паперів (фондового ринку), нематеріальних активів, появою нових форм інвестування, інновацій) спонукають до поглиблення досліджень функцій фінансового менеджменту. Підкреслимо, що взаємозв'язок цих функцій очевидний і тому досліджувати їх необхідно паралельно, не розділяючи одну від одної. Функції фінансового менеджменту спрямовані на реалізацію функцій фінансів підприємства і конкретизуються із врахуванням особливостей управління окремими аспектами його фінансової діяльності.

Фінансовий менеджмент як і будь-яка економічна категорія проявляється у своїх функціях, бо вони виражають те головне і специфічне, що характерно для нього, і за допомогою чого проявляється його суспільне призначення [111, с.18]. Класифікація фінансового менеджменту за видами діяльності подана на рис.1.5.

Рис. 1.5. Управління фінансами за видами діяльності

У науковій літературі немає єдиної точки зору щодо функцій фінансового менеджменту. В загальному, у фінансовій літературі склалися два основних погляди з цього питання. Перший – фінанси виконують дві функції: розподільчу та контрольну. Другий – фінанси виконують три функції: створення доходів (відтворювальна); здійснення витрат (розподільча); контроль ефективності (контрольна).

Дехто з авторів [109, с.9-14] більш обґрунтованим вважають другу позицію і ми розділяємо таку точку зору. Розглянемо детальніше другу позицію. Перша функція виявляється у здійсненні *збалансованості* матеріальних і фінансових ресурсів на всіх стадіях кругообігу капіталу в процесі простого і розширеного відтворення, а також у роботі фінансового менеджера через своєчасну та повну концентрацію фінансових ресурсів у фондах грошових коштів. Ще одним її проявом є стимулювання зростання фінансових ресурсів, зокрема, грошових нагромаджень.

Друга функція – здійснення витрат, чи *розподільча*, – проявляється в масштабах підприємства через формування і використання грошових фондів, підтримання ефективної структури капіталу підприємства, тобто через розподіл і перерозподіл усіх грошових надходжень, насамперед, виручки від реалізації продукції чи послуг. Ця розподільча діяльність потребує від фінансового менеджера постійних інвестиційних рішень; він повинен залучати всі тимчасово вільні ресурси та направляти їх, авансувати в пріоритетні чи найефективніші вкладення.

Третя функція фінансів – *контрольна* – тісно пов'язана з попередніми і виявляється через аналіз фінансових показників і заходи фінансового впливу – ключові рішення фінансового менеджера.

В процесі реалізації цих функцій враховуються питання державного регулювання фінансової діяльності, аналізується стан економіки, фінансового ринку, прогнозуються важливі показники, що пов'язані з діяльністю підприємства, здійснюється оцінка і вибір конкретних партнерів, розробляється система фінансових планів і бюджетів, формується система альтернативних управлінських рішень, організується система моніторингу фінансової діяльності підприємства в цілому.

Перспективною вважаємо нижченаведений поділ функцій фінансового менеджменту як системи за призначенням. З погляду І.О.Бланка [15, с. 16-20], можна виділити дві основні групи таких функцій, які визначаються комплексним змістом фінансового менеджменту: 1) функції фінансового менеджменту як управляючої системи (склад цих функцій в цілому характерний для будь-якого виду менеджменту, хоча й повинен враховувати його специфіку); 2) функції фінансового менеджменту як спеціальної сфери управління підприємством (склад цих функцій визначається конкретним об'єктом фінансового менеджменту).

У групі функцій фінансового менеджменту як управляючої системи основними є: 1. Розробка фінансової стратегії підприємства. 2. Створення організаційних структур, які забезпечують прийняття й реалізацію управлінських рішень з усіх аспектів фінансової діяльності підприємства. 3.Формування ефективних інформаційних систем, які забезпечують обґрунтування альтернативних варіантів управлінських рішень. 4. Здійснення аналізу різних аспектів фінансової діяльності підприємства. 5. Здійснення планування фінансової діяльності за основними її напрямками. 6. Розробка дійової системи стимулювання реалізації прийнятих рішень у сфері фінансової діяльності. 7. Здійснення ефективного контролю за реалізацією прийнятих управлінських рішень.

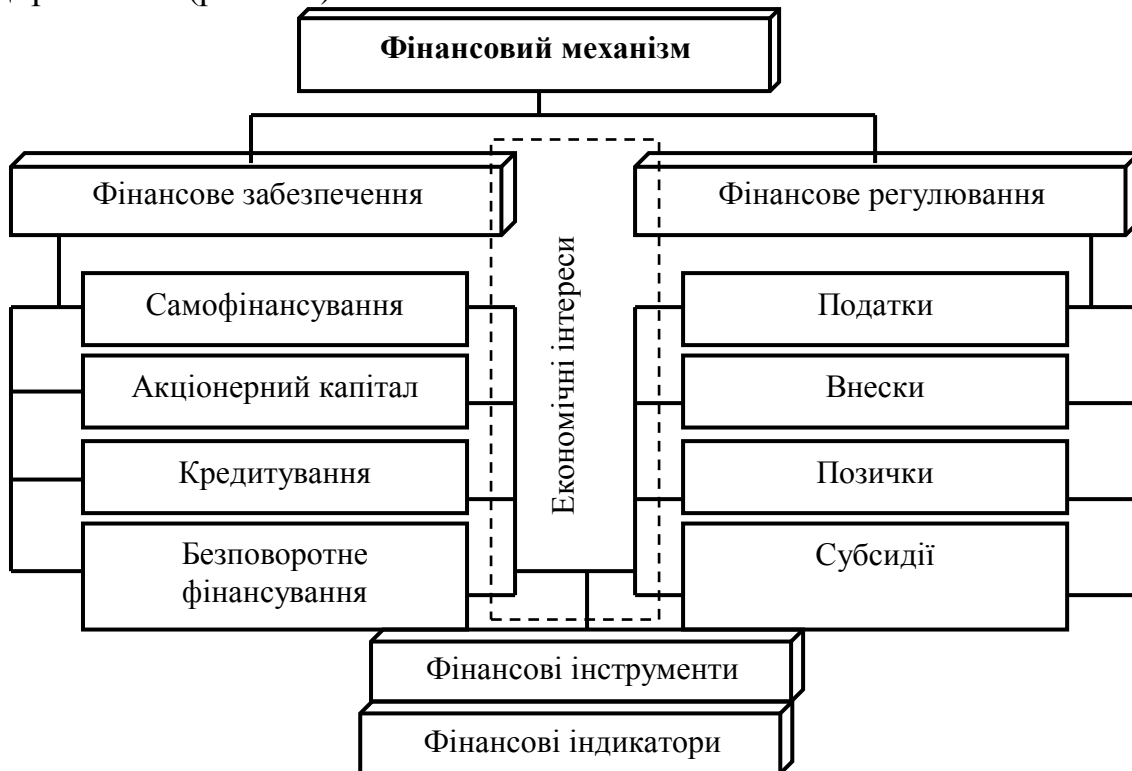
У групі функцій фінансового менеджменту як спеціальної сфери управління основними є: 1. Управління активами. 2. Управління капіталом. 3.Управління інвестиціями. 4. Управління грошовими потоками. 5. Управління фінансовими ризиками. 6. Антикризове фінансове управління.

Отже, обліково-аналітичне забезпечення фінансового менеджменту повинне зосередитись на таких об'єктах: оборотні і необоротні активи, власний і залучений капітал, фінансові інвестиції та цінні папери, грошові кошти і розрахунки, фінансові ризики.

Фінансовий менеджмент набуває практичного втілення через фінансову політику підприємства. Перший етап її реалізації залежить від економічного стану держави, мети створення підприємства, організаційної форми та форми власності даного підприємства. Визначення основних напрямків використання фінансів полягає у розробці тактики й стратегії фінансової політики, виходячи з поставленої мети, враховуючи можливості зростання і зменшення фінансових ресурсів, а також зовнішніх і внутрішніх факторів.

Другий етап реалізації фінансової політики полягає у створенні адекватного механізму фінансового менеджменту – системи управління фінансами підприємств, призначеної для організації фінансових відносин і грошових коштів з метою їх ефективного впливу на кінцеві результати роботи.

Іншими словами, - це сукупність основних елементів впливу на процес розробки і реалізації управлінських рішень у фінансовій діяльності підприємства (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Загальна модель фінансового механізму за А.М.Поддерьогіним [260]

Механізм фінансового менеджменту складається з п'яти взаємопов'язаних систем: 1) регулювання фінансової діяльності підприємства; 2) зовнішньої підтримки фінансової діяльності; 3) фінансових важелів; 4) фінансових методів; 5) фінансових інструментів.

1. Система регулювання фінансової діяльності включає:

а) державне нормативно-правове регулювання фінансової діяльності підприємства. Прийняття законів та інших нормативних актів, які регулюють фінансову діяльність підприємства, є одним із напрямів реалізації внутрішньої фінансової політики держави. Нормативно-правове регулювання включає: закони, укази, постанови, накази, статuti господарюючих суб'єктів, а також інструкції, норми і нормативи, методичні вказівки та інші нормативні документи;

б) ринковий механізм регулювання фінансової діяльності підприємства. Цей механізм формується у сфері фінансового ринку у розрізі окремих його видів і сегментів. Попит і пропозиція на фінансовому ринку формують рівень цін (ставки процента) і котирування по окремих фінансових інструментах, визначають доступність кредитних ресурсів у національній та іноземній валютах, виявляють середню норму доходності капіталу, визначають систему ліквідності окремих фондових і грошових інструментів, які використовує підприємство. З поглибленням ринкових відносин роль ринкового механізму регулювання фінансової діяльності буде зростати;

в) внутрішній механізм регулювання окремих аспектів фінансової діяльності підприємства. Механізм такого регулювання формується в рамках самого

підприємства, відповідно регламентуючи ті чи інші оперативні управлінські рішення з питань його фінансової діяльності. Так, ряд аспектів регулюється вимогами статуту підприємства. Окремі з цих аспектів регулюються розробленими на підприємстві фінансовою стратегією і цільовою фінансовою політикою з окремих напрямів діяльності. Крім того, на підприємстві може бути розроблена й затверджена система внутрішніх нормативів і вимог з окремих аспектів фінансової діяльності.

2. Система зовнішньої підтримки фінансової діяльності підприємства включає:

а) державні та інші зовнішні форми фінансування підприємства. Цей механізм характеризує форми фінансування розвитку підприємства із державної бюджетної системи, позабюджетних (цільових) фондів, а також різних інших недержавних фондів сприяння розвитку бізнесу;

б) кредитування підприємства. Цей механізм ґрунтується на наданні підприємству різними кредитними інститутами різноманітних форм кредиту з умовою повернення на встановлений термін під певний процент. Розрізняють фінансовий кредит, наданий банками; фінансовий кредит, наданий небанківськими закладами; товарний (комерційний) кредит, наданий господарськими партнерами і т.п.

в) лізинг (оренда). Цей механізм полягає у наданні підприємству цілісних майнових комплексів, окремих видів необоротних активів за певну плату на передбачений період. Основними формами лізингу, який використовується в сучасній фінансовій практиці, є: оперативний лізинг; фінансовий лізинг; лізинг з поверненням;

г) страхування. Механізм страхування спрямований на фінансовий захист активів підприємства і відшкодування можливих його збитків при реалізації окремих фінансових ризиків (настанні страхової події). Розрізняють внутрішнє й зовнішнє страхування фінансових ризиків;

д) інші форми зовнішньої підтримки фінансової діяльності. До них можна віднести її ліцензування, державну експертизу інвестиційних проектів і т.п.

3. Система фінансових важелів включає такі основні форми впливу на процес прийняття і реалізації управлінських рішень у сфері фінансової діяльності: ціну; процент; прибуток; амортизаційні відрахування; чистий грошовий потік; дивіденди; пені, штрафи, неустойки; інші економічні важелі.

4. Система фінансових методів складається із таких способів і прийомів, за допомогою яких обґрунтовуються і контролюються конкретні управлінські рішення у різних сферах фінансової діяльності підприємства: метод техніко-економічних розрахунків; балансовий метод; економіко-статистичні методи; економіко-математичні методи; методи експертних оцінок; методи дисконтування вартості; методи нарощення вартості, або компаундингу; методи диверсифікації; методи амортизації активів; методи хеджування; інші фінансові методи.

5. Система фінансових інструментів складається з контрактних зобов'язань, які забезпечують механізм реалізації окремих управлінських рішень підприємства і які фіксують його фінансові відносини з іншими економічними об'єктами: платіжні інструменти (платіжні доручення, чеки, акредитиви);

кредитні інструменти (договори про кредитування, векселя); депозитні інструменти (депозитні договори, депозитні сертифікати); інструменти інвестування (акції, інвестиційні сертифікати); інструменти страхування (страховий договір, страховий поліс); інші види фінансових інструментів.

Третій етап вирішує основну задачу фінансового менеджменту – побудову ефективної системи управління фінансами, тобто створення відповідної фінансової служби підприємства. Враховуючи обсяги і складність задач, що вирішуються, фінансова служба підприємства може бути представлена: фінансовим управлінням (на великих підприємствах), фінансовим відділом (на середніх підприємствах), фінансовим директором (фінансистом-економістом) або головним бухгалтером (на малих підприємствах).

На великих підприємствах фінансова служба, як правило, включає такі відділи: бухгалтерію, аналітичний, фінансового планування, оперативного управління, цінних паперів. На середніх і малих підприємствах структура фінансової служби визначається виходячи із обсягів виробництва і складності задач, які вирішуються. Деякі відділи об'єднуються, іноді одна людина виконує роботу двох-трьох фахівців. Не вирішеним сьогодні залишається кадрове питання на сільськогосподарських підприємствах.

В умовах радянської системи господарювання основою діяльності підприємства був виробничо-фінансовий план. Сьогодні цього у більшості господарств немає. На одних підприємствах планування не ведеться взагалі, на інших – недосконало, в основному орієнтуючись на дані попередніх років, і лише невелика частка сучасних сільськогосподарських підприємств мають чітку дисципліну і правильність у плануванні.

У вітчизняній теорії та практиці питання стратегічного управління діяльністю підприємством до цього часу недостатньо розроблені. Частково це пояснюється тим, що функція стратегічного управління тривалий час належала державі. Крім того, дається взнаки недосконалість правового, законодавчого, економічного регулювання в державі, а також нестабільність законодавчої бази, відсутність практичного досвіду у фахівців [111]. Важко не погодитися із цією думкою.

Фінансовий менеджмент є невід'ємною складовою загального менеджменту підприємства, оскільки він дозволяє більш ефективно вирішувати виробничі (програма виробництва і збуту, якість виробничих, матеріальних, фінансових ресурсів, місце розташування виробництва, його потужність), економічні (товарний оборот і його структура, структура витрат, прибуток, рентабельність, дивіденди), фінансові цілі (платоспроможність, ліквідність, інвестування, фінансування, фінансова структура) господарюючого суб'єкта. Крім того, фінансовий менеджмент дозволяє виявити й аналізувати взаємозв'язки між цілями підприємства та координувати їх.

Сьогодні *стратегія* сільськогосподарського підприємства націлена на: запобігання банкрутству та великих фінансових втрат; зростання обсягів виробництва та реалізації продукції; підвищення рентабельності капіталу; максимізацію ціни підприємства; обґрунтування цін на сільськогосподарську продукцію; вибір організаційних форм реалізації продукції. До *тактичних* завдань фінансового менеджменту сільськогосподарських підприємств у

сучасних умовах, на нашу думку, можна віднести забезпечення необхідними обсягами грошових коштів та рентабельність виробництва продукції.

Таким чином, фінансовий менеджмент реалізується в рамках фінансової політики підприємства, забезпечує виробництво фінансовими ресурсами, здійснює контроль за дотриманням фінансової дисципліни. Умовно фінансову роботу на підприємстві можна згрупувати за напрямками: фінансове планування; оперативна фінансова робота; контроль-аналітична робота [122; 150].

Вивчення фінансового стану ряду сільськогосподарських підприємств Васильківського району Київської області показує, що серйозною проблемою фінансового менеджменту в сільському господарстві є планування. Вона зумовлена мікро- та макроекономічними чинниками і знаходить своє відображення в багатьох явищах і процесах фінансової діяльності підприємств.

Динамічність зовнішнього економічного середовища вимагає оперативної адаптації до цих змін та оперативного прийняття відповідних управлінських рішень [39; 77; 78; 84; 149; 221]. Проте процес планування досить трудомісткий, тому традиційно затягується в часі, а це робить планово-фінансову інформацію малоприсадною для задоволення потреб фінансового менеджменту. Слід відмітити також, що використання вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами сучасного арсеналу методів та прийомів фінансового менеджменту обмежується відсутністю певних видів управлінської інформації, для забезпечення якої необхідна ефективна система управлінського обліку.

Зазначені причини свідчать, що система фінансового менеджменту сільськогосподарських підприємств перебуває в кризовому стані й потребує суттєвого удосконалення та розвитку. Першочерговими заходами у цьому напрямку, на нашу думку, мають бути:

- наукова розробка теоретичних засад фінансового менеджменту сільськогосподарських підприємств із врахуванням їх галузевої специфіки, місця у фінансовій системі національної економіки, домінуючих організаційно-правових форм, особливостей формування відносин власності та особливостей доступу до зовнішніх джерел фінансових ресурсів;

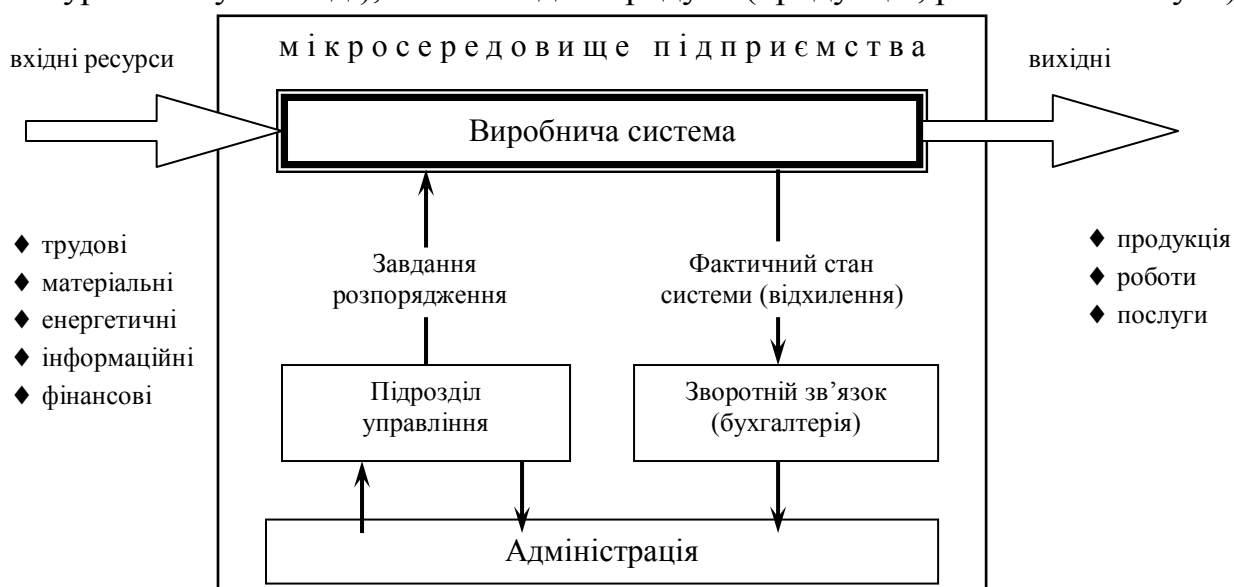
- реорганізація фінансової функції сільськогосподарських підприємств відповідно до вимог сучасного етапу економічного розвитку, створення фінансових служб і розробка та впровадження сучасної системи фінансового планування;

- організація управлінського обліку та системи фінансового моніторингу у відповідності з потребами кожної із функціональних сфер управління підприємством і удосконалення фінансового обліку.

Для ефективного фінансового менеджменту необхідно достатньо приділяти увагу обліку, контролю, плануванню та аналізу. Управління сільськогосподарськими підприємствами вимагає постійного поліпшення системи інформаційного, зокрема обліково-аналітичного забезпечення, яка б допомогла управлінцям не тільки мати достовірну інформацію, але й більш повно контролювати використання наявних ресурсів, не допускаючи виникнення невинуватених витрат. Це означає, що потенціал сучасного фінансового менеджменту настільки великий, що навіть у важких для

підприємництва умовах при нестандартному, творчому використанні всіх можливостей менеджменту можна не тільки вижити, але й процвітати, причому в рамках законності.

Бухгалтерський облік виконує різноманітні функції: контрольну, аналітичну, управлінську та інші, але серед них найважливішою є інформаційна. Підприємство, як система, може існувати лише завдяки інформаційним ресурсам про взаємодію з середовищем, координацію і субординацію елементів виробничої системи, про відповідність функціонування об'єкту поставленим завданням. М.С.Пушкар [205] таким чином бачить місце бухгалтерії в загальній системі управління (рис. 1.11). Як бачимо, на вході знаходяться ресурси (фактори виробництва в їх конкретному натуральному вигляді), а на виході – продукт (продукція, роботи та послуги).

Рис. 1.11. Процес управління виробництвом за М.С. Пушкарем [205]

Бухгалтерський облік забезпечує документальний інформаційний потік, який визначає динаміку інформаційної системи, характеризує зв'язки між елементами виробничої та управлінської систем, тобто він тісно пов'язаний з формуванням інформаційного простору, а бухгалтери займаються інформаційною діяльністю, тобто розумовою працею, що охоплює операції, пов'язані з фіксуванням, збором даних, обробкою і видачею інформації, інформаційним обслуговуванням, або сервісом, яке полягає в аналітико-синтетичній переробці первинних даних на похідну інформацію й забезпечення нею користувачів.

Слід зазначити, що в роботі бухгалтера поки що переважає інформаційна діяльність над сервісною, хоча повинно бути навпаки. Саме сервісне обслуговування дозволяє активніше використовувати інформацію для прийняття управлінських рішень, що сприяє кращому використанню економічного потенціалу підприємств та зростанню ефективності роботи. Бухгалтерський облік за допомогою властивих йому методів не лише збирає, обробляє та видає інформацію, але й включає в себе такий елемент, як комунікація, що дозволяє передати отриману інформацію користувачам. Такий підхід до визначення сутності системи бухгалтерського обліку значно розширює його концептуальну межу, бо включає додаткові завдання з передачі

інформації для користувачів таким чином, щоб вони своєчасно отримали і правильно зрозуміли її потенціальну корисність.

Функціонування системи бухгалтерського обліку в значній мірі залежить від побудови комунікаційних зв'язків і процесів з системою управління у межах підприємства. На жаль, поки-що проблема комунікаційних зв'язків між системами бухгалтерського обліку та управлінням до цього часу не вирішена навіть в теоретичному аспекті, що пояснюється історичними причинами:

- 1) регламентацією бухгалтерського обліку різними нормативними актами, що орієнтують підприємства на складання та подання звітності для зовнішніх користувачів;
- 2) створенням на підприємствах паралельної системи збору даних для управління під назвою „оперативно-технічного обліку”;
- 3) недостатнім розвитком управлінського обліку на підприємствах;
- 4) слабким розвитком науки про управління та відсутністю менеджменту в умовах централізованого планування.

Названі причини призвели до того, що система бухгалтерського обліку не взаємодіяла з іншими реально існуючими системами на підприємствах, тому й потреби в дослідженнях комунікаційних зв'язків не було. Отримана з системи бухгалтерського обліку інформація залишалась в бухгалтерії і лише незначна частина виходила за її межі.

В сучасних умовах, коли розвивається наука про управління, здійснюється диференціація єдиної системи обліку на окремі підсистеми (фінансовий та управлінський облік, контролінг), застосування теорії комунікації може суттєво вплинути на організацію обліку, чіткіше визначити роль і значення обліку в структурі управління, раціоналізувати процеси збору, обробки, зберігання і передачі облікової інформації.

Фінансовий менеджмент як наука має складну структуру. Її складовою частиною є фінансовий аналіз, який базується на даних бухгалтерського обліку та ймовірних оцінках майбутніх фактів господарської діяльності. Зв'язок бухгалтерського обліку із управлінням був відмічений давно [116; 246]. Управляти – значить приймати рішення. Але усвідомлені й виправдані рішення можна приймати тільки на основі достовірної інформації. Акцентовано висловився знаменитий швейцарець І.Шер: “Бухгалтерський облік є непогрішимим суддею минулого, необхідним супутником і керівником у теперішньому і надійним консультантом відносно майбутнього будь-якого господарського підприємства” [111, с. 4]. Таке розуміння ролі і можливостей облікових даних змінює роль бухгалтера на підприємстві, перетворюючи його із простого регістратора фактів господарського життя в фінансового аналітика, консультанта або менеджера. Бухгалтерська звітність стає не “кінцевим продуктом” праці бухгалтера, а інформаційною основою наступних аналітичних розрахунків, необхідних для прийняття управлінських рішень.

Бухгалтерський облік є складовою частиною системи управління. Усі питання, які необхідно вирішити в управлінні, торкаються бухгалтерського обліку. Дослідження показують, що велика доля існуючої бухгалтерської інформації ігнорується фінансовими менеджерами. Із цього випливає, що інформація, яка не береться до уваги, не може впливати на процес прийняття

рішення і таким чином не має цінності. Вона з'являється лише тоді, коли впливає на рішення, що приймаються фінансовим менеджером. Тобто, більш детальна інформація, більш точна й подана раніше не завжди є кращою. Тільки якщо вона доводить результативність прийнятих на її основі рішень, тоді вона найкраща. Додаткова інформація має бути підготована лише тоді, коли очікувана цінність від неї буде більшою, ніж витрати на її одержання. Інформація несе за собою витрати, і тільки рішення на її основі приносять прибутки.

Отже, для якісного управління необхідна оптимальна кількість інформації. Неповнота інформації не дає можливості отримати повне уявлення про об'єкт, що його вивчають. Надлишок інформації не дає змоги виділити єдине раціональне рішення. Тому фінансова інформація підлягає певній обробці перед подачею її користувачам.

Обліково-аналітична інформація на сільськогосподарських підприємствах формується під впливом багатьох факторів. Її обсяги та структура залежать від: 1) спеціалізації підприємства; 2) структури виробництва; 3) організаційної побудови та структури управління; 4) рівня розвитку комунікаційних зв'язків; 5) обраної організаційно-правової форми господарювання; 6) вимог менеджменту щодо потреби в інформації; 7) рівня орієнтованості системи менеджменту на вимоги ринку та його запити; 8) широти сегментів ринку; 9) рівня розвитку внутрішньосистемних господарських відносин; 10) вимог щодо обов'язкової організації фінансової звітності.

У процесі нашого дослідження встановлено, що для обґрунтування та прийняття управлінських рішень суб'єктам діяльності необхідна інформація, яка характеризує: виробничий потенціал підприємства; зовнішнє конкурентне середовище; внутрішньосистемні можливості, сильні й слабкі сторони підприємства; кон'юнктуру ринку певної продукції і послуг; потенціал стратегії і тактику її реалізації; варіанти управлінських рішень стратегічного характеру; рівень досягнення стратегічних, поточних і оперативних рішень; рівень виконання планів у розрізі об'єктів, бюджетування та центрів відповідальності; рівень розвитку, результативності організації та системи менеджменту; доцільність схем руху первинних документів; результативність інформаційної системи; загрози з боку конкурентів та зовнішнього середовища.

Особливо необхідна інформація зведено-аналітичного характеру. Сьогодні проблема полягає в тому, що більшість управлінських працівників не одержують необхідної інформації. На сучасних підприємствах недостатньо формується інформація, яка характеризує конкурентоспроможність підприємств та продукції.

Основними причинами такого стану у досліджуваному об'єкті (сільськогосподарські підприємства Васильківського району Київської області) є: 1) неуккомплектованість кадрами згідно зі штатною чисельністю. На багатьох підприємствах поєднуються посади економіста і головного бухгалтера, зоотехніка та ветлікаря; 2) перевантаженість управлінських працівників в основному задачами оперативної діяльності, на розв'язання яких витрачається більша половина їх робочого часу, тобто відсутня стратегічна спрямованість в діяльності управлінського персоналу; 3) кваліфікаційний потенціал

управлінського персоналу в плані стратегічного мислення і дій залишається на низькому рівні; 4) недостатньо розвинена економічна служба; 5) слабо інтегрована обліково-аналітична функція; 6) нечітко визначені суб'єкти та об'єкти обліково-аналітичного забезпечення.

Як наслідок, більшість досліджуваних нами сільськогосподарських підприємств не є конкурентоспроможними. Рівень фінансового стану таких підприємств низький. Можна зробити висновок, що більшість з них є банкрутами. Це підтверджують проведені нами розрахунки, які характеризують фінансовий стан підприємств Васильківського району Київської області.

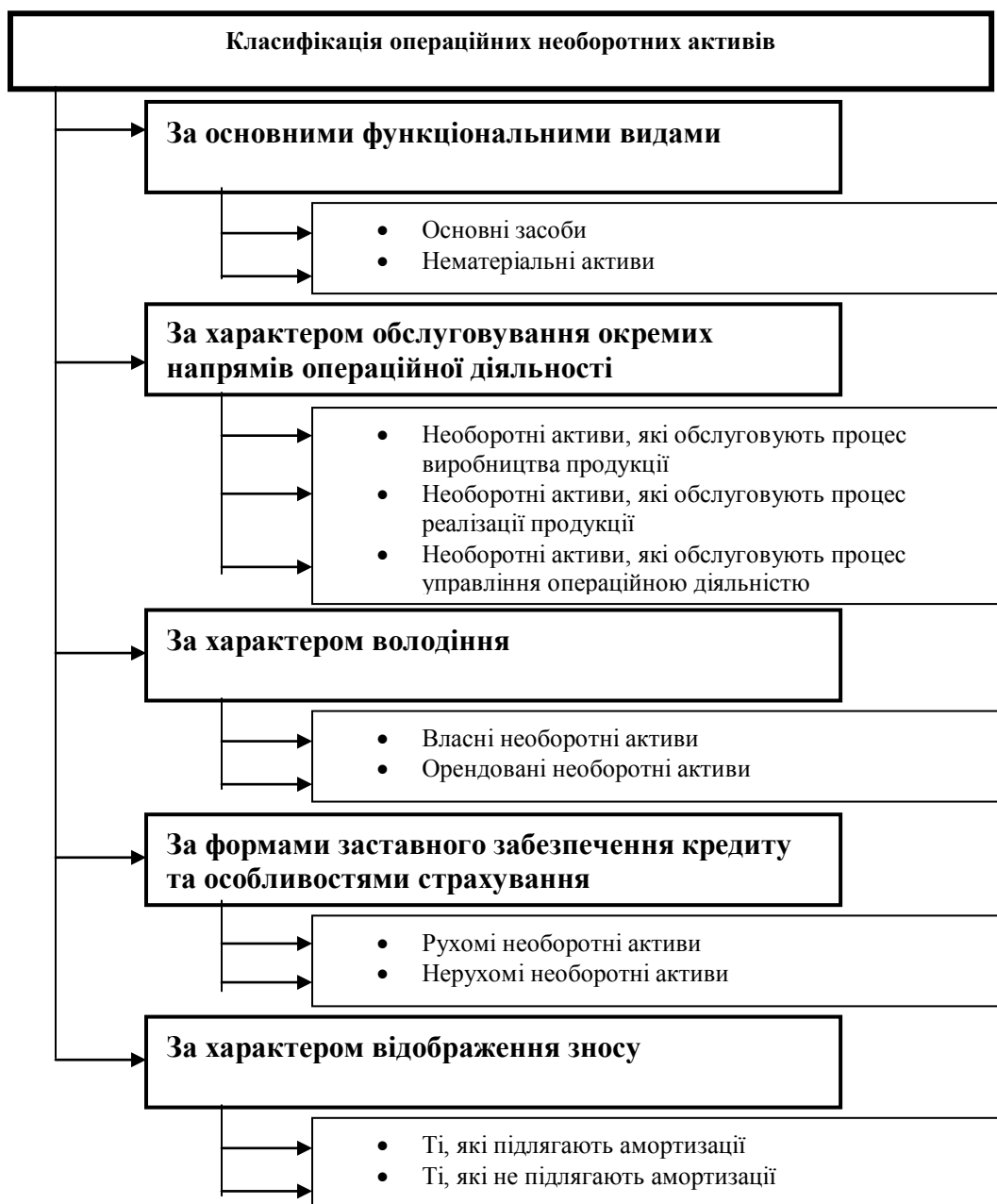
Фінансова звітність є ланкою зв'язку між підприємством і зовнішнім середовищем. Метою надання підприємством звітності зовнішнім користувачам в умовах ринку є одержання додаткових фінансових ресурсів на фінансових ринках. Відповідальність за забезпечення ефективного зв'язку між підприємством і фінансовими ринками несуть фінансові менеджери вищої управлінської ланки підприємства. Так як рішення зовнішніх користувачів за інших рівних умов приймаються на основі обмеженого кола показників фінансової звітності, саме ці показники знаходяться в центрі уваги фінансового менеджера і є кінцевим етапом в ході оцінки впливу прийнятих управлінських рішень на фінансовий стан підприємства. Таким чином, фінансова звітність використовується як на мікрорівні, так і на макрорівні управління.

Сьогодні сфера діяльності бухгалтера-аналітика значно розширюється – від ведення бухгалтерського обліку до фінансового менеджменту, невід'ємною частиною якого є аналіз фінансового стану підприємства. Метою аналізу фінансової звітності є можливість глибше заглянути у внутрішні та зовнішні відносини господарюючого об'єкта, визначити його платоспроможність та доходність. У кінцевому результаті аналіз фінансового звіту повинен дати керівництву підприємства картину його дійсного стану, а зовнішнім користувачам – відомості, наприклад, про ефективність використання вкладених у підприємство додаткових інвестицій.

Важливим об'єктом фінансового менеджменту є необоротні активи, які вимагають постійного управління ними. Таке управління здійснюється в різних формах і різними підрозділами підприємства. Частина функцій цього управління покладається на фінансовий менеджмент. Різноманіття видів і елементів необоротних активів підприємства визначає необхідність їх попередньої класифікації з метою забезпечення цілеспрямованого управління ними.

П(С)БО „Основні засоби” передбачає групи основних засобів, однакових за технічними характеристиками, призначенням і способом використання, які відповідають субрахункам 101-117. Окремо, в П(С)БО 8 „Нематеріальні активи” подається класифікація нематеріальних активів за такими групами, які відповідають субрахункам 121-127. У підручнику за ред. М.Ф.Огійчука основні засоби групуються за функціональним призначенням, галузями, натурально-речовим складом, за використанням і належністю [29, с.376]. Так само класифікують основні засоби і Н.В.Чебанова і Ю.А. Василенко [275, с. 267]. Нематеріальні активи ці автори класифікують за субрахунками.

Проте за наведеними ознаками класифікація не задовольняє потреби фінансового менеджменту. Тому викликає інтерес класифікація за І.А.Бланком [14, с. 230], яка враховує диференціацію форм і методів фінансового управління операційними необоротними активами підприємства з позицій фінансового менеджменту (рис. 1.12).

Рис. 1.12. Класифікація операційних необоротних активів підприємства з позицій фінансового менеджменту

Суттєвою відмінністю в цій класифікації є поділ необоротних активів за формами заставного забезпечення кредиту та особливостями страхування на рухомі й нерухомі. Рухомі необоротні активи характеризують групу довгострокових майнових цінностей підприємства, які в процесі застави можуть бути вилучені із його володіння з метою забезпечення кредиту (машини і обладнання, транспортні засоби, довгострокові фондові інструменти та ін.). До нерухомих необоротних активів відноситься група довгострокових майнових

цінностей підприємства, які не можуть бути вилучені з його володіння в процесі застави, яка забезпечує кредит (земельні ділянки, будівлі, споруди, передавальні пристрої та ін.). Це важливо для кредитування сучасних підприємств, зокрема сільськогосподарських, бо такий поділ необоротних активів враховує, чим саме може ризикувати підприємство, одержуючи кредити.

Отже, аналітичний облік необоротних активів потрібно будувати з врахуванням багатьох класифікаційних ознак з метою обліково-аналітичного забезпечення управління необоротними активами.

Сьогодні помітно посилюються контрольні функції обліку, підвищується аналітичність і оперативність облікової інформації, своєчасне забезпечення необхідною інформацією всіх рівнів управління підприємством. Приймати рішення з фінансових питань доводиться менеджеру, інвестору, фінансисту, власнику підприємства, чи просто зацікавленій особі. Головним, з чим вони стикаються, є вибір одного рішення серед декількох можливих. Фінансові звіти допомагають у прийнятті рішення таким чином:

1) Більшість важливих рішень, незалежно від їх суті, базується на фінансових розрахунках. Облік забезпечує ці розрахунки потрібною базисною інформацією та дає аналітичну орієнтацію щодо можливих чинників та наслідків альтернатив, які розглядаються.

2) Облік розкриває економічні наслідки раніше прийнятих рішень. Навіть коли рішення нещодавно прийнято і тільки починає втілюватися в життя, воно вже може помітно вплинути на справи підприємства. Цей вплив може мати вирішальний характер, тому наслідки прийнятих рішень мають бути вчасно доведені до зацікавлених осіб, щоб останні завжди мали інформацію про проблеми, що існують та виникають. Отже, облік дає змогу здійснювати зворотній зв'язок: фінансові звіти підприємства, які періодично складаються для зацікавлених осіб, містять в собі відомості про економічні наслідки раніше прийнятих рішень.

3) Облік – це також необхідний кожному підприємству запобіжний засіб контролю. Скільки грошей має підприємство, яка поточна заборгованість покупців, яке саме майно належить підприємству - відповіді на такі питання дає облік.

З цього можна зробити висновок, що без надійної системи бухгалтерського обліку на підприємстві фінансова адміністрація не може реалізувати свої функції по управлінню фінансами підприємства. Дані обліку використовують для планування і прогнозування; для організації системи матеріального стимулювання; оцінки і аналізу формування фінансових ресурсів та їх використання; складання фінансової і податкової звітності.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

2.1. Організація бухгалтерського обліку та облікова політика підприємства

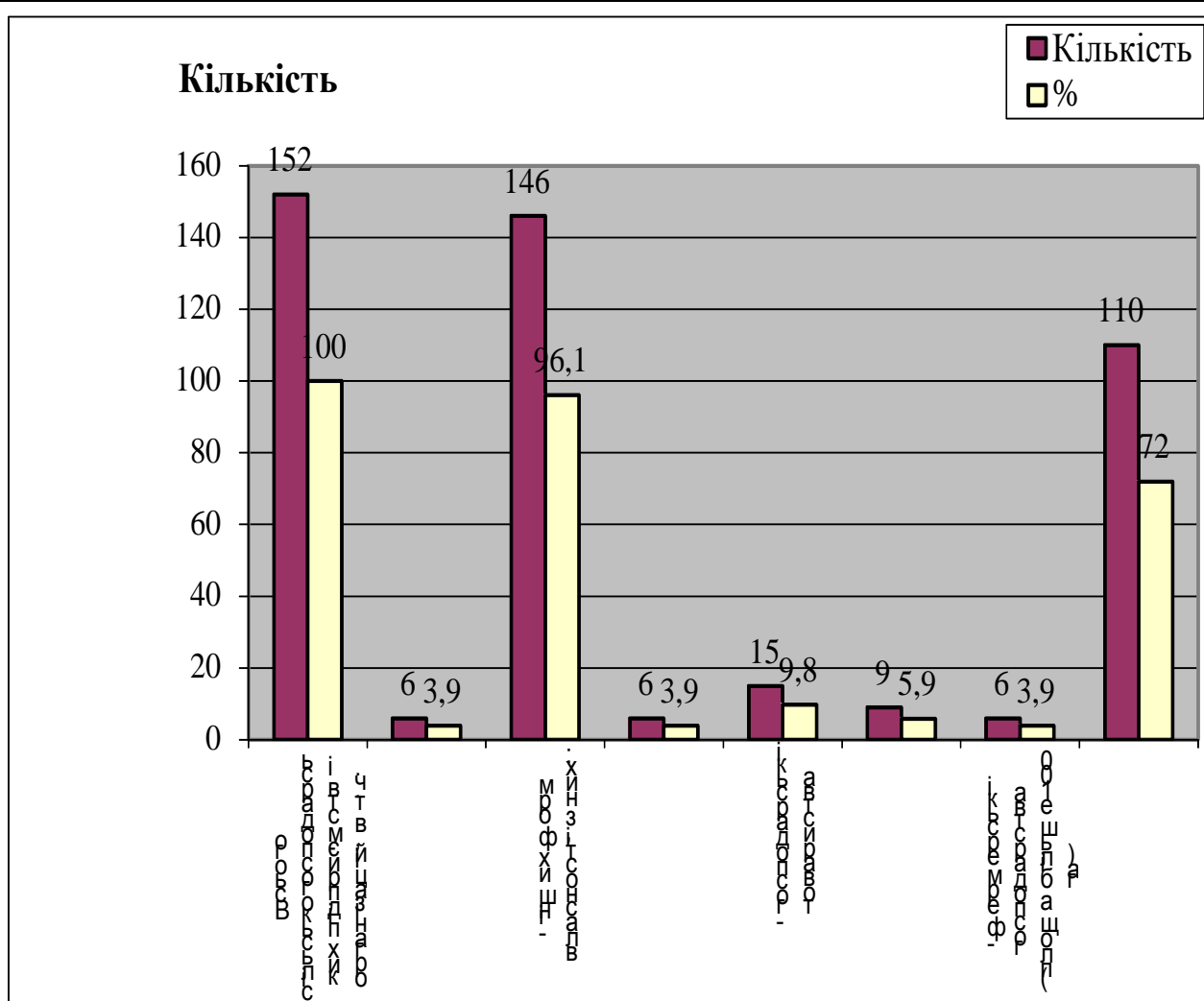
Якість, оперативність, повнота інформації залежить від раціональної організації обліку. Тому проблемі організації обліку присвячено багато робіт. Серед них роботи Ф.Ф.Бутинця, О.М.Губачової, В.Г.Лінника, В.Б.Моссаковського, В.В.Сопка, і В.П.Завгороднього, Сука Л.К. та ін. [26; 51; 151; 234; 239]. Проте в роботах дослідження спрямовані на загальні принципи організації обліку. Недостатньо приділяється уваги виробленню диференційованого підходу до організації бухгалтерського обліку в різних типах сільськогосподарських підприємств за їх юридичним статусом, розміром підприємства. Важливе значення має визначення завдання організації бухгалтерського обліку, оскільки від цього залежить розроблення заходів по раціональній організації бухгалтерського обліку.

До останнього часу організація обліку зводилася до таких основних завдань: 1) своєчасне, повне, достовірне, безперервне відображення всіх фактів господарської діяльності; 2) обробка даних за допомогою відповідних процедур, прийомів і способів; 3) складання на основі отриманої обробленої інформації фінансової звітності та подачі її зацікавленим користувачам. У Законі „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [184] визначено коло службових осіб, відповідальних за організацію бухгалтерського обліку. Забезпечення виконання завдань з організації здійснюється відповідними суб'єктами. Суб'єктами в організації обліку виступає керівник підприємства (директор) і головний бухгалтер, об'єктом – обліковий процес, праця виконавців, організаційне, інформаційне, технічне забезпечення обліку, тобто система бухгалтерського обліку.

Кожна бухгалтерія повинна мати: наказ про облікову політику; положення про бухгалтерську службу; положення про головного бухгалтера; графік і схему документообігу; посадові інструкції виконавців; організаційне, правове, методологічне, технічне забезпечення. Законом [там само] визначено правові принципи регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності, які поширюється на всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правових форм і форм власності, а також на представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність відповідно до чинного законодавства. Облік ведеться на підприємстві безпосередньо з дня його реєстрації до моменту ліквідації. Іноді голови фермерських господарств складають договори і передають повноваження по веденню їхнього обліку та здачі фінансової звітності іншим суб'єктам підприємницької діяльності. Прикладом такого договору може бути договір-доручення (Додаток В).

Структура сільськогосподарських підприємств Васильківського району Київської області у 2012 році

Форма власності	Кількість	%
Всього сільськогосподарських підприємств і організацій, в т.ч.	152	100,0
- державні підприємства	6	3,9
- інших форм власності, з них:	146	96,1
- кооперативи	6	3,9
- господарські товариства	15	9,8
- приватні (приватно-орендні) підприємства	9	5,9
- селянські (фермерські) господарства (площа >100 га)	6	3,9
- селянські (фермерські) господарства (площа < 100 га)	110	72,0

Рис. 2.1. Структура сільськогосподарських підприємств Васильківського району Київської області в 2012 році за формами власності

Як бачимо з табл. 2.1 і рис. 2.1 в структурі сучасних сільськогосподарських підприємств найбільшу частку займають фермерські господарства площею менше 100 га (72,0%), тоді господарські товариства (9,8%), приватні й приватно-орендні підприємства (5,9%). Це пов'язано з розвитком нових

підприємницьких форм господарювання, найбільш адекватних сучасним ринковим умовам.

Малий бізнес довгий час розвивався і остаточно утвердився як форма господарювання й підприємництва на Заході, поступово він поширювався і в Україні. Але основну роль у виробництві сільськогосподарської продукції у масштабах країни відіграють крупні підприємства. Управління такими підприємствами-гігантами потребує раціонального обліково-аналітичного забезпечення. Структуру управління цього підприємства подано в додатку Д.

Складання фермерської звітності має певні особливості [207, с.19]. Облік у селянських (фермерських) господарствах ведеться за однією з нижченаведених форм.

1. Просту форму обліку застосовують ті господарства, в яких працюють власник (голова) та члени його родини без залучення найманих працівників. Проста форма передбачає накопичення даних у відповідності до потреб управління господарством без використання подвійного запису. Основним регістром є Книга обліку доходів та витрат, в якій здійснюють реєстрацію даних первинних документів за видами доходів і витрат з метою визначення результатів господарювання.

2. Спрощену форму обліку застосовують ті господарства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період становить до 10 осіб включно, крім членів сім'ї, і обсяг виручки яких не перевищує 500 тис. євро. Голова таких господарств є суб'єктом підприємницької діяльності – фізична особа. Така система обліку передбачає накопичення даних у відповідності до потреб управління господарством із використанням методу подвійного запису з метою визначення результатів господарювання. Основним регістром є Журнал реєстрації господарських операцій. Для ведення аналітичного обліку окремих господарських об'єктів (витрат, розрахунків, тварин, продукції), крім Журналу, фермер може використовувати інші регістри. У фермерських господарствах бухгалтерський облік веде голова господарства (власник) або за його дорученням один з членів сім'ї чи на договірних засадах фахівець або спеціалізована фірма.

3. Господарства, які відповідають статусу малих підприємств із середньообліковою чисельністю працівників за звітний період від 10 до 50 осіб та обсягом виручки від реалізації від 500 тис. грн. до 2,5 млн. грн. ведуть облік за спрощеним Планом рахунків з використанням Журналу реєстрації господарських операцій. Для ведення аналітичного обліку окремих господарських об'єктів (витрат, розрахунків, тварин, продукції тощо), крім Журналу фермер може використовувати інші регістри. Такі господарства є суб'єктом підприємницької діяльності – юридичною особою. Як суб'єкти малого підприємництва, вони складають скорочену за показниками фінансову звітність (квартальну і річну) у складі балансу (ф. №1-м, скорочена) і звіту про фінансові результати (ф. №2-м) відповідно до П(С)БО 25 “Фінансова звітність суб'єктів малого підприємництва” [29]. На малому підприємстві облік ведеться за формою Журнал-Головна з використанням методу подвійного запису або за однією з бухгалтерських комп'ютерних програм [19].

4. Інші господарства, що відповідають статусу великих сільськогосподарських підприємств, ведуть облік згідно П(С)БО та загального Плану рахунків з використанням методу подвійного запису [30]. При цьому використовуються різні форми обліку: Журнал-Головна, журнально-ордерна з використанням ручної і комп'ютерної технології обробки даних, автоматизовані форми обліку. Фермерські господарства, які зареєстровані як юридичні особи, які здійснюють сільськогосподарську діяльність, складають ф.№2(ферм) „Основні показники господарської і фінансової діяльності фермерського господарства”. Цю форму ми пропонуємо доповнити показниками виробництва продукції за видами в рослинництві й тваринництві та показниками її повної собівартості. В існуючій формі наведені лише показники реалізації, але ж не вся вироблена продукція йде на реалізацію, значна частина продукції рослинництва використовується на внутрішні потреби підприємства. Це дасть змогу статистичним органам мати достовірнішу інформацію, а фермеру – зручність у порівнянні показників у динаміці.

Зміна нормативного регулювання в процесі реформування національної системи бухгалтерського обліку зумовила впровадження у вітчизняну практику такого інструмента як *облікова політика* підприємства. Забезпечення ефективного використання облікової політики вимагає розробки та обґрунтування теоретичних засад її формування та реалізації з врахуванням зарубіжного досвіду, наявних теоретичних розробок, історично сформованих особливостей національної системи бухгалтерського обліку.

Поява облікової політики зумовлена виконанням бухгалтерським обліком функції забезпечення інформацією різних користувачів. Оскільки потреба у обсягах і характері інформації різна у кожній групі користувачів, виникає необхідність уніфікації (узгодження) правил ведення обліку. Облікова політика є наслідком розумного поєднання свободи вибору у питаннях організації і ведення обліку та вимог регулюючих органів (державних органів, професійних організацій). Вона є невід'ємною складовою системи нормативного регулювання бухгалтерського обліку, що вимагає від власників та адміністрації підприємства дотримання встановлених положень облікової політики.

Визначення терміну “облікова політика” дається в ст. 1 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [183] і в п. 3 П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” [179]: “облікова політика – сукупність принципів, методів і процедур, які використовуються підприємством для складання і подання фінансової звітності”. В ст.4 цього ж Закону [183, с.3-4] і в п. 6 розділу 3 П(С)БО 1 [179] наведені основні принципи бухгалтерського обліку, якими треба керуватися при визначенні облікової політики, веденні обліку та складання фінансової звітності.

Основна мета облікової політики – створити інформаційну систему, яка обслуговує менеджмент певний відрізок часу з врахуванням чинного законодавства та інших факторів, а також забезпечити одержання достовірної інформації про майновий і фінансовий стан підприємства, результати його діяльності, які необхідні для всіх користувачів фінансової звітності з метою прийняття відповідних рішень.

Формуванню облікової політики науковці приділяють значну увагу. Найбільш глибоко розроблені методологічні засади формування облікової політики в роботах Ф.Ф.Бутинця, Г.Г.Кірейцева, В.Б.Моссаковського та ін. [26; 108; 151]. Вони надають особливого значення обліковій політиці з питань методики, зокрема: 1) оцінки активів і зобов'язань; 2) методів нарахування амортизації основних засобів і нематеріальних активів; 3) оцінки придбаних запасів і відпущених у виробництво; 4) визнання та оцінки доходів і витрат; 5) обліку оплати праці; 6) варіантів обліку витрат та ін.

При розробці облікової політики необхідно звернути увагу на суттєвість статей фінансової та статистичної звітності. У великих господарствах Васильківського району Київської області (34) підприємства встановлена межа суттєвості у розмірі 1000 грн., оскільки звітність у тис. грн. складають з точністю до 1, а у середніх і малих господарствах ця межа становить 100 грн., тобто з точністю до 0,1 тис. грн.

Облікова політика забезпечує цілісність в організації бухгалтерського обліку на підприємстві та охоплює всі її складові: організаційну, методичну, технічну [172, с.67-69]. Дослідження показали, що є багато невирішених питань по всіх елементах облікової політики – організаційній, методичній, технічній.

Організаційна складова облікової політики підприємства – це структура бухгалтерії, її місце в системі управління підприємством і взаємодія з іншими структурними підрозділами. При виборі організаційної складової визначаються: організаційна форма бухгалтерії; рівень централізації обліку; структура бухгалтерії; необхідність виділення підрозділів підприємства на окремий баланс; система внутрішньогосподарського контролю. Базою для такого вибору є інформація, одержана при системному вивченні потоків інформації на підприємстві.

Методична складова – це способи оцінки майна і зобов'язань, нарахування амортизації, групування витрат, методи визнання доходів і т.п. При виборі методичної складової облікової політики визначаються: методи амортизації основних засобів і нематеріальних активів; критерії поділу засобів праці на основні засоби та малоцінні швидкозношувані предмети; способи оцінки виробничих запасів, готової продукції, товарів і незавершеного виробництва; способи визначення прибутку від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та інші суттєві способи. Суттєвими визнаються способи ведення бухгалтерського обліку, без знання про застосування яких користувачами (керівництво підприємства, аудитори, фінансові менеджери, банки, страхові компанії, податкова адміністрація, Пенсійний фонд та ін.) бухгалтерської звітності неможлива достовірною оцінка майнового та фінансового стану, грошового обороту або результатів діяльності підприємства.

Технічна складова – це форма ведення бухгалтерського обліку. При виборі технічної складової облікової політики визначають: робочий план рахунків; форму бухгалтерського обліку; технологію обробки інформації, в т.ч. з використанням комп'ютерної техніки; терміни й об'єми проведення інвентаризації майна й зобов'язань.

Кожна складова облікової політики підприємства, відповідає рівню системи бухгалтерського обліку, об'єднує специфічні для неї об'єкти, за якими

існують альтернативні варіанти – елементи. Формування організаційної складової передуює формуванню методичної та технічної складових і включає об'єкти, які покликані забезпечити взаємозв'язок при організаційній побудові облікових підрозділів, визначення їх місця в управлінській та виробничій структурі підприємства.

Так, об'єктом організаційної складової облікової політики є форма організації бухгалтерського обліку, елементом – один із чотирьох визначених способів організації обліку (створення бухгалтерської служби, безпосереднє ведення керівником, користування послугами приватного підприємця або аудиторської фірми). Методична складова передбачає визначення способів ведення обліку об'єктів бухгалтерського обліку, які мають альтернативні способи відображення. Реалізація елементів методичної складової на рахунках бухгалтерського обліку в облікових регістрах та формах звітності, в тому числі внутрішньої, здійснюється за допомогою об'єктів та елементів технічної складової.

Зміст облікової політики оформляється спеціальним наказом про облікову політику, за розробку і формування якого несе відповідальність головний бухгалтер підприємства. Керівник затверджує наказ про облікову політику і несе відповідальність за його зміст, саме його підпис робить наказ про облікову політику чинним. Зазначимо, що наказ про облікову політику є одним із перших документів, які використовуються податковою адміністрацією, аудиторськими фірмами та іншими відповідними службами при перевірці діяльності підприємства. О.Чумакова відмічає: “Сьогодні особливо актуальним постає питання облікової політики підприємства, тому що саме цей наказ є керівництвом для дії бухгалтерів. До того ж, останні роки роботи за Національними стандартами внесли свої корективи щодо ведення обліку” [279, с.23].

Таким чином, облікова політика є сукупністю конкретних елементів організації бухгалтерського обліку, які визначаються підприємством на підставі загальноприйнятих правил. “Розробка облікової політики дозволяє систематизувати облік, усунути можливі помилки в системі обліку, полегшити проведення аудиту” [163, с.146]. Вона визначає перспективні напрямки фінансово-економічної діяльності підприємства протягом тривалого часу, тому при її формуванні необхідно враховувати тільки основні принципи накопичення й обробки інформації для складання фінансової звітності без зайвої деталізації (наприклад, порядок запису в бухгалтерських регістрах або заповнення первинних документів).

Кожен суб'єкт господарської діяльності має свою специфіку та певні особливі риси, притаманні лише йому, які безперечно, зумовлюють вибір тих чи інших способів та процедур організації та методики бухгалтерського обліку. Так, наприклад, галузева приналежність зумовлює побудову певного робочого плану рахунків, перелік форм первинних документів, вибір методу обліку витрат та калькулювання; від кількості видів діяльності залежить кількість використовуваних облікових методик, яка визначає трудомісткість та складність обліку, що безпосередньо впливає на формування організаційно-технічних аспектів облікової політики підприємства.

Особлива увага суб'єктів формування облікової політики повинна приділятися вибору *методичної* складової облікової політики. Особливе значення цієї складової визначається тим, що вибір її елементів, які є методичними прийомами і способами, приводить до змін у складі прав та зобов'язань, впливає на аналітичні показники, що отримуються за даними статей фінансової звітності. Це особливо важливо для формування обґрунтованої інформації для фінансового менеджменту.

Крім контрагентів підприємства та його власників, слід звернути увагу на можливість за допомогою елементів облікової політики впливати на зміни податкових зобов'язань, а саме тих, які розраховуються за даними бухгалтерського фінансового обліку і звітності. Можливість використання облікової політики для коригування податкових прав та зобов'язань зведена до мінімуму. Причини можна назвати дві, які знаходяться в тісному зв'язку.

По-перше, це жорстке нормативне регулювання розрахунків підприємства за податками і платежами з бюджетом різних рівнів. Звідси обмеженість кількості інструментів. Друга причина полягає в повному розмежуванні бухгалтерського фінансового обліку та податкового, яке фактично призводить до того, що на підприємствах ведуться два види обліку, причому фінансовий облік відходить на другий план, оскільки розрахунки зі сплати податкових зобов'язань підлягають зовнішньому контролю.

Суб'єкт формування облікової політики при виборі конкретного елементу повинен оцінити його вплив на показники фінансової звітності і, як наслідок, на аналітичні показники, що необхідно враховувати при обліково-аналітичному забезпеченні прийняття фінансових рішень. Слід з'ясувати, чи узгоджена зміна в аналітичних показниках із загальною концепцією розвитку підприємства, а також встановити відповідність реакції користувачів тактичним цілям підприємства. Необхідно враховувати, що процес вибору ускладнюється неможливістю точної кількісної оцінки реакції користувачів звітності на зміни аналітичних показників фінансового стану економічного суб'єкту, їх зіставлення з величиною впливу на податки та іншими економічними факторами.

При формуванні облікової політики оцінюється загальний вплив та економічні наслідки вибору методичних елементів облікової політики, знаючи загальну тенденцію, яку має зміна політики на розмір показників звітності. Серед найбільш поширених способів впливу на величину показників звітності, зокрема прибутку, називають зниження обсягів прибутку та завищення собівартості шляхом зміни методу оцінки запасів, методу амортизації необоротних активів, капіталізації витрат, створення резервів.

Кожен з елементів облікової політики може мати позитивний вплив на одну групу показників і негативний на іншу. Так, використання методу ФІФО для оцінки запасів при їх вибутті в умовах інфляції збільшує фінансовий результат та рентабельність у звітному періоді, а значить і збільшує податок на прибуток, але знижує розмір прибутку в майбутньому; підвищує показники фінансової стійкості, але знижує показник оборотності.

Застосування нелінійних способів нарахування амортизації (кумулятивного, зменшення залишкової вартості, прискореного зменшення

залишкової вартості, виробничого) на різних етапах функціонування активів, вартість яких амортизується, має різний вплив на рівень оподаткування, крім того, дозволяє в певній мірі впливати на дивідендну політику. Змінюючи розмір витрат звітного періоду шляхом вибору методу амортизації, вибуття запасів, витрат майбутніх періодів та ін., можна передбачити розмір нерозподіленого прибутку звітного періоду, який виступає об'єктом задоволення майнових інтересів власників підприємства.

Розмір витрат звітного періоду та вартість активів знаходяться у зворотній залежності від способу обчислення собівартості – повної чи скороченої. У випадку наявності незавершеного виробництва вибір першого варіанту збільшує вартість активів, показники поточної ліквідності, концентрації капіталу, стійкості економічного зростання, рентабельність. Вибір другого викликає збільшення показників оборотності, перерозподіляє фінансовий результат між звітними та майбутніми періодами у бік останніх.

Способи оцінки в обліковій політиці щодо розрахунків розкриваються через обрання методу обчислення резерву сумнівних боргів. Критичний огляд методів резервування сумнівної заборгованості дозволив виявити суперечливі питання, що виникають при їх практичній реалізації: для обчислення резерву сумнівності підприємству необхідно мати на балансі безнадійні борги; відсутність чіткої вказівки на те, хто саме повинен приймати рішення про рівень сумнівності того чи іншого боргу; невизначеність у методиці відображення нарахованого резерву в обліку; розбіжності у визнанні безнадійних боргів у фінансовому та податковому обліку; невизнання сумнівних боргів та резерву на них для цілей оподаткування.

Облікову політику часто визнають як засіб, що дозволяє адміністрації підприємства маніпулювати розмірами фінансових результатів. При формуванні облікової політики вибір методу вибуття запасів залежить від мети, що ставиться. Відомо, що основу системи оподаткування підприємства складають прибуток та податок на додану вартість, база яких є найважливішою характеристикою діяльності економічного суб'єкту, а їх частка займає найбільшу питому вагу у складі платежів до бюджету.

Теоретично вплив облікової політики на оподаткування не допустимий. Адже держава не зацікавлена у створенні таких механізмів, які б дозволяли за допомогою вибору моделі відображення фактів господарського життя в обліку впливати на рівень платежів до бюджету, які здійснюють платники податків (якщо податкове законодавство не передбачає альтернатив). Однак за сучасного бухгалтерського обліку підприємство має можливість шляхом вибору методів обліку впливати на розмір податкових платежів. Тому для держави, можливо, було б краще створювати таке податкове законодавство, при якому база нарахування не змінювалася б, або суттєво не змінювалася, в залежності від вибору певних елементів облікової політики. Прикладами таких податків є ПДВ, податок з доходу фізичних осіб, єдиний податок, більшість місцевих податків та зборів, які сьогодні забезпечують достатню стабільність надходжень до бюджету з причини їх невідчужуваності обліковій політиці.

Податок на прибуток максимально зосередив у собі весь спектр допустимих способів обліку, в результаті чого фінансовий результат можна

визнати найбільш „регульованим” показником, а податок на прибуток – одним із найбільш нестабільних в частині надходжень в бюджет. Ми вважаємо, подальший розвиток нормативного регулювання бухгалтерського обліку буде спрямований на звуження свободи підприємств у виборі методики обліку і функція формування та реалізація облікової політики в частині її методичної складової належатиме регулюючим органам (державним, громадським, професійним). А вже сьогодні стоїть питання про встановлення загальновизнаних принципів і правил організації та ведення обліку.

В результаті аналізу організації та управління діяльністю бухгалтерської служби на сільськогосподарських підприємствах Васильківського району Київської області, виявлені суттєві недоліки:

1) лише в 15 із 25 анкетованих господарств є посадові інструкції для кожного працівника бухгалтерії із встановленням персональної відповідальності за виконання службових обов'язків, а в деяких із них вони застарілі, без врахування останніх суттєвих змін в НП(С)БО.

2) майже половина із досліджуваних господарств (13) не мають розробленої облікової політики. У 50 % підприємств визначення порядку обліку грошових активів та дебіторської заборгованості немає взагалі, хоч повинні вказати хоча б метод нарахування резерву сумнівних боргів.

3) лише у деяких господарствах існує детальний опис технологічної послідовності дій кожного працівника бухгалтерії при виконанні своїх службових обов'язків, особливо це стосується комп'ютерної форми ведення бухгалтерії. Слід відзначити, що наявність таких описів дуже важлива, так як на практиці часто виникає проблема оперативної підміни працівників у випадку хвороби, відпустки чи звільнення основного працівника.

4) не всі працівники бухгалтерій сільськогосподарських підприємств (19 із 25 досліджуваних) забезпечені нормативними документами, методичною літературою, довідниками з оподаткування й бухгалтерського обліку, розрахунковими таблицями, необхідними для поточної роботи.

5) бухгалтери не всіх господарств (21 із 25) підвищують свій професійний рівень на спеціальних курсах і семінарах з бухгалтерського обліку й оподаткування. Одні це пояснюють відсутністю коштів, інші – браком часу. Найчастіше бухгалтери відвідують семінари, організовані Васильківським районним управлінням сільського господарства і продовольства. Як правило, семінари проводять науковці Інституту аграрної економіки НААН.

6) часткова автоматизація обліку є на 12 підприємствах із 25. Повністю комп'ютеризованої бухгалтерії немає поки що на жодному сільськогосподарському підприємстві досліджуваного району. Як правило, це журнально-ордерна форма, а на одному із досліджуваних поряд із журнально-ордерною застосовують і меморіально-ордерну. На фермерських господарствах – це, як правило, проста і спрощена форма обліку. Це пояснюється високою вартістю програмного і технічного забезпечення та проблемою переходу бухгалтерів-практиків зі стажем на комп'ютерну форму обліку.

7) графік руху первинних документів, або документообігу, в системі бухгалтерського обліку в 7 із 25 підприємств відсутній.

Зазначений стан стосовно формування облікової політики на практиці можна пояснити тим, що керівники підприємств або не розуміють, що таке облікова політика і для чого вона потрібна, або не усвідомлюють, як саме її формувати і що в ній розкривати. З цього робимо висновок, що питання вибору, формування та розкриття облікової політики потребують подальшого роз'яснення та уточнення.

Бухгалтерський облік треба постійно вдосконалювати. Перспективне планування бухгалтерського обліку передбачає визначення центрального напрямку його розвитку, а річне і поточне – сукупності заходів щодо його удосконалення [164]. Можна виділити такі основні напрями вдосконалення:

- 1) методології обліку – впровадження прогресивних методів обліку;
- 2) організації облікового процесу – розробка нових форм носіїв інформації, раціональних графіків документообігу, технології обліку, порядку проведення інвентаризацій;
- 3) структури бухгалтерії – раціоналізація роботи окремих відділів та бухгалтерів з використанням комп'ютерної техніки;
- 4) організаційно-правового забезпечення обліку – впровадження нових правових регламентів, положень про бухгалтерію та її підрозділи, посадових інструкцій, графіків;
- 5) інформаційного і технічного забезпечення – застосування нових моделей інформаційних систем, програмного і сучасного технічного забезпечення для вирішення облікових завдань;
- 6) науково-дослідних і експериментальних робіт – проведення експериментальної роботи з організації та комп'ютеризації обліку;
- 7) соціального розвитку колективу бухгалтерії – розробка заходів морального і матеріального стимулювання, підготовка і перекваліфікація облікових кадрів, їх атестації.

Останні економічні перетворення в країні, зміна нормативної бази, розвиток науково-технічного прогресу, зокрема обчислювальної техніки й застосування в обліку сучасних ЕОМ, докорінно змінили характер праці бухгалтера. Вона стала більш осмисленою, з елементами творчості, спрямованою на аналіз облікових даних і розробку варіантів ефективних управлінських рішень.

2.2. Особливості методології та методики фінансового аналізу

Аналіз є однією з функцій управління, яка забезпечує оцінку господарських фактів і процесів та готує проекти рішень для менеджерів відповідного рівня. Погоджуючись з таким тлумаченням функції аналізу, не можна ігнорувати поглиблене дослідження задач аналізу різнобічних процесів, які можуть бути пріоритетними для фахівців-аналітиків з певних проблем.

На сучасному етапі, як вважає В.К.Савчук, „зростає роль аналізу, який покликаний допомогти встановити сильні і слабкі сторони фінансової діяльності підприємства, виявити резерви росту ефективності використання виробничого потенціалу, розробити конкретні заходи підвищення якості

фінансової роботи, реалізація яких забезпечила б поліпшення фінансової стабільності підприємства, усунула причини можливого банкрутства” [218].

Посилення ролі фінансового аналізу пов'язано ще і з тим, що в умовах удосконалення ринкових відносин зростає вплив на результати діяльності підприємства таких зовнішніх факторів, як надійність покупців і постачальників, можливість використання позикових джерел формування засобів та інвестування, ускладнення організаційно-правових форм функціонування. Тільки за допомогою фінансового аналізу можна прийняти оптимальні рішення у сфері інвестування, кредитування, взаємозв'язків підприємства із партнерами.

Зазначимо, що посилюється роль фінансового аналізу і в аудиторській діяльності. Ознайомлення із фінансовим станом клієнта має важливе значення не тільки в період проведення перевірки, але й при складенні договору, коли аудитор виступає в якості партнера підприємства. Попередній огляд фінансового стану і використання методів фінансового аналізу в ході проведення аудиторської перевірки знижує ризик аудиторської фірми.

В цілому ж, зростання ролі фінансового аналізу в умовах формування ринкових відносин ставить до нього певні вимоги. На цьому етапі не завжди правомірно застосовувати іноземні методи оцінки фінансового стану в практиці роботи українських підприємств, а особливо сільськогосподарських, зважаючи на їх фінансовий стан. Тому удосконалення всього господарського механізму вимагає розробки нових або адаптації існуючих аналітичних методів, які враховують сучасні умови функціонування підприємств [139; 181; 243; 257].

Аналіз як функція управління має власну основу: принципи, функції, організаційну структуру, методи та інструменти, інформаційну базу. Сама ж аналітична діяльність спрямована на вивчення, облік попиту та вимог ринку для обґрунтованої орієнтації виробництва на випуск конкурентноздатних продуктів у раніше встановлених обсягах, що відповідають певній техніко-економічній характеристиці, яка може забезпечити підприємству отримання найвищого прибутку.

Е.О.Уткін підкреслює, що аналіз фінансової діяльності доцільно трактувати не як самостійний науковий напрямок, а лише як елемент системи фінансового менеджменту, хоч і виключно важливий [250]. Такий підхід можна пояснити нерозривністю загальних функцій управління – аналіз важливий не сам по собі, а лише як невід'ємна частина системи управління. Справді, з одного боку, обґрунтоване рішення завжди базується на даних деяких аналітичних процедур; з іншого боку, аналіз виконується лише для того, щоб потім прийняти правильне управлінське рішення. Найважливіша особливість аналізу, без якої практично не можна про нього говорити, - це теоретична концепція, стиль мислення, запланований підхід до прийняття науково-технічних (конструктивних) і виробничих рішень із позицій найповнішого задоволення вимог споживача, ринкового попиту.

П.Я.Попович стверджує: “Філософія аналізу проста: виробник повинен випускати таку продукцію, що має збут і може досягти запланованого рівня рентабельності та за яку можна отримати певну суму прибутку” [181, с.3]. Іншими словами, виробник повинен цілеспрямовано ставити завдання в галузі

науково-технічних розробок, висувати вимоги до них, при цьому розраховуючи витрати виробництва, рівень ціни та можливий прибуток.

Отже, аналіз передбачає широкий пошук, творчий підхід до вирішення конкретних завдань виробничої діяльності. Керівники ж повинні створити необхідні організаційні, технічні, економічні умови для творчих ідей і найголовніше – для застосування у виробництві нововведень на основі зацікавленості працівників.

Г.Б.Поляк доводить, що фінансовий аналіз необхідний всім учасникам економічного процесу [265, с. 278], а саме:

1) менеджерам підприємства і в першу чергу фінансовим менеджерам, адже не можна керувати підприємством і приймати господарські рішення, не знаючи його фінансового стану. Важливою є оцінка ефективності рішень, які приймаються ними в господарській діяльності, і отриманих фінансових результатів;

2) власникам, в тому числі акціонерам. Їм важливо знати, якими будуть віддача від вкладених у підприємство коштів, прибутковість і рентабельність підприємства, а також рівень економічного ризику, можливість втрат своїх капіталів;

3) кредиторам й інвесторам. Їх цікавить, яка можливість повернення виданих кредитів, а також можливість підприємства реалізувати інвестиційну програму;

4) постачальникам. Для них важлива оцінка оплати за продукцію, яка поставляється, виконані послуги й роботи.

В економічній літературі достатньо поширений термін “фінансовий аналіз”, однак однозначна його інтерпретація відсутня як на Заході, так і в Україні. На заході все більш широке визнання отримує трактування фінансового аналізу як аналізу на ринку цінних паперів, яким займаються фінансові аналітики. Згідно іншого трактування “фінансовий аналіз” розуміють у широкому аспекті як аналіз фінансової діяльності підприємства, який охоплює всі розділи аналітичної роботи і пов’язані з управлінням фінансами господарюючого суб’єкту у зовнішньому середовищі, включаючи і ринок капіталу. Третій підхід обмежує його аналізом бухгалтерської звітності, тобто зводиться до аналізу фінансового стану підприємства.

Фінансовий стан підприємства можна визначити як комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів. Він залежить від результатів його операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Тому на нього впливають усі ці види діяльності, але передусім – безперервний випуск і реалізація високоякісної продукції [131].

Дехто із вчених під “фінансовим станом” розуміють співвідношення його зобов’язань, що підлягають погашенню в конкретні терміни, й активів, які можна мобілізувати, тобто перетворити в платіжні засоби для погашення таких зобов’язань у певні терміни. Таку думку підтримує М.С.Пушкар: “Оскільки на виробничу діяльність великий вплив справляє фінансова діяльність, а фінансова

діяльність у свою чергу залежить від виробничої, потрібно розглядати ці дві сторони діяльності в їх взаємовпливі та взаємообумовленості” [205, с.173].

Метою фінансової оцінки є пошук резервів підвищення рентабельності господарства і виконання ним зобов’язань перед бюджетом, банком та іншими установами. А.М.Поддєрьогін підкреслює, що “неефективність використання фінансових ресурсів призводить до низької платоспроможності підприємства і, як наслідок, до ... невиконання плану прибутку, зниження рентабельності підприємства, до загрози економічних санкцій” [260, с.262]. Структура аналізу фінансового стану підприємства на його погляд має бути такою, як на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Структура аналізу фінансового стану підприємства [260]

Організація аналізу тісно пов’язана з вирішенням питань, аналогічних обліку та звітності. При цьому в економічному аналізі найповніше розкриваються контрольні функції обліку.

Ефективність аналітичної роботи залежить від дотримання принципів її організації, а саме: наскільки правильно поставлено мету і завдання аналізу, вдало вибрані об’єкти аналізу і система показників, адекватно змодельоване аналізоване явище, процес і виявлені першопричини можливої їх зміни, пра-

вильно підібрані методичні прийоми і алгоритми аналізу, своєчасно розпізнано ситуацію, зроблений об'єктивний їх діагноз, продумано розвиток об'єктів.

В Додатку Ж.1 ми наводимо класифікацію і порядок розрахунку комплексу основних оцінних показників, з яких залежно від конкретної мети аналізу можна вибрати відповідну кількість та види таких показників. У цілому додаток Ж.1 включає 65 показників, призначених для детальної та всебічної оцінки фінансового стану підприємства. Однак це не означає, що систематичний аналіз фінансового стану підприємства завжди має здійснюватись за всіма цими показниками.

Якщо перед фінансовим менеджером стоїть завдання відносно поверхової оцінки фінансового стану, то проводиться *експрес-аналіз*, при якому використовується невелика кількість агрегованих фінансових показників. Наприклад, аналіз балансу проводиться на основі підсумкових даних по його основних розділах. У тих випадках, коли керівництво підприємства вимагає від фінансового менеджера надання рекомендацій на основі поглибленого дослідження фінансової діяльності, здійснюється *деталізований аналіз*, який передбачає розрахунок і аналіз всіх можливих показників. У таблиці 2.2 відмічені сильні і слабкі сторони названих форм аналізу.

Таблиця 2.2

Переваги і недоліки основних форм фінансового аналізу

	Експрес-аналіз	Деталізований аналіз
Переваги	Оперативність, легкість розрахунків	Висока ступінь достовірності результатів
Недоліки	Нижча ступінь достовірності результатів	Велика трудомісткість і тривалість розрахунків

В цілому можна назвати 4 основних етапи, з яких складається аналіз фінансового стану підприємства: 1) збір і підготовка первинних даних (із фінансової звітності минулих періодів, статистики, за допомогою опитування експертів); 2) аналітична обробка даних; 3) інтерпретація отриманих результатів; 4) прийняття управлінських рішень на основі підсумків аналізу.

Належну організацію аналітичної роботи на великих підприємствах забезпечує головний економіст або начальник фінансового відділу, а в сільськогосподарських формуваннях, де створено єдину економічну службу, - їх керівник. Він координує і спрямовує аналітичну роботу, розробляє методику аналізу окремих показників, явищ, процесів, контролює повноту і своєчасність його проведення та реалізацію прийнятих за результатами аналізу управлінських рішень.

Організація аналізу не має жорсткої регламентації системою нормативних актів, як, наприклад, організація облікового процесу. У зв'язку з цим, як стверджує Ф.Ф.Бутинець, упорядкованості можна досягти шляхом створення внутрішнього документа за проектом підприємства. При проведенні аналітичної роботи аналітик логічно відтворює господарські операції, які

знайшли відображення в обліку та звітності, і подумки повторює роботу бухгалтера у зворотному порядку [26, с.469].

Класифікація основних видів фінансового аналізу подана на рис 2.3.

Рис. 2.3. Класифікація основних видів фінансового аналізу [260]

При вивченні питань економічного аналізу облікова політика, як правило, залишається поза увагою. Актуальність вивчення взаємозв'язку облікової політики підприємства та аналітичних досліджень полягає у тому, що:

1) облікова політика здійснює суттєвий вплив на показники фінансового стану та на показники собівартості, фінансових результатів, суми податків;

2) ознайомлення з обліковою політикою, що використовується на підприємстві, її розкриття у фінансовій звітності є умовою для здійснення порівняльного аналізу показників діяльності підприємства за різні періоди часу, а також порівняльного аналізу результатів діяльності різних підприємств.

При використанні прийому порівняння повинна виконуватись найголовніша умова – забезпечення зіставності показників. Ця умова, у свою чергу, забезпечується дотриманням наступних вимог: єдністю методики обчислення показників і їх складу; єдністю вартісних, якісних, структурних факторів і факторів обсягу; єдністю періодів або моментів часу, за які було обчислено показники; співставністю вихідних умов діяльності.

На сучасному етапі актуальності набуває питання невідповідності бухгалтерської та статистичної інформації, неузгодженість облікових макро- і мікропоказників. Можна було б розглядати облік як складову загальнодержавної системи формування макроекономічних показників. Але використання різних методик ведення обліку та складання звітності призводить до неможливості порівняння даних аналізу діяльності навіть на декількох

підприємствах однієї галузі, а про здійснення міжгалузевого або міжрегіонального аналізу не може бути й мови. Тому пропонуємо зобов'язати підприємства всіх форм власності розкривати облікову політику у Примітках до фінансової звітності та передбачити відповідальність за недотримання такої вимоги, а також невідповідність інформації, яка була оприлюднена, фактичному стану справ.

Незважаючи на критику колишньої побудови бухгалтерського обліку, не слід забувати про наявність позитивного досвіду, який необхідно використовувати та який полягає в тому, що в СРСР всі складали звітність за єдиними формами та правилами. Це давало можливість аналізувати (порівнювати) показники не лише за окремими галузями і регіонами, а й за окремими республіками та в цілому по країні. Використовувались єдині методи оцінки запасів, нарахування амортизації тощо, що забезпечувало зіставність показників, отриманих за допомогою обліку. Таким чином було досягнуто такого рівня стандартизації (уніфікації) обліку, яку сьогодні пропагують як єдиний шлях розвитку бухгалтерського обліку в умовах глобалізації економіки.

Наслідком сучасного реформування бухгалтерського обліку стало те, що було втрачено значну кількість показників звітності. І це в той час, коли сучасна комп'ютерна техніка дозволяє складати та отримувати звітність з будь-яким ступенем деталізації без особливих зусиль. Вирішити питання співставності даних обліку та їх використання при здійсненні аналізу для прийняття стратегічних управлінських рішень, на нашу думку, можливо шляхом формування для кожної галузі економічної діяльності методичних рекомендацій, які міститимуть найбільш оптимальну методичну частину облікової політики. Організаційні та технічні аспекти облікової політики формуються в залежності від особливостей діяльності підприємства, господарської ситуації, технічного забезпечення.

Отже, через застосування підприємствами різних методик ведення обліку ускладнюється здійснення економічного аналізу на макрорівні, оскільки не дотримуються умов зіставності. Наявність облікової політики на рівні підприємства зумовлює проблеми для здійснення економічного аналізу на макрорівні через недотримання умов зіставлення.

Основним змістом внутрішнього (традиційного) аналізу фінансового стану підприємства є аналіз: динаміки прибутку та рентабельності підприємства і факторів, що на них впливають; кредитоспроможності підприємства; оцінка використання майна та вкладеного капіталу; власних фінансових ресурсів; ліквідності та платоспроможності; самоокупності підприємства. Внутрішній аналіз здійснюється аналітиками підприємства і ґрунтується на широкій інформаційній базі, включаючи й оперативні бухгалтерські дані. Такий аналіз проводиться в інтересах керівництва підприємства і його менеджерів для своєчасного виявлення і запобігання загрози фінансової кризи, банкрутства, прийняття заходів по підвищенню ефективності діяльності.

Особливостями зовнішнього аналізу є: орієнтація на публічну звітність підприємства; множинність об'єктів-користувачів; різноманітність цілей та інтересів суб'єктів аналізу; максимальна відкритість результатів аналізу для користувачів. Основним змістом зовнішнього фінансового аналізу, який

здійснюється партнерами підприємства, контролюючими органами на основі даних публічної звітності, є аналіз: абсолютних показників прибутку; показників рентабельності; фінансового стану, фінансової стабільності підприємства, його платоспроможності та ліквідності балансу; ефективності використання залученого капіталу; економічна діагностика фінансового стану. У результаті такого аналізу обґрунтовується доцільність встановлення ділових зв'язків, інвестування, кредитування, уточнюються умови договорів і проведення розрахунків по них.

Традиційна практика фінансового аналізу опрацювала певні прийоми й методи його здійснення. На відміну від внутрішнього, відповідні складові зовнішнього аналізу більш формалізовані та менш деталізовані. Різниця у змісті зовнішнього і внутрішнього аналізу пов'язана з різницею інформаційного забезпечення і завдань, що їх вирішують обидва ці види аналізу.

В результаті аналізу можна досягти обґрунтованості, своєчасності та доцільності прийняття відповідних управлінських рішень. Разом із тим, лише правильна організація аналізу може забезпечити досягнення бажаного результату. При цьому необхідно дотримуватись таких принципів: науковий характер аналізу; об'єктивність відображення господарських фактів і процесів; обґрунтований розподіл обов'язків з проведення аналізу; ефективність та можливість уніфікації аналітичної роботи.

На наш погляд, важливо на сучасному етапі розвитку економіки врахувати зростання нестабільності зовнішнього середовища підприємництва, яке стосується всіх основних процесів: інноваційних, інвестиційних, технологічних, оподаткування, приватизаційних, реформування земельних відносин в аграрних формуваннях і, на кінець, управлінських. Не можна не помітити, що в економічній теорії сьогодні з'явилися різні модифікації аналізу – фінансовий, економічний, стратегічний (перспективний) і т.п. Останнім часом у складі сучасних управлінських технологій виділяють управлінський аналіз. С.В.Філіпова розцінила управлінський аналіз як одну з найважливіших складових аналізу діяльності будь-якого підприємства, яка охоплює управлінські проблеми. Він являє собою економічний аналіз, адаптований до цілей і задач конкретного господарюючого суб'єкта [257, с. 6].

Виділяючи в окремий вид бухгалтерського обліку „управлінський облік”, тим самим не варто занижувати значення фінансового та оперативно-технічного обліку для управління. Тому ми підтримуємо позицію С.Ф.Голова [44], В. Ластовецького [133], В.Б.Моссаковського [152] та ін., які вважають, що не слід ототожнювати функції обліку з функціями сучасних бухгалтерів, які у своїй роботі поєднують та виконують такі функції управління як планування (бюджетування), облік, аналіз, контроль.

Не дивлячись на те, що українська економіка лише проходить шлях становлення ринкових відносин, вже існують всі передумови для того, щоб розглядати бухгалтерську діяльність з урахуванням її управлінського аспекту. У визначенні бухгалтерського обліку, сформульованому Американською асоціацією бухгалтерів, чітко відзначається управлінський аспект: це процес ідентифікації інформації, обчислення й оцінки показників та надання даних користувачам інформації для вироблення, обґрунтування і прийняття рішень.

Зв'язок обліку з управлінням відображений і в назві однієї з фундаментальних робіт відомих американських вчених Ч.Т.Хонгрена і Дж.Фостера – „Бухгалтерський облік: управлінський аспект” [272].

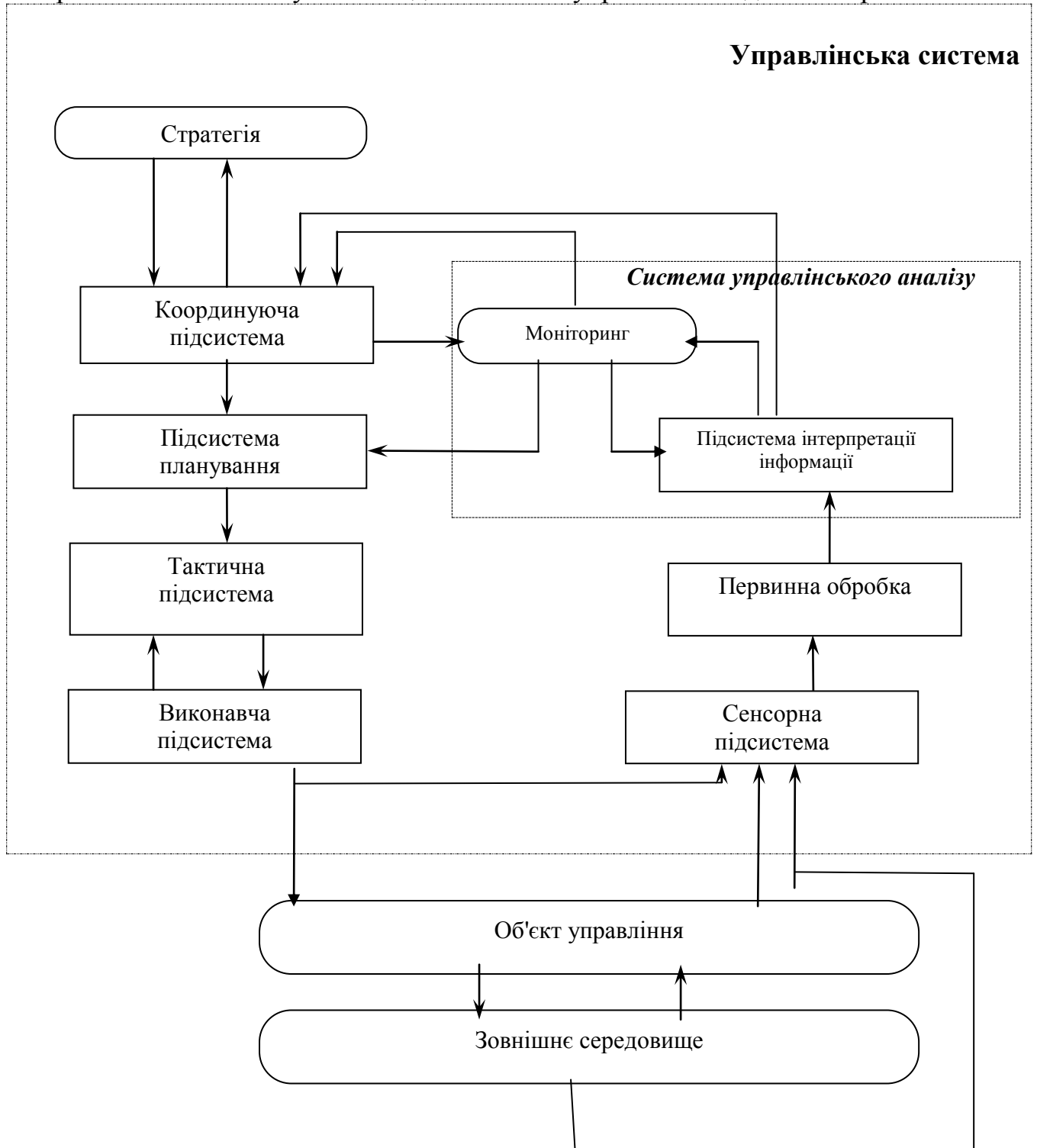
Про необхідність інтеграції всіх функцій управління – обліку, аналізу, планування і контролю свідчить і західна практика. Бухгалтерія в західному підприємстві бере на себе обов'язки планового відділу й аналітичної служби, а бухгалтери виконують планові й прогностичні функції. Вся інформація, необхідна для управління підприємством, готується бухгалтерами, у яких велика доля планово-аналітичної роботи.

Велике значення для створення повноцінної інформаційної бази системи управлінського аналізу має визначення ступеня аналітичності інформації. Під „аналітичністю інформації” розуміється її адекватність вимогам і задачам управлінського аналізу. Аналітичність інформації характеризують такі показники: 1) повнота охоплення необхідних для аналізу відомостей або ступінь забезпеченості інформацією; 2) універсальність інформації як можливість отримання похідних показників; 3) ступінь повторюваності аналогічних показників у різних формах звітності; 4) ступінь взаємної відповідності різних видів інформації; 5) співставність і достовірність; 6) ступінь своєчасності отримання; 7) гнучкість як можливість своєчасного внесення корективів і в той же час достатня стійкість до змін; 8) ступінь готовності до формалізованої обробки; 9) трудомісткість заповнення облікових форм і їх обробки; 10) ступінь взаємної відповідності різних видів інформації (планової, облікової та ін.); 11) ступінь достовірності (логічної та математичної); 12) співставність інформації, тобто використання різних видів інформації без додаткової обробки [206].

Рівень аналітичності визначається у порівняльних умовах. Для бухгалтерської інформації невід'ємними умовами порівняльності є єдині методи організації і ведення обліку, співставні методи обробки інформації. Вивчення аналітичності інформації дає матеріал для удосконалення інформаційної бази аналізу, а вивчення інформаційного взаємозв'язку аналітичних задач дозволяє уникнути дублювання інформації і встановить доцільну черговість їх вирішення.

В Україні процес реформування обліку, його переорієнтація із контрольних на управлінські функції йде дуже повільно. У більшості випадків мета бухгалтерської служби сучасного українського підприємства вважається досягнутою після здачі нею звітності й проведення податкових платежів. Інакше кажучи, бухгалтерська справа у нашій країні у багатьох випадках розглядається через призму рахівництва, орієнтованого на податковий облік. Така переорієнтація підвищить імунітет підприємства до несприятливого впливу факторів зовнішнього середовища, дозволить йому довго й стабільно функціонувати на ринку. Управляюча система передає командну інформацію на об'єкт управління, який, змінюючи свій стан, через зворотній зв'язок повідомляє управляючому органу про результати виконання команди і про свій новий стан. Сенсорна система надає інформацію, а система управлінського аналізу перетворює її у вигляд, прийнятний для вироблення рішення. Тут управлінський аналіз виконує супутню, обслуговуючу функцію в процесі

прийняття рішення і є методом дослідження системи, якою управляють.
Управлінський аналіз у системі динамічного управління поданий на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Управлінський аналіз у системі динамічного управління

Для великого підприємства використовується більше 150-200 різних показників діяльності. Дослідження показують, що на крупних підприємствах їх розрахунок, відслідковування різних тенденцій і побудова прогнозних моделей виконує аналітичний або фінансовий відділ. На малих підприємствах вони найчастіше концентруються в одного виконавця, який не в змозі здійснити

такий об'єм операцій. Тому задача автоматизації розрахунків для малих підприємств особливо актуальна.

Основною проблемою в інформаційному забезпеченні системи управлінського аналізу є не обчислення показників, а підготовка даних, тобто формування інформаційно-аналітичної бази для здійснення аналізу. Розрахунок показників господарської діяльності підприємства проводиться за допомогою програмного забезпечення, інтегрованого з базами даних сучасних програм бухгалтерського обліку, і виводиться при запиті управлінського персоналу на певний момент часу.

В залежності від поставленої мети аналіз отриманих результатів проводиться відповідними методами економічного аналізу. Наприклад, для поверхового аналізу проблеми можна скористатися методами порівняння, групування, відносних і середніх величин. Якщо в результаті попереднього аналізу показників їх значення є незадовільними, то вони автоматично виводяться на управлінський монітор з метою їх подальшого вивчення. Для більш детального, поглибленого аналізу доцільно використовувати детермінований факторний аналіз.

Незалежно від того, які отримані значення вибраних показників (позитивні чи негативні), на їх основі можна визначити інтегральну оцінку ефективності функціонування підприємства і прийняти відповідне управлінське рішення. Використання в практиці управління систем управлінського аналізу підвищує рівень аналітичної роботи на підприємствах будь-якого типу, сприяючи росту кількості типових розробок з управлінського аналізу і розширюючи можливість порівняння й узагальнення його результатів.

Аналітична функція представлена в роботі бухгалтера обліку поряд із обліковою, плановою та контрольною. Її реалізація покладена на управлінський аналіз, який є одним із видів економічного аналізу і націлений на оцінку як минулих, так і майбутніх результатів діяльності підприємства. Управлінський аналіз інтегрує три види внутрішнього аналізу – ретроспективний, оперативний і перспективний. кожному з яких властиве рішення власних задач.

Для кожного підприємства із десятка різновидностей аналізу, які відрізняються глибиною, ступенем деталізації, охопленням періодом, періодичністю і багатьма іншими параметрами, необхідно визначити свій набір показників господарської діяльності, який буде характеризуватися індивідуальністю функціонування підприємства, специфічним способом і точністю фіксування вихідних даних.

Оскільки для ефективного управління результат повинен бути прогнозованим, системі управління сучасним підприємством необхідно мати в якості підсистеми механізм переробки й систематизації управлінської інформації, трансформації її в управлінське рішення – механізм управлінського аналізу, адаптований до цілей конкретного підприємства.

2.3. Оцінка фінансового стану підприємств основних галузей на основі аналізу фінансової звітності

Для проведення власної діяльності кожний господарюючий суб'єкт повинен мати відповідний виробничий потенціал, що формується за рахунок власних і прирівняних до них джерел (акціонерний капітал, прибуток, цільові надходження і фінансування), а також залучення зовнішніх фінансових ресурсів, основними з яких є кредити банку, позики, кредиторська заборгованість. Такі джерела створюють передумови фінансового забезпечення процесу кругообороту засобів господарства.

Поняття “фінанси” слід розглядати в теоретичному та емпіричному аспектах. У теоретичному – «фінанси підприємства» - це грошові відносини, що виникають у процесі формування фінансових ресурсів, їх розміщення і використання. У прикладному аспекті поняття “фінанси підприємства” — це сукупність фінансових ресурсів, яка характеризується певною системою показників їх наявності та стану, розміщення і ефективності використання.

Фінансові ресурси відіграють роль специфічного засобу виробництва, який, з одного боку, дає змогу збалансувати між собою елементи виробничого потенціалу (земля, праця, основні і оборотні засоби) та забезпечити їх відтворення, а з іншого боку - за рахунок перерозподілу між окремими галузями, сферами виробництва, підрозділами нагромадити капітал для здійснення централізованих заходів, зокрема, вирішення загальногосподарських, соціальних і економічних проблем.

Критерієм оцінки фінансової діяльності підприємства є його фінансовий стан, який відображає здатність останнього наявним потенціалом забезпечити успішне виконання поставлених виробничо-комерційних планів та своєчасно розраховуватись при цьому за своїми борговими зобов'язаннями. Фінансовий стан підприємства залежить від результатів його виробничої, комерційної та фінансової діяльності. Фінансовий стан відображає конкурентоздатність підприємства, його потенціал у ринковому середовищі. При цьому з метою ефективного функціонування діяльність підприємства повинна бути сфокусована на забезпеченні систематичного надходження і ефективного використання фінансових ресурсів, дотримання розрахункової та кредитної дисципліни, досягнення раціонального співвідношення власних і залучених засобів, фінансової стійкості.

Основними джерелами інформації для оцінки фінансового стану підприємства є Податковий кодекс України закони і законодавчі акти: “Про банки і банківську діяльність”, “Про цінні папери і фондову біржу”, “Про аудиторську діяльність”; річні звіти підприємства; плани економічного і соціального розвитку; дані бухгалтерського обліку, перш за все, для аналізу стану розрахунків і платіжної дисципліни, оперативної оцінки платоспроможності підприємства тощо.

Стійкий фінансовий стан є гарантом ефективного впровадження в дію економічних інтересів всіх зацікавлених сторін – і підприємства, і його партнерів. Споживачів інформації про фінансовий стан підприємства поділяють

на внутрішніх та зовнішніх, основних та неосновних. До внутрішніх відносяться вищий управлінський персонал, керівники, робітники та службовці даного підприємства. До зовнішніх – органи державного регулювання, зацікавлені інвестори, кредитні установи, постачальники, клієнти, замовники тощо.

Поділ на основних та неосновних споживачів фінансової інформації ґрунтується на прямій залежності їх особистого добробуту від успішної діяльності конкретного підприємства, а також від їхньої участі та інтересів на даному підприємстві (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Основні користувачі фінансової інформації

Користувачі	Їх внесок	Вимоги компенсації	Потреба в інформації
Податкові органи	надання послуг державою: соціальні умови та захист, порядок тощо.	Сплата правильної суми податків у відповідні строки	Податкоспроможність та фінансові результати підприємства
Адміністративно-управлінський апарат	Знання, зв'язки та уміння керувати	Оплата праці та відсоток від прибутку понад оклад	Всіх сторін діяльності підприємства
Робітники та службовці	Забезпечення предметами та засобами праці	Заробітна плата, премії, соціальні умови	Фінансові результати підприємства
Власники (вкладники)	Формування власного капіталу	Дивіденди	Фінансові результати та фінансова стійкість
Кредитори	Формування позиченого капіталу	Проценти	Платоспроможність (ліквідність) підприємства
Постачальники виробничих ресурсів	Постачання ресурсів	Договірна ціна	Фінансовий стан підприємства
Покупці та клієнти	Збут готової продукції	Договірна ціна	Фінансовий стан підприємства

Джерело: [http://www.cfin.ru/press/afa/95_4_011-024.pdf]

Найбільшим є інтерес самого підприємства в особі адміністрації, яка має необмежений доступ до інформації на відміну від інших користувачів, які мають доступ лише до публічних джерел інформації, і яка, як правило, організовує аналітичну оцінку фінансового стану у вигляді безперервного процесу.

В умовах ринкової економіки фінансові показники звітності широко використовуються державними контролюючими органами. Зокрема, Державна податкова адміністрація України та її органи на місцях через систему звітності мають можливість контролювати правильність нарахування, повноту і своєчасність перерахування податків у доход бюджетів.

Зведені та систематизовані дані фінансової звітності можуть також використовуватись державними органами управління для аналітичної оцінки та прогнозування розвитку макросередовища країни з метою завчасного виявлення «слабких» видів економічної діяльності. Така оцінка сприяє своєчасному запровадженню запобіжних заходів щодо їх підтримки та недопущення падіння економічних показників. Такий підхід сприяє повноті наповнення бюджету країни у довгостроковій перспективі.

Фінансовий стан є комплексним поняттям і відображає рейтинг підприємства чи виду економічної діяльності на фінансовому ринку, його

кредито- і податкоспроможність та характеризується системою показників, які обчислюються станом на конкретну дату. Платоспроможність підприємства тісно пов'язана з поняттям податкоспроможності. Під податкоспроможністю підприємства слід розуміти такий його фінансовий стан, який дозволяє підприємству своєчасно і в повній мірі розраховуватись з бюджетами за своїми податковими зобов'язаннями.

Загалом, аналіз фінансового стану ґрунтується, по-перше, на повному розумінні бухгалтерського обліку, його значенні, важливості й обмеженості інформації у фінансовій звітності, по-друге - на спеціальних прийомах аналізу, за допомогою яких проводиться діагностика управлінських, виробничих та інших факторів з метою отримання обґрунтованих висновків. Крім цього, аналітик повинен бачити взаємозв'язок економічної теорії, бухгалтерського обліку, економіки, фінансів та інших спеціальних знань, він повинен мати певні навички аналітичної роботи, тобто вміти виокремлювати інформацію, обробляти її, узагальнювати і робити висновки.

Дане дослідження базувалось на аналізі фінансових показників в розрізі видів економічної діяльності в цілому по Україні з метою оцінки динаміки їх розвитку, фінансової стійкості, ефективності функціонування, а також виявлення наявності об'єктивних ознак необхідності застосування спеціальних режимів їх стимулювання.

Аналіз фінансових показників полягав у вивченні динаміки їх змін та у порівнянні їх значень з нормативними, середньогалузевими, регіональними та параметрами найбільш успішно функціонуючих видів економічної діяльності. Необхідно зазначити, що на сьогодні не існує єдиних нормативних значень фінансових показників для всіх галузей народного господарства. У зв'язку із цим, необхідно пам'ятати, що вони є лише орієнтиром і, ні в якому разі, не можуть бути жорстко прив'язані до певного господарства.

З метою зменшення впливу фактора часу (одномоментності фінансового зрізу) та погодних умов на результати господарської діяльності підприємства, фінансові показники обчислювались як середня величина їх складових на початок та кінець відповідного періоду (календарного року).

Зазначимо, що фінансові коефіцієнти не уловлюють відмінностей у методах бухгалтерського обліку, не відображають якості складових компонентів. Нарешті, вони мають статичний характер. Однак це не означає, що фінансові коефіцієнти не можуть бути використані у фінансовому управлінні. Необхідно лише розуміти обмеження, які накладає їх використання, і відноситись до них як до інструменту аналізу, а не як до пояснення питань, які вивчаються.

Аналітична цінність коефіцієнтів підтверджується тим, що в багатьох країнах, і в Україні зокрема, існують спеціальні видання, які займаються публікацією фінансових коефіцієнтів.

Не дивлячись на суттєві розходження в системі показників у різних довідниках та їх класифікації в навчально-методичних посібниках і підручниках, всі фінансові коефіцієнти можна згрупувати наступним чином: 1) показники ліквідності та платоспроможності; 2) показники фінансової

стійкості; 3) показники ділової активності; 4) показники рентабельності; 5) показники ринкової активності.

Деякі з них ми використовуємо для проведення нашого дослідження. Зокрема, показники ліквідності та платоспроможності дозволяють визначити здатність підприємства наявними ліквідними активами на протязі року оплатити свої короткострокові зобов'язання.

Коефіцієнт абсолютної (термінової) ліквідності розкриває відношення найбільш ліквідної частини оборотних засобів (тобто без врахування матеріально-виробничих запасів) до поточних зобов'язань. Необхідність розрахунку цього показника викликана тим, що ліквідність окремих категорій оборотних засобів далеко неоднакова, і якщо, наприклад, грошові кошти можуть служити безпосереднім джерелом погашення поточних зобов'язань, то запаси можуть бути використані для цієї мети безпосередньо після їх реалізації, що вимагає не тільки наявності покупця, а й наявності у покупця грошових коштів.

Обмеження цього коефіцієнту, який має бути більшим, або дорівнювати 0,2 означає, що кожного дня потрібно погашати 20% поточних зобов'язань підприємства, тобто у випадку збереження залишку грошових коштів на рівні звітної дати (переважно за рахунок забезпечення рівномірного надходження платежів від партнерів) поточну заборгованість, наявну на звітну дату, можна погасити за 50 днів (1:0,2). Враховуючи неоднорідну структуру термінів погашення заборгованості, даний норматив можна вважати завищеним.

Коефіцієнт швидкої (проміжної, суворої) ліквідності, або коефіцієнт кислотного тесту. Обчислюється відношенням суми грошових коштів, короткострокових фінансових вкладень і дебіторської заборгованості до поточної кредиторської заборгованості.

Він допомагає оцінити можливість погашення підприємством короткострокових зобов'язань у випадку його критичного стану.

Теоретичне значення цього показника знаходиться в межах від 1 до 2.

Узагальнюючим показником ліквідності є коефіцієнт покриття (загальної ліквідності), який відображає прогнозовані платіжні можливості підприємства за умови погашення дебіторської заборгованості і реалізації наявних запасів. Якщо цей коефіцієнт не відповідає нормі (≥ 2), то для підвищення його рівня необхідно поповнювати реальний власний капітал підприємства і стримувати зростання необоротних активів. Даний показник найчастіше використовується при аналізі платоспроможності господарюючого суб'єкта, оскільки інформацію для його розрахунку отримати дуже легко, а також він показує резерв ліквідності засобів.

Інформацію щодо значень коефіцієнтів ліквідності у 2009-2011 рр. наведено у Додатку АВ.

Якщо прийняти за нормативне значення показника покриття 2, то порівнявши отримані фактичні дані, можемо побачити (табл. 2.4), що економіка країни знаходиться у критичному стані. Виконання нормативне значення по показнику загальної ліквідності можна спостерігати лише з фінансової діяльності і то лише у 2010-2011 рр.

Динаміка показників ліквідності видів економічної діяльності України

Вид економічної діяльності	Коефіцієнт покриття ліквідності		
	Роки		
	2009	2010	2011
Усього	0,9005	1,1790	1,1836
у тому числі			
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,6077	1,8677	1,9997
промисловість	0,8951	1,0798	1,0888
будівництво	0,8546	1,0732	1,0551
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,9793	1,0467	1,0660
торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	0,9423	1,2006	1,0992
оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	0,9768	1,0462	1,0686
роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	1,0488	0,9213	1,0032
діяльність готелів та ресторанів	1,0413	1,0156	0,8141
діяльність транспорту та зв'язку	0,9621	1,0162	0,9924
фінансова діяльність	0,5365	2,9440	3,0755
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,9692	1,1338	1,1225
освіта	0,8213	1,1210	1,1236
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,1250	0,9194	0,9213
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	1,2910	0,6818	0,8029

Важливим критерієм оцінки фінансової стійкості виду економічної діяльності в цілому, або підприємства зокрема, є забезпеченість запасів і витрат відповідними джерелами їх формування.

Основними показниками при цьому є: власні оборотні кошти (ВОК), виробничі запаси (ВЗ), нормальні джерела формування запасів (НДФЗ).

Величина власних оборотних коштів характеризує ту частину власного капіталу підприємства, яка є джерелом покриття поточних активів (тобто активів, які мають оборотність до одного року). Основним і постійним джерелом збільшення власних оборотних коштів є прибуток. Не слід змішувати поняття «оборотні кошти» і «власні оборотні кошти». Перший показник характеризує активи підприємства, другий - джерела засобів, а саме частину власного капіталу підприємства, яка розглядається як джерело покриття поточних активів і розраховується як:

$$\text{Власний капітал} - \text{необоротні активи} \quad (2.1)$$

Нормальні джерела формування запасів (НДФЗ) - цей показник відрізняється від власних оборотних коштів на величину короткострокових позик та кредитів, а також кредиторської заборгованості по товарним

операціям, які є, як правило, джерелами покриття запасів. Його величина визначається за формулою:

$$\text{НДФЗ} = \text{ВОК} + \text{Кредити та позики банку} + \text{розрахунки з кредиторами по товарних операці} \quad (2.2)$$

Використовуючи вищезазначені показники можна з певною долею умовності виділити такі типи поточної фінансової стійкості підприємства:

Абсолютна ліквідність

$$\text{ВЗ} < \text{ВОК} \quad (2.3)$$

Показує, що всі запаси повністю покриваються власними оборотними засобами, тобто підприємство не залежить від зовнішніх кредиторів. Така ситуація зустрічається досить рідко. Ї вона не може розглядатися як ідеальна, оскільки адміністрація не бажає чи не вміє, чи не має можливості використовувати зовнішні джерела засобів.

Нормальна фінансова стійкість

$$\text{ВОЗ} < \text{ВЗ} < \text{НДФЗ} \quad (2.4)$$

Нестійке фінансове становище

$$\text{ВЗ} > \text{НДФЗ} \quad (2.5)$$

Тут використовуються джерела для покриття запасів, що є не обґрунтованими, тобто "нормальними".

Критичний фінансовий стан

Характеризується ситуацією, коли попереднє рівняння доповнюється ситуацією, за якої мають місце не погашені в строк кредити та займи, а також прострочена кредиторська та дебіторська заборгованість. Уринкових умовах за постійного повторення такої ситуації підприємство має бути визнане банкрутом.

Провівши аналіз фінансової стійкості різних видів економічної діяльності за даною методикою можна зробити такі висновки (табл. 2.5).

Чотири сфери економіки країни: діяльність готелів та ресторанів, діяльність транспорту та зв'язку, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту – мають систематичний нестійкий фінансовий стан протягом 2008-2011 рр.

Фінансова криза 2008-2009 рр. мала негативні наслідки для країни в цілому, а також більшості видів економічної діяльності та з врахуванням часового лагу остаточно вплинула на них у 2010 р. «Нормальну» фінансову стійкість зуміли зберегти лише такі сфери економіки: торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі, фінансова діяльність та освіта.

Необхідно також зауважити, що протягом аналізованого періоду фінансова сфера країни мала майже по всіх роках абсолютну фінансову стійкість, що пояснюється «легкою» структурою її активів, тобто низкою питомою вагою основних засобів та інших необоротних активів.

Фінансова стійкість різних видів економічної діяльності України у 2008-2011рр.

№ п/п	Вид економічної діяльності	Роки			
		2008	2009	2010	2011
1	Усього	норм.	норм.	нест.	норм.
2	у тому числі сільське господарство, мисливство, лісове господарство	норм.	норм.	нест.	норм.
3	промисловість	норм.	норм.	нест.	норм.
4	будівництво	норм.	норм.	нест.	норм.
5	торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	норм.	норм.	норм.	норм.
6	торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	норм.	норм.	нест.	норм.
7	оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	норм.	норм.	норм.	норм.
8	роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	норм.	норм.	нест.	норм.
9	діяльність готелів та ресторанів	нест.	нест.	нест.	нест.
10	діяльність транспорту та зв'язку	нест.	нест.	нест.	норм.
11	фінансова діяльність	абс.	абс.	норм.	абс.
12	операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	норм.	норм.	нест.	норм.
13	освіта	норм.	норм.	норм.	норм.
14	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	нест.	нест.	нест.	нест.
15	надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	нест.	нест.	нест.	нест.

Наявність тривалого часового лагу в сільськогосподарському виробництві (як і в промисловості та будівництві) від вкладення коштів до їх повернення обумовлює високий ступінь його залежності від залучення короткострокових позик. Тому очевидним стає факт падіння фінансової стійкості даного виду економічної діяльності в умовах виникнення проблем з їх фінансуванням.

Однак необхідно акцентувати увагу на тому факті, що незважаючи на загальний задовільний стан економіки України за даною методикою, має місце критична ситуація із величиною власних оборотних коштів (табл. 2.6), значення яких практично по всіх сферах економіки є негативним. Це, в свою чергу, підтверджує високий ступінь її залежності від зовнішніх запозичень. У такому разі можна стверджувати, що в разі виникнення нової фінансової кризи та зростання рівня неплатежів, економіка України має всі передумови до переходу у стан рецесії.

Величина власних оборотних коштів в розрізі видів економічної діяльності, 2008-2011 рр.

Вид економічної діяльності	Роки			
	2008	2009	2010	2011
Усього	-318686	-438960	-434119,4	-437009
у тому числі				
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	4814,4	5083,4	14742,15	30446
промисловість	-69853	-117246	-149365,9	-184483
будівництво	-29884	-32154	-34731,3	-38195,1
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	-64301	-83112	-89060,8	-81932,8
торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	-5563,6	-9141,3	-10523,35	-10527,5
оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	-46345	-57727	-57382,2	-49222,9
роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	-12392	-16245	-21155,25	-22182,5
діяльність готелів та ресторанів	-4212,7	-5505,5	-5164,25	-7118,7
діяльність транспорту та зв'язку	-46038	-58607	-57545,45	-61562,4
фінансова діяльність	16111	22067	66614,1	118440,4
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	-118032	-159193	-166036,6	-193613
освіта	-42,05	-28,95	-44,45	-30
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-1387,1	-2209,5	-2835,25	-3280,95
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	-5919,2	-7975,8	-10526,85	-15665,6

Позитивне значення величини власних оборотних коштів мають лише дві сфери економічної діяльності країни - сільське господарство, мисливство, лісове господарство та фінансова діяльність.

Із фінансовою стійкістю тісно пов'язані показники ділової активності. Як правило, до останніх відносять різні показники оборотності. Вони мають велике значення для оцінки фінансового стану підприємства, оскільки швидкість обороту засобів, тобто швидкість перетворення їх в грошову форму, здійснює безпосередній вплив на платоспроможність підприємства. Крім того, збільшення швидкості обороту засобів за інших рівних умов відображає підвищення виробничо-технічного потенціалу підприємства.

Одним із найважливіших критеріїв ділової активності та ефективності функціонування окремого виду економічної діяльності (підприємства) є раціональне використання оборотного капіталу (коштів), основними показниками якого є тривалість та швидкість обороту.

Метою аналізу обігу коштів є виявлення факторів, які викликають зміни у величині вкладень коштів у ці операції, а також можливостей

вивільнення коштів із поточного обороту для інших потреб.

Оборотні кошти підприємства відображають у II-му розділі активу бухгалтерського балансу. У відповідних рядках цього розділу показані суми, що використовуються у поточній діяльності.

Між тим структуру оборотних коштів можна вивчити, використавши реєстри поточного бухгалтерського обліку з рахунків обліку запасів, витрат, грошових коштів, дебіторської заборгованості.

Як свідчать дані табл. 2.7, у виробничих сферах економіки найбільшу тривалість обертання оборотних засобів має сільське господарство, мисливство, лісове господарство, випереджаючи при цьому навіть будівництво. Протягом аналізованого періоду тривалість обертання в даній сфері виробничо-економічної діяльності, зменшившись у 2008 р., стабілізувалась на рівні 278-287 днів у 2010 – 2011 рр.

Таблиця 2.7

**Динаміка тривалості обороту оборотного капіталу в розрізі
виробничих видів економічної діяльності у 2007-2011 рр., днів**

Вид економічної діяльності	Роки					Зміна, + (-)
	2007	2008	2009	2010	2011	
Усього	128,0	135,6	188,3	156,8	174,3	46,3
у тому числі сільське господарство, мисливство, лісове господарство	326,7	284,1	285,4	278,7	287,1	-39,6
промисловість	130	130,8	179,6	154,1	145,3	15,3
будівництво	218,9	178,9	324,8	293,7	241,4	22,5

Водночас необхідно відмітити, що у промисловості та будівництві в цілому відбуваються зростання тривалості обороту оборотних засобів – на 15 та 22 дні відповідно.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що про зростання ділової активності у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, та зниженні її активності у промисловості та будівництві.

Оборот оборотного капіталу (коштів) відбувається за схемою:

гроші → матеріал на складі → процес виробництва → готова продукція на складі → відвантаження товару зі складу і розрахунки з покупцями (дебіторами) → гроші.

Як видно з вищенаведеного, від оборотності відвантажених товарів залежить ефективність здійснення операцій, що певним чином визначається проміжком часу від моменту придбання виробничих ресурсів до отримання грошових коштів за вироблений товар.

У зв'язку з цим проведемо детальний аналіз тривалості обертання складових оборотного капіталу з метою визначення проблемних етапів (Додаток АБ, табл. 2.8).

Структура тривалості швидкості обертання оборотного капіталу в днях в розрізі окремих видів економічної діяльності, 2011 р.

Види коштів	Всього, в т.ч.	сільське господарство, мисливство, лісове господарство	промислові сть	будівництво
Грошові кошти та цінні папери	14,1	6,3	7,1	16,2
Запаси:	23,6	45,9	25,8	19,9
а) виробничі запаси (матеріали на складі)	16,8	22,3	16,1	13,5
б) незавершене виробництво	2,3	7,1	4,1	4,4
в) готова продукція на складі	4,6	16,5	5,6	2
Дебіторська заборгованість	62,2	47,9	67,0	63,9
Всього оборотних коштів	100	100	100	100

Як показують дані розрахунків, економіка України мала погіршення показників ділової активності, зокрема тривалість обертання оборотних засобів протягом аналізованого періоду збільшилась на 46,3 дня. Таке зростання обумовлене погіршенням стану розрахунків – на 21,5 дня, накопиченням коштів у найбільш ліквідній їх частині – на 13,9 дня, а також нагромадженням виробничих запасів – на 8,9 дня.

Із трьох сфер економіки, що забезпечують реальний валовий внутрішній продукт, позитивну тенденцію показало лише сільське господарство, мисливство, лісове господарство. Левова частка уповільнення швидкості обертання припадає на дебіторську заборгованість. Як видно, найбільшу питому в структурі тривалості обертання оборотних засобів у 2011 р. мала саме дебіторська заборгованість.

Одним з методів узагальнення результатів оцінки фінансового стану є прогнозування платоспроможності і, зокрема, ймовірного банкрутства. З цією метою на практиці використовуються відмінні між собою підходи. Серед них виділяють: аналіз певної невеликої кількості найбільш вагомих коефіцієнтів, застосування інтегральних показників, рейтингових оцінок, що розраховуються у відповідності до ринкових вимог щодо фінансової стійкості та платоспроможності господарюючих суб'єктів; залучення факторних та дискримінантних моделей, а також аналіз всеохоплюючої системи показників та ознак. Для виявлення та об'єктивнішої оцінки найбільш проблематичних сфер економіки нами була проведена рейтингова їх оцінка за найвагомішими фінансовими показниками. Зокрема, спочатку пропонувалось використати такі: коефіцієнт загальної ліквідності; коефіцієнт автономії; коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами; коефіцієнт швидкості обертання оборотних активів; коефіцієнт рентабельності підприємства. Однак внаслідок від'ємних значень коефіцієнта забезпеченості власними оборотними

коштами по практично всіх видах економічної діяльності даний показник було виключено. Результати рейтингової оцінки видів економічної діяльності України наведено у табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Результати порівняльної рейтингової оцінки видів економічної діяльності України, 2008-2011 рр.

Вид економічної діяльності	Місце за роками				Позитивна тенденція (+), негативна (-), тенденція відсутня (0)
	2008	2009	2010	2011	
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	13	11	12	11	0
промисловість	9	10	9	7	+
будівництво	12	12	13	13	-
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	7	7	7	8	-
торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	1	6	5	5	-
оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	8	8	10	9	-
роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	3	2	1	1	+
діяльність готелів та ресторанів	11	9	11	10	0
діяльність транспорту та зв'язку	5	1	2	2	+
фінансова діяльність	10	14	6	6	+
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	14	13	14	14	0
освіта	2	4	3	4	-
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4	3	4	3	0
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	6	5	8	12	-

З проведеного аналізу можна зробити висновок, що фінансова криза найбільшим чином вдарила по двох сферах економіки: торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт та надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту – місце яких протягом 2008-2011 рр. знизилось відповідно з першого до п'ятого та з шостого та дванадцятого. При цьому найкраще всього з фінансовими труднощами цього періоду вдалося справитися таким сферам економіки як роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку, а також діяльність транспорту та зв'язку, які у 2011 р. змогли вийти на перше та друге місце відповідно. Традиційно останні місця в рейтингу займають ті види економічної діяльності, які мають вагу необоротних активів та високий ступінь залежності від зовнішнього фінансування - сільське господарство, мисливство, лісове господарство – одинадцяте місце, будівництво – тринадцяте місце та операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям – чотирнадцяте місце.

У відповідності до “Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак

поточної неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства”, затверджених Міністерством економіки України від 17 січня 2001 р. №10, за умови наявності прострочених сум кредиторської заборгованості виділяють декілька ознак експрес-оцінки поточної платоспроможності підприємства. Однією з них є наявність недостатніх сум грошових коштів, їх еквівалентів та інших високоліквідних активів для погашення всього обсягу поточних зобов'язань. При цьому, від'ємна різниця вказує на поточну неплатоспроможність підприємства. Водночас, ми не можемо погодитись з такою позицією розробників, оскільки вимоги даних методичних рекомендацій не можуть бути виконані жодним з повноцінно діючих прибуткових підприємств. Це пов'язано з тим, що це, іншими словами, вимагає використання коштів, залучених за рахунок поточних зобов'язань, виключно на їх резервування та іммобілізацію у вигляді готівки в касі та на розрахунковому рахунку, а також здійснення фінансових інвестицій в цінні папери та дольову участь в інших підприємствах. Незрозумілим при цьому залишається джерело формування інших оборотних засобів, оскільки, зокрема, на думку В. Ковальова [69], короткострокові кредити та позики банків, а також короткострокова кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги є невід'ємною частиною капіталу, за рахунок якого формуються запаси підприємства.

З метою формування об'єктивнішої картини щодо фінансового стану підприємств аграрного сектора України застосуємо й інші методи оцінки та прогнозування банкрутства. До одного з них відноситься аналіз за допомогою індексу Альтмана (Z), що був побудований на емпіричних даних збанкрутілих підприємств за допомогою дискримінантної факторної моделі, і критичне значення якого дорівнює 2,675. Даний показник розраховується за формулою:

$$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1,0X_5, \quad (2.7)$$

де: X_1 - відношення суми оборотного капіталу до загальної суми активів господарства;

X_2 - відношення суми нерозподіленого (реінвестованого) прибутку до загальної суми активів господарства;

X_3 - відношення прибутку до сплати відсотків до загальної суми активів господарства;

X_4 - відношення ринкової вартості власного капіталу до величини залученого капіталу;

X_5 - відношення обсягу виручки до загальної суми активів господарства.

Проте, даний індекс має один недолік, що полягає у можливості використання такого розрахунку стосовно лише тих підприємств, що котирують свої акції на біржах. Це дає можливість визначити об'єктивну ринкову вартість власного капіталу. У зв'язку із цим, у 1983 р. Едвардом Альтманом було переглянуто попередню модель і розроблено індекс (Z_{83}), в якому ринкова вартість власного капіталу замінювалась на балансову, а критичне значення було встановлене на рівні 1,23:

$$Z_{83} = 0,717X_1 + 0,847X_2 + 3,107X_3 + 0,42X_4 + 0,995X_5, \quad (2.8)$$

де: X_4 - відношення балансової вартості власного капіталу до суми залученого капіталу.

Результати проведених розрахунків наведено у Додатку АД, а їх унаочнення – у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Ймовірність банкрутства видів економічної діяльності України на основі значень коефіцієнта Альтмана, 2009-2011 рр.*

Вид економічної діяльності	Роки		
	2009	2010	2011
Усього	+	+	+
у тому числі			
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	-	-	-
промисловість	+	+	-
будівництво	+	+	-
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	-	-	+
торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	-	-	+
оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	-	-	+
роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	-	-	-
діяльність готелів та ресторанів	+	+	+
діяльність транспорту та зв'язку	-	+	+
фінансова діяльність	+	-	+
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	+	+	+
освіта	-	-	-
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	+	+	+
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	+	+	+

* «+» - висока ймовірність

«-» - ймовірність відсутня

Як видно з даних табл. 2.10, найбільш стабільними та надійно функціонуючими сферами економіки України є: сільське господарство, мисливство, лісове господарство, освіта, а також роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку.

Постійно проблемними видами економічної діяльності, як і економіка України в цілому є ресторанний та готельний бізнес, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту.

У 2011 р. змогли поліпшити свій фінансовий стан промисловість, будівництво, в той час як сфери економіки: торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт оптова торгівля і

посередництво в оптовій торгівлі – навпаки, значно погіршили свої економічні показники.

Враховуючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що найбільш проблематичними сферами економіки України, які потребують інтенсивної підтримки з боку держави або реформування, є діяльність готелів та ресторанів; операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, а також надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту.

Водночас з трьох видів економічної діяльності, які створюють реальний валовий внутрішній продукт, є лише один – сільське господарство, мисливство, лісове господарство, хоча в інших двох фінансово-виробнича діяльність в динаміці поліпшується.

РОЗДІЛ 3

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ КРУГООБОРОТОМ КАПІТАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

3.1. Облік формування капіталу підприємства

Центральною категорією кожного підприємства, яке веде виробничу чи комерційну діяльність, є капітал, зокрема, власний. Відсутність чіткого і єдиного визначення власного капіталу викликає проблеми при веденні бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. Це призводить до перекручення облікової інформації і, як висновок, неправильно прийнятих управлінських та інвестиційних рішень, які приймаються на основі звітності. Є також певні протиріччя у трактуванні капіталу в бухгалтерському обліку та податковому законодавстві. Особливо це стосується обліку власного капіталу, сформованого за рахунок коштів цільового фінансування. Неоднозначність визначення загальної структури власного капіталу призвела до неоднозначності трактувань в економічній літературі й окремих його складових частин, а також до різнобою у тлумаченні методик бухгалтерського обліку власного капіталу. Із цих позицій вирішення цієї проблеми є досить актуальне.

У економічній літературі наводяться різні визначення власного капіталу. С.Ф.Голов зазначає, що власний капітал корпорацій формується акціями, тобто коштами інвесторів [44]. В.В.Сопко вважає, що основною функцією статутного капіталу є інвестування діяльності підприємства [233]. На думку Сука Л.К. «власний капітал є основою для здійснення діяльності підприємства ... формується він за рахунок внесків власників та накопичення сум доходу від діяльності підприємства» [239, с.508]. МСФЗ визначають власний капітал як частку активів підприємства, що залишилися після вирахування всіх його зобов'язань, і поділяють його на дві частини: авансований капітал (contributed capital) і реінвестований (нерозподілений) прибуток (retained earnings). Ф.Ф.Бутинець та ін. стверджують: «Власний капітал – це загальна вартість засобів підприємства, які належать йому на правах власності і використовуються ним для формування його активів. Такі активи формуються за рахунок інвестованого в них власного капіталу і представляють собою чисті активи підприємства» [25, с.40]. Такої ж думки притримуються Н.В.Чебанова і Ю.А.Василенко [275, с.537], яку поділяємо і ми.

Проте незалежно від того, хто і як трактує ті чи інші складові частини структури власного капіталу, його загальні розміри, що відображаються у звітності, залежать від реальної оцінки активів, об'єктивності облікових даних щодо розрахунків з кредиторами та державою, оскільки основна проблема полягає в тому, що як у міжнародній, так і у вітчизняній практиці загальна величина власного капіталу, виходячи з балансового методу,

визначалася і визначається за залишковим принципом: активи мінус зобов'язання.

Для того, щоб мати достовірну інформацію про власний капітал підприємницького характеру, необхідно відокремити у бухгалтерському обліку дані про наявність та рух коштів, одержаних для здійснення заходів цільового призначення, субсидії, асигнування з бюджету та позабюджетних фондів, цільові внески від фізичних та юридичних осіб. У разі нецільового використання таких коштів службові особи несуть відповідальність з усіма наслідками, що випливають, і, в такому разі, кошти підлягають поверненню тим, хто їх вносив. Цільове фінансування в обліку відображається за виконання наступних умов: існує достатня впевненість у тому, що умови надання допомоги будуть виконанні; існує достатня впевненість в одержанні допомоги. Упевненість у виконанні умов залежить від намірів і можливості керівництва підприємства використовувати допомогу й визначається шляхом аналізу відповідних договорів, публічних рішень, техніко-економічних обґрунтувань, проектно-кошторисної документації. Упевненість в одержанні допомоги виникає при одержанні достовірної інформації про надходження коштів, передачі активів або погашення кредиторської заборгованості, а також затверджених бюджетних розписів, повідомлень про асигнування і т.і. Порядок відображення цільового фінансування в бухгалтерському обліку встановлений П(С)БО 15 «Дохід»: 1) цільове фінансування не визнається доходом доти, поки не існує підтвердження того, що воно буде отримане й підприємство виконає умови щодо такого фінансування; 2) отримане цільове фінансування визнається доходом протягом тих періодів, в яких були понесені витрати, пов'язані з виконанням умов цільового фінансування, тобто під час одержання таких коштів у підприємства не виникає доходу, якщо під це фінансування не було витрат; 3) цільове фінансування капітальних інвестицій визнається доходом протягом періоду корисного використання відповідних об'єктів інвестування (основних засобів, НМА та ін.) пропорційно до суми нарахованої амортизації цих об'єктів [179].

Під час організації обліку цільового фінансування доцільно враховувати вимоги податкового законодавства. Раніше асигнування з бюджету у вигляді субсидій, надані підприємствам, у податковому обліку - являли собою дохід від позареалізаційних операцій. А для відбиття в податковій декларації прирівнювали їх до безповоротної фінансової допомоги. Це не вірно, адже за економічною суттю субсидії не вписуються у визначення з Податкового кодексу України [178]. Таке формулювання відкидає всі сумніви щодо оподаткування на прибуток цільового фінансування у вигляді вище перерахованих дотацій. Отже, до доходу належать всі дотації, визнані такими відповідно до бюджетного законодавства, а капітальні трансферти, спрямовані на реалізацію програм соціально-економічного розвитку держави, (з погляду ДПАУ) не мають ознак доходу.

Оподаткувавши одержані кошти, держава виводить з обороту підприємства частину таких сум, що не відповідають основній меті їхнього використання та яких гостро потребує підприємство.

Цільове фінансування для компенсації витрат (збитків), яких зазнало підприємство, та фінансування для надання підтримки підприємству без установлення умов його витрачання на виконання в майбутньому певних заходів визначаються дебіторською заборгованістю з одночасним визнанням доходу, що в обліку відображається записом: дебет рахунка 48 «Цільове фінансування і цільові надходження» та кредит рахунка 71 «Інший операційний дохід».

Питання сплати ПДВ із коштів цільового фінансування на сьогодні залишається дискусійним. Відповідно Податкового кодексу України не є об'єктом оподаткування операції з «виплати в грошовій формі заробітної плати (інших прирівняних до неї виплат), а також пенсій, стипендій, субсидій, дотацій за рахунок бюджетів Пенсійного фонду України або фондів загальнообов'язкового соціального страхування. Отже, інші кошти, крім зазначених вище, є об'єктом обкладання ПДВ. Але згідно ПКУ об'єктом обкладання ПДВ є операції з постачання товарів і послуг, імпорту й деякі інші, спеціально передбачені законом. Одержання трансферних платежів з бюджету на цільовій основі не відповідає жодному з визначень цих операцій. Одержувачі бюджетних коштів можуть одержувати їх винятково на рахунки, спеціально відкриті із цією метою в органах Держказначействі. За таких умов цільове фінансування з бюджету не є об'єктом обкладання ПДВ.

Якщо підприємство отримує кошти на підставі плану використання бюджетних коштів чи кошторису і витрачає їх з бюджетного рахунку в органі Держказначейства, то одержання коштів не є об'єктом обкладання ПДВ. Якщо ж підприємство отримує кошти на підставі договору, то ПДВ сплачується. Одночасно визнаний дохід від отриманого цільового фінансування та витрати господарської діяльності заносять в податкову базу і нараховують податок на прибуток.

Цільове фінансування необхідно розглядати не як результат господарської діяльності, а як зовнішню стосовно підприємства подію. Воно сприяє діяльності, але не визначає її. Тому не потрібно відносити суму цільового фінансування капітальних інвестицій на збільшення доходу майбутніх періодів і визначати їх доходом протягом періоду корисного використання відповідних об'єктів інвестування, не помічаючи при цьому порушення принципів обліку та оподаткування прибутку. Вкладені кошти стануть доходами лише тоді, коли буде реалізована продукція, яка вироблена за допомогою активів, одержаних за рахунок цих коштів. У зв'язку із цим суму одержаних коштів цільового фінансування слід відносити до збільшення іншого додаткового капіталу.

Характер руху капіталу частково обумовлений інвестиціями. Якщо ми маємо справу з інвестуванням засобів у капітальні вкладення, то основний капітал буде представлений придбаними (побудованими) основними засобами і нематеріальними активами. Якщо інвестування засобів

здійснюється у формі довгострокових фінансових внесків, то основний капітал може бути сформований у процесі реалізації спільної діяльності, а також в процесі його консолідації.

Кругообірот капіталу детально розглянуто в працях таких економістів як Ф.Кене, К.Маркса та ін. Відображення в бухгалтерському обліку кругообіроту капіталу досліджувалось такими вітчизняними і зарубіжними вченими як Ф.Ф.Бутинець, В.Г.Макаров, І.В.Малишев, Н.М.Малюга, Я.В.Соколов, В.Г.Швець, І.Й. Яремко та ін. Наукові результати їх досліджень досить активно використовуються в науці та навчальному процесі, але тема залишається актуальною, зважаючи на необхідність сучасного погляду на кругообірот капіталу, враховуючи економічні реалії.

Господарські процеси, які відбуваються на підприємстві, взаємопов'язані та взаємообумовлені, оскільки вони уособлюють загальний рух капіталу в процесі його відтворення. Господарські процеси як складові кругообіроту капіталу відображають його перетворення у грошовій, товарній і виробничій формах. Саме взаємообумовленість господарських процесів полягає у відповідному інформаційному забезпеченні кожного етапу, наявність і повноцінність цього забезпечення зумовлює здійснення наступного етапу.

Різноманіття напрямів вчення про капітал дозволили логічно визначити відношення цієї категорії капіталу до господарюючого суб'єкта. Тому варто виділити три напрями, які характеризують капітал:

- капітал як сукупність ресурсів чи виробничих потужностей господарюючого суб'єкта, які є універсальним джерелом його доходів. Ця характеристика в економічній літературі одержала назву «фізична концепція капіталу як квінтесенція економічного підходу»;

- капітал як частка засновників власників підприємства, розміщена в її активах («фінансова концепція капіталу як квінтесенція бухгалтерського підходу»);

- капітал як сукупність довгострокових джерел фінансування господарюючого суб'єкта («модифікована фінансова концепція капіталу як квінтесенція обліково-аналітичного підходу»).

У першому випадку в бухгалтерській практиці говорять про придбання готових об'єктів основних засобів (будівель, споруд, передавальних пристроїв, машин, обладнання та ін.) і створення основних засобів шляхом їх будівництва. Цікавим є галузевий аспект даних сегментів. Якщо ми маємо справу з будівельною організацією, то побудовані нею об'єкти для продажу слід вважати товаром, а якщо із промисловим підприємством, яке здійснює будівництво цеху, то — із формуванням елемента (частини) основного капіталу.

У процесі розширеного відтворення менеджмент підприємств націлений на приріст основного капіталу чи одержання чистого доходу (чистого прибутку), який також може бути використаний на приріст основного капіталу. У цьому випадку менеджери говорять про збільшення активів і приріст основного майна (виробничих основних засобів і тих, які

використовуються у виробничій діяльності нематеріальних активів), а бухгалтери відображають на рахунках рух грошових коштів, пов'язаних з інвестиціями в основний капітал.

Слід відзначити ще один важливий аспект, який пов'язаний з використанням основного майна не у виробничому процесі, а для отримання доходу (прибутку). Це великий і важливий сегмент бізнесу – довгострокова оренда, що називається в ринковій практиці лізингом. Основний капітал, що є об'єктом лізингу, по-різному трактується в теорії бухгалтерського обліку. Причиною цього є невідповідність та недостатня розвиненість нормативно-правових актів і законодавства з питань лізингу. Економічна сутність лізингу розглядається частіше через призму можливості отримання вигоди. Утримання об'єктів лізингу, як частини елементів основного капіталу, залишається поза полем наукових знань і розвитку наукових теорій. Тому ми звертаємо також увагу на даний сегмент бізнесу.

Таким чином, специфіка руху основного капіталу стосовно до сегментів бізнесу може бути розглянута за наступними напрямками:

1 напрям – інвестиційна діяльність: капітальні вкладення (будівництво, придбання основних засобів) з метою збільшення основного капіталу;

2 напрям – фінансова діяльність: довгострокові вкладення в цінні папери; вкладення в спільну діяльність з метою формування спільного основного капіталу та його збільшення; в статутні капітали інших організацій (консолідація капіталу);

3 напрям – операційна діяльність: прибуткові вкладення в матеріальні цінності (фінансовий лізинг) з метою збільшення доходу.

Всі згадані види діяльності: операційна, інвестиційна та фінансова, - добре відомі в бухгалтерії як особлива інформація, на основі якої формується звіт про рух грошових коштів. Грошовий потік по кожному виду діяльності може виступати характеристикою змін, в результаті яких змінюється уявлення про стан вартості основного капіталу. Якщо взяти термін «потенціал основного капіталу», то життєзабезпечення цього потенціалу залежить безпосередньо від грошових потоків. Можливо, ці висновки є основними для прийняття рішень менеджерами: скільки інвестицій, в який інвестиційний проект, для збільшення прибутковості по якому сегменту бізнесу слід прийняти в поточних та стратегічних планах. Для бухгалтера з'являється прямий інтерес працювати з формою «Звіт про рух грошових коштів». Аналітична інформація, яка сприятиме прийняттю управлінських рішень по інвестиціях в основний капітал, повинна бути сформована особливим чином. Можливо, для цього знадобиться створення окремого виду управлінського (оперативного) обліку, що містить в кожному звітному періоді показники: про зміну вартості основних засобів; про відновлення, розширення, реконструкцію матеріально-технічної бази виробництва; придбання та викуп лізингового майна; вкладення у спільну діяльність, в статутні капітали інших організацій і т. д.

Концепція підтримки капіталу є тією базою, на основі якої створені теоретичні та методичні підходи до інвестування коштів в основний капітал.

Згідно того, як класифікується основний капітал для відображення його в якості активів балансу, визначаються напрями інвестування коштів в ці частини основного капіталу. Такий підхід дозволив визначити сегменти бізнесу, в яких основний капітал потребує інвестицій. Можна сказати, що це: капітальні вкладення (вкладення у необоротні активи), фінансові вкладення (у спільний бізнес або спільне підприємство), фінансові вкладення в лізинг (як прибуткові вкладення в матеріальні активи). Інвестування в перераховані сегменти бізнесу є тим процесом, про який говорять «генерує основний капітал». Інформація про інвестиції в основний капітал, що формується в бухгалтерському обліку та звітності, потребує особливого методичного підходу при її інтерпретації для використання в управлінні основним капіталом. Тому важливим фактором, що впливає на структуру інвестицій в основний капітал, є інвестиційна політика, яка впливає на протікання кругообороту капіталу. Від її змісту та процедури реалізації залежить система показників, яка може і повинна відображатися у звітності для характеристики основного капіталу та інвестицій в основний капітал.

Завершальним елементом обліку інвестицій в основний капітал є його бухгалтерська класифікація, що дозволяє визначити об'єкти, схему організації обліку, ступінь аналітичності та інші необхідні питання, що становлять суть методики обліку.

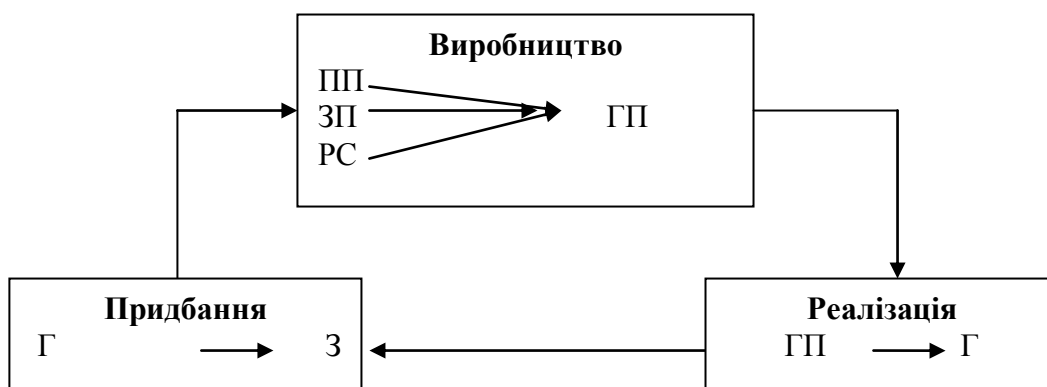
3.2. Облік операцій з придбання

Основним призначенням підприємств сфери матеріального виробництва є виробництво суспільно необхідних продуктів. Для забезпечення безперервності виробництва повинні здійснюватися процеси постачання необхідними господарськими засобами і предметами праці й реалізації (збуту) створеного продукту праці. Всі ці процеси – придбання (постачання), виробництво, реалізація – взаємопов'язані і взаємозумовлені, постійно змінюють один одного, внаслідок чого відбувається безперервний кругооборот господарських активів. Бухгалтерський облік, відображаючи господарські операції підприємства, забезпечує спостереження і контроль за господарськими процесами, а також за створенням і рухом суспільного продукту. Процес придбання є важливим етапом кругообороту капіталу, що, відповідно, потребує і детального обліку цього процесу.

У процесі *придбання* підприємства витрачають грошові кошти і купують у постачальників засоби виробництва (засоби і предмети праці), необхідні для виробництва продукції. Об'єктами бухгалтерського обліку в процесі придбання є витрати на цей процес, тобто фактична собівартість придбаних засобів виробництва або заготовлених виробничих запасів, обсяг необхідних предметів праці в натуральних і грошовому вимірниках, а також розрахунки між підприємствами і організаціями, які виникають у процесі придбання.

Кругооборотом господарських засобів є їх безперервне переміщення, при якому вони переходять з однієї стадії виробництва в іншу і при цьому змінюють форму, постійно повертаючись до початкової форми.

Дослідник В.В. Ковальов [111] за результатами дослідження кругообороту капіталу стверджує, що засоби підприємства постійно змінюються – збільшуються, зменшуються, переходять з однієї форми в іншу. Ці зміни – наслідок господарської діяльності підприємства, яку можна відобразити у вигляді трьох основних, відносно самостійних процесів: придбання, виробництво, реалізація (рис. 3.1).

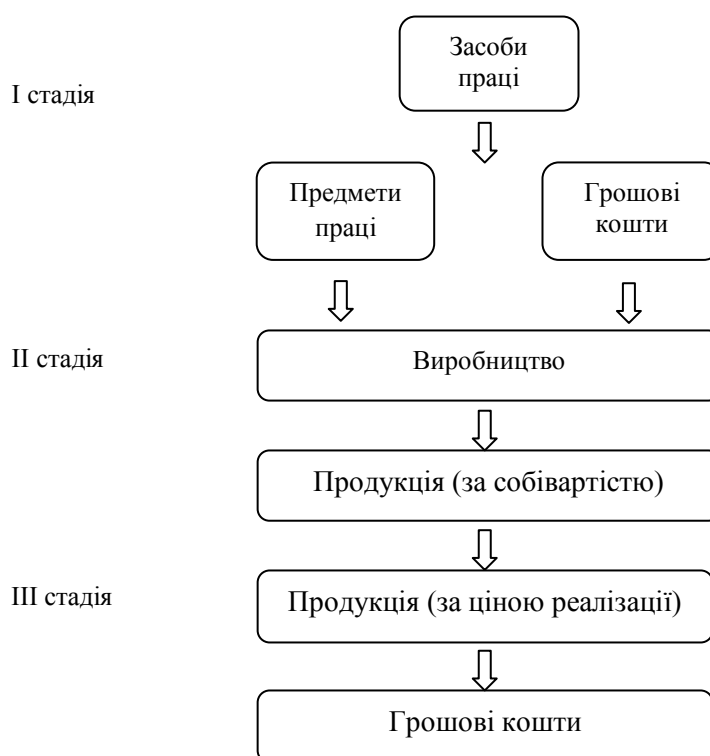

Примітка: ПП – предмети праці; ЗП – засоби праці; РС – робоча сила; ГП – готова продукція; Г – грошові кошти; З – засоби виробництва.

Рис. 3.1. Схема кругообороту господарських засобів підприємства за В.В. Ковальовим [111, с. 18]

Господарські процеси органічно взаємопов'язані та взаємообумовлені, оскільки вони уособлюють загальний рух капіталу в процесі його відтворення. Господарські процеси є складовими кругообороту капіталу та відображають його перетворення у грошовій, товарній і виробничій формах. Взаємообумовленість господарських процесів потребує відповідного інформаційного забезпечення кожного етапу, наявність і повноцінність такого забезпечення зумовлює здійснення наступного етапу.

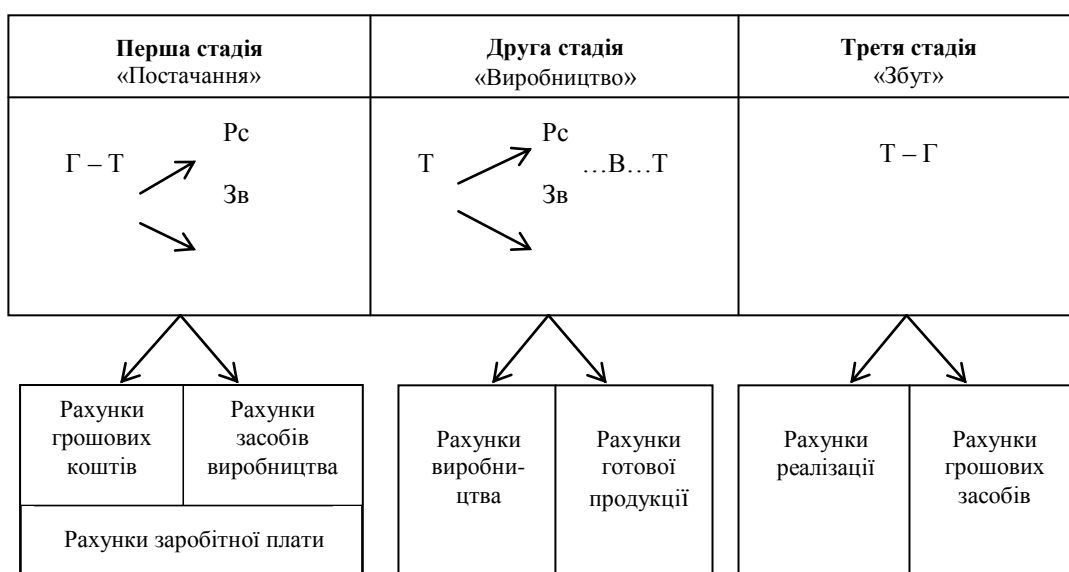
Сосненко Л.С. підкреслює, що кожна стадія має цільовий характер та економічну доцільність [235, с. 10]. Призначенням процесу придбання є забезпечення підприємства необхідними ресурсами, виробництва – використання факторів виробництва для отримання продукції, продажу – збут продукції та отримання прибутку.

Рис. 3.2. Схема кругообороту капіталу за Л.С. Сосненко [235, с. 10]

Кожному господарському процесу характерна відповідна економічна ефективність (рис.3.2).

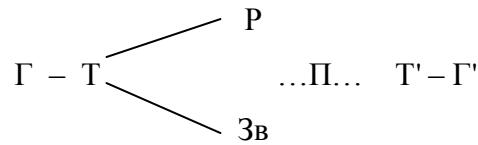
Соколов Я.В. [232, с. 121], дослідивши сутність кругообороту капіталу, розкриває зміну зовнішньої форми капіталу під впливом функціонування товарно-грошових відносин. Схематично розроблену ним формулу кругообороту капіталу зображено на рис. 3.3.

Примітка: Г – гроші, Т – товар, Рс – робоча сила, Зв – засоби виробництва.

Рис. 3.3. Стадії кругообороту капіталу та його відображення на рахунках бухгалтерського обліку [140, с. 121]

Оскільки кругообірот капіталу спрямований на створення нової продукції, задоволення потреб кожної людини та суспільства в цілому, для пізнання даних процесів і здійснення контролю за ними необхідна відповідна економічна інформація. На даному аспекті наголошував проф. І.В. Малишев [140], схематично відображаючи кругообірот капіталу наступним чином (рис. 3.4).

Примітка: Г – гроші, Т – товар, Р – робоча сила, Зв – засоби виробництва, Т' і Г' – відповідно, товар і гроші, збільшені на додану вартість.

Рис. 3.4. Кругообірот капіталу за І.В. Малишевим [140, с. 86]

Розглянуті підходи дослідників до сутності кругообіроту капіталу дозволяють зробити висновок, що для функціонування суб'єкт господарювання повинен, перш за все, забезпечити себе засобами виробництва, необхідними для виготовлення продукції. Дану функцію покладено на етап придбання – перший у процесі кругообіроту капіталу. Характерним для нього є зміна форми ресурсів з грошової у матеріальну форму. Тобто грошові кошти підприємства перетворюються у виробничі запаси, основні засоби тощо. Безпосереднє виготовлення продукції відбувається на стадії виробництва, проте взаємообумовленість і взаємопов'язаність даних етапів визначає залежність між даними процесами, що підкреслює необхідність ретельної організації та контролю всіх господарських операцій на етапі придбання.

Процес постачання є обов'язковою умовою успішної організації сільськогосподарського виробництва. Він включає операції, пов'язані з забезпеченням підприємств необхідними для виробництва продукції засобами виробництва. Купуючи засоби виробництва, підприємство-покупець сплачує постачальникові їх купівельну вартість, здійснює витрати, пов'язані з перевезенням цінностей, завантаженням, розвантаженням тощо (транспортно-заготівельні витрати). Отже, фактична собівартість придбаних засобів виробництва складається з їх купівельної вартості та транспортно-заготівельних витрат.

Бухгалтерський облік процесу постачання має забезпечувати достовірну інформацію про обсяг постачання як за кількісними, так і якісними показниками та собівартістю придбаних засобів виробництва. Крім того, завданнями обліку є також забезпечення контролю за своєчасністю розрахунків з постачальниками, транспортними та іншими підприємствами за операціями, пов'язаними з придбанням матеріальних цінностей та їх транспортуванням.

Для отримання інформації про витрати на придбання матеріальних цінностей використовують три варіанти обліку:

1) Всі витрати по придбанню відображають на рахунку «Заготівля та придбання»;

2) На аналітичних рахунках за назвою ТМЦ відображається лише купівельна вартість, а для обліку транспортно-заготівельних витрат відкривається окремий аналітичний рахунок. У кінці кожного звітного періоду (місяць, квартал) накопичені транспортно-заготівельні витрати розподіляють між витраченими матеріальними цінностями та списують на відповідні рахунки витрат. Цей варіант найбільш поширений на сільськогосподарських підприємствах;

3) На аналітичних рахунках за назвою ТМЦ відображають і вартість запасів і вартість ТЗВ.

Бухгалтерський облік розрахунків з постачальниками за одержані від них матеріальні цінності, а також з підрядниками за надані послуги здійснюють на пасивному рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками». У разі, коли транспортно-заготівельні витрати є загальними для різних видів цінностей, потрібно їх суму обліковувати на окремому аналітичному рахунку, а потім їх розподіляють між ними пропорційно певному базису (масі, вартості за купівельними цінами тощо).

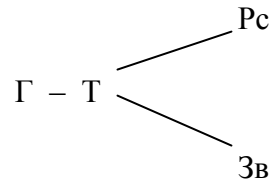
Слід відзначити, по-перше, те, що придбані матеріали оприбутковані за фактичною собівартістю - вартість за купівельними цінами з урахуванням транспортно-заготівельних витрат; по-друге, чітко простежується вимога першої стадії кругообороту господарських активів, тобто те, що за грошові кошти господарство придбало матеріальні цінності – грошові кошти трансформувалися в товар; по-третє, внаслідок проведених розрахункових операцій грошові кошти надійшли до постачальників.

Особливостями бухгалтерського обліку придбання основних засобів є те, що в Плані рахунків передбачено балансовий рахунок 15 «Капітальні інвестиції». На цьому рахунку, крім купівельної вартості, відображають також транспортно-заготівельні витрати. Після визначення всіх витрат, пов'язаних з придбанням, об'єкт основних засобів оприбутковують до складу основних засобів у кореспонденції: Дт рахунка 10 «Основні засоби» Кт рахунка 15 «Капітальні інвестиції». Основні засоби оприбутковують за фактичною собівартістю їх придбання, тобто на стадії придбання грошові кошти трансформувалися в товар (основні засоби), при цьому загальна сума капіталу підприємства не змінюється.

Здійснення процесу придбання відбувається на основі господарських договорів із відповідними суб'єктами, тому для управлінського персоналу важливим фактором є наявність належної інформаційної бази для укладання найбільш вигідних договорів з постачальниками, враховуючи такі фактори як ціна, умови, час і періодичність постачання, фінансовий стан контрагента з метою визначення можливості довготривалої співпраці. Дані фактори є

ключовими, оскільки в цілому етап придбання має забезпечити безперервний процес виробництва.

З точки зору політичної економії, рух будь-якого капіталу, який вкладається у виробництво, починається з грошової форми. Власник авансує відповідну суму грошових коштів на придбання факторів виробництва – засобів виробництва (Зв), а також робочої сили (Рс). Тому перший етап кругообороту капіталу відображають таким чином (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Етап авансування капіталу у виробництво

Перетворення грошового капіталу в елементи продуктивного є важливим моментом етапу придбання, проте придбання на ринку праці робочої сили – визначальна умова для отримання власником доданої вартості, що, на думку К.Маркса, є джерелом примноження капіталу [141]. Таким чином, процес придбання поділяється на такі відносини: гроші – засоби виробництва, тобто відносини між власниками з приводу розподілу засобів виробництва, та гроші – робоча сила, тобто трудові відносини між власником (роботодавцем) і найманими працівниками. Наявність відповідного інформаційного забезпечення є основою покращання налагодження даних відносин для отримання максимальних економічних вигод для власника та задоволення потреб найманих працівників.

Інформація – це важливий фактор, присутність якого позитивно впливає на організацію етапу придбання. Так, якщо основним фактором при укладанні договору є ціна, підприємство-покупець може розміщувати свої вимоги за допомогою ресурсів Інтернету та приймати пропозиції від постачальників, що дає можливість швидко знайти постачальника з відповідними цінами на матеріали. Доступ до інформації дає можливість підприємству отримувати додаткові інформаційні дані про ринок, що формує конкурентні переваги підприємства та можливість не тільки отримувати прибутки, але й здатність стати лідером у своїй сфері діяльності.

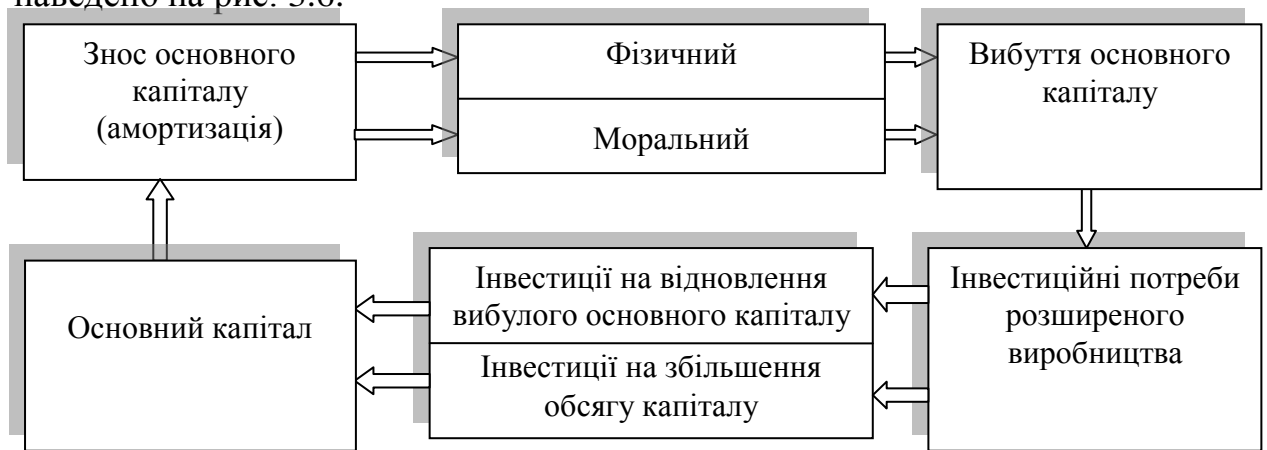
Дослідження підходів науковців з бухгалтерського обліку щодо сутності процесу придбання як етапу кругообороту капіталу, показують, що завданням на даному етапі є забезпечення безперебійного процесу виробництва, а також зменшення витрат на придбання у структурі собівартості продукції за рахунок альтернативної можливості укладання господарських договорів. Дані фактори підкреслюють необхідність ретельної організації обліку та контролю на етапі придбання.

Кругооборотом господарських засобів є їх безперервне переміщення, при якому вони переходять з однієї стадії виробництва в іншу і при цьому змінюють форму, постійно повертаючись до початкової форми.

Кругооборот капіталу і пов'язані з ним господарські процеси операційного циклу динамічні, оскільки здійснення будь-якого господарського процесу потребує не тільки змінюваності форми капіталу, а і його збільшення або зменшення, тобто зміни активів і зобов'язань. Це приводить до змін у структурі активів і пасивів підприємства. Динаміка господарських процесів приводить до зростання обсягів і масштабів діяльності на якісно новій відтворювальній основі.

Схема відтворення основного капіталу в процесі його кругообороту наведено на рис. 3.6.

Рис. 3.6. Схема відновлення основного капіталу

Кожен операційний цикл може відрізнятися від попереднього за обсягами і структурними змінами в активах і зобов'язаннях за сталими позитивними показниками. Цю обставину необхідно враховувати, приймаючи рішення щодо перспектив розвитку підприємства.

Основною метою кругообороту капіталу є досягнення двоїстої цілі виробництва:

- 1) створення нових товарів і задоволення потреб кожної людини та суспільства в цілому,
- 2) отримання прибутку на вкладений капітал для забезпечення добробуту його власника.

Для пізнання сутності цього об'єктивного процесу і для здійснення контролю за ним необхідна всестороння детальна економічна інформація.

Кругооборот капіталу, в тому числі й процес придбання, детально розглянуто у працях таких економістів, як Ф. Кене та К. Маркс. Кругооборот господарських засобів та їх відображення в бухгалтерському обліку досліджувались такими вченими як , Ф.Ф. Бутинець [26], В.В. Ковальов [111], І.В. Малишев [141], Л.В. Сосненко [235] та ін.

Господарські процеси або процеси операційного циклу — придбання, виробництво, реалізація збут, відображають процес кругообороту капіталу, спричинений функціонуванням товарно-грошових відносин. Вперше ідею відображення кругообороту вартостей засобів обґрунтував французький економіст Франсуа Кене (1694—1774) у розробленій ним "Економічній таблиці кругообороту капіталу".

На сучасному етапі господарювання, в умовах глобалізації, наукові результати досліджень попередників майже не використовуються, а тому постає необхідність вивчення модифікації сутності процесу придбання як складової кругообороту капіталу під впливом економічних реалій. У процесі здійснення підприємством господарської діяльності відбувається постійне переміщення та перетворення активів підприємства внаслідок поступової зміни процесів придбання, виробництва та продажу, тобто їх кругообороту.

Придбання являється першою стадією кругообороту. Процес придбання – це комплекс господарських операцій із забезпечення підприємства предметами та засобами праці. У широкому розумінні придбання також включає в себе процес найму працівників. Воно починається з того, що підприємство вступає в економічні зв'язки з постачальниками і на основі договорів отримує від них товари, які в нього виступають предметами праці. Обидва підприємства виступають при цьому як обов'язкові учасники обміну. Отже, однією з необхідних його умов полягає в наявності двох сторін: покупця та продавця. Кожна з них, звісно, веде облік в своєму господарстві із взаємною синхронністю записів по операціях купівлі-продажу.

В умовах нестабільної економіки та жорсткої конкуренції успіх фінансово-господарської діяльності підприємства залежить від мистецтва планування й контролю за придбанням запасів. Основною метою обліку і контролю придбання є встановлення своєчасності поставки засобів виробництва і мінімізація витрат, що пов'язані із їх замовленням і зберіганням.

Процес придбання також можна визначити як комплекс господарських операцій із забезпечення підприємства предметами праці – сировиною, матеріалами, купівельними напівфабрикатами, паливом, які необхідні для здійснення господарської діяльності.

Процес придбання – це невід'ємний етап кругообороту капіталу, без якого неможливо вести господарську діяльність підприємства в цілому, і, зокрема, здійснювати його наступний етап – процес виробництва. Як згадувалося вище, цей процес супроводжує зміну грошової форми на матеріальну. Це пов'язано з тим, що на цій стадії відбувається заготівля майна, тобто ресурсів, які забезпечують діяльність підприємства, а в майбутньому передбачають отримання економічних вигід. А придбання ресурсів пов'язане з переходом капіталу з грошової форми в матеріальну: вартість грошової форми зменшується, а матеріальної – збільшується на суму грошових витрат, пов'язаних з придбанням виробничих ресурсів.

Основними функціями менеджменту процесу придбання є:

- забезпечення підприємства необхідними предметами праці;
- контроль за ходом виконання договорів з постачальниками щодо придбання основних засобів та виробничих запасів відповідно до встановлених термінів;
- визначення фактичної собівартості придбаних запасів.

У процесі придбання на підприємстві виникають операції, пов'язані з:

- придбанням основних засобів, сировини, матеріалів, палива, напівфабрикатів від постачальників, необхідних для виготовлення продукції, виконання робіт і надання послуг;
- надходженням запасів, придбаних через підзвітних осіб;
- безоплатним отриманням запасів;
- здійсненням транспортних та інших витрат, що включаються у фактичну собівартість запасів;
- оприбутковуванням ресурсів на склад.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [184] завданням бухгалтерського обліку є надання користувачам повної та правдивої інформації про господарські процеси на підприємстві. Тому основними напрямками бухгалтерського обліку придбання матеріальних цінностей є:

- правильне і своєчасне відображення в обліку обсягів закупівлі;
- своєчасність обліку надходження матеріальних цінностей на підприємство;
- облік розрахунків з постачальниками за придбані засоби та підрядниками за транспортно-заготівельні витрати;
- визначення фактичної собівартості закуплених матеріальних ресурсів.

У результаті виконання цих завдань засобами бухгалтерського обліку формуються показники, необхідні для управління підприємством, а саме:

- кількість придбаних матеріальних ресурсів за номенклатурою;
- обсяг і структура придбаних матеріальних ресурсів;
- сума транспортно-заготівельних та інших витрат;
- оплата вартості придбання і транспортно-заготівельних витрат;
- загальна вартість (фактична собівартість) придбаних ресурсів.

Придбані засоби можуть використовуватися за трьома напрямками:

- для подальшого продажу;
- у процесі виробництва в цілях подальшого продажу продукту виробництва;
- для власного споживання під час виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, а також управління підприємством.

Залежно від напрямку використання придбаних засобів відрізнятиметься порядок їх оприбуткування та облік руху і витрачання. У перших двох випадках, зазвичай, їх вартість буде віднесена до виробничих витрат, а у третьому – до загальновиробничих або загальногосподарських.

У П(С)БО 9 «Запаси» визначено такий перелік витрат, що включаються до вартості придбаних запасів:

- суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику, за вирахуванням непрямих податків;
- суми ввізного мита;

- суми непрямих податків у зв'язку з придбанням матеріальних ресурсів, які не відшкодовуються підприємству;
- транспортно-заготівельні витрати;
- інші витрати, які безпосередньо пов'язані з придбанням матеріальних ресурсів і доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях [179].

Відомо, що суть подвійності товару складається з його споживчої та мінової вартості. Перша представлена конкретною річчю, визначеним предметом, що має характерні фізичні, хімічні та інші типи для кожного з них властивості. У процесі обміну ця річ змінює власника, тобто переходить від продавця покупцю.

Кожен товар повинен обліковуватись за його споживчими властивостями. Тому в господарствах покупця та продавця з'являється необхідність ведення досить різноманітних рахунків товарів, кожен з яких в найменуванні відображає споживчі властивості товару. Таким чином, обліковуються товари за споживчими властивостями.

Мінова вартість невіддільна від споживчої, вона рухається разом з останньою і на кожному рахунку відображається в грошовому еквіваленті. Споживча та мінова вартість складає подвійну природу товару. На рахунку товарів ця подвійність відображається шляхом обліку наявності та руху тієї ж вартості в грошовій та натуральній формі. Важливо пам'ятати, що основною метою придбання є купівля того товару, який затребуваний покупцями і добре продаватиметься сам по собі безпосередньо або перетворений після процесу виробництва у нові продукти. Вигідні закупівельні ціни – це не основна мета закупівлі, адже товар купується не тому, що його вигідно запропонували, а тому, що на нього існує попит. Основна мета закупівлі – купити товар, що добре продаватиметься і принесе необхідний оборот, а в його результаті – прибуток. Отже, в результаті першої операції покупець отримує відчужений продавцем товар і платить гроші за відповідним еквівалентом; при цьому у нього гроші заміщуються товаром (предметами праці). Продавець відчужує товар і отримує той же грошовий еквівалент; при цьому у нього товар заміщується грошима. Звідси робимо висновок, що обмінювана річ відчужується, однак її вартість залишається і у продавця, і у покупця. Рівність вартості у покупця та продавця в акті купівлі-продажу приводить до того, що у першого відбувається оприбуткування товару (дебет рахунку товари) і виплата грошей (кредит рахунку грошових засобів) відображається в одній і тій самій сумі так само, як і у іншого оприбуткування грошей (дебет рахунку грошових засобів) і реалізація товару (кредит рахунку товари) відбувається у тій же сумі. Цим виражається у покупця і продавця, по-перше, подвійність операцій за рахунками, по-друге, породжує в господарствах того та іншого реєстрацію в рівних сумах, що призводить до відчуження товару, тоді як його вартість залишається у покупця і продавця, але вже в іншій формі. Перехід капіталу з грошової форми в матеріальну наведено на рис. 3.7.

Рис. 3.7. Схема переходу капіталу на етапі придбання з грошової форми в матеріальну

До складу поняття «засоби виробництва» разом з предметами праці входять і засоби праці. Вони отримуються також за гроші в порядку купівлі-продажу і внаслідок цього оприбутковуються шляхом подвійної реєстрації: дебет рахунку засобів виробництва, кредит рахунку грошових засобів. Як видно з наведеного пояснення, основні засоби, так само як і оборотні, і на тих же підставах, оприбутковуються за принципом подвійного відображення господарських актів у бухгалтерському обліку. На першій стадії кругообороту також відбуваються операції по заробітній платі. Ці витрати обліковуються у два прийоми. При нарахуванні заробітної плати, тобто при визначенні суми, що належить до сплати у відповідності до норм виробітку та розцінками, гроші функціонують лише ідеально як засіб розрахунку. При виплаті заробітної плати гроші виконують функцію засобу платежу. При цьому дебетується рахунок заробітної плати і кредитується рахунок грошових засобів.

Усі господарські операції носять подвійний характер, звідси впливає подвійне відображення по рахунках бухгалтерського обліку. Таким чином, процес придбання через товарно-грошові відносини здійснюється подвійно, так само подвійно він відображається і на рахунках бухгалтерського обліку. Отже, робимо висновок, що подвійність процесу придбання – причина, подвійність процесу його обліку – наслідок.

На сучасному етапі економічного розвитку підприємств та відносин між ними у сфері постачання організація обліку повинна підпорядковуватись не стандартній та загальноприйнятій оперативності, аналітичності та точності обліку, а критерію цілковитої доцільності. На думку Пушкаря М. С., критерієм доцільності отримання інформації слугуватиме економічний ефект, який буде отримано від використання цієї інформації. Досі система обліку надавала послуги керівництву відносно того, що відбувалось у минулому, з надією на корисність і можливість передбачення майбутнього на основі такої інформації, але зазирнути в майбутнє на базі таких даних можна було, лише екстраполюючи минуле [206].

Для організації бухгалтерського обліку процесу придбання, використовуючи системний підхід, характерні такі етапи, які формують складові моделі (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Системна модель бухгалтерського обліку процесу придбання

Як бачимо з побудованої моделі, система організації обліку включає в себе три етапи – організацію первинного, поточного та підсумкового обліку,

кожен із яких після свого завершення надає певну інформацію – відповідно – первинну, поточну та результативну.

На сільськогосподарських підприємствах, залежно від розміру, створюються відділи постачання на великих підприємствах, на невеликих - призначається працівник, відповідальний за організацію постачання. Відділ постачання, як правило, працює самостійно, виконуючи певні функції. При логічному підході до роботи підприємства служба постачання є елементом системи, яка забезпечує проходження матеріального потоку в ланцюзі постачання - виробництво - реалізація.

Логістика - це планування, організація і контроль всіх видів діяльності з переміщення матеріального потоку від пункту закупівлі ТМЦ до пункту кінцевого використання. Забезпечення високого ступеня узгодженості дій з управління матеріальними потоками між службою постачання і службами виробництва і реалізації є завданням логічної організації підприємства в цілому.

Для забезпечення підприємства продовольчими продуктами необхідно вирішити такі завдання:

- що закупити;
- скільки закупити;
- у кого закупити;
- на яких умовах закупити.

Крім того, необхідно:

- укласти договір;
- проконтролювати його виконання;
- організувати доставку;
- організувати складування і зберігання.

На сільськогосподарських підприємствах може формуватися список потенційних постачальників, який постійно оновлюється та доповнюється.

Цей перелік аналізується на підставі спеціальних критеріїв. Часто при виборі постачальників обмежуються ціною і якістю продукції, а також надійністю постачання.

До інших критеріїв, які беруть до уваги при виборі постачальника, відносять наступні:

- віддаленість постачальника;
- терміни виконання замовлень;
- організацію управління якістю у постачальника;
- фінансовий стан постачальника, його кредитоспроможність та ін.

Кожне підприємство повинне підвищувати ефективність руху товару (рух матеріального потоку).

Основні принципи руху товару:

- оптимальний ланцюг руху товару;
- ефективність використання транспортних засобів;
- ефективність використання торговельно-технологічного устаткування;

- скорочення кількості операцій з товаром.

Важливу роль в русі ТМЦ виконує транспорт. Транспортні організації в процесі перевезення повинні забезпечити:

- збереження вантажу при транспортуванні;
- своєчасну доставку;
- дотримання правил завантаження і транспортування;
- ефективно використання транспортних засобів.

Одним з важливих питань організації обліку процесу придбання є організація роботи облікового апарату, до якого у процесі придбання слід, крім облікових працівників бухгалтерії, відносити матеріально-відповідальних осіб, працівників відділів постачання чи логістики, завідувачів виробничих підрозділів, які здійснюють облік надходження матеріальних цінностей на підприємство, а також відділ маркетингу, що здійснює моніторинг цін на ринку. Ще на початковій стадії організації обліку надходження матеріальних цінностей запасів головному бухгалтеру необхідно скласти, узгодити та затвердити з керівництвом списки осіб, причетних до надходження матеріальних цінностей. Поновлення таких списків повинно здійснюватись щорічно перед затвердженням наказу «Про облікову політику підприємства» та протягом року – при необхідності (при включенні чи виключенні зі списку певних осіб).

Для ефективної організації праці таких працівників повинні бути розроблені посадові інструкції та графік документообігу із зазначенням відповідальних осіб за всіма стадіями руху заповнюваних ними документів.

Відвантаження товару із складу продавця виступає одним з найвідповідальніших моментів етапу придбання. Вантаж має бути перевіреном за номенклатурою, кількістю та якістю, відповідним чином запакованим, і завантаженим у транспортні засоби. Як правило, при цьому присутній представник покупця. Відвантаження оформлюють наступними документами:

- товарно-транспортна накладна, яка використовується при внутрішніх перевезеннях;
- коносамент, використовується при міжнародних перевезеннях морським транспортом;
- CMR (англ. cargo movie requirement), використовується при міжнародних перевезеннях автомобільним, залізничним, повітряним або річковим транспортом.

На всіх етапах відвантаження та руху товару від продавця до покупця обов'язковим є здійснення контролю зі сторони покупця. Будь-які затримки, особливо коли необхідно здійснювати розмитнення, можуть суттєво вплинути на строки надходження необхідних запасів, що також негативно відобразиться на процесі виробництва, збільшуючи ризики простоїв, невчасного виконання технологічних операцій. Тому цей момент слід враховувати при купівлі запасів.

Вантаж, що прибув на склад покупця, розвантажується, перевіряється його комплектність, номенклатура, якість та кількість. Якщо товар прибув

відповідно до відвантажувальних документів, відсутні бій, брак, недостачі, порушення упаковки, то він ставиться на облік та приймається на матеріальну відповідальність. Цикл придбання вважається завершеним. У разі, коли є розбіжності в кількості та якості вантажу слід терміново з'ясувати трапилось це під час транспортування чи з вини постачальника. На такий випадок у підприємстві повинен бути розроблений певний алгоритм дій менеджерів із закупівель. Для оприбуткування такого товару слід організувати комісію, до складу якої обов'язково повинен входити представник постачальника або незалежний експерт. Комісія складає Акт приймання матеріалів за якістю і кількістю, на підставі якого отриманий вантаж ставиться на облік. Подальша робота з таким вантажем залежить від умов договору поставки, відносин між сторонами, специфіки товару тощо.

Якщо під час приймання виявлена недостача товарів, то в обліку відображають тільки фактично одержані товари. На вартість товарів, яких не вистачає, на підставі належно оформленого акта пред'являють претензію винуватцю такої недостачі і в бухгалтерському обліку роблять запис по дебету рахунка 374 «Розрахунки за претензіями» у кореспонденції з кредитом рахунка 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками».

Лишки товарів, виявлені при прийманні вантажу (про що письмово повідомляють постачальника), на підставі Акта оприбутковують на дебет відповідного рахунку в кореспонденції з кредитом рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками». Після одержання належних документів постачальника раніше зроблений запис сторнують і роблять відповідні записи на оприбуткування товарів за даними документів постачальника.

У разі обґрунтованої відмови від оплати розрахунково-платіжних документів постачальника на товари, що надійшли на адресу покупця (невідповідність якості, асортименту, ціни умовам договору тощо), такі товари на підставі складених актів приймаються на відповідальне зберігання й обліковуються на позабалансовому рахунку 02 «Активи на відповідальному зберіганні», субрахунок 023 «Матеріальні цінності на відповідальному зберіганні», до вказівок постачальника про їх повернення, переадресування або реалізацію на місці (якщо це товари нетривалого зберігання).

Вартість тари під товарами оприбутковується записом по дебету рахунка 283 «Тара під товарами» і кредиту рахунка 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками».

Важливо відзначити, що часто між моментом надходження товару на склад і моментом відпуску у виробництво чи продаж, проходить від одного дня до кількох тижнів. По суті, це означає, що сировину чи товар ми маємо, але отримувати прибуток від його продажу не можемо, тобто оборотний капітал підприємства заморожений. Знову ж таки при відкритій кредитній лінії від постачальника ми винні за товар, який ще не надійшов у виробництво чи продаж, причому виключно з вини самого підприємства. Тому суть всіх дій покупця на попередніх етапах: підготовка товару для внесення його до інформаційної бухгалтерської бази, введення попередніх даних в систему і т. д., - це прискорення ланцюжка «придбання –

оприбуткування». Товар має бути оприбуткований так швидко, наскільки дозволяє інформаційна система, - це оборотний капітал підприємства, що формує прибуток.

Більша частина придбаних матеріальних ресурсів обліковується на активному стосовно балансу рахунку 20 «Виробничі запаси». Крім того, для обліку виробничих запасів також можуть застосовуватись інші активні стосовно балансу рахунки 22 « Малоцінні та швидкозношувані предмети», 28 «Товари».

Важливою частиною витрат у процесі придбання є транспортно-заготівельні витрати, які зазвичай включають затрати на оплату тарифів, фрахту, вантажно-розвантажувальних робіт, транспортування усіма видами транспорту до місця їх використання, включаючи витрати зі страхування ризиків транспортування запасів. Сума транспортно-заготівельних витрат, що узагальнюється на окремому субрахунку рахунків обліку запасів, щомісячно розподіляється між сумою залишку запасів на кінець звітного місяця і сумою запасів, що вибули за звітний місяць. Згідно пп.14.1.228 ПКУ транспортно-заготівельні витрати повинні входити до складу собівартості придбаних матеріалів, малоцінних та швидкозношуваних предметів та всіх інших запасів, а саме: «собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг для цілей розділу III ПКУ – витрати, що прямо пов'язані з виробництвом та/або придбанням реалізованих протягом звітного податкового періоду товарів, виконаних робіт, наданих послуг, які визначаються відповідно до положень (стандартів) бухгалтерського обліку, що застосовуються в частині, яка не суперечить положенням цього розділу». Разом із тим, необхідно пам'ятати, що згідно основних принципів бухгалтерського обліку «операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми» [178].

Склад витрат, що включаються до собівартості виготовлених товарів (продукції), має визначатися за нормами П(С)БО в частині, яка не суперечить ПКУ. Оскільки в ПКУ не наведено умов щодо відображення ТЗВ виробничими підприємствами, то порядок обліку таких витрат для цілей оподаткування регламентується П(С)БО. Згідно з п. 9 П(С)БО 9 «Запаси» ТЗВ включаються до первісної вартості будь-яких запасів [179].

Із норм пп. 14.1.228 ПКУ випливає, що порядок відображення ТЗВ у податковому обліку регулюється П(С)БО 9. Отже, ТЗВ можуть за нормами п. 9 П(С)БО 9 «Запаси» або прямо включатися до первісної вартості кожної конкретної одиниці запасів, або обліковуватися на окремому субрахунку і збільшувати собівартість запасів, що вибули, за середнім відсотком.

На практиці часто виникає ситуація, коли склад ТЗВ у податкових розрахунках та бухгалтерському обліку не збігається. Якщо підприємство-платник податку на прибуток, здійснило придбання у фізичних осіб-підприємців, які є платниками єдиного податку та щодо яких існує заборона на віднесення будь-яких послуг (у тому числі з доставки запасів) до податкових витрат (пп. 139.1.12 ПКУ), то такі витрати знаходять відображення лише у бухгалтерському обліку, але не визнаються і не

включаються до витрат, що формують собівартість реалізованих запасів для потреб оподаткування прибутку. На те, що послуги з перевезення, надані фізичними особами-підприємцями, які є платниками єдиного податку, не належать до складу податкових витрат, звернула увагу ДПАУ в листі від 13.05.11 р. № 13401/7/15-0217: «Транспортно-заготівельні витрати можуть бути визнані витратами, що формують собівартість реалізованих запасів згідно положень ПКУ, за умови, що їх підтверджено первинними документами, що випливає з п. 138.2 ПКУ» [178]. На необхідність наявності первинної документації щодо перевезення вказано у Листі ДПАУ від 13.05.11 р. № 13401/7/15-0217, а також зафіксовано у Листі МФУ від 27.02.03 р. № 053-2920, від 14.03.05р. № 31-04200-30-10/3778.

Деякі автори, зокрема, Р.Л. Хом'як, дотримуються думки, що до ТЗВ належать тільки ті витрати на доставку запасів, що покладаються саме на покупця. Якщо ж вартість транспортування входить до обов'язків продавця, а покупець її просто компенсує, понесені витрати є повноцінною складовою первісної вартості запасів і відносяться до статті суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю). Такі витрати мають прямо включатися до первісної вартості запасів, а не за середнім відсотком ТЗВ.

Відповідно до визначення термінів «ІНКОТЕРМС» до ТЗВ належить поставка на умовах EXW «Франко-завод», при яких зобов'язання продавця вважаються виконаними в момент, коли він надає товар у розпорядження покупця на площах свого підприємства або в іншому зазначеному місці. При застосуванні інших умов поставки згідно «ІНКОТЕРМС» слід правильно позначити витрати, що включаються до ціни товару, якщо транспортування покладається на продавця, і транспортно-заготівельних витрат, якщо транспортування входить до обов'язків покупця.

Згідно Методичних рекомендацій та П(С)БО 9 «Запаси» [179], до основних статей ТЗВ належать: оплата тарифу за перевезення та навантаження-розвантаження вантажів; провізна плата з усіма додатковими зборами, крім штрафних санкцій; витрати на протипожежну і сторожову охорону під час транспортування запасів до покупця; витрати на доставку та розвантаження запасів на складах підприємства; витрати на утримання спеціальних заготівельних пунктів у місцях заготівлі запасів; кошти, витрачені у відрядженні на безпосередню заготівлю та доставку (супровід) запасів на склади підприємства із місць заготівлі. Не належать до ТЗВ: витрати на утримання відділів постачання, що займаються забезпеченням підприємства запасами; суми ввізного мита; суми непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, що не відшкодовуються підприємству; прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати підприємства на доопрацювання та підвищення якісних технічних характеристик запасів; витрати і нестачі запасів у межах норм природного убутку, виявлені при оприбуткуванні придбаних запасів, що виникли під час їх транспортування; витрати на відрядження, пов'язані з погодженням технічних умов та оформленням договорів на поставку запасів [178].

При доставці запасів власним транспортом виникають витрати на перевезення власним транспортом, такі як: вартість ПММ, витрачених власним автотранспортом на доставку запасів; зарплата водіїв, експедиторів, заготівників; єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄВС) із такої зарплати; амортизація транспорту, задіяного в перевезенні запасів та ін. Відповідно до Методичних рекомендацій обліку запасів та Листа Мінфіну, «роботи, пов'язані з транспортуванням запасів, включаються до транспортно-заготівельних витрат за виробничою собівартістю послуг допоміжних (підсобних) виробництв (господарств) підприємства з перевезення таких запасів». Таким чином, власні транспортні витрати, понесені при доставці запасів на підприємство, включаються до складу ТЗВ. У П(С)БО 9 «Запаси» і в міжнародному аналозі МСФЗ 2 «Запаси» порядок відображення ТЗВ не ставиться у залежність від того, чийм транспортом перевозяться запаси. Відсутнє розмежування на «власні» та «сторонні» ТЗВ у пп. 138.6 і 146.5 ПКУ [178].

Тут також варто відмітити, що значна частина транспортно-заготівельних витрат є складовою частиною транзакційних витрат. І саме на процес придбання припадає основна частина цих витрат.

Проводячи дослідження у сфері групування транзакційних витрат у процесі постачання та підсумовуючи думки ряду науковців, можемо виділити наступні шість груп витрат:

1. Витрати з пошуку інформації. Складаються з витрат часу і ресурсів, необхідних для ведення пошуку, а також з витрат, пов'язаних з неповнотою, недосконалістю, неналежною якістю одержуваної інформації тощо. При чому у цій групі слід виділити два види витрат: витрати на ознайомлення із якомога більшою кількістю варіантів, що є у наявності, для вибору найкращого, або витрати на поглиблене вивчення лише якогось одного варіанту.

2. Витрати на ведення переговорів, їх юридичний супровід та перевірку надійності контрагента. Чим більше учасників угоди і чим складніший її предмет, тим вищі й ці витрати. Невдало укладені, погано оформлені і ненадійно захищені договори на поставку є потужним джерелом таких витрат.

3. Витрати вимірювання. Виникають тоді, коли постає проблема вибору того чи іншого варіанту рішення. Оцінка властивостей та якостей матеріальних цінностей може здійснюватися на стороні як продавців, так і покупців. Щоб уникнути нераціонального дублювання, необхідно вимірювання проводити один раз (тим, хто здатний робити це з меншими витратами).

4. Витрати відновлення прав власності, формування загального поля взаємодії як умова досягнення зовнішнього ефекту. У цю категорію входять витрати часу і ресурсів, необхідних для відновлення порушених прав, а також втрати від ненадійною захисту своїх прав.

5. Витрати опортуністичної (недобросовісної) поведінки – поведінки, що порушує умови угоди або націлена на отримання односторонніх вигод

на шкоду своєму діловому партнеру. У цю групу потрапляють витрати у випадках брехні, обману, шахрайства і т.д. Витрати цього типу пов'язані з труднощами точної оцінки після контрактної поведінки іншого учасника угоди.

6. Витрати організаційних структур. Цим терміном позначають витрати, які супроводжують прийняття рішень всередині підприємств та залежать від ієрархії суб'єктів. Якщо учасники рівноправні, то рішення приймаються спільно шляхом голосування. В іншому випадку – вищі односторонньо приймають рішення, які обов'язкові до виконання для нижчестоящих. Але у обох випадках прийняття рішень відсутня мінімальна гарантія ефективності угоди.

Розпорошеність інформації про зазначені витрати між великою кількістю рахунків (наприклад, 20/ТЗВ “Транспортно-заготівельні витрати”, 92 “Адміністративні витрати”, 93 “Витрати на збут”, 94 “Інші операційні витрати”, 39 “Витрати майбутніх періодів” та ін., на яких відображаються витрати по придбанню), викидає її з поля зору вітчизняної системи управління витратами. Тобто отримання необхідної інформації про такі витрати, на жаль, не забезпечується вітчизняною законодавчо-регульованою системою обліку. Тому завдання організації обліку трансакційних витрат у сфері постачання, їх аналізу, контролю та регулювання залишається для команди менеджерів відкритим та потребує негайного вирішення для кожного конкретного підприємства, враховуючи умови, в яких вони функціонують.

Грошові розрахунки можуть набирати як готівкової, так і безготівкової форми. Готівкові розрахунки здійснюються через касу підприємства готівковими грошовими коштами і, як правило, для обслуговування населення – виплати заробітної плати, матеріального заохочення, дивідендів, пенсій, грошової допомоги тощо. Суб'єкти господарювання зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках в банках, через які вони повинні здійснювати між собою розрахунки.

Більша частина грошового обороту припадає на безготівковий оборот, який повністю здійснюється через банківські установи, в яких відкрито рахунки суб'єктів підприємницької діяльності. Безготівкові розрахунки можуть здійснюватися: платіжними дорученнями, платіжними вимогами – дорученнями, чеками, акредитивами.

Платіжне доручення – форма безготівкових розрахунків, за якою клієнт видає своєму банкові письмове доручення про перерахування іншому суб'єкту певної суми грошей.

Платіжна вимога-доручення характеризується тим, що ініціатива про перерахування грошей тут виходить від одержувача цих коштів, який надсилає вимогу платникові (клієнту банку), а останній, в свою чергу, видає своєму банкові доручення про списання та перерахування цих грошей.

Чек (розрахунковий чек) – форма безготівкових розрахунків, що здійснюється за посередництвом видачі письмового розпорядження (чека) власника рахунку (чекодавця) своєму банку, який обслуговує цей рахунок

(банку-емітенту), щодо сплати одержувачеві (чекодержателю) суми грошей, зазначеної в чеку. Розрахункові чеки для здійснення разових операцій видаються банками.

За акредитивною формою розрахунків банк-емітент (банк платника) за дорученням свого клієнта (платника, або заявника акредитива) відкриває акредитив, який полягає в тому, що виконуючому банку (банку одержувача грошей) у разі виконання одержувачем (бенефіціаром) умов того чи іншого договору, що існує між платником та одержувачем (наприклад, з поставки певної продукції, виконання робіт, надання послуг тощо), надається право списання відповідної суми грошей на користь цього одержувача (бенефіціара). Це один із самих надійних способів розрахунків, бо тут збалансовано ризики як платника, так і одержувача грошей. Мається на увазі ризик втрати або неодержання грошей відповідно.

Розрахунки векселями здійснюються між платниками та одержувачами грошей без участі банку. Власне видачу векселя не можна назвати ще здійсненням акту розрахунку. Вексель засвідчує лише безумовне грошове зобов'язання векселедавця (платника) сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю-одержувачі коштів). Сам же розрахунок при настанні строку платежу по векселю, може здійснюватись готівкою або у безготівковому порядку через оформлення платіжного доручення чи платіжної вимоги-доручення. Підприємницький інтерес банків з обігу векселів лежить поза розрахунковим відношення "векселедавець (боржник) – векселедержатель (кредитор)". Постать банку тут виникає тоді, коли суб'єкти цього відношення мають намір гарантувати платіж за векселем (авалювання банком векселя), одержати кредит під заставу векселя чи навіть позбутися векселя, отримавши при цьому від банку певну суму грошей (облік векселів).

Розрахунки за допомогою заліку взаємної заборгованості можуть здійснюватися, коли два підприємства перебувають у постійних господарських зв'язках і кожне з них є одночасно і постачальником, і покупцем одне відносно іншого. Підприємства при відвантаженні товару надсилають один одному, обминаючи банк, розрахункові документи, а у визначені строки складають акт звірки заборгованості. Сторона, у якій виникає заборгованість на користь іншої, складає на підставі акта звірення платіжне доручення про перерахування платіжної суми з її рахунку на рахунок отримувача коштів.

Однією із форм придбання ТМЦ є бартер. Бартер (товарний обмін) – господарська операція, яка передбачає проведення розрахунків за товари (роботи, послуги) у будь-якій формі, іншій, ніж грошова, включаючи будь-які види заліку та погашення взаємної заборгованості, в результаті яких не передбачається зарахування коштів на рахунки продавця для компенсації вартості таких товарів (робіт, послуг).

На підставі проведеного вивчення різних підходів економістів і науковців з бухгалтерського обліку щодо сутності процесу придбання як

такого в кругообороті капіталу, можемо встановити, що придбання за своєю сутністю передбачає закупівлю підприємством відповідних засобів виробництва. Призначенням даного етапу є забезпечення безперебійного процесу виробництва, а також зменшення витрат на придбання у структурі собівартості продукції за рахунок альтернативної можливості укладання господарських договорів. Дані фактори підкреслюють необхідність ретельної організації бухгалтерського обліку та контролю на етапі придбання. Обґрунтовано, що інформація – важливий фактор, наявність якого позитивно впливає на організацію етапу придбання. Доступ до інформації дає можливість підприємству отримувати додаткові дані про ринок, що формує його конкурентні переваги та можливість не тільки отримувати прибутки, але й зайняти лідируючі позиції у галузі своєї діяльності на ринку.

Під час процесу придбання відбувається зміна активу з форми грошей на форму майна, призначеного для виробництва продукції.

Бухгалтерський облік усіх процесів повинен організовуватися у порядку, визначеному обліковою політикою підприємства. У свою чергу, облікова політика формується не тільки на основі національних стандартів бухгалтерського обліку, а й з урахуванням організаційної структури підприємства та вимог менеджерів щодо повної та релевантної інформації для аналізу досягнутих результатів роботи в розрізі кожного з процесів господарської діяльності.

3.3. Облік процесу виробництва

Головною стадією кругообороту капіталу, заради якої і створюються підприємства, є процес виробництва, який слідує за процесом придбання. Він являє собою сукупність операцій з виготовлення продукції, виконання робіт та надання послуг. Важливість стадії виробництва визначається тим, що саме тут відбувається створення матеріальних благ для особистого і виробничого споживання.

Майбутній прибуток підприємства закладається в основному на етапі виробництва. Бухгалтерський облік дає змогу управлінському персоналу контролювати доцільність і необхідність витрат на виготовлення продукції, виконання робіт та надання послуг, порівнюючи їх з нормативними або плановими. Також облік надає матеріали для аналізу та оптимізації витрат виробництва, що дозволяє довести собівартість створюваного продукту до економічно обґрунтованого рівня, а отже, і підвищити прибутковість виробництва.

Моссаковський В.Б. зазначає, що сучасна система обліку більше придатна для контролю за виконанням планових показників, аналітична ж частина не в повній мірі відповідає запитам управління. Облік витрат по окремих підрозділах відсутній, а там, де він налагоджений, ведеться тільки за основними прямими витратами. І тому, на думку Моссаковського В.Б.

необхідно прагнути до більшого охоплення обліком витрат виробництва, у т. ч. трансакційних витрат. Необхідно організувати облік так, щоб була можливість по кожному підрозділу визначити вплив величин витрат, які від нього не залежить [150].

Професор М.С. Пушкар з цього приводу пропонує наступне: «Потрібно робити рішучі кроки до подолання традиціоналізму в розвитку системи обліку, зруйнувати стіну, якою відгородилися бухгалтери від технічних, економічних, соціальних та гуманітарних наук, зрозуміти запити бізнесу та вміти організувати роботу щодо збирання фактів та їх опрацювання на запити користувачів. Без переосмислення значення теорії та практики в сучасному світі неможливо підняти інтелектуальний рівень системи обліку і розширити обсяги інформації для менеджменту. Не контроль майна, а генерування різноманітних видів інформації для менеджменту повинно бути основним завданням облікової системи» [206, с. 3]. Професор пропонує розглядати систему обліку не тільки як засіб підготовки звітності, а як систему, здатну реагувати на запити економічної теорії та практики господарювання, що робить доцільно-корисним його існування.

Найчастіше, на практиці капітал підприємства розглядається як щось похідне, як показник, що відіграє другорядну роль, при цьому на перше місце, як правило, вноситься безпосередньо сам процес діяльності підприємства. У зв'язку з цим припинюється роль капіталу, хоча саме капітал і є об'єктивною основою виникнення і подальшої діяльності підприємства. Адже дохід, прибуток, приносить саме використання капіталу, а не діяльність підприємства як така.

Тільки капітал, що вкладений у виробництво, приносить прибуток або приріст на авансований та інвестований капітал, здійснюючи процес самовідтворення і приносячи додану вартість. При цьому рух капіталу підприємства відбувається в двох основних напрямках:

- авансування та інвестування капіталу;
- перетворення капіталу в процесі кругообороту.

Капітал в грошовій формі виступає в ролі засобу нагромадження для інвестування та реінвестування в продуктивний капітал, його подальшого виробництва та відтворення. Процес інвестування - вкладення грошового капіталу у виробництво - має на меті отримання прибутку. При цьому інвестиції поділяються на: фінансові - вкладення в цінні папери, і реальні - вкладення у продуктивний капітал. Фінансові інвестиції, у свою чергу, також діляться на: вкладення в цінні папери з метою спекуляції та вкладення з метою інвестування капіталу. До реальних інвестицій належать вкладення капіталу безпосередньо у виробничу сферу, на придбання виробничих активів. Реальні інвестиції необхідно чітко розділити на дві категорії: по-перше, інвестиції, що направляються на відшкодування вибуття активів внаслідок їх зносу і підтримання капіталу на даному рівні, по-друге, інвестиції, використовувані на розширення виробничої бази і збільшення капіталу підприємства.

На стадії виробництва відбувається створення нового товару і нової вартості. Відбувається процес відтворення капіталу, розділяючись при цьому на два основних напрямки:

- відтворення вартості капіталу (ціннісне відтворення);
- відтворення капіталу як фактора виробництва (натуральне відтворення).

У процесі розширеного відтворення додаткова вартість поділяється власником засобів виробництва на капітал, який направляється на оновлення і підтримання засобів виробництва, і дохід, який використовується для споживання або накопичення, а не для цілей відтворення капіталу.

Слід зауважити, що прискорення кругообороту капіталу вивільняє кошти, що дозволяє збільшувати прибуток підприємства. При цьому між обсягом капіталу і часом його обороту існує пряма залежність. Чим довше триває період обороту, тим більша сума знаходиться в обороті.

Проте в ході процесу виробництва постійно виникають аспекти, які знижують швидкість руху капіталу, - це витрати обігу, витрати по зберіганню і транспортуванню, трансакційні витрати, а також періодично відбувається накопичення запасів продукції. Всі виникаючі у процесі обороту витрати сприяють зміні форми товару і не несуть у собі додаткової вартості, а навпаки, знижують її. У тимчасових рамках період кругообороту капіталу визначається як сума часу виробництва і часу обороту.

На другій стадії кругообороту капіталу відбувається створення вартості товару. Методологічною основою обліку цієї стадії є розкриття суті перетворення вартості засобів виробництва у вартість готової продукції. Бухгалтерський облік має на меті здійснення обліку витрат, матеріалів, трудових та фінансових ресурсів на виробництво продукції, визначення обсягів отриманої продукції (виконаних робіт, наданих послуг), розрахунки витрат на продукцію, виробництво якої не завершено, розрахунок вартості готової продукції та калькулювання собівартості одиниці продукції.

Виробничий процес носить подвійний характер: по-перше, це цілеспрямована діяльність людини, направлена на споживання предметів праці і створення нової споживчої вартості, а по-друге – вартість готового продукту являє собою єдність перенесеної та заново створеної вартості. Праця, поєднана в процесі виробництва із засобами виробництва, створює новий товар. Під дією живої праці предмети праці або змінюють свої властивості споживчої вартості, або зникають. Засоби праці не змінюють у виробництві своїх речових властивостей, вони переносять частину своєї вартості на готовий продукт. Як зміна речових ознак предметів праці або їх зникнення, так і перенесення частини вартості засобів праці вимагають відповідної облікової реєстрації, котра зводиться до того, що повна вартість предметів праці і частина вартості засобів праці разом з витратами на оплату праці переносяться як затрати на рахунки виробництва, як затрати складають собівартість виготовленої продукції.

Як наслідок, на другій стадії кругообороту до витрат виробництва включають:

- 1) витрати сировини і матеріалів на виготовлення продукції;
- 2) амортизацію засобів праці, зайнятих у виробництві;
- 3) заробітну плату, нарахована працівникам, та інші витрати, пов'язані з організацією й управлінням процесу виробництва.

Таким чином, витрати на виробництво є сукупністю затрат живої та уречевленої праці. У вигляді уречевленої праці виступають предмети і засоби праці. Затрати живої праці представляються у вигляді праці робітників, вкладеної в готову продукцію. Однак, праця сама по собі носить капітальний характер – це прояв у дії капітальної здатності людини, реалізована у виробництві працездатність робітників – здатність створювати нові об'єкти благ і нову вартість, а також характер праці в суспільстві. Власниками капітальної трудової здатності є всі працездатні члени суспільства, включаючи організаторів виробництва і керівників держави. Феномен капітальності праці полягає в тому, що він нерозривно пов'язаний з носієм працездатності – з живою людиною. І цей капітал є накопиченим багажем знань, вмінь і досвіду. Він також вимагає підтримання, оновлення і розвитку.

У праці перетинаються елементи явищ і процесів. З позиції явища, працю можна розглядати як реалізацію здатності людини створювати нові цінності, блага, товари за участі машин. Як процес праця являється витратою енергії людини при дії на предмети праці засобами праці. Цей процес характеризується цілеспрямованістю на створення блага і результатом – створеним продуктом, який має вартість. При цьому всі елементи виробництва співмірні у праці: предмети праці можна виміряти витратами праці на їх відторгнення від природи, а засоби праці – витратами праці на їх створення. Сама ж праця може бути оцінена через фізичний вимірник – енергію. Виходячи з будови капіталу, включаючи живу працю, процес організації виробництва мав би включати і сферу підготовки працівників, тобто сферу освіти. Однак вона знаходиться у відані держави, а підприємства отримують підготовлених працівників. Тому справедливим є оподаткування підприємств, пов'язане з використанням ними працівників.

Засоби праці в кожному циклі виробництва використовуються лише частково, тому і витрати засобів праці включаються в затрати виробництва у кожному виробничому циклі також не в повній мірі, а в межах їх спожитої частини – суми зносу та амортизації. Знос та амортизація – протилежності, що оцінюються в одній і тій же величині, відносяться до однієї сутності – економічного об'єкта, що втрачає і відновлює вартість. Розраховується амортизація за нормами, виходячи з первісної вартості об'єкта та строку його корисного використання. Знос – це втрата вартості капітальним об'єктом у зв'язку з його використанням у процесі виробництва, старінням, втратою технічних та інших корисних якостей. Амортизація (від гр. *amort* – заперечення смерті, безсмертя) – це відновлення втраченої вартості (зносу) капітального об'єкту шляхом формування амортизаційного фонду для здійснення затрат з відновлення зношених об'єктів або їх частин. Єдність

протилежностей зносу та амортизації передбачає суворе балансове рівняння між цими елементами процесу виробництва (рис. 3.9).

ЗАСОБИ ПРАЦІ (необоротні активи)	
ЗНОС	АМОРТИЗАЦІЯ
втрата якості та вартості	відновлення якості та вартості
включення до витрат	вирахування з доходу
втрата прибутку	формування цільового фонду

Рис. 3.9. Знос та амортизація як елементи виробничого процесу

Предмети праці беруть участь у виробничому процесі як споживчі вартості. Продукція, що надійшла від виробництва, володіє тими ж властивостями, звідси і спільність у методиці їх обліку за кількістю, якістю і сумою. Предмети праці споживаються повністю в кожному виробничому циклі, тому їх вартість повністю включається у вартість готової продукції. Створена в процесі виробництва готова продукція обліковується за кількістю, якістю та сумою. Використані на виробництво запаси повинні в обліку списуватися за кількістю, так само як і отримана від виробництва готова продукція також повинна оприбутковуватися за кількістю, адже споживча вартість характеризується кількісною визначеністю.

Слід відмітити, що західна класична політична економія нерідко плутала оборотний капітал з капіталом, що функціонує у сфері обігу. Зокрема, А.Сміт вважав обіговим капіталом - фонд життєвих засобів робітників, а оборотним капіталом - торговий, товарний капітал. У Д.Рікардо були відсутні критерії поділу капіталу на основний і оборотний. Така ж картина і в сучасних західних обліково-фінансових підходах, що вважають головним не весь капітал підприємства, а лише тільки частину його - оборотний капітал, що знаходить відображення і в балансі підприємства, де на перше місце ставляться оборотні активи, і, в останню чергу, відображається основний капітал. У результаті цього основна увага приділяється процесу отримання додаткової вартості, а не створенню умов для підприємницької діяльності і відтворення капіталу.

Найбільш чітко оборотний капітал як частину виробничого капіталу визначив у своїх роботах К.Маркс. Він вперше описав процес руху вартості у кругообороті та визначив процес виробництва як рух від факторів виробництва до кінцевого продукту [141].

У структурі затрат на створення продукту варто виділити корінну протилежність – між працею та природою, із котрої праця виносить природну речовину в штучну економіку. При цьому праця логічно оцінюється за вартістю прожиткового стандарту, праця машин – за вартістю амортизації та енергії. Природна речовина в продукті теж потребує оцінки. Хоча природні ресурси отримуються людиною безкоштовно, але ціна

кінцевого продукту виробництва буде включати і витрати праці, і додану економічну оцінку природних ресурсів. Таким чином, у сфері первинної обробки природних ресурсів вартість продукції створюється не лише працею, а й бажанням власника одержати прибуток від використання права власності на природні ресурси.

У кінцевому підсумку капіталом споживається природне середовище і створюється штучна сфера існування людства. При цьому виробляється і негативний продукт – виробничі відходи. Усунення цієї негативної сторони виробництва вимагає знову ж використання капітальних засобів. У будь-якому випадку продовження виробництва вимагає постійного поновлення витрачених засобів – всіх елементів виробництва.

Оскільки виробництво – це витратний процес, в якому споживаються елементи праці, то в реальному секторі економіки діє два взаємопов'язаних і суперечливих процеси: виробництво і споживання. У цій двоїстості процесу виробництва проявляються два аспекти, які підлягають самотійному вивченню: перший — процес використання різних речовин та сил природи (виробниче споживання), другий — процес виготовлення нового продукту виробництва. Кожний аспект є самотійним об'єктом вивчення. У самотійності проявляється їхня протилежність, і як результат — індивідуальність.

Кожний аспект облічується одночасно і в натуральному, і у вартісному вираженнях, формах. Як самотійні об'єкти обліку процеси споживання ресурсів і виготовлення нового продукту праці протистоять один одному як сукупності, спільності та об'єкти пізнання.

Разом із тим між цими об'єктами є діалектичний взаємозв'язок та взаємообумовленість, яка одночасно характеризує їх як єдність. Ця єдність виявляється у тому, що обидва аспекти вивчаються як сукупність у своїх технологічних та організаційних параметрах. У цій єдності аспекти втрачають свою індивідуальність та виступають як сукупність. Як спільність два аспекти процесу виробництва формують третій аспект — процес трансформації ресурсів на новий продукт праці, який виступає як третій об'єкт обліку.

Таким чином, процес виробництва як єдність і предмет вивчення розподіляється на три самотійні об'єкти вивчення:

- речовини та сила природи (ресурси), які використовують;
- новий продукт праці (виріб, послуга);
- перетворення речовини та сил природи на новий продукт праці.

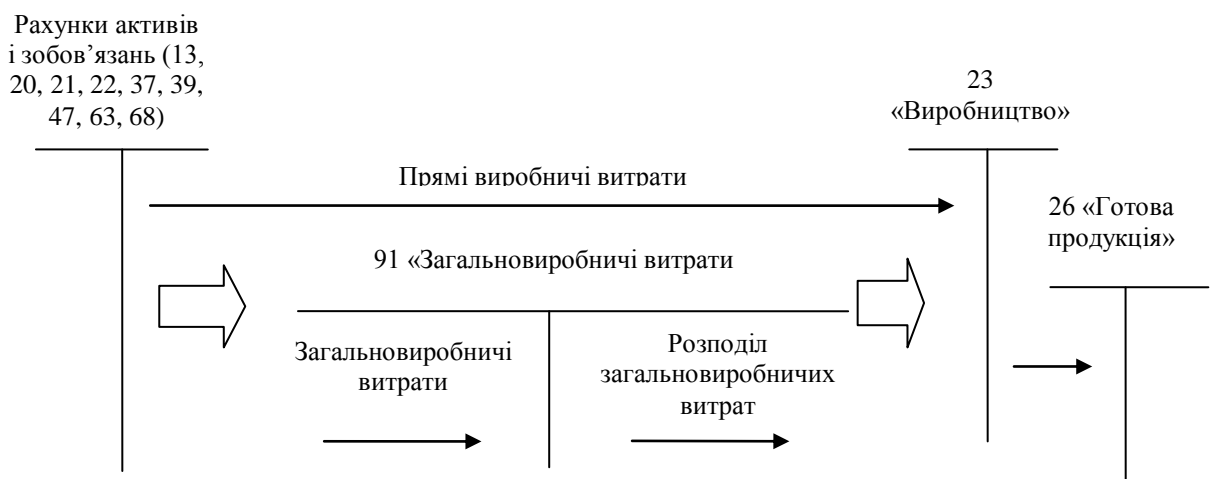
Наведені три ознаки характерні для кожного виробництва, тому що у будь-якому виробництві незалежно від його технології, організації та майбутнього продукту праці для здійснення процесу виробництва необхідно використовувати різні ресурси, речовини та сили природи. Вивчення їх натуральних та вартісних характеристик — задача бухгалтерського обліку. Таким чином, на початковій стадії будь-якого виробництва обліковуються процеси використання речовини та сил природи, які й виступають як об'єкти пізнання та обліку.

Крім того, процес виробництва обліковується як процес поєднання праці, предметів праці та засобів праці, тобто різних речовин та сил природи, з метою одержання нового продукту праці. Це поєднання відбувається залежно від характеру технології та організації виробництва. При цьому не має значення характер продукту праці — центнер цукру, пара взуття, трактор чи робота або послуга. Вивченню та обліку підлягають процеси поєднання, видозмінювання, розміру, якості використовуваних ресурсів, їх натуральні та вартісні параметри. Іншими словами, у бухгалтерському обліку має відобразитися хід технологічного процесу — перетворення ресурсів на готовий продукт. Не має також значення характер технології — механічна або органічна, тип виробництва — індивідуальний, серійний або масовий, чи якась інша ознака виробництва. Вивченню у будь-якому разі підлягають процеси трансформації ресурсів у новий продукт праці, їх натуральні та вартісні характеристики. Об'єктами вивчення у цьому аспекті виступають натуральні та вартісні характеристики переданих у виробничий процес ресурсів до моменту їх повного перетворення у новий продукт праці. Цей процес становить комерційну таємницю підприємства та є змістом внутрішньогосподарського обліку.

При відображенні виробничого процесу в бухгалтерському обліку фіксуються, перш за все, витрати на виробництво з метою виявлення їх обсягу та структури, а також вартості готової продукції.

Відповідно до ПСБО № 16 «Витрати» витратами визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства, за винятком зменшення капіталу в наслідок його вилучення або розподілу власниками за умов, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [179].

Загальний порядок обліку процесу виробництва зображено на рис. 3.10.

Рис. 3.10. Схема обліку процесу виробництва

Витрати на виробництво в бухгалтерському обліку відображаються в єдиному вимірнику — в грошовій формі, що необхідно для отримання

синтетичного показника – собівартості готової продукції, але разом з цим витрати відображаються в матеріальних і трудових вимірниках, які є основою для їх грошового вираження і використовуються для контролю їх об'єму.

Результатом виробництва є створення нової вартості. Вартість створюється капіталом при взаємодії не лише елементів виробництва, але й інтересів власників у підтриманні їх добробуту. Слід відмітити, що вартість створеного продукту, з одного боку, вимірюється затраченими на його виробництво ресурсами, що проявляється як собівартість, а з іншого – його суспільною цінністю, що проявляється як ціна товару. Їх різниця і складає додатковий продукт, що проявляється як прибуток і є результатом синергії елементів виробництва.

Облік виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції є найважливішою ланкою бухгалтерського обліку підприємства, а собівартість – одним із найважливіших показників діяльності підприємства, який впливає на рентабельність і самоокупність підприємства. Крім того, собівартість продукції визначає ступінь досягнення стратегії зниження витрат у зміцненні конкурентоспроможності підприємства. Управління виробничими витратами та собівартістю неможливе без наявності достовірної бухгалтерської інформації. Слід більш чітко розрізняти методи обліку витрат на виробництво й методи калькулювання собівартості продукції.

Бухгалтерський облік забезпечує підготовку й аналіз бухгалтерської інформації, щоб допомогти керівництву в управлінні, плануванні й контролі діяльності підприємства, оскільки він надає інформацію про формування собівартості, забезпечує даними про відхилення фактичних показників від прогнозних значень в оперативному порядку. Традиційні підходи до поняття того, що система обліку повинна включати лише внутрішню інформацію, а діяльність розглядається як одна головна стаття витрат підприємства, на сьогоднішній день є неприпустимими. Система вітчизняного обліку повинна бути орієнтована не лише на виробництво, а й на ринок. Мислення, зорієнтоване на продукцію, повинно змінюватися на мислення, зорієнтоване на вирішення проблем клієнтів.

Традиційна модель обліку виробничих витрат та визначення собівартості готової продукції базується на національних та міжнародних стандартах обліку та звітності, стандартах GAAP (*General Accepted Accounting Principles* – загальноприйняті принципи обліку; ця система найбільш широко використовується у США). За цією схемою виробничі витрати поділяють на витрати, пов'язані з виробництвом або придбанням товарів для реалізації, і витрати періоду – витрати, що не включаються до собівартості запасів і розглядаються як витрати того періоду, в якому вони були здійснені.

Виробничі витрати – це витрати на продукцію, які можуть бути віднесені до певного об'єкта обліку витрат економічно доцільним методом. В плануванні та обліку визначають собівартість реалізованої продукції та

виробничу собівартість. У собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) включаються:

- прямі матеріальні витрати;
- прямі витрати на оплату праці;
- інші прямі витрати;
- загальновиробничі витрати.

Прямими вважаються витрати, які можна безпосередньо віднести на відповідний об'єкт витрат, або які розподіляються між об'єктами витрат пропорційно до бази, з якою ці витрати знаходяться в близькій залежності, зокрема, витрати мастильних матеріалів розподіляються пропорційно вартості основного пального; амортизація і витрати на поточний ремонт приміщення - пропорційно площі, що використовується при виробництві окремих продуктів тощо. Прямі матеріальні витрати - це витрати цінностей (матеріалів), використаних безпосередньо на виробництво конкретного виду продукції, включаючи ті, що пов'язані з виконанням технологічного процесу з виробництва продукції (насіння, паливо, добрива, засоби захисту рослин та ін.); проведення поточного ремонту, технічного огляду та обслуговування; забезпечення працівників спеціальним одягом і взуттям, якщо ці суми можна віднести на дану культуру.

Матеріальні ресурси і послуги, що входять до "Матеріальних витрат", оцінюються за первісною вартістю. Первісною вартістю запасів (наприклад, насіння), що виготовляються власними силами підприємства, визнається протягом року їх планова собівартість, яка в кінці року доводиться до фактичної, а тих, які отримані від постачальників - їх справедлива вартість.

Прямі витрати на оплату праці включають суми основної і додаткової оплати, які нараховані згідно із прийнятою підприємством системою оплати праці і які відносяться на конкретний об'єкт обліку витрат. При нарахуванні оплати праці натурою продукція оцінюється в порядку, передбаченому податковим законодавством.

До інших прямих витрат відносяться: платежі зі страхування майна підприємства; плата за оренду основних засобів, що може бути віднесена на конкретний об'єкт; витрати на утримання, експлуатацію та ремонт необоротних активів, що використовуються в конкретному виробничому процесі, зокрема, їх амортизацію, витрати на освітлення, опалення тощо, а також інші витрати, що можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкту витрат.

До складу загальновиробничих витрат, які в сільськогосподарських підприємствах не діляться на постійні і змінні, включаються:

- витрати на управління виробництвом (оплата праці, відрахування на соціальні заходи та медичне страхування і витрати на оплату службових відряджень апарату управління та спеціалістів;
- амортизація необоротних активів загальновиробничого призначення;
- витрати на утримання, експлуатацію і ремонт, страхування й операційну оренду основних засобів загальновиробничого призначення;

- витрати на вдосконалення технології та організації виробництва;
- витрати на опалення, освітлення, водопостачання, водовідведення та інше утримання загальних приміщень виробничого призначення;
- витрати на охорону праці, техніку безпеки і охорону навколишнього природного середовища.

До складу загальноновиробничих витрат також входять окремі види витрат, що стосуються всіх напрямків діяльності господарства, зокрема, витрати на утримання складів для зберігання виробничих запасів (крім складів для зберігання продукції та витрат на реалізацію); витрати на пожежну охорону; поточні витрати, пов'язані з утриманням та експлуатацією засобів природоохоронного призначення та інші витрати.

Ці витрати обліковуються на рахунку 91 і розподіляються між окремими основними галузями та об'єктами витрат пропорційно до суми прямих витрат (без витрат основних матеріалів, таких як насіння).

Не відносяться на собівартість виробленої і реалізованої продукції і покриваються за рахунок інших джерел:

- адміністративні витрати;
- витрати на збут;
- інші витрати операційної діяльності;
- фінансові витрати;
- витрати від участі в капіталі;
- витрати від надзвичайних подій;
- витрати внаслідок вилучення капіталу власниками.

До адміністративних витрат відносять витрати на управління підприємством:

- загальні корпоративні витрати (організаційні, представницькі та інші витрати);
- витрати на службові відрядження і утримання апарату управління підприємством та іншого адміністративного персоналу;
- витрати на утримання основних засобів адміністративного призначення;
- витрати на зв'язок;
- витрати на вирішення судових справ та деякі інші витрати

Витрати на збут включають витрати, пов'язані з реалізацією (збутом) продукції:

- витрати пакувальних матеріалів для затарювання готової продукції на складах;
- оплата праці працівникам підрозділів, що забезпечують збут;
- витрати на дослідження ринку;
- витрати на передпродажну підготовку товару та деякі інші витрати.

До інших витрат операційної діяльності включаються:

- витрати на дослідження та розробки;
- втрати від знецінення запасів нестач та втрати від псування цінностей;
- визнані штрафи, пені та неустойки тощо;

- фінансові витрати відносяться, що включають витрати на відсотки (за користування отриманими кредитами, за випущеними облігаціями, за фінансовою орендою тощо) та інші витрати підприємства, пов'язані із залученням позикового капіталу.

До матеріальних витрат відносять вартість витрачених у виробництві (крім продукту власного виробництва): насіння; паливо і мастильні матеріали; запасні частини; тарні матеріали.

До витрат на оплату праці включають заробітну плату за окладами і тарифами, премії та заохочення, компенсаційні витрати, оплата відпусток, інші витрати на оплату праці.

До складу елемента "Відрахування на соціальні заходи" включають єдиний соціальний внесок та відрахування на індивідуальне страхування персоналу підприємства. До складу елемента "Амортизація" включається сума нарахованої амортизації основних засобів, нематеріальних активів.

До складу елемента "Інші операційні витрати" включають витрати операційної діяльності, які не увійшли до складу вищенаведених елементів.

Залежно від характеру участі в процесі виробництва витрати поділяються на основні і накладні. Основні витрати пов'язані з безпосереднім виконанням технологічних операцій по виробництву продукції, а накладні - з управлінням та обслуговуванням діяльності певного підрозділу, галузі чи господарства в цілому.

Витрати на заходи з підвищення родючості земель плануються та обліковуються як витрати майбутніх періодів і відносяться на собівартість сільськогосподарської продукції рівними частинами протягом сівозмін.

Витрати на виробництво продукції в плануванні та обліку групуються за статтями, які господарство визначає самостійно. У системі техніко-економічних розрахунків на підприємстві важливе місце займає калькулювання – обчислення собівартості окремих виробів.

Калькулювання передбачає розв'язання таких методичних завдань, як визначення об'єкта калькулювання і вибір калькуляційних одиниць, визначення калькуляційних статей витрат та методів їх обчислення.

Об'єкт калькулювання – це та продукція чи послуги, собівартість яких обчислюється. До об'єктів калькулювання на підприємстві належать: основна, допоміжна, супутня продукція, роботи, послуги. Для кожного об'єкта калькулювання вибирається калькуляційна одиниця – одиниця його кількісного виміру. Об'єкти калькулювання відрізняються від об'єктів обліку тим, що об'єкти калькулювання – це конкретна готова продукція, роботи, послуги, тоді як об'єкти обліку – все майно підприємства, його зобов'язання та господарські операції, що відбуваються на підприємстві.

На підприємствах можуть виконуватись дві калькуляції – планова та фактична: планова виконується до початку виробництва, фактична – по закінченні виробничого циклу (місяць, квартал, рік залежно від галузі). Аналіз галузевих інструкцій із планування, обліку й калькулювання собівартості продукції дає змогу виділити такі методи калькулювання витрат:

позамовний, попроцесний, попередільний, нормативний, стандарт-костинг, директ-костинг.

Позамовний метод калькулювання – це система калькулювання собівартості продукції на основі обліку витрат за кожним індивідуальним виробом або за окремою партією виробів.

У цій системі калькулювання об'єктом обліку є окреме замовлення на виготовлення одного виробу, партії виробів чи на виконання певного обсягу робіт (послуг). На підставі замовлення клієнта бухгалтерія підприємства відкриває виробниче замовлення, тобто замовлення певним виробничим підрозділам на виконання відповідних операцій. Кожному замовленню присвоюють власний код, що вказують у всіх документах, пов'язаних із замовленням. Для узагальнення витрат та калькулювання собівартості використовують відомість обліку витрат. У цьому реєстрі фіксують всі фактичні витрати, пов'язані з виконанням замовлення. Матеріальні витрати відображають на підставі вимог або накладних. Пряму заробітну плату переносять у відомість з нарядів чи карток обліку робочого часу. Накладні витрати розподіляють між замовленнями щомісяця пропорційно встановленій базі розподілу. Після завершення замовлення на підставі даних відомості обліку витрат визначають його собівартість. Фактична собівартість замовлення обчислюється шляхом підсумовування всіх витрат, здійснених з моменту початку робіт. Незавершене виробництво визначається сумою фактичних витрат за кожним незакінченим замовленням.

Попроцесний метод – це система калькулювання собівартості продукції на основі групування витрат у межах окремих процесів або стадій виробництва. Ця система характерна для масового серійного виробництва. Складність калькулювання за процесами залежить від кількості процесів і технології обробки, наявності і величини незавершеного виробництва. При простому методі, коли виробляється лише один вид продукції, облік витрат ведеться по підприємству загалом, а фактична собівартість продукції визначається сумою всіх витрат звітного періоду (місяця).

При складному методі облік організують за кожним видом продукції, а калькулювання собівартості кожного виду продукції здійснюють з урахуванням залишків незавершеного виробництва.

Попередільний метод відрізняється від попередніх тим, що собівартість продукцій калькулюється за переділами – окремими технологічними процесами і використовується у випадках, коли технологія виробництва досить складна та вміщує в себе кілька технологічних процесів, що значно відрізняються між собою.

Нормативний метод обліку широко використовують на підприємствах обробних галузей промисловості (машинобудівної, шинної, меблевої, швейної, шкіряної, харчової), коли здійснюється масове та серійне виробництво різноманітної і складної продукції з великою кількістю деталей та вузлів.

Метод «стандарт-кост» базується на стандартах витрат, визначених на основі норм до початку виробництва та обліку відхилень фактичних даних

від стандартних норм у процесі діяльності центрів відповідальності. За цим методом у стандартні витрати включають постійні витрати, що розподіляються між реалізованою продукцією та її залишками. Інша назва цього методу – «absorbition-costing» – є точніша, оскільки це синонім методу повного розподілу чи повного поглинання затрат, чим, власне, характеризується «standart-cost», але у вітчизняній практиці поки що застосовується рідко.

На відміну від попереднього, за методом «direct-costing» (інша назва «variable-costing») постійні витрати не розподіляються, а списуються на рахунок реалізації. За цим методом у центрах відповідальності контролюються лише змінні витрати, оскільки постійні покриваються за рахунок маржинального доходу – різниці між виручкою від реалізації продукції та змінними виробничими витратами.

Відмінність методів «стандарт-кост» та «директ-костинг» зовсім не означає, що за останнім ігнорується важливість чи релевантність постійних витрат. Однак при маржинальному підході, тобто за методом «директ-костинг», загальна сума постійних витрат відображається окремо, що дає змогу зосередити увагу менеджерів на їхній поведінці. Різниця ж у поведінці постійних і змінних витрат є основою при прийманні багатьох рішень. Тому прихильники методу «директ-костинг» наголошують, що відсутність маржинального доходу за методом «стандарт-кост» призводить до аналітичних труднощів при здійсненні аналізу співвідношення прибутку, затрат і обсягу продаж (CVP – аналізу). Інші ж економісти Заходу взагалі критикують обидва цих методи, зазначаючи, що їхнє поширення призвело до того, що практично жодна фірма з великим асортиментом продукції нині не знає собівартості своїх виробів.

Тому не можна беззастережно надавати перевагу будь-якому навіть широко розрекламованому методу, оскільки виробництво настільки багатогранне, що стандартний підхід, тим більше в управлінському обліку, неприпустимий. Жоден із методів обліку витрат і калькуляції собівартості продукції не можна запроваджувати механічно. Це має бути глибоко продуманий захід, обґрунтований урахуванням усіх специфічних умов підприємства. При цьому це не означає незмінності застосування одного із вибраних методів протягом будь-якого тривалого періоду діяльності підприємства.

Калькулювання собівартості сільськогосподарської продукції має певні особливості. Собівартість окремих видів сільськогосподарської продукції визначають на підставі витрат, віднесених на відповідну культуру (групу культур) або вид (групу) тварин. Фактичну собівартість продукції (робіт та послуг) у сільськогосподарських підприємствах розраховують загалом за рік, крім продукції (робіт, послуг) допоміжних виробництв, фактичну собівартість яких можуть визначати щомісяця. Об'єктами калькуляції є окремі види продукції:

- у рослинництві: зерно різних культур, насіння, корені, плоди, зелена маса;

- у тваринництві: приплід, приріст живої маси окремих видів тварин, окремі види продукції;

- у підсобних виробництвах з переробки сільськогосподарської продукції: комбікорм, мука, консерви, соки, м'ясо, шкурки тощо;

- у допоміжних виробництвах: виконана робота, вироблена продукція (вода, електроенергія тощо).

У рослинництві, крім сільськогосподарської продукції, об'єктами обліку витрат і калькулювання можуть бути роботи, виконані впродовж поточного року під урожай майбутнього року. Калькуляційними одиницями слугують:

- у рослинництві – 1 центнер, 1 тонна, 1 тисяча штук одержаної продукції, 1 гектар виконаних робіт тощо;

- у тваринництві – 1 центнер приросту живої маси або одержаної продукції, 1 голова приплоду, 1 тисяча штук одержаної продукції тощо;

- у підсобних виробництвах з перероблення сільськогосподарської продукції – 1 центнер, 1 кілограм, 1 штука виду продукції;

- у допоміжних виробництвах – 1 штука, 1 куб. метр, 1 кілограм виробленої продукції або виконаних робіт.

Розрахунок собівартості продукції (робіт, послуг) здійснюють у такій послідовності: 1) між окремими об'єктами обліку розподіляють витрати з утримання необоротних активів; 2) визначають собівартість робіт та послуг допоміжних виробництв; 3) розподіляють загальні витрати: на зрошення й осушення земель, включно з витратами на утримання меліоративних споруд, на вапнування та гіпсування ґрунтів, на утримання полезахисних смуг; 4) списують частину витрат бджільництва на сільськогосподарські культури, що запилюються; 5) списують на витрати основного виробництва суми інших витрат; 6) розподіляють бригадні, фермерські, цехові й загально виробничі витрати; 7) визначають загальну суму виробничих витрат за об'єктами обліку; 8) визначають собівартість продукції рослинництва; 9) визначають собівартість продукції підсобних промислових виробництв із переробки рослинницької продукції; 10) розподіляють витрати з утримання кормоцехів (за рішенням власника, що має бути затверджено наказом про облікову політику підприємства, розподіл витрат можна здійснювати щомісяця); 11) визначають собівартість продукції тваринництва; 12) визначають собівартість продукції інших промислових виробництв; 13) визначають собівартість товарної продукції рослинництва, тваринництва й підсобних промислових виробництв.

Крім того, у зарубіжній практиці набувають поширення такі методи калькулювання: кайдзен-костинг і таргет-костинг (цільове калькулювання). Система калькулювання «кайдзен-костинг», яка виникла на підприємствах Японії, набуває все більшого поширення в США та країнах Європи. Кайдзен означає вдосконалення і включає процес безперервного вдосконалення особистого, сімейного, суспільного і трудового життя. Щодо виробництва кайдзен означає постійне вдосконалення, до якого причетні всі – як

менеджери, так і робітники. Отже, кайдзен не має прямого відношення до калькулювання, а є унікальним підходом, що може застосовуватися в усіх проявах діяльності людини.

Таргет-костинг (цільове калькулювання) – це метод визначення собівартості виробу або послуги, заснований на ціні, яку покупці бажають платити. Таку процедуру називають також калькулюванням собівартості на основі ціни. Таким чином, цільове калькулювання – це стратегія, за якою компанія спочатку визначає прийнятну ціну нового виробу і його граничну собівартість, а вже потім проектує сам виріб, реалізація якого забезпечить досягнення певної мети. Цей підхід застосовують японські компанії, а останніми роками йому приділяють усе більше уваги в США та Західній Європі.

На відміну від традиційної практики ціноутворення за принципом «витрати плюс», метод цільового калькулювання передбачає вирахування витрат, виходячи з попередньо встановленої цільової ціни. Цільова ціна – це очікувана ціна виробу, яку готові платити за нього потенційні покупці. Вона визначається на основі маркетингових досліджень і відображає рівень, що забезпечує компанії досягнення бажаного обсягу продаж і частки ринку. Після цього відрахуванням із цільової ціни частини необхідного прибутку розраховують максимально припустиму виробничу собівартість.

Досвід підприємств України свідчить, що практичне застосування згаданих вище методик ще не набуло належного поширення. На нашу думку, основною причиною є те, що облік виробничих витрат та калькулювання собівартості продукції залежать від розвиненості системи управлінського обліку на підприємстві, а українські підприємства не приділяють йому належної уваги. У Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» з управлінського обліку передбачено індивідуальні підходи до організації роботи на цій ділянці у кожному конкретному підприємстві [184]. Практичний бік застосування управлінського обліку ставить перед керівництвом підприємства конкретні завдання організаційного характеру, а саме: чи доцільне використання цього виду обліку; чи створювати управлінську бухгалтерію; який має бути порядок формування інформації про витрати, обсяг виробництва та система контролю за цими показниками тощо. Величезний вплив на вирішення цих проблем мають галузеві організаційні та інші особливості конкретного підприємства, наявність внутрішньої й зовнішньої звітності тощо.

Умови виробництва, як правило, доволі часто змінюються, тому в управлінському обліку важливим є не тільки аналіз поведінки витрат у певній діяльності, що називають сферою релевантності, а й в умовах невизначеності.

Адже поведінка витрат залежить від багатьох факторів, котрі, взаємодіючи між собою, зумовлюють те, що витрати відхиляються від заздалегідь визначених параметрів. У зв'язку з цим при оцінці поведінки витрат використовують аналіз їхньої чутливості на зміну тих чи інших факторів. За допомогою цього аналізу можна визначити і відхилення,

зумовлені нестандартними ситуаціями, що призводять до зміни визначених показників обсягу виробництва й реалізації продукції.

Розуміти взаємозв'язок між витратами та певними факторами дуже важливо, оскільки це дає змогу передбачати майбутні релевантні витрати, що вкрай необхідно для прийняття управлінських рішень. Для опису поведінки витрат у літературі традиційно використовують терміни: «змінні витрати» і «постійні витрати», а також «напівзмінні витрати» і «напівпостійні витрати». При цьому як основний фактор витрат зазвичай розглядають обсяг діяльності (виробництва або реалізації).

Змінні витрати (Variable Cost) – це витрати, що змінюються прямо пропорційно до зміни обсягу діяльності (або іншого фактора витрат). Типовим прикладом змінних витрат є прямі матеріальні витрати, відрядна зарплата, енергія для роботи устаткування, паливо для автомобілів, комісійні виплати торговим агентам.

Постійні витрати (Fixed Costs) – це витрати, що залишаються незмінними в разі зміни обсягу діяльності (або іншого фактора витрат). Прикладом постійних витрат є прямолінійна амортизація, орендна плата, зарплата персоналу офісу тощо.

Напівзмінні витрати (Semivariable Costs) – це витрати, що змінюються, але не прямо пропорційно до зміни обсягу діяльності (або іншого фактора витрат). Прикладом напівзмінних витрат є витрати на придбання матеріалів за умови отримання знижки в разі закупівлі великої партії та оплати понаднормової роботи.

Змішані витрати (Mixed Costs) – це витрати, що містять елементи як змінних, так і постійних витрат. Типовим прикладом змішаних витрат є плата за телефон, яка включає постійні витрати у вигляді абонентної плати та змінні витрати – плату за міжміські розмови. В основу розподілу витрат на постійні та змінні покладено припущення релевантного діапазону та часу.

Релевантний діапазон (Relevant Range) – це діапазон діяльності, в межах якого зберігається взаємозв'язок між величиною витрат та їх фактором. Релевантним зазвичай є нормальний очікуваний діапазон діяльності підприємства. За межами цього діапазону змінні витрати не є лінійною функцією обсягу внаслідок понаднормової оплати, знижок з обсягу закупівлі матеріалів, неефективного використання ресурсів тощо. Тому змінні витрати можна відобразити прямою лінією лише в межах релевантного діапазону діяльності підприємства. Постійні витрати є такими тільки в межах релевантного діапазону діяльності. Зокрема, витрати на оренду зростатимуть, якщо збільшення обсягу виробництва потребуватиме додаткової площі. І навпаки, витрати на оренду можуть зменшуватися, якщо зниження обсягу виробництва спонукає підприємство до використання меншої площі. Слід мати на увазі, що навіть у межах релевантного діапазону постійні витрати залишаються незмінними тільки впродовж певного часу.

Напівпостійні витрати (Semifixed Costs) – це витрати, що змінюються ступінчасто при зміні обсягу діяльності. Таким чином, за короткий період (місяць) витрати можуть бути змінними (напівзмінними) і постійними

(напівпостійними). Але впродовж тривалого періоду всі витрати набувають тенденції до зміни, тобто постійні витрати стають напівпостійними і змінюються ступінчасто.

Враховуючи це, аналіз поведінки витрат виробництва в управлінському обліку – це не тільки оцінка результативних значень показників, обчислених за допомогою того чи іншого методу, а й попереднє вивчення інформації, що аналізується, щодо її достовірності, об'єктивності, взаємозв'язку і залежності від вибраних критеріїв дослідження. Вивчаючи поведінку витрат, потрібно керуватись одним із принципів управлінського обліку: різні витрати для різних цілей, проте, приймати рішення не з того, як їх поділяє управлінський облік, а насамперед, з того, чого ми хочемо? Однак треба не просто надати інформацію. Інформація необхідна керівнику або тому, хто приймає рішення, саме для даного рішення і саме в певній ситуації і в конкретному середовищі. Тобто бухгалтер повинен не просто порахувати і принести всі облікові документи. Керівники – дуже зайняті люди і не мають часу вивчати усе, що зробили бухгалтери. Треба надати інформацію, від якої залежить прийняття рішення.

Важливим завданням управлінського обліку є калькуляція ціни, планування прибутку підприємства та асортименту продукції. Дійовим інструментом виконання цього завдання є розрахунок точки беззбитковості та необхідної суми покриття. Цей метод контролінгу зводиться до визначення мінімального обсягу реалізації продукції (за стабільних умовно постійних витрат), за якого підприємство може, з одного боку, забезпечити беззбиткову операційну діяльність у плановому періоді, з іншого — створити умови для самофінансування підприємства.

Точка беззбитковості характеризує обсяг реалізації продукції за якого прибуток підприємства дорівнює нулю, тобто виручка від реалізації продукції відповідає витратам на її виробництво та реалізацію. Точку беззбитковості називають також точкою «порогового» прибутку чи точкою рівноваги. Розглядуваний метод побудований на тезі, що із збільшенням обсягів реалізації величина умовно постійних витрат на одиницю продукції зменшується.

Складовим елементом аналізу точки беззбитковості є розрахунок суми покриття (маржинального прибутку). Маржинальний прибуток — це показник, який характеризує частину виручки, що спрямовується на заміщення умовно постійних витрат і формування прибутку від реалізації. Розрізняють одноступінчастий (спрощений) та багатоступінчастий розрахунок суми покриття. За спрощеною схемою сума покриття дорівнює різниці між виручкою від реалізації продукції та умовно-змінними витратами:

- (+) чиста виручка від реалізації
- (-) змінні (пропорційні витрати)
- (=) сума покриття
- (-) постійні витрати
- (=) прибуток

Система розрахунку суми покриття, яка ґрунтується на простому розподілі витрат на постійні та змінні, називається одноступінчастою системою «direct-costing». Суму покриття можна розраховувати як на весь обсяг реалізації, так і на одиницю продукції. В останньому випадку це різниця між оптовою ціною та умовно змінними витратами на виробництво одиниці продукції. Аналіз беззбитковості може проводитися як за допомогою відповідних математичних розрахунків, так і шляхом побудови графіків. У разі використання графічного методу аналізу точкою беззбитковості вважається точка перетину лінії сукупних (повних) затрат та лінії, яка характеризує виручку від реалізації продукції. Таким чином, до проблем обліку витрат і калькулювання собівартості продукції можна віднести:

1. Особливості діяльності різних галузей економіки. При цьому мають бути враховані конкретні методичні підходи, які б дали змогу побудувати облік витрат і систему бюджетування відповідно до технології, узгодити з функціями витрат, а також запропонувати такі методи, які б допомогли створити належну систему контролю витрат.

2. Чинна класифікація методів обліку виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції ґрунтується на тому, що об'єкти обліку й об'єкти калькулювання збігаються. Такий збіг хоча й спостерігається в окремих випадках, але він є швидше винятком, ніж закономірністю.

3. Управлінський облік поступово втрачає основу бухгалтерського обліку й більше перетворюється на оперативний.

4. Застосування системи директ-костинг призводить до «програмованих помилок». Це доводять дослідження на основі даних промислових підприємств, які показують, що калькулювання неповних витрат призводить до безсумнівних помилок через неможливість поділу в обліку витрат на змінні й постійні.

5. Недостовірні результати аналізу через можливі помилки. Якщо підприємство здійснюватиме калькулювання неповної собівартості, то повну собівартість воно може отримати тільки позасистемним, розрахунковим шляхом.

6. Розширене використання зарубіжної термінології. Прикладом може слугувати те, що в англomовній економічній літературі використовуються терміни «budget», «budgeting», які деякі перекладачі подають як «бюджет», «бюджетування». Однак такий переклад не відповідає вітчизняній термінології. У вітчизняному розумінні «бюджет» - це зведення державних планованих безповоротних витрат: бюджети державний, обласний, районний та ін. Водночас на державних і комерційних підприємствах застосовують відповідно: «план», «планування», «кошторис».

Отже, на сучасному етапі бухгалтерський облік, по-перше, не задовольняє повною мірою потреб користувачів і, по-друге, не відповідає економічним відносинам, які формуються. Крім того, сучасна система бухгалтерського обліку не дає змоги створити надійну інформаційну основу для розвитку ринків капіталу, приватизації, збільшення інвестицій та оцінки

ефективності функціонування приватного сектора; для використання ресурсів міжнародних фінансових ринків та розвитку міжнародних економічних відносин. До того ж ситуація ускладнюється тим, що Україна має свої особливості, зокрема:

- по-перше, на відміну від країн Америки та Західної Європи, в яких формування та розвиток економіки і системи бухгалтерського обліку відбувалися природним шляхом протягом двох останніх десятиліть, в Україні проходить прискорена економічна реформа, що вимагає відповідної зміни системи бухгалтерського обліку;

- по-друге, проблема полягає в тому, що через тривалу відірваність від світових господарських процесів, система обліку перебуває у гіршій ситуації, від якої, з огляду на брак часу для здійснення економічних трансформацій та суспільно-господарських реформ, потрібно перейти безпосередньо до оптимальної.

Основною ідеєю удосконалень методики обліку витрат є їх орієнтація на підготовку альтернативних варіантів управлінських рішень. Удосконалення методики є можливим за умови використання методу генерування інформації. Даний метод у широкому розумінні пояснює діяльність, спрямовану на досягнення поставленої мети на основі притаманної людині здатності до творчої діяльності. До основних елементів методу генерування інформації належать методи: контрольних питань, аналогії, евристичних прийомів, мозкової атаки, написання сценарію та інші.

Ефективне управління виробництвом залежить значною мірою від розвиненості системи обліку та ступеня її комп'ютеризації. Вимогам ринкової економіки найбільшою мірою відповідає форма обліку, орієнтована на широке використання мереж ЕОМ. Працюючи із системою управлінського обліку, бухгалтер повинен використовувати сучасні програмні продукти. Йому потрібні знання в області аналізу, планування, контролю, а також інструменти для втілення цих знань у життя. Серед програмних продуктів західних виробників багато програм, призначених для управління. Але всі вони мають головний недолік: вони включають у себе вже вбудовані управлінські рішення.

Проте розробники використовували емпіричний досвід західних, в основному, американських компаній, та ще й досить віддалений за часом. Навіть американські компанії відчутно змінилися за останні десять років, а українські й зовсім не схожі на американські. Програмні продукти не адаптуються на український менталітет, на прийоми і методи ведення господарства в Україні.

Результатом процесу виробництва є новий продукт праці. Він може мати натуральну (тонна цукру, пара взуття, трактор тощо) або умовну форму (робота, послуга тощо), але незалежно від форми у бухгалтерському обліку обов'язково мають відбитися натуральні та вартісні характеристики нового продукту праці. У цьому аспекті об'єктом обліку є новий продукт праці, його натуральні та вартісні параметри.

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що на етапі виробництва закладається основа для одержання прибутку від основної діяльності. Тут здійснюється основна частина витрат підприємства, задіяна більша частина ресурсів. Тому виробництво займає чільне місце в кругообороті капіталу, а чітка організація його обліку необхідна для успішної діяльності підприємства. Цим обґрунтовується необхідність подальших досліджень у цій сфері.

3.4. Облік процесу реалізації

Моделі кругообороту капіталу відображають закономірності руху цінностей у процесі господарської діяльності. У схемах перетворення ресурсів на кожній зі стадій кругообороту в спрощеному варіанті відображається модифікація господарських засобів і примноження їх вартості. Значення та роль процесу реалізації істотно зростають в умовах становлення ринкових відносин і створення конкурентного середовища. Виробник мусить глибоко вивчати потреби ринку з метою планування обсягів і асортименту виробництва продукції потрібного ринку.

Процесом реалізації завершується процес кругообороту засобів виробництва, завдяки чому можливе подальше відновлення виробничого процесу, здійснення підприємством розрахунків за всіма зобов'язаннями, а також виявлення фінансових результатів господарської діяльності. За твердженням К. Маркса, первісно капітал – будь-яке благо, вартість. Однак капітал є не просто вартістю, а авансованою вартістю, що підкреслює і пояснює інтерес підприємця в авансуванні коштів на реалізацію певного товару, який може бути пов'язаний з ризиком і втратою авансованої вартості.

Водночас авансована вартість ще не є капіталом. Таким він може стати, якщо створить додану вартість, що після реалізації забезпечує прибуток. Капітал, за К. Марксом, це самозростаюча вартість. Таким чином, принциповим в кругообороту капіталу є не лише створення доданої вартості, а обов'язкова її реалізація, що приносить прибуток і є основною метою створення підприємства [141].

При розгляді питань, пов'язаних з рухом капіталу та конкретно зі стадією реалізації та їх впливом на об'єкти бухгалтерського обліку, більшістю фахівців звертається увага визначення впливу на фінансові результати.

Оскільки стадія реалізації спрямована на перетворення доданої вартості, отриманої на стадії виробництва, на прибуток і доведення створеної нової продукції до споживача для задоволення потреб кожної людини та суспільства в цілому, для пізнання даних процесів і здійснення контролю за ними необхідна відповідна економічна інформація. На це звертав увагу проф. І. В. Малишев [140].

Завданням бухгалтерського обліку є забезпечення систематизації та узагальнення інформації про властивості капіталу в його різних проявах. При цьому слід звернути особливу увагу на те, що недостатньо уваги

приділяється руху і перетворенню вартостей у процесі реалізації. Як правило, негативний результат діяльності підприємства виникає у результаті невідповідності між вартостями капіталу на різних стадіях його кругообороту. Повертаючись до тверджень К. Маркса, слід підкреслити, що капітал є самозростаючою вартістю. Тобто у результаті кругообороту повинне відбуватися примноження вартостей, авансованих у господарську діяльність[141].

Дехто із вчених стоїть на позиції, що застосування в бухгалтерському обліку оцінки за історичною вартістю призводить до необ'єктивного відображення фінансового результату підприємства. Це пов'язане з тим, що до авансованого капіталу, вираженого у фактичній вартості, додаються певні витрати, здійснені у процесі виробництва. Таким чином отримується сформована книжкова оцінка товарного капіталу, в подальшому визначається прибуток як різниця авансованої та історичної вартості. Застосовуваний підхід призводить до неможливості забезпечення об'єктивного відображення реальної вартості майна, що належить підприємству, а також реальності фінансових результатів, відображених у звітності.

Процес реалізації здійснюється на основі угод про поставку виробленої підприємством продукції. Процес реалізації — це сукупність операцій з продажу готової продукції споживачам. У процесі реалізації натуральна форма продукту в результаті обміну набуває грошової форми. Процес тісно пов'язаний з кінцевими результатами діяльності підприємства — прибутком і його розподілом відповідно до планів відтворення.

Процес реалізації становить сукупність операцій, пов'язаних зі збутом виробленої продукції іншим підприємствам та організаціям (покупцям). Покупці відшкодовують даному підприємству вартість купленої у нього продукції за цінами, які встановило це підприємство або держава. Ціни встановлюються такими, щоб за рахунок виручки продавець міг не тільки відшкодувати витрати на виробництво продукції та її реалізацію, а й забезпечити собі прибуток, необхідний для розширеного відтворення.

Суть процесу реалізації полягає в наступному. На етапі виробництва створюється новий продукт, який набуває завершеної форми, стаючи готовим до реалізації товаром та має нову вартість $W = c + v + m$, у якій знаходиться додаткова вартість (m), що є основою збільшення капіталу. Ця додаткова вартість повертається власнику капіталу на третьому етапі — етапі реалізації — $(T' - T)$, коли товарна форма вартості перетворюється у грошову, завершуючи тим самим цикл кругообороту капіталу. Ця заміна відбувається на новій основі, оскільки знову вироблений товар має уже нову, втілену в ньому вартість, більшу за ту, яка була авансована на першій стадії. У результаті реалізації цього товару виробник повинен отримати додаткову вартість (m'), як фінансовий результат у вигляді прибутку, який за економічною теорією повинен бути більшим за вартість на додаткову частину, виражену знаком штрих ($'$), тобто збільшену додаткову вартість (m'), яка з кожним циклом буде все збільшувати і збільшувати капітал власника.

Третя стадія кругообороту капіталу характерна тим, що в ній реалізується продукт праці – уречевлена і жива праця. Обмін відбувається на новій основі, оскільки товар, що реалізується, містить у собі додану вартість. Результати виробництва відображаються на рахунках як вартість засобів виробництва (уречевлена праця) і вкладена жива праця, що складає собівартість продукції. Особливістю обліку реалізації є те, що на рахунках потрібно відобразити не лише факт продажу готової продукції, але й показати приріст авансованої суми капіталу. Таким чином, у користувачів бухгалтерської інформації буде можливість оцінити обсяг отриманого прибутку.

Процес реалізації складається з наступних господарських операцій:

- 1) відвантаження продукції, здача виконаних робіт, надання послуг з урахуванням ПДВ, що вказані в рахунку-фактурі;
- 2) списання фактичної виробничої собівартості відвантаженої продукції, зданих робіт, наданих послуг;
- 3) списання витрат на реалізацію;
- 4) коригування результату від продажу на суму ПДВ;
- 5) визначення і списання суми фінансового результату.

Обліковими завданнями реалізації готової продукції, робіт і послуг є:

- забезпечення інформації про обсяг і структуру реалізованої підприємством продукції (робіт і послуг);
- облік і контроль виконання договірних зобов'язань щодо поставки товарної продукції;
- облік нарахування та сплати належних до обсягу реалізації податків та зборів;
- визначення ціни реалізації та фінансових результатів як у цілому за підприємством, так і за окремими видами продукції, робіт і послуг.

Процес реалізації, пов'язаний, з одного боку, з відвантаженням виробником готової продукції та передачі її покупцеві, а з іншого — з одержанням грошових коштів та їх еквівалентів і їх зарахуванням на рахунки продавця. Виконуючи облікові завдання, використовують натуральні та грошові показники. Обсяг реалізованої продукції має дві оцінки: фактична собівартість реалізованої продукції і ціна реалізації (продажна вартість) товару, їх порівняння дає змогу визначити фінансовий результат реалізації: прибуток чи збиток.

Економічний зміст кожної стадії кругообороту капіталу, як і процесу в цілому, з граничною точністю відображається у системі рахунків бухгалтерського обліку. Основними рахунками тут є наступні:

- 1) випущена продукція відображається на рахунку 26 «Готова продукція», яка списується в реалізацію на рахунок 90 «Собівартість реалізації»;
- 2) рахунки на відвантажену продукцію, виставлені покупцям, відображають за дебетом 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» і кредитом 70 «Доходи від реалізації»;

3) 3) кінцеві результати від реалізації продукції відображають на рахунку 79 «Фінансові результати».

На синтетичному рахунку 90 «Собівартість реалізації» узагальнюється інформація про фактичну собівартість реалізованої продукції, товарів, виконаних робіт і наданих послуг. За дебетом цього рахунка відображають виробничу собівартість реалізованої готової продукції, робіт, послуг, фактичну собівартість реалізованих товарів (без торгових націнок), за кредитом — списання в порядку закриття дебетових оборотів на рахунок 79 «Фінансові результати».

Адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати не включають до складу виробничої собівартості готової та реалізованої продукції, а тому інформація про такі витрати узагальнюється на рахунках обліку витрат — 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», 94 «Інші витрати операційної діяльності».

В обліку процесу реалізації найголовнішим виступає рахунок № 791 «Фінансові результати» та його аналітичні рахунки. На дебеті цього рахунку збираються фактична собівартість реалізованої продукції та позавиробничі витрати, що в сумі становлять повну собівартість реалізованої продукції і інші витрати на організацію виробничого процесу та реалізації, а на кредиті — виручка від реалізації, тобто вартість реалізованої продукції по цінах продажу.

Отже, на рахунку «Фінансові результати» порівнюють дві оцінки реалізованої продукції: повну собівартість — по дебету і вартість по цінах продажу — по кредиту. Різниця між вартістю продажу і повною собівартістю, тобто між дебетовим і кредитовим оборотами рахунка «Фінансові результати», становить результат від реалізації: прибуток — у разі перевищення кредитового обороту над дебетовим, збиток — в протилежному випадку і відображається у складі власного капіталу на рахунку 44 «Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)».

Методологічні принципи формування у бухгалтерському обліку інформації про процес реалізації вітчизняних підприємств визначаються ПБО 15 «Дохід» та П(С)БО 16 «Витрати», а також деякими положеннями ПБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [179]. Порівнюючи основні положення П(С)БО 15 «Дохід» [146] та МСБО 18 «Дохід», можна помітити, що вони практично ідентичні. При цьому, варто констатувати, що ПБО 15 не дає визначення поняттю доходу, оскільки дана категорія трактується у іншому національному стандарті — НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності».

Згідно п. 7 МСБО 18, дохід - це валове надходження економічних вигід протягом періоду, що виникає в ході діяльності суб'єкта господарювання, коли власний капітал зростає в результаті цього надходження, а не в результаті внесків учасників власного капіталу [2]. Не важко помітити, що визначення доходу, запропоноване НП(С)БО 3 досить подібне, хоча й подане у дещо іншій редакції. Крім того, за своєю суттю не відрізняються також позиції щодо визнання та оцінки доходу (як від реалізації продукції (товарів),

так і від надання послуг), методів оцінки ступеня завершеності операції з надання послуг. В обліку потрібно дотримуватися зв'язку доходів і видатків, тобто вони мають бути відображені в одному звітному періоді. Отже, якщо відвантажений товар вважати проданим, то в цьому ж періоді потрібно відобразити виручку від реалізації, тобто показати відповідний дохід незалежно від того, одержано чи не одержано фактично гроші за відвантажений товар.

Бухгалтерський облік процесу реалізації тісно пов'язаний з обліком доходів. Тому важливе визнання моменту реалізації, оскільки він є визначальним для обчислення податків. Згідно МСБО підприємства самостійно встановлюють момент реалізації та відповідно обирають метод визнання доходу: метод нарахування (за моментом відвантаження продукції) або касовий метод (за моментом надходження коштів на рахунки в банках, касу). Відповідно до законодавства України за правилами ведення обліку і за міжнародними стандартами датою збільшення доходу вважається дата відвантаження продукції.

Відповідно до п. 11 П(С)БО 16 «Витрати» собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) складається з:

- виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), реалізованої протягом звітного періоду;
- нерозподілених постійних загальновиробничих витрат;
- наднормативних виробничих витрат.

У свою чергу, виробнича собівартість включає витрати, безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції, зумовлені технологією та організацією виробництва (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати), а також змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати.

Загальновиробничі витрати включають до собівартості реалізованої продукції після їх розподілу, порядок якого наведено в Додатку 1 до П(С)БО 16 [179]. Так, постійні загальновиробничі витрати розподіляють виходячи з нормальної потужності. При цьому нерозподілені постійні загальновиробничі витрати включають у собівартість реалізованої продукції в періоді їх виникнення. Змінні розподіляють на кожен об'єкт витрат виходячи з фактичної потужності з використанням обраної бази розподілу (зарплата, обсяг діяльності тощо). У сільськогосподарських підприємствах розподіляються всі загальновиробничі витрати без поділу на постійні й змінні.

Реалізованою вважається продукція (товари, роботи, послуги) після оформлення відповідних документів (накладних, товарно-транспортних накладних, актів), згідно з якими провадиться перехід права власності та відображається в обліку відповідна господарська операція з реалізації. Що стосується наднормативних виробничих витрат, у собівартість реалізації потрапляють наднормативні витрати, не пов'язані з нестачами, порчею, нетехнологічним використанням та порушенням правил зберігання. Тобто поняття собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг) ширше, ніж

поняття виробничої собівартості, оскільки включає не лише виробничу собівартість виготовленої та реалізованої продукції (робіт, послуг), а й інші визначені витрати.

Не включаються до складу собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг) адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати. Вони окремо обліковуються на рахунках 92, 93, 94 і списуються на фінансові результати наприкінці звітної періоду.

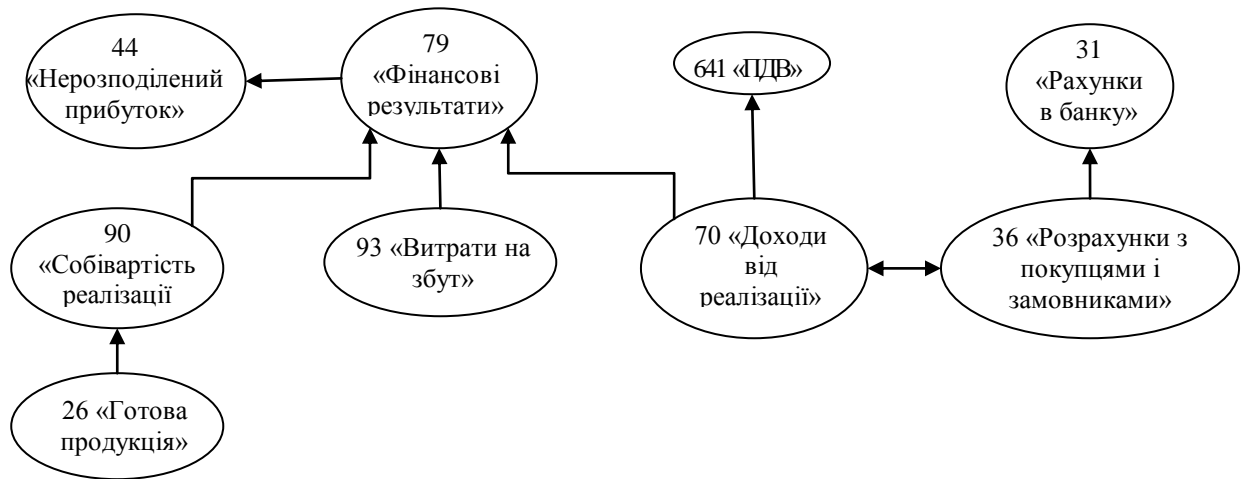
Після відвантаження готової продукції, товарів покупцеві, передачі виконаних робіт і послуг замовнику процес реалізації переміщується у сферу розрахунків. У момент реалізації продавець передає покупцеві необхідну супровідну документацію та розрахункові документи. У рахунках, рахунках-фактурах, які виставляються покупцям і замовникам поряд із сумою за товар вказують окремим рядком податок (акцизний збір, податок на додану вартість тощо) або знижку.

Момент пред'явлення розрахункових документів або їх оплати є визнанням доходу від реалізаційної операції. При цьому дебетують рахунки 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», 30 «Каса», 31 «Рахунки в банках» та ін. і кредитують рахунки 70 «Доходи від реалізації», 71 «Інший операційний дохід», 74 «Інші доходи» та ін. Отримана продавцем від покупця вартість продукції, товарів за їх реалізаційними цінами називається доходом або виручкою від реалізації. Одночасно на суму належних до сплати податків та зборів з реалізації дебетують рахунки дебіторської заборгованості покупців (36) і кредитують рахунок 64 «Розрахунки за податками і платежами».

Отже, на рахунку 70 «Доходи від реалізації» узагальнюється інформація про доходи від реалізації готової продукції, товарів, робіт і послуг. За кредитом цього рахунка протягом місяця відображають суму загального доходу (виручки), а за дебетом — щомісячне віднесення суми чистого доходу на рахунок 79 «Фінансові результати».

Як бачимо, на рахунках доходів і витрат накопичується інформація в розрізі видів та груп продукції. Наприкінці місяця (звітної періоду) рахунки доходів і витрат закриваються списанням їх даних на фінансові результати. При цьому на суму одержаних чистих доходів дебетують рахунок 70 «Доходи від реалізації» і кредитують рахунок 79 «Фінансові результати», а на суму понесених витрат дебетують рахунок 79 «Фінансові результати» і кредитують рахунок 90 «Собівартість реалізації». Отже, рахунок 79 «Фінансові результати» є номінальним, за кредитом якого відображають суму чистих доходів від реалізації продукції, а за дебетом — фактичну собівартість реалізованої продукції, товарів, робіт і послуг та адміністративні витрати, витрати на збут, інші витрати операційної діяльності.

Порівнюючи одержані доходи та понесені витрати визначають фінансовий результат. Наприкінці звітної періоду (місяця, кварталу) сальдо рахунка 79 «Фінансові результати» переносять на рахунок 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)» і рахунок 79 «Фінансові результати» при цьому закривають. Загальна схема обліку реалізації зображена на рис. 3.11.

Рис. 3.11. Модель формування інформації по процесу реалізації на рахунках бухгалтерського обліку

Для підприємства, доцільно ввести мікропроцесорну техніку, здатну ідентифікувати окрему одиницю готової продукції. Використання такої техніки є необхідним оскільки це дає змогу отримати інформацію про всі операції в момент та в місці їх здійснення. На нашу думку, застосування мікропроцесорної техніки актуальне тому, що в такому разі інформація реєструється та обробляється в режимі реального часу і система управлінського обліку оперативного реагує на можливі відхилення основних показників діяльності. Це дозволяє ефективно управляти динамічною системою пересування місцями збереження й обробки готової продукції, в будь-який час володіти повною інформацією про асортимент вхідних і вихідних товарно-матеріальних потоків.

З використанням комп'ютерної техніки на багатьох виробничих підприємствах прийнято вести облік реалізації готової продукції без застосування узагальнюючих документів, виняток становить формування оборотно-сальдової відомості за рахунком 26 "Готова продукція". Цей документ характеризує інформацію щодо оборотів і залишків готової продукції.

Для вдосконалення обліку готової продукції та її реалізації вважаємо за необхідне розмежувати витрати на збут, які пов'язані з доведенням існуючої продукції до споживача (тара, упаковка, вантажні роботи, транспортування, складування, витрати на утримання складів, магазинів, торгового персоналу тощо) та маркетингові витрати, що виникають у зв'язку з вивченням і стимулюванням попиту, пошуком інформації про ринки збуту та розширенням частки ринку виробника.

Інша пропозиція стосується використання у розрахунках із покупцями таких форм безготівкових розрахунків, які б гарантували своєчасне надходження грошей за відпущеною покупцям продукцією. Найзручнішими є використання попередньої оплати за продукцію, а також акредитивної форми розрахунків. Ми вважаємо, що обидві форми безготівкових розрахунків

найбільш безпечні й унеможливають виникнення безнадійної дебіторської заборгованості.

На промислових підприємствах, зокрема тих, які мають значні обсяги виробництва і реалізації продукції, доцільно використовувати логістичні способи та прийоми управління випуском і збутом продукції, оскільки в збутовій діяльності й інформаційному забезпеченні процесу збуту готової продукції, який ще називають логістичним сервісом, вони дають найкращі результати. Для інформаційного забезпечення маркетингових і логістичних процедур необхідно формувати та передавати на відповідні рівні управління повну, своєчасну та достатню інформацію про кількісні та вартісні показники щодо залишків готової продукції на будь-який момент часу, про вартість відпущеної оплаченої та неоплаченої продукції, про сегменти ринків збуту і витрати, пов'язані із збутовою діяльністю. Необхідну інформацію постачає система обліку, в якій реєструються всі без винятку операції щодо руху готової продукції та її фактичної собівартості, залишків готової продукції за окремими групами та аналітичними позиціями. При цьому, як правило, облікова інформація вміщує набагато більше даних, ніж їх використовують у системі управління.

Цільова функція агробізнесу реалізується у результаті споживання населенням кінцевої продукції агропромислового комплексу. За натуральною речовою формою, ця кінцева продукція надходить до споживача в трьох основних видах: сільськогосподарська продукція, яка не пройшла переробки (картопля, овочі, ягоди, фрукти); продукція галузей харчової промисловості (хліб, хлібобулочні вироби, кондитерські вироби, консерви, молочнокисла продукція і пастеризоване молоко, олія, масло, ковбаса, м'ясо та м'ясопродукти, риба і рибопродукти та ін.); продукція громадського харчування (напівфабрикати, кулінарні вироби, готові страви). Відповідно до цього основними каналами виробництва і реалізації кінцевої продукції продовольчого комплексу є сільське господарство, харчова промисловість та громадське харчування. За ступенем готовності кінцевої продукції продовольчого комплексу, яка надходить із цих каналів у безпосереднє особисте споживання, можна поділити умовно на три види:

- продукція, яка не потребує подальшої обробки в домашніх умовах і яка надходить у безпосереднє особисте споживання;
- продукція, яка потребує незначної обробки в домашніх умовах (напівфабрикати, овочі, фрукти, ягоди, що потребують термообробки);
- продукція, яка потребує спеціальної технологічної (кулінарної) обробки.

З першого каналу продукція надходить в особисте споживання практично тільки II і III видів. Основними видами кінцевої продукції другого каналу є I та III, тобто продукція, що не потребує спеціальної обробки для особистого споживання (хліб, хлібобулочні вироби та кондитерські вироби, молочнокисла продукція та ін.), і III, представлений м'ясом, рибою, крупами, макаронними виробами, незначний обсяг займає II вид — харчові концентрати, заморожена продукція. У продукції третього каналу переважає

I вид, тобто готові страви та кулінарні вироби, і III — сирі м'ясні, рибні і борошняні напівфабрикати; II вид у меншій мірі — охолоджені страви та напівфабрикати високої готовності.

В індустріально розвинутих країнах 80—90% продукції продовольчого комплексу відноситься до II і III каналів, тобто основна маса продуктів харчування надходить до споживачів у переробленому вигляді, максимально готовими до споживання. Зі свого боку, споживачі намагаються купувати такі продукти харчування, які потребують мінімальної домашньої доробки або зовсім не потребують її (наприклад, розігрів або розморожування страв).

Серед форм і методів реалізації продуктів харчування можна виділити дві основні групи — заготівля і безпосередня реалізація споживачам. Заготівля здійснюється посередниками, які є сполучною ланкою між виробниками і споживачами. Торгові посередники купують товар у виробника і продають споживачеві з метою отримання прибутку. Роздрібний торговець купує продукти для перепродажу безпосередньо кінцевому споживачеві. Оптовий торговець продає товари роздрібним торговцям, іншим оптовикам та промисловцям, але не збуває їх у значних кількостях кінцевим споживачам. Агентські посередники діють як представники своїх клієнтів. Насправді агентські посередники продають не товари, а послуги за знання ринку та "ноу-хау". Агентські посередники поділяються на дві групи — комісіонери і брокери. Різниця між ними у ступені повноважень. До функцій комісіонера входять: фізичне маніпулювання продуктом, договір про умови продажу, справляння плати з відрахуванням із неї своєї винагороди і вручення решти своєму довірителю. Брокер, як правило, безпосередньо не розпоряджається продукцією. Він точно дотримується вказівок свого довірителя і наділений меншими повноваженнями у переговорах щодо цін, ніж комісіонери.

У галузі сільського господарства приклади цих двох категорій агентських посередників — фірми комісійного продажу худоби і зернові брокери на хлібних біржах. Спекулятивні посередники — скуповують та перепродують продукти з метою одержання прибутку за рахунок зміни цін. Так, зерновий спекулянт за один день торгів може скупити і продати зерно декілька разів. При цьому він ризикує, тому що ціна може знизитись. Переробники та виготовлювачі (фабриканти) — займаються зміною форми продукту. Підприємці олійно-жирового, борошномельного та плодоконсервного виробництв займаються також закупівлею сировини для себе і оптовим продажем своєї готової продукції роздрібним торговцям.

Допоміжні організації — сприяють різноманітним посередникам у виконанні їхніх завдань. Одна група цих організацій надає оснащення, можливість маніпулювати продукцією або зведення покупців і продавців. Приклади цієї групи — худобо-пригонні компанії, зернові біржі та плодовоовочеві аукціони. Інша група — торгові асоціації, їхня мета — збирання, оцінювання та передача цінної інформації конкретній групі підприємств або торговлі.

Отже, сьогодні проблема полягає не в обсягах та якісних характеристиках облікової інформації. Найбільшою проблемою залишається рівень використання останньої для оцінки якісних і кількісних параметрів об'єктів обліку, передусім готової продукції та витрат на збут. Ця інформація нині недостатньо застосовується для прийняття управлінських рішень і коригування виробничої діяльності, тому на кожному підприємстві доцільно вивчати інформаційні потреби управлінських підрозділів, формувати оперативні дані у вигляді звітів і використовувати їх для оптимізації програми виробництва та збуту продукції.

3.5. Доходи і витрати як результат кругообороту капіталу в обліку

Вартісне вимірювання капіталу в бухгалтерському обліку ґрунтується на використанні категорій доходів, витрат, собівартості та інших видів вартості, зміст яких необхідно розглядати у взаємному зв'язку із особливостями сучасного етапу розвитку вітчизняного обліку. Одним із питань, які найбільш піддаються дискусії при цьому, є справедлива вартість, актуальність використання якої багато в чому пов'язана із активізацією руху капіталу в ринковій економіці, розширенням практики купівлі-продажу підприємств і необхідністю адекватного відображення цих процесів у бухгалтерському обліку. Методологія та організація вартісного виміру капіталу у бухгалтерському обліку має першочергове значення, оскільки оцінка й облік формування і руху капіталу господарюючого суб'єкта в значній степені впливають на його фінансову стабільність в умовах ринку.

Необхідно підкреслити, що в західному обліку традиційно приділяється велика увага теоретичному обґрунтуванню будь-якого поняття. Тому аналіз змісту цих понять проведемо на прикладі західного обліку і порівняємо його зі смисловим поняттям, який застосовується в українському обліку.

Одним з ключових понять, які використовуються у вартісному вимірі капіталу в бухгалтерському обліку, є поняття «доходи». Більшість економічних видань довідкового характеру наводять зміст цього поняття в однині, у той час як в нормативних актах, науковій і навчальній літературі з бухгалтерського обліку цей термін застосовується в основному у множині.

Визначення сутності доходу в західному обліку трактується із використанням трьох концепцій: концепції продукту, концепції вибуття і концепції приросту.

У концепції продукту дохід розглядається як динамічний процес створення підприємством товарів і послуг протягом певного проміжку часу. Зокрема, такі вчені як Патон і Літлтон, доходом називали продукт діяльності підприємства. Як бачимо, визначення доходу в цій концепції не характеризує ні момент визнання доходу, ні його величину, що є за

справедливим твердженням багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, основним недоліком вказаного поняття.

При використанні концепції вибуття робиться акцент на обставину визнання доходу тільки після передачі покупцям виробленої продукції та послуг. Уразливість подібного підходу до визначення сутності доходу полягає в тому, що він не дозволяє обліковувати у складі доходу виручку, нараховану в залежності від умов договору, за завершеними етапами виконаних робіт. Це набуває особливої актуальності для будівельних організацій, які обліковують доходи за будівельно-монтажними роботами, як правило, в залежності від проценту виконання робіт за договором підряду, хоча передача об'єкта покупцю (замовнику) виконується після завершення всіх робіт і введення об'єкта в експлуатацію.

У концепції приросту доход визначають грошові кошти, одержані на момент продажу товарів і послуг або після неї при продажу в кредит. При цьому сутність доходу як категорії бухгалтерського обліку полягає в надходженні або прирості активів у результаті продажу товарів і послуг. Такий підхід до змісту поняття доходу є більш переважним у порівнянні з підходами в концепції продукту і концепції вибуття. Це пов'язано з тим, що вимірювання величини доходу в концепції приросту залежить від грошової оцінки активів і узгоджується з традиційною практикою його відображення в бухгалтерському обліку. У відповідності із концепцією приросту дохід – це надходження активів господарюючого суб'єкта або погашення його кредиторської заборгованості (чи поєднання того й іншого) в результаті поставки або виробництва товарів, надання послуг або інших операцій, які складають його основну діяльність.

Однак наведене визначення, на думку американських вчених Е.С.Хендриксена і М.Ф.Ван Бреда, не розкриває таку широку перспективу оцінки і прив'язки до часу, яку забезпечує визначення доходу як продукта [268]. За справедливим твердженням авторів, визначення доходу як продукта діяльності підприємства є ширшим за концепцію приросту, саме ця концепція використовується при визначенні сутності поняття доходів на рівні Міжнародних стандартів фінансової звітності [146]. У відповідності до МСФЗ доходами визнаються збільшення господарської вигоди на протязі звітного періоду завдяки надходженню чи збільшенню вартості активів або зменшенню боргів. Аналогічно коментує зміст доходів Торговий Кодекс Німеччини – основний нормативний документ, який регулює бухгалтерський облік у цій країні. Як бачимо, в цьому документі акцент робиться не лише на надходження активів, але й на підвищення їхньої вартості. Цей підхід є виправданим, так як збільшення вартості активів можливе не лише при їх надходженні, але і в результаті їх переоцінки. Однак уразливість цього підходу до визначення доходів полягає, на нашу думку, в тому, що ця категорія не розглядається в контексті вартісного виміру руху капіталу господарюючого суб'єкта і без прив'язки до такої категорії капіталу, як статутний капітал (внески його власників). У цьому відношенні є цікавим

аналіз даного визначення, наведеного у нормативних документах з регулювання вітчизняного обліку.

Так, визначення цієї категорії в П(С)БО 15 «Дохід» викладено наступним чином: «Дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює *зростання власного капіталу* (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена» [179]. Основною перевагою цього визначення у порівнянні з поняттям доходу в міжнародному обліку, є, на наш погляд, відображення доходу як збільшення капіталу організації, але відмежування цього поняття від внесків власників майна організації.

Тому з метою усунення протиріч у нормативних актах різних рівнів і введення єдиного понятійного апарату в теорії, методології та практиці українського обліку є доцільним розкриття економічної сутності категорій бухгалтерського обліку у новій редакції Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [184]. Зокрема, пропонується внести певні корективи у зміст понять, які використовуються в системі вартісного виміру в бухгалтерському обліку.

Поняття «доходи», на нашу думку, вимагає уточнення у наступному напрямі: 1) визначення повинне відображати економічну суть цього поняття як збільшення капіталу в результаті приросту вартості активів як наслідок їх надходження і (або) корегування оцінки наявних активів; 2) при характеристиці поняття необхідно вказувати основні елементи, які обліковуються у складі доходів організації; 3) доходи повинні бути прив'язані до певного моменту часу в залежності від умов їх визнання у бухгалтерському обліку; 3) у визначенні повинні бути розкриті вартісне вимірювання доходів і їх вплив на капітал економічного суб'єкту.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що суть доходів як об'єктів вартісного виміру в бухгалтерському обліку, характеризує наступне визначення. *Доходами* організації визнаються збільшення економічних вигод на протязі звітного періоду в результаті надходження активів і (або) підвищення їхньої вартості, і (або) зменшення зобов'язань, які призводять до *збільшення капіталу* організації за виключенням внесків власників. Це визначення, на відміну від того, яке сформоване в П(С)БО 15 [179], відмічає визнання доходу в бухгалтерському обліку, яке нерозривно пов'язане з поняттям переходу права власності на продукцію, товари, роботи, послуги. Доходи можуть визнаватися на момент доставки товару чи послуги покупцю, до і після нього. Загальноприйнятими умовами визнання об'єкта в бухгалтерському обліку є критерії визначеності, вимірності, доцільності й надійності. Крім того, дохід повинен бути заробленим, тобто для його визнання необхідне виконання договірних зобов'язань із доставки продукції та надання послуг покупцю. Дохід повинен відповідати також критерію реалізуємості, який означає, що немонетарні активи, які надійшли за товарообмінними операціями, можуть бути легко перетворені на гроші.

Отже, надходження активів, не підтверджене переходом права власності, не може визнаватися доходом організації.

Як було вище сказано, однією із умов визнання доходу в обліку є його розподіл за звітними періодами, однак цей аспект не вказаний у визначенні доходу в П(С)БО 15 [179]. Крім того, цей стандарт, який є основоположним документом у методології обліку доходів, виникнення доходів пов'язує лише із надходженням активів і (або) зменшенням зобов'язань. У той час, як збільшення вартості активів можливе не лише у випадках їх надходження, але і при переоцінці. Таке уточнення поняття «доходи» є, на нашу думку, принциповим в умовах ринкової економіки, для якої характерне застосування альтернативних варіантів вартісної оцінки об'єктів бухгалтерського обліку.

Важливою характеристикою доходу організації є його залежність від ризику, яка притаманна господарській діяльності підприємств. Ця діяльність може здійснюватись за обраною підприємством агресивною, помірною або консервативною політикою, що певним чином позначатиметься на сумі доходу. Отже, об'єктивне оцінювання доходу підприємства має базуватись на обов'язковому врахуванні такого фактору як ризик.

Таким чином, призначення поняття «доходи» в бухгалтерському обліку полягає у вартісному вимірюванні знаходження матеріальних і фінансових ресурсів на підприємстві та (або) корегуванні їх оцінки. У той час як використання або споживання цих ресурсів, необхідних у свою чергу для одержання доходів, вимірюється у бухгалтерському обліку за допомогою понять «витрати». Вміння планомірно і раціонально керувати витратами в періоди погіршення кон'юнктури ринку підвищує шанси підприємства на виживання.

Немає єдності в понятійному апараті відносно вказаних понять і в зарубіжній літературі. Так, в одному із словників термін «cost» перекладається як грошовий вираз (вартісна міра) величини ресурсів (засобів), фактично витрачених або потенційно необхідних для досягнення певної мети (виробництва одиниці продукції, виконання замовлення, реалізації проекту, контролю діяльності підрозділу і т.д.); в іншому – як «собівартість», «вартість», «затрати», а терміни «charges», «expenses» трактуються як «витрати», «затрати», а в російській мові ще й як «издержки».

Поширення поняття «витрати організації» обумовлене, на наш погляд, використанням його як у міжнародних стандартах фінансової звітності, так і в багатьох національних стандартах, зокрема в українських П(С)БО і в інших нормативних документах різного рівня регулювання. У Принципах підготовки і складання фінансової звітності за МСФЗ, які діють з 1989 року, відмічається, що витрати – це зменшення економічних вигод протягом звітного періоду, які відбуваються у формі відтоку чи зменшення активів або збільшення зобов'язань, які ведуть до зменшення капіталу, не пов'язаних із його розподілом між учасниками акціонерного капіталу [146].

Наведене визначення характеризує витрати як зменшення ресурсів з метою одержання прибутку. Однак воно не уточнює критерії визнання прибутку та інші аспекти економічної природи витрат. Жук В.М. стверджує у

своїй праці, що «масове імплементація МФСЗ відмічається в країнах третього світу, тоді як розвинутий світ підходить до цього вибірково та на принципах адаптування. Підтвердженням цього є неспроможність системи МФСЗ не тільки протистояти, а й запобігати глобальним та національним економічним кризам» [76, с. 495].

Сучасні тенденції в галузі управління витратами характеризуються активним впровадженням нових методів по управлінню накладними витратами. До найперспективніших методів управління витратами відносять побудований на базі обліку витрат за функціями функціонально-вартісний аналіз, бюджетування на нульовому базисі, формування цільових витрат підприємства.

Згідно П(С)БО 16 «Витрати» витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [179].

Зміст витрат коментують по-різному і зарубіжні вчені. Зміст витрат у західному обліку, так само як і доходів, визначається із використанням трьох концепцій: концепції продукту, концепції вибуття і концепції приросту. На думку деяких авторів, все викладене з приводу доходів у рівній мірі має відношення і до витрат. Наприклад, витрати подібно доходам, не повинні розглядатись тільки з позиції їх впливу на акціонерний капітал. Аналогічно доходам визначення витрат не варто змішувати з їх оцінкою.

Вітчизняні автори також критикують концепцію вибуття, прийняту за основу при визначенні витрат на рівні МФСЗ, у відповідності із якою витратами визнаються вибуття чи інше використання активів або утворення кредиторської заборгованості (або поєднання і того, і іншого) в результаті поставки або виробництва товарів, надання послуг або виконання інших видів діяльності підприємства.

На нашу думку, *витрати* організації як об'єкт вартісного виміру в бухгалтерському обліку руху капіталу, являють собою зменшення економічних вигод на протязі звітного періоду в результаті вибуття активів і (або) зниження їх вартості (наприклад, в результаті переоцінки), і (або) збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення капіталу організації за виключенням зменшення внесків за рішенням учасників (власників).

Використання ресурсів у процесі підприємницької діяльності в бухгалтерському обліку руху капіталу означає трансформацію витрат або певної їх частини у витрати поточного або майбутнього періодів і їх співставлення із відповідними доходами. Причому, якщо витрати формуються у витрати поточного періоду, то вони безпосередньо пов'язані із одержанням доходів у цьому ж звітному періоді (Додаток Г).

Витрати трансформуються у відкладені (авансовані) витрати, якщо вони відносяться до двох і більше звітних періодів. Ці види витрат є особливим об'єктом бухгалтерського обліку, відмінним від активів, оскільки вказані витрати не придатні для обміну і не можуть бути відчужені й

перетворені в інший актив. Тому вони відображаються окремим розділом III «Витрати майбутніх періодів».

Витрати трансформуються в активи або капіталізуються, якщо передбачається тривалий термін використання цих активів, як правило, на протязі одного року і одержання від їх використання доходів протягом цього терміну. Так, при придбанні або створенні необоротних активів витрати, понесені організацією, при цьому не відносяться до витрат, поточного періоду, а капіталізуються для включення в подальшому в первісну вартість цих видів довгострокових активів і списуються на витрати через амортизаційні відрахування (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Взаємозв'язок витрат і доходів при вартісному вимірі капіталу у бухгалтерському обліку

Завершення періоду накопичення витрат визнається при дотриманні умови – зменшення економічних вигод у зв'язку із утворенням витрат (поточного чи майбутнього періоду) або прийняттям на облік активів, а також їх подальше співставлення в обліку із доходами поточного або майбутнього періодів. Визнання витрат у бухгалтерському обліку означає включення їх у вартість виробленої продукції різного рівня готовності і (або) капіталізацію в активи.

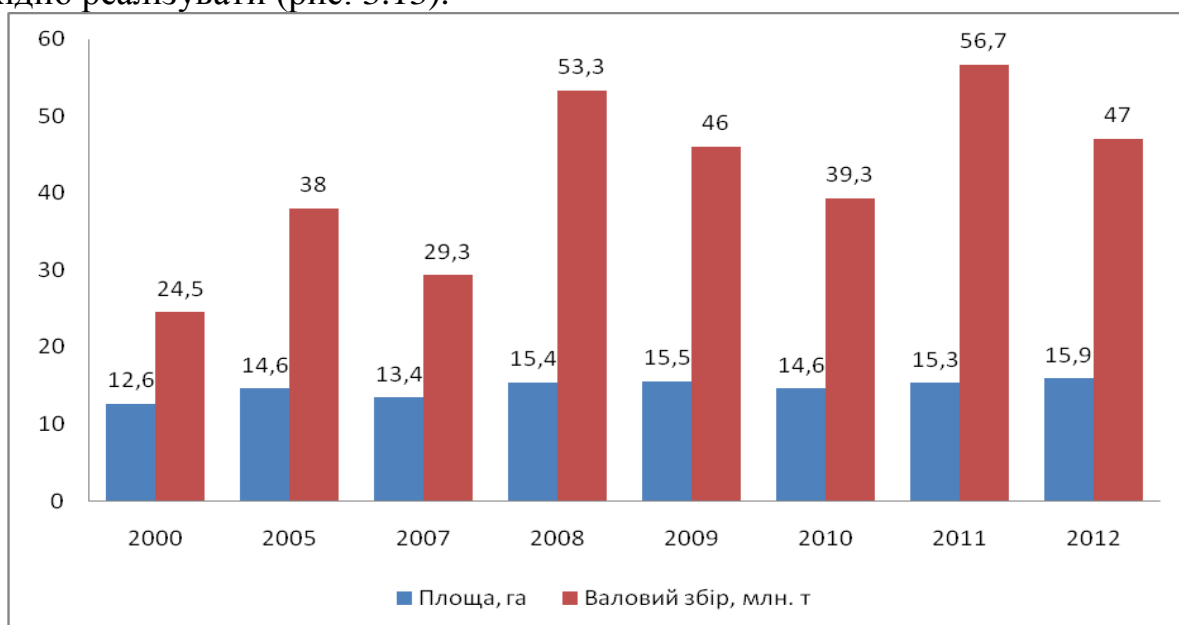
Сьогодні вимагається пошук нетрадиційних підходів до формування облікової вартості різних елементів капіталу, які дозволяють розширити межі інформативності бухгалтерського обліку для його користувачів. В якості нових підходів сьогодні розглядаються: формування вартості основних засобів за кошторисною вартістю і відхиленням фактичних сум капітальних вкладень від кошторисної вартості при капітальному будівництві об'єктів або їх реконструкції, що здійснюються підрядним способом; облік витрат на заготовлю і придбання матеріалів за статтями калькуляції; капіталізація

витрат по створенню рекламних продуктів, які сприяють формуванню бренда компанії, та їх облік у складі нематеріальних активів.

3.6. Особливості кругообороту капіталу в аграрному секторі України

Забезпечення населення світу продуктами харчування – одна з глобальних проблем людства. За оцінками Світового банку Україна здатна виробляти 110-130 млн. т зерна щорічно, що означає важливу роль нашої держави у вирішенні проблем голоду та перетворює аграрний сектор на стратегічну галузь. Фактично ж в країні виробляється близько 47 млн. т зерна. Це означає недостатній розвиток галузі та великий потенціал, що необхідно реалізувати (рис. 3.13).

Рис. 3.13. Динаміка виробництва зерна в Україні

Джерело: Офіційні дані Державної служби статистики України за 2000 – 2012 рр.

Проблемами економічного розвитку земельних відносин і аграрного сектору займалися такі вчені як В.Д. Базилевич, В.М. Жук, П.Т. Саблук, В.Р. Сіденко, М.М.Федоров та багато інших. Земля і сільське господарство стало предметом економічних досліджень з часів зародження економічної науки. «Батько економіки» Ксенофонт говорив, що сільське господарство є найбагатородніше з усіх занять. Цікаві погляди на питання, що стосуються сільського господарства, були у видатного російського письменника Л.М. Толстого. Він заперечував право приватної власності на сільськогосподарські землі, вважаючи її загальним надбанням народу, а також вважаючи, що за право обробляти землю і отримувати від цього прибуток повинен платитися податок на землю. Такий податок сьогодні застосовується в системах оподаткування різних країн, у т. ч. і в Україні.

Серед сучасних поглядів на розвиток аграрної сфери окремо варто відзначити наукову концепцію В.М. Жука, яка базується на теорії фізичної

економії. Вчений вважає, що проблеми аграрного сектору України багато в чому викликані ігноруванням «потреб» землі в отриманні на її відновлення і поліпшення частини доданої вартості, яка створюється при її участі [76].

Україна географічно розташовується на центральній лінії Північна Африка – Близький Схід, де гостро стоїть проблема, пов'язана з тим, що більшість населення 95% своїх доходів витрачає на придбання продуктів харчування для власного споживання. Політичний і економічний фокуси цієї проблеми зміщені в сторону України. Потенційно наша країна здатна на 30-40% покрити дефіцит продуктів харчування в Північній Африці та на Близькому Сході. Але для досягнення такої мети необхідне відповідне фінансове, технологічне, кадрове забезпечення. За оцінками експертів, необхідне фінансування аграрного сектору коливається і сягає до 3 тис. дол. на 1 га оброблюваної площі.

Можливості подальшого розвитку аграрного сектору в Україні можуть бути реалізовані лише в тому випадку, коли власник розумно управляє капіталом, вкладеним в аграрне підприємство.

Ринок сільськогосподарської продукції характеризується низькою еластичністю, що породжує одну з основних проблем сільського господарства: нарощування обсягів виробництва веде до зниження цін, а, отже, і доходів. Однак грамотне використання капіталу підприємства дозволяє отримувати прибуток за будь-яких обсягів виробництва і забезпечувати необхідне фінансування виробництва. В першу чергу, необхідно забезпечити рівень високих технологій, що здатні виробляти великі об'єми якісної продукції, яка користується попитом на світовому ринку. Нині такі масштаби фінансування та управління кругооборотом капіталу можуть забезпечити крупні компанії, агрохолдинги, які залучають значні зовнішні інвестиції, пайові фонди, котрі були рушіями розвитку сільського господарства в Індії, Бразилії та Аргентині (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Найбільші агрохолдинги України (на станом на 2012 р.)

№	Назва	Земельний банк, тис. га	Власник
1	Ukrlandfarming	508	Олег Бахматюк
2	“Кернел”	330	Андрій Веревський
3	“Мрія”	295	Ігор Гуга
4	“Миронівський хлібопродукт”	280	Юрій Косюк
5	“Астарта”	245	Віктор Іванчик, Валерій Коротков
6	HarvEast	220	Ренат Ахметов, Вадим Новинський
7	Agroton	170	Юрій Журавльов
8	Sintal Agriculture	150	Микола Толмачов
9	«Дружба Нова»	100	Сергій Гайдай
10	“Агропродінвест”	96	Олексій Порошенко

Джерело [http://www.zagorodna.com/uk/statti/rejting-naybilshih-zemlevlasnikiv-ukraini.html].

Політиками, вченими, представниками бізнесу неодноразово наголошувалося, що аграрна сфера є однією з провідних у народному господарстві країни. Створена серйозна законодавча база, діє велика кількість державних програм, однак поки що не досягнуто значного прогресу і стан сільського господарства та соціальної сфери села залишаються незадовільними. Серйозну проблему складає розрізненість регулятивного поля, наявність значної кількості нормативних актів, які часто суперечать одне одному, а багато з них взагалі не діють. Це негативно позначається на ставленні до України у міжнародній спільноті. Однак сьогодні кон'юнктура світового ринку сприятлива для України, адже наша держава володіє високоякісними земельними ресурсами, придатними для ведення високотехнологічного сільського господарства. Але принести користь державі та суспільству ресурси можуть лише тоді, коли вони капіталізовані, тобто освоєні (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Складові капіталізації земельних ресурсів

Поняття капіталізації виникло в результаті глибоких економічних трансформацій, викликаних розвитком продуктивних сил і виробничих відносин. В епоху становлення класичної політичної економії серед факторів виробництва – праця, земля, капітал – провідну роль відігравав фактор праці, що і стало підставою появи трудової теорії вартості. У нинішніх умовах розвитку економіки головну роль відіграє капітал, особливо фінансовий.

Капіталізація землі - це фактично перетворення її в товар, комерційне використання землі для отримання прибутку. Для капіталізації земельних ресурсів необхідно відповідне забезпечення: розвиток машинобудування,

впровадження передових технологій, розширення інфраструктури, наявність місць зберігання та підприємств переробки. Це сприятиме вирішенню політичних, економічних, соціальних проблем не лише по забезпеченню продуктами харчування, але й безробіття, зростання доходів бюджету, розвиток підприємництва, поліпшення соціальної ситуації села. Такої стратегії притримувалися Бразилія та Аргентина і сьогодні вони – лідери світового ринку сільськогосподарської продукції. Дотепер бразильський уряд підтримує свої компанії інтервенційними вливаннями, чим стимулює їх вихід на міжнародний ринок. Стратегією Бразилії є не отримання якомога більших прибутків, а завоювання якомога більшої частки ринку, що забезпечує високу оборотність капіталу, оскільки це гарантує розвиток та благополуччя галузі у перспективі, у довгостроковому періоді. Бразилія за останні кілька років стала лідером ринку протеїну, експортне мито суттєво наповнює бюджет країни. Такий шлях є і в Україні. Виробляючи великі обсяги зернових, слід експортувати їх не безпосередньо, а перетворивши на протеїни: м'ясо птиці, свинину, ВРХ. І, таким чином, грошовий потік від експорту зросте у кілька разів, порівняно з нинішнім.

Необхідною складовою розвитку аграрного сектору в Україні є розвиток людського капіталу. Провідні аграрні компанії України використовують саме цей принцип, залучаючи спеціалістів високого класу. На базі такої команди можна використовувати потужну сільськогосподарську техніку, яка обробляє значні площі із використанням систем супутникової навігації, автоматизації виробничих процесів. А це повністю змінює технологію, сприяє впровадженню досягнень науки. Тому значну увагу необхідно приділяти підготовці таких кадрів для сільського господарства, які поєднали б у собі нові ідеї, бажання, розуміння та передовий досвід.

Як приклад, можна навести компанію «Райз», яка будучи дистриб'ютором, працюючи з такими компаніями, як «Сингента», «Піонер», «Джон Дір», залучала велику кількість агрономів до передових технологій і в якийсь момент вийшла на критичну точку. Вона забезпечує зростання, яке неможливе без кваліфікованого персоналу.

Кон'юнктура світового ринку зараз сприятлива, у багатьох країнах відчувається дефіцит продовольства. Свої потужності розвивають Бразилія, Аргентина, Парагвай. І Україна може очолити цей список. Але для цього необхідно налаштувати три вихідних моменти:

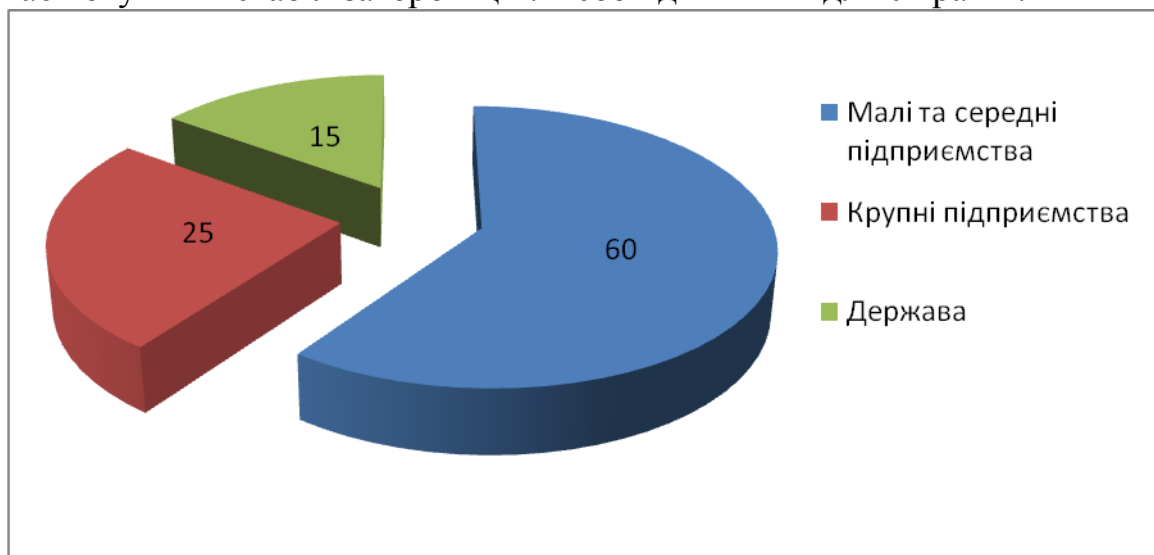
- по-перше, необхідно правильно поставити регулятивну політику,
- по-друге, слід чітко визначити стратегію в інноваційній політиці,
- по-третє, і що вкрай важливо, необхідне точне вливання бюджетних коштів, не розпилене на десятки бюджетних програм.

Такі кроки дозволять вирішити і соціальні проблеми села, першопричиною яких є економічні труднощі. У селах в аграрній сфері зайняті приблизно 20% жителів, решта живе на засоби від оренди землі та соціальних виплат. Інфраструктура села знаходиться на утриманні сільських рад, які, зазвичай, не мають коштів для її достатнього забезпечення. За останнє десятиліття урбанізовано за мінімальними підрахунками п'ять

мільйонів сільських жителів, що викликає появу нових соціальних проблем. Наприклад, в Європі сільське господарство не стільки економічний, скільки соціальний проект, направлений на підтримку зайнятості населення. Урядам європейських країн вигідніше виділяти дотації на підтримку сільського господарства, ніж боротися з наслідками урбанізації сільського населення.

Щоб допомогти аграрному сектору України, необхідний комплексний підхід. По-перше, необхідно стимулювати розвиток переробної промисловості та інфраструктури. По-друге, слід запровадити компенсацію кредитних ставок сільськогосподарським товаровиробникам, що дасть ефект мультиплікації та задіє механізм банківської системи. Необхідними є елементи фінансово-кредитної та ринкової системи, у першу чергу, бірж. Вони дозволяють оптимізувати кругообіг капіталу підприємства та збільшити ефективність управління ним.

Хоча в Україні і діють біржі, але у відношенні до сільського господарства вони не виконують усіх притаманних функцій, зокрема, практично відсутній механізм хеджування сільськогосподарських виробників. Діяльність бірж дозволяє стабілізувати ринок, уникати різких стрибків цін на сільськогосподарську продукцію при її дефіциті або надлишку. На світовому ринку є тенденція, що 40% сільськогосподарської продукції продається через форвардні та ф'ючерсні угоди. Цей механізм виступає потужним стабілізатором цін. Необхідний він і для України.

Рис. 3.15. Структуризація ринку сільськогосподарської продукції

Сьогодні ринок сільськогосподарської продукції структурований лише на 5-7%, а решту складають малі землекористувачі. Структуризація ринку, яка була б оптимальною в сучасних умовах в Україні, наведена на рис. 3.15.

Для розвитку крупних підприємств є обмеження щодо обсягу виробництва, менеджменту, технологій. Тому оптимальним, на наш погляд, буде такий розподіл, коли близько 20-30% ринку будуть займати крупні компанії, які будуть рушіями розвитку, адже впровадження інновацій в сільському господарстві, зазвичай, вимагають значного вкладання виробничого, фінансового, людського капіталу. Діяльність агрохолдингів

проходить переважно на інноваційній основі, що і відповідає сучасним тенденціям, які характеризуються впровадженням новітніх технологій виробництва та його управління. На нашу думку, агрохолдинги несуть двояке значення, тому що існує багато й недоліків функціонування цих господарств: результати від цієї виробничої діяльності, прибуток залишається у цих компаніях і не достатньо спрямовуються на розвиток сільських територій. Підтримка і розвиток сільської інфраструктури на орендованих землях не є в повній мірі функцією агрохолдингів. А отже, залишається важлива проблема безробіття й відсутність соціального розвитку сільської місцевості. Зайнятість населення також різко знижується. Тому 45-60% аграрного ринку повинні займати середні підприємства та малі фермерські господарства, що створюватимуть робочі місця та забезпечуватимуть на ринку конкурентне середовище.

Обов'язковим гравцем на ринку сільськогосподарської продукції має бути і держава, яка займатиме не менше 10-15%. Адже для України від цього ринку сильно залежить і чимало соціальних питань. Саме захист соціальних інтересів, підтримка пропорційного розвитку сільського господарства, нейтралізація «зовнішніх» ефектів ринку повинні стати пріоритетними завданнями уряду.

У сучасній науковій літературі не досліджується взаємодія кругооборотів оборотних і основних активів. Розглянемо на прикладі рослинництва, як проходять цикли кругообороту на практиці.

Операційний цикл – середній період часу з моменту придбання запасів до моменту надходження грошей за реалізовану продукцію.

У сільському господарстві України найпоширеніші і найприбутковіші культури – це кукурудза, соя, соняшник і озима пшениця. Тобто лівова частка оборотного капіталу припадає на ярі пізні культури (кукурудза, соя, соняшник). Середній період їхньої вегетації становить 100-120 днів. На момент посіву господарство повинно мати посівний матеріал, добрива і підготовлений ґрунт. А це ще щонайменш 10-20 днів до посіву. Період збирання врожаю також займає певний час, ті ж самі 10-20 днів після досягання. Зібраний врожай необхідно перевезти на елеватор, оформити його реалізацію, а також має минути період дебіторської заборгованості. На практиці це займає не менше 10 днів. Отже, найкоротший операційний цикл складає 120-150 днів.

У промисловості, а особливо торгівлі, чим швидший оборот, тим краще. Але не в рослинництві, оскільки воно має свою специфіку:

- посів і вегетація культури відбувається один раз на сезон, отже маємо один кругооборот за рік;
- засоби виробництва навесні дорожчі на 5-10%, а у разі їх придбання під урожай виникають додаткові витрати на виплату відсоткових ставок у розмірі 15- 25% їх вартості. Також на деякі товари може бути дефіцит (напр., насіння кукурудзи);
- ціни на зерно є найнижчими під час збирання, найвищі у січні, лютому, травні, червні. Різниця складає близько 20%.

Отже, максимально вигідний операційний цикл виглядатиме наступним чином: придбання засобів виробництва восени, навесні сівба, восени збір урожаю, взимку реалізація. Тобто тривалість максимально рентабельного циклу складатиме більше 400 днів.

Тому логічним є висновок, що оптимальний операційний цикл у рослинництві складає 1 рік, півроку капітал має працювати у сфері виробництва, півроку – у сфері обігу. На жаль, брак капіталів (власного і запозиченого) і амбіції по розширенню земельних банків призводить до негативних наслідків.

Розглянемо приклад двох фермерських господарств.

Основні фінансові показники наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Приклад розрахунку обороту капіталу у рослинництві

Показники	Підприємство 1		Підприємство 2	
	1 липня	1 січня	1 липня	1 січня
Основні активи, тис. грн. (% до балансу)	1500 (45)	1200 (30)	1500 (45)	1200 (45)
Оборотні активи, тис. грн. (% до балансу), з них : гроші, незавершене виробництво товари (ЗВ+зерно)	1800 (55) 0 1800 0	2800 (70) 300 500 2000	1800 (55) 0 1800 0	1500 (55) 100 500 900
Власний капітал	3000	4000	2000	2700
Поточні зобов'язання	300	0	1300	0
Виручка		4000		3800 (зерно продали раніше за меншими цінами)
Амортизація		300		300
Всі витрати без амортизації		2700		2800 (100 тис.-це % по кредитам за пів року)
Прибуток		1000		700
Активи, всього	3300	4000	3300	2700
Коеф. власного капіталу Власн кап / активи	91	100	60	100
Коеф. оборотності власного капіталу (Продаж/середня величина власного капіталу)	$4000 / (3000 + 4000) / 2 = 1,15$		$3800 / (2000 + 2700) / 2 = 1,61$	
Оборотність активів Продаж/середня вартість активів	$4000 / (3300 + 4000) / 2 = 1,1$		$3800 / (3300 + 2700) / 2 = 1,27$	
Оборотність запасів = Собівартість реалізованої продукції/середня вартість запасів	$3000 / (1800 + 2500) / 2 = 1,4$		$3100 / (1800 + 1400) / 2 = 1,93$	

Продовження таблиці 3.2

Середня тривалість одного обороту запасів = $365 /$ коефіцієнт оборотності запасів, днів	$365/1,4=260$	$365/1,93=190$
Операційний цикл = Тривалість обороту запасів + період інкасації дебіторської заборгованості, днів	$260+10=270$	$190+10=200$
Оборотність оборотних активів = продаж / середня вартість оборотних активів	$4000/(1800+2800)/2=1,74$	$3800/(1800+1500)/2=2,3$
Оборотність основних засобів(за витратами) = амортизація / вартість основних засобів	$300/1500=0,2$	$300/1500=0,2$
Оборотність основних засобів (за доходами) = продаж / середня вартість основних засобів	$4000/(1500+1200)/2=2,96$	$3800/(1500+1200)/2=2,81$
Прибутковість капіталу	$1000/3000=0,33$	$700/2000=0,35$
Прибутковість продажу	$1000/4000=0,25$	$700/3800=0,18$
Прибутковість на 1 га, тис. грн.	$1000/600=1,667$	$700/600=1,167$

З наведеного прикладу можна зробити наступні висновки: 1. У рослинництві більша частка капіталу перебуває в оборотних активах, ніж в основних. 2. Протягом року проходить лише один виробничий (він же операційний) цикл. 3. Кон'юнктура ринку засобів виробництва і ринку зерна вимагає якомога тривалішого перебування капіталу у сфері обігу, тобто якомога тривалішого операційного циклу. 4. Протягом одного операційного циклу оборотний капітал може зробити до 2 обертів. Причина – витрати на збирання, оренду землі, адміністративні та інші, а також короткострокова заборгованість, які покриваються із надходжень від реалізації врожаю поточного року. 5. Оборотноість оборотних активів майже в 10 разів більша за оборотноість основних засобів, тобто за 5 років відпрацювання техніки і повного нарахування амортизації, оборотний капітал встигає обернутися до 10 разів. 6. Залучення кредитів підвищує оборотноість і прибутковість власного капіталу, але знижує прибутковість продажів (тобто рентабельність виробництва). 7. Максимальна прибутковість і рентабельність у рослинництві досягається при достатній капіталізації підприємства з розрахунку на 1 га ріллі (1 тис. грн. на 1 га).

Грошовий потік підприємства являє собою сукупність розподілених у часі надходжень і виплат коштів, генерованих його господарською діяльністю. При проходженні повного операційного циклу обсяг грошових коштів в обігу збільшується на суму прибутку та амортизації. Додатковими каналами відтоку грошей є: придбання основних засобів, повернення

кредитів, виплата відсотків, дивідендів і *податків*. Додаткові надходження: новий акціонерний капітал, кредити, продаж основних засобів, субсидії.

Тому з точки зору інвестора, тобто власника капіталу, інвестиційний цикл кругообороту капіталу закінчується тоді, коли сума прибутку й амортизації за кілька операційних циклів сягне розміру початкового вкладеного капіталу. У нашому випадку, це 2-3 роки.

Аграрний сектор України має значний потенціал економічного розвитку. Для його реалізації потрібно оптимізувати кругооборот капіталу підприємств. Для цього слід об'єднати зусилля держави, суспільства, підприємницьких структур і провести цілий ряд заходів, першочерговими з яких будуть врегулювання правового поля, достатнє фінансування підприємств АПВ, впровадження інноваційних методів ведення господарства, капіталізація земель, розвиток інфраструктури, широке впровадження біржових та фінансово-кредитних механізмів, структуризація ринку сільськогосподарської продукції. Виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції та вихід з нею на світовий ринок дозволить Україні зайняти гідне місце в міжнародному поділі праці, сприятиме підвищенню благополуччя українського народу.

РОЗДІЛ 4

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Економічна суть та класифікація інновацій як основа побудови їх обліково-аналітичного забезпечення

Побудова обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності повинна базуватися на загальних принципах економічної теорії, глибокого усвідомлення економічної суті категорій, пов'язаних з інноваціями із врахуванням сучасних проблем інноваційного розвитку та інноваційної політики держави, вираженої у відповідних нормативно-законодавчих актах і заходах з їх реалізації.

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується прискореними темпами науково-технічного прогресу і зростанням інтелектуалізації основних факторів виробництва. Інтелектуальні ресурси займають провідне місце в системі глобальних економічних зв'язків, які визначають конкурентоздатність національних економік і базуються на створенні універсальних технологічних інновацій. З огляду на це, стратегія економічного та соціального розвитку України передбачає основним напрямом запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки України як високотехнологічної держави. Ця задача є особливо актуальною, враховуючи те, що в Україні спостерігається тенденція наростаючого відставання технічного, технологічного та економічного рівня вітчизняного виробництва від показників розвинених країн на 10-20 років. Такий стан призвів до зниження конкурентоздатності продукції і частки нової продукції. У результаті вітчизняний ринок все більше насичується імпортними товарами, в експорті переважає сировина і напівфабрикати.

В економічному енциклопедичному словнику [153] категорія інновація визначається як впровадження нової техніки, технології виробництва і збуту товарів тощо, що дає змогу здобувати переваги над конкурентами і підтверджується передусім патентами. Тут же перераховуються основні види інновацій: техніко-технологічні; продуктові – створення нових товарів або послуг; маркетингові – виробленням нових методів діяльності на ринку; організаційні – вдосконалення організаційних структур управління підприємствами; управлінські – вдосконалення процесу управління підприємством, фірмою, компанією.

Вважають, що вперше цей термін був застосований австрійським економістом Й. А. Шумпетером, який визначив суть цього терміну як постійний процес впровадження нових комбінацій і в подальших дослідженнях замінив терміном «інновація» [297].

У зміст терміну він включив всілякі зміни з метою впровадження і використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих і транспортних засобів, форм організації виробництва і ринків збуту, тобто вчений тлумачить поняття «інновацій» досить широко. Проте наявність змін

є обов'язковою характеристикою даного поняття. Лише впровадження нової техніки, нової організації або нового продукту Й. Шумпетер вважав інновацією, тобто вчений наголошував на результативності нових ідей, на неодмінному їх використанні у виробництві чи інших сферах діяльності.

По мірі поглиблення досліджень інноваційних процесів авторами поняття «інновації» трактується в певній інтерпретації, надаючи переваги тим чи іншим характеристикам.

Економічна суть інновацій досліджується в двох основних напрямках:

1) дослідження в її розвитку (життєвий цикл), коли вона змінить свої форми, просуваючись від ідеї до впровадження. Представниками цього напрямку є: С.Н. Бешелев, А.І. Волков, Ф.Р. Гурвич, М.Д. Дворцин, Д.І. Кокурін, А.І. Левінсон, Х. Нойбауер, Й. Шумпетер.

2) рух в рамках інноваційного менеджменту (формування нововведень, опір нововведень, дифузія, адаптація до них людини і пристосування їх до людських потреб; інноваційні підприємства та розробка інноваційних рішень тощо). Прихильниками цих ідей є Н.П. Гончарова, Т.В. Майорова, П.Г. Перера, Б. Санта, І.І. Цигилик.

Найбільш точним є комплексне визначення інновацій – від зародження ідеї до реалізації на ринку.

Грунтовні дослідження проблеми інновацій знайшли відображення в роботах Н.Д. Кондратьєва, зокрема великі цикли кон'юнктури (довгі хвилі) лягли в основу подальшого вивчення причин циклів та їх тривалості, однією із основних визначені інновації [119].

Німецький вчений Г. Велш пов'язував циклічність економіки з циклічністю нововведень і фазами розвитку нових підприємств.

Вивчення сутності інноваційної діяльності дає можливість ефективно використовувати економічні важелі для управління розвитком економіки [43]. Валента З.Ф. характеризує інновації як зміну в початковій структурі виробничого механізму, тобто перехід його внутрішньої структури до нового етапу стосується продукції, технологій, засобів виробництва, професійної і кваліфікаційної структури робочої сили, організації; зміни як із позитивними, так із негативними соціально-економічними наслідками [31]. У цьому визначенні інновацій вбачається ймовірність негативних наслідків, що позбавляє інновації практичного сенсу. Як виняток, у переслідуванні певної мети, окремі суб'єкти можуть використовувати нові ідеї на шкоду суспільству, отже, це слід сприйняти як застереження до можливих негативних наслідків. Крім того, впровадження інновацій пов'язане з певними ризиками.

Заслуговує на увагу позиція Б. Санта, який розглядає інновацію як суспільний, технічний, економічний процес: практичне використання ідей, винаходів, що призводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, орієнтований на економічну вигоду, прибуток, додатковий прибуток, охоплює весь спектр діяльності – від досліджень і розробок до маркетингу. Як бачимо, науковець орієнтує на необхідність отримання економічної вигоди, прибутку від інновацій, що слід визнати

однією із суттєвих складових характеристики даної категорії [119]. Подібних поглядів щодо суті інновацій притримується Є.А. Уткін [250], Н.І. Чухрай [282]. У всіх наведених визначеннях суті інновацій простежується, що науковці наголошують на такі основні ознаки як практичне використання ідей, винаходів, що призводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій у різних сферах діяльності, орієнтованих на економічну вигоду або соціальні переваги.

В Законі України «Про інноваційну діяльність» дається таке визначення: «Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [189]. У цьому визначенні наголошується на конкурентоздатності інновацій в різних сферах суспільної діяльності. Саме це є одним із найважливіших принципів інтеграції національних економік у систему глобальних економічних відносин, що базуються на створенні універсальних технологічних інноваціях, які мають перспективні міжнародні ринки збуту.

Таким чином, в трактуванні терміну «інновації» закладені такі основні ознаки: новизна, тобто об'єкт інновацій повинен бути новим в порівнянні з іншими, мати властивості і якісні характеристики, які відсутні в аналогах; широка сфера використання (виробництво нових продуктів, застосування нових технологій, нових рішень в організації, управлінні, фінансах, соціальній сфері і т. д.); отримання позитивного результату від їх впровадження; конкурентоздатність інноваційного продукту.

Важливо також чітко розмежовувати суть інших понять і категорій інноваційної діяльності. Перш за все, науковці розрізняють такі поняття як «новизна» і «інновація». В.В. Ковальов, узагальнюючи погляди вчених, розглядає «новизну» як нову ідею, яка є результатом інтелектуальної діяльності людини (в т. ч. наукові дослідження, дослідно-конструкторські і дослідно-технологічні розробки), оформлена у вигляді технологічного процесу, відкриття, винаходу, товарного знаку, патенту, ноу-хау, раціоналізаторської пропозиції і т.п.

Поняття «інновація» слід розуміти як новизна, яка по-перше, реалізується на ринку або по-друге, успішно впроваджується у виробничу, управлінську або іншу діяльність, що приносить прибуток [110].

Отже, новизна, придбана підприємствами і організаціями є об'єктом обліку у вигляді нематеріальних активів, для чого призначений рахунок 12 «Нематеріальні активи», які по мірі їх використання у формі амортизації переносять свою вартість на виробництво продукції або виконання інших робіт і послуг.

У Законі України «Про інноваційну діяльність» наводиться визначення такого поняття як «інноваційна діяльність»: це діяльність, спрямована на виконання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів та послуг [189].

Інноваційну діяльність характеризують як комплекс наукових, технологічних, виробничих, організаційних, фінансових і комерційних заходів, результатом яких є інновації у вигляді нового або удосконаленого продукту.

Виділяють таке поняття як «інноваційний процес», під яким розуміють послідовний ланцюг подій, в якому інновація проходить стадії від ідеї до конкретного продукту, технології або послуги і поширюється в господарській практиці.[167]. Важливо відзначити, що інноваційний процес не закінчується впровадженням, тобто першою появою на ринку нового продукту, послуги або доведенням до проектної потужності нової технології. Цей процес не переривається й після впровадження, бо в міру поширення нововведення вдосконалюється, стає ефективнішим, набуває раніше не відомих споживчих властивостей. Це відкриває для нього нову область застосування і ринки, а, отже, - й нових споживачів [38].

Інновації, як видно, за їх економічною сутністю, носять різноманітний характер, який визначає рівень їх впливу на економічний розвиток. Тому виникає потреба класифікації інновацій за відповідними критеріями. Існують різні підходи до класифікації інновацій. Вагомий внесок у розвиток цієї проблеми зробили як зарубіжні, так і вітчизняні економісти, серед яких Г. Велш, К. Фрідмен, Д. Кларк, Ю. Яковець, Е. Яковенко, П. Завлін, С. Ільєнкова та ін.

Для побудови обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності класифікація інновацій має слугувати в якості визначення об'єктів обліку й аналізу. У свою чергу сформована інформація в бухгалтерському обліку за багатьма критеріями може бути використана для оцінки і вибору найбільш економічно вигідних інновацій, а також для моніторингу їх розвитку. У табл. 4.1 відображені основні види інновацій за відповідними класифікаційними ознаками.

Таблиця 4.1

Класифікація інновацій

Класифікаційна ознака	Види інновацій
1. Сфера діяльності	Технологічні, виробничі, організаційні, економічні, торгові, соціальні, екологічні, управлінські, інформаційні
2. Ступінь використання наукових знань	Засновані на: фундаментальних наукових знаннях, наукових дослідках з обмеженою областю застосування, існуючих наукових знаннях, комбінації різних типів знань, побічні результати великих програм
3. Масштаб інновацій	Трансконтинентальні, транснаціональні, регіональні, великі, середні, невеликі
4. Ефективність	Економічна, соціальна, екологічна, інтегральна
5. Рівень управління	Міждержавні, загальнодержавні, галузеві, територіальні, первинні ланки управління
6. Об'єкти управління	Процеси, продукція, робоча сила, управлінська діяльність
7. Термін використання	Стратегічні (20 і більше років), довгострокові (15-20 років), середньострокові (5-10 років), короткострокові (до 5 років)

Розроблено на основі джерела [38].

Основні принципи інноваційного розвитку є загальними для різних галузей і сфер діяльності. Проте специфіку галузей потрібно неодмінно враховувати, оскільки це суттєво впливає на організацію і технологію інноваційної діяльності. До основних особливостей формування і використання агроінновацій відносять:

- значну залежність технологій виробництва в сільському господарстві від природних і погодних факторів;
- значну різницю в періодах виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки;
- високий ступінь територіальної роз'єднаності сільськогосподарського виробництва;
- відокремленість сільськогосподарських товаровиробників від наукових установ, що створюють науково-технічну продукцію;
- множинність різних форм і зв'язків сільськогосподарських товаровиробників з інноваційними формуваннями;
- відсутність чіткого і науково-обґрунтованого організаційно-економічного механізму передачі досягнень науки сільськогосподарським товаровиробникам і, як наслідок, істотне відставання галузі з освоєння інновацій у виробництві.

В агропромисловому виробництві інновації пов'язані, насамперед, з необхідністю підвищення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин, а також з постійним забезпеченням охорони природи. У механізації й електрифікації виробництва основною ціллю інновацій є створення ефективних форм і методів застосування машинних технологій в агропромисловому виробництві та формування відповідної технічної інфраструктури. Інновації в зберіганні і переробці сільськогосподарської продукції мають місце в технологічному удосконаленні виробництва і створенні нових видів харчових продуктів.

В аграрному секторі визнані такі види інновацій: нові сорти рослин, породи тварин та кроси птиці, нові добрива, засоби захисту рослин і тварин, сучасна ефективна техніка, нові технології, форми організації та фінансування виробництва. Важливими за напрямками збільшення виробництва продукції рослинництва, поліпшення її якості та окупності витрат є удосконалення систем землеробства, пошук шляхів зниження енерговитрат, впровадження ефективних ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур. До інноваційних ресурсозберігаючих технологій у землеробстві відносять: 1) *точне землеробство*, яке характеризується використанням електроніки, датчиків, електронних пристроїв, точність проведення робіт, що контролюється з космосу. Система точного землеробства гарантує економію трудових ресурсів, енергетичних, управлінських, матеріальних витрат, підвищення урожайності та ефективності виробництва; 2) *органічне (екологічне) землеробство*, яке забезпечує виробництво екологічно чистої високоякісної продукції та підвищення її конкурентоздатності; 3) *мінімальну та нульову технологію* – це мінімізація чи відмова від механічного обробки ґрунту,

застосування найбільш доцільних сівозмін, використання насіння вищих репродукцій, інтегрований підхід до боротьби з бур'янами з врахуванням природно-кліматичних умов.

Все більшого поширення наразі набуває система точного землеробства. Про це свідчать дані як зарубіжного, так і вітчизняного досвіду. Розвиток космічних технологій дає можливість використовувати космічні фотознімки та показники супутникових систем навігації для моніторингу землеробства та управління процесами виробництва продукції рослинництва. Відносна доступність пристроїв супутникової навігації для сільськогосподарського товаровиробника є рушієм їх застосування в рослинництві. Саме вони є основою розвитку систем точного землеробства. Точне землеробство – це система раціональних технологій виробництва продукції рослинництва на основі ґрунтових картографічних одиниць. Виокремлюють наступні завдання, що стоять перед системою точного землеробства:

- економія енергетичних ресурсів,
- картографування;
- захист ґрунту та ґрунтових вод;
- поліпшення управління технікою;
- контроль за обладнанням;
- підвищення якості продукції та ефективності виробництва в цілому.

Точне землеробство розцінюють як оптимальне управління кожним квадратним метром поля.

Система точного землеробства передбачає:

- створення електронних карт поля;
- формування бази інформаційних показників полів (площа, урожайність, властивості ґрунтів, рівень розвитку вирощуваних культур);
- аналіз показників та надання пропозицій по усуненню недоліків, що є підґрунтям для прийняття управлінських рішень;
- передача параметрів для проведення диференційного обробітку ґрунту.

Виділяють такі напрями ведення точного землеробства: агрономічний, технічний, екологічний та економічний. *Агрономічний* напрям передбачає удосконалення аграрного виробництва з врахуванням реальних потреб культур. *Технічний* напрям точного землеробства полягає в покращенні планування сільськогосподарських операцій у відповідності з технічним оснащенням кожного господарства. В основі *екологічного* напрямку закладено зменшення впливу негативних чинників виробництва сільськогосподарської продукції на навколишнє середовище, оскільки більш точна оцінка родючості ґрунту сприяє оптимізації внесення добрив. Економічний напрям передбачає збільшення обсягу виробництва, оптимізацію витрат, забезпечення високої якості продукції та розширення ринків її збуту.

Значний досвід з ведення системи точного землеробства з використанням супутникових систем навігації накопичено в зарубіжних компаніях, який нині використовується у вітчизняній практиці. Так, в шести сільськогосподарських підприємствах Білоцерківського району ця система

впроваджується американською компанією «Ag Leader», її офіційним дилером, зокрема, запроваджується повний набір пристроїв інформаційного забезпечення ведення точного землеробства. Компанія «Ag Leader» є провідним новатором в технологічному забезпеченні точного землеробства, проектування з використанням комп'ютерної техніки посіву, внесення добрив, збору врожаю.

Системи «Конкорд TELEMATICS» та «CLAAS TELEMATICS» виконують такі функції:

- контроль місцезнаходження (руху) транспортного засобу;
- облік пробігу;
- облік мотогодин;
- облік витрат пального за нормами і з фіксуванням часу заправки та можливого зливання пального;
- контроль технічного стану машин;
- аналіз робочого часу та ефективності використання техніки;
- створення карти врожайності за програмою «AGRO MAP»;
- формування поточної та підсумкової звітності та ін.

За допомогою систем TELEMATICS є можливість автоматизованого ведення картотеки врожайності по кожній ділянці, а також експортування потрібних інформаційних показників. Недоліком окремих систем, зокрема, «CLAAS TELEMATICS» є можливість пристосування обладнання (датчиків) лише до конкретних видів техніки (техніки компанії «CLAAS»). Інформаційна система «Конкорд TELEMATICS» є універсальною і може застосовуватися до вітчизняної техніки (тракторів МТЗ-80, МТЗ-82, комбайнів «Дон», «Нива» тощо).

Проте отримана інформація за даними супутникових засобів вимірювання потребує відповідної інтерпретації, аналізу й узгодження з традиційними засобами і формами бухгалтерського обліку. Саме в цьому суть проблеми, яка має вирішуватися на науково-методичному рівні, тобто потрібно формувати інтеграційну систему інформації, яка б в повній мірі задовольняла потреби управління інноваційними процесами, була оперативною і зручною в користуванні. Саме така система інформаційного забезпечення сприятиме прискоренню застосування інноваційних технологій у вітчизняній економіці.

Інноваційним та екологічно безпечним напрямом розвитку агропромислового виробництва є нарощування темпів розвитку органічного землеробства. До інноваційних технологій належить органічне (екологічне) землеробство. Поступовий соціально-економічний розвиток України вимагає підвищення рівня продовольчої безпеки держави, забезпечення населення високоякісними та екологічно безпечними продуктами харчування.

За період інтенсифікації сільськогосподарського виробництва підвищилось використання засобів захисту рослин, мінеральних добрив, харчових добавок для тварин, що знижує безпеку споживання продукції. Такі дії пояснюються бажанням одержати більші прибутки та необхідністю виробництва достатнього обсягу продуктів харчування при якомога нижчих

затратах, що безумовно позначається на їх якості. Однак дослідження показують, що інтенсивне виробництво, погіршуючи родючість ґрунтів, шкідливо впливає на сільське господарство. Треба використовувати землі якомога ефективніше, забезпечуючи можливість натурального відтворення ресурсів та «безпечного» здорового харчування.

Отже, процесом, що забезпечує вирощування сільськогосподарської продукції, використовуючи лише біологічні ресурси та не завдаючи шкоду навколишньому середовищу, є органічне землеробство.

Основою органічного сільськогосподарського виробництва продукції рослинництва є мінімізація застосування пестицидів, синтетичних добрив, регуляторів росту рослин тощо. Для підвищення врожайності вирощуваних рослин, боротьби з бур'янами і шкідниками використовується ефект сівозмін, різних інноваційних методик обробки ґрунту, а також застосування органічних добрив, таких як поживні залишки, сидерати, гній, компости. Завдяки застосуванню органічних добрив стає можливим підтримка родючості ґрунту та внесення в ґрунт взятих з врожаєм елементів живлення. У боротьбі з шкідниками та бур'янами використовують такі біологічні методи як використання природних ворогів, дотримання сівозмін, які призводять до знищення бур'янів тощо.

За останні двадцять років ринок органічної продукції виріс майже в 10 разів. У ряді країн частка органічних продуктів харчування сягнула 40% від загальної кількості. На високому рівні їх виробництво поширене у Швейцарії, Німеччині, Австрії.

Позитивна динаміка нарощування виробництва органічної продукції спостерігається і в Україні, про що свідчать дані, наведені в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Динаміка розвитку органічного землеробства в Україні

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2012 р. у % до 2008р.
Площа органічного землеробства, тис. га	270	280	300	270	278	103
Кількість сертифікованих с.-г. підприємств, що вирощують органічну продукцію	118	121	126	155	164	139

Джерело: [107]

Проте обсяги органічно чистої продукції поки що незначні. Органічною продукцією визнається лише та, на яку видано сертифікат установленої форми. Процес сертифікації органічного виробництва – це процедура, яка дозволяє виробнику підтвердити відповідність методів, що запроваджуються в господарстві, вимогам органічних стандартів та дозволяє отримати доступ на ринок органічної продукції за преміальною ціною.

Сертифікація здійснюється за такими процедурними діями:

- подання заяви в «Органік стандарт»;
- підписання договору на сертифікацію;

- підготовка до інспекції, оформлення опису Оператора (господарства);
- інспекція;
- сертифікаційне рішення.

ТОВ «Органік стандарт» затверджені загальні правила ведення органічного виробництва, дотримання яких є обов'язковим для отримання сертифікату. На підприємствах, що вирощують органічну продукцію, повинен бути налагоджений облік полів, їх межі та історія за останні три роки. На всі поля повинні бути карти, де зазначається характеристика полів за установленими показниками. Правилами вимагається запровадження антизабруднюючих заходів, а також заходів по підтримці родючості ґрунту та протиерозійних заходів. Вимагається мати план сівозмін для всіх культур та дотримуватись правил їх ведення. Для виробництва органічної продукції необхідно використовувати органічне насіння та посадковий матеріал. Не дозволяється використовувати протруєне насіння. Якість насіння повинна підтверджуватись упаковками, накладними, інформацією від постачальників тощо.

В органічному землеробстві важливо проводити заходи з попередження та моніторингу хвороб і шкідників та заходи боротьби з ними після їх появи. Такими заходами є підбір відповідних сортів, сівозмін, агротехнічних заходів, природних ворогів шкідників. Список засобів захисту рослин і добрив, допустимих до використання, затверджується «Органік стандарт».

Для ведення органічного господарства дуже важливе значення має ведення та організація документації. Кожен органічне господарство повинне:

- зберігати оригінали квитанцій / рахунків на всі куплені засоби (добрива, пестициди, насіння) так само, як і на продану продукцію;
- вести польовий журнал (окремо для органічної та неорганічної частин господарства, якщо стосується) та реєструвати там і використання засобів (дата, діяльність, використаний засіб, кількість) та дати посіву і збору врожаю;
- мати зведені дані використання ЗЗР і добрив по кожному полю за рік (що вносилося, в якій кількості та під яку культуру);
- мати план сівозміни, карту полів (де буде відмічено розміри полів, відповідна нумерація, поля з позначенням можливого ризику перенесення з боку сусідніх полів) господарства, схеми виробничих приміщень;
- вести реєстр збору врожаю, мати записи із зберігання та реалізації продукції. Дані обліку повинні відображати баланс продукції в господарстві.

Документація повинна зберігатися щонайменше п'ять років.

Отже, ведення органічного землеробства пов'язане з необхідністю організації належного обліково-аналітичного забезпечення. Відповідно до вимог органічних стандартів господарство, що працює за органічними технологіями, проходить щорічну перевірку (інспекцію). Можуть бути також організовані додаткові перевірки.

Перша інспекція є важливим початковим етапом процесу сертифікації, від результатів якої залежатиме весь подальший сертифікаційний процес.

Інспекція проводиться на основі підготовленого пакету документів, який включає:

1. Реєстр полів, включаючи історію (за попередні три роки): обробіток, посів / посадка, удобрення, зрошення, обприскування, збір урожаю – на кожне поле, що підлягає сертифікації (бланк надає «Органік стандарт»).
2. Карта полів (на карті повинні бути відмічені номери та площі полів), а також повинні бути відмічені неорганічні поля, якщо є.
3. Документи, що підтверджують право власності на землю.
4. Контракти з іншими організаціями по переробці, зберіганню продукції, оренди машин, обладнання, приміщень тощо.
5. Аналізи ґрунтів (якщо проводилися).
6. Карта-схема виробничих приміщень, включаючи підрядні одиниці та приміщення в оренді.
7. Для земель, які раніше не використовувалися (перелогові землі): довідка про підтвердження невикористання земель та термін невикористання. Ця довідка видається третьою стороною (місцева влада, управління сільського господарства).
8. Документи на насіння.
9. Документи на закупівлю допоміжних засобів (добрива, ЗЗР тощо) та інформація по кожному засобу. Для засобів, в складі яких є мікроорганізми, має бути заповнена ГМО-декларація з підписом та печаткою постачальника засобу (бланк надає «Органік стандарт»).
10. Для насіння культур ГМО ризику (кукурудза, ріпак, соя, картопля, цукровий буряк) необхідні ГМО-декларації. Декларація, що насінневий / посадковий матеріал для наступних культур не був генетично модифікований. Ця декларація видається постачальником насінневого / посадкового матеріалу (бланк надає «Органік стандарт»).
11. Записи післязбиральної переробки та зберігання продукції.
12. Рахунки та накладні, документація закупок та продажів (документація закупівель насіння, посадкового матеріалу, добрив, кормів для тварин та інших витрат, пов'язаних з с.-г. діяльністю).

«Органік стандарт» затверджено також пакет документів, який має бути підготовлений для проведення щорічної інспекції.

Важлива роль належить внутрішньому контролю, який повинен здійснюватися на всіх етапах впровадження інновацій, носити безперервний і системний характер. Це зумовлюється тим, що сучасна економіка характеризується підвищеною динамічністю та нестабільністю. Підприємствам, щоб вижити та добре розвиватися, необхідно постійно адаптуватися до цих змін. Одним з таких засобів адаптації, який допоможе підприємству привести у відповідність його внутрішні можливості з зовнішніми постійними змінами, є інновації. Підприємство, яке зможе виявити реально існуючі чи потенційні потреби споживача в інноваціях і задовольнити їх найефективніше, одержить успіх в порівнянні зі своїми конкурентами. Виявлення таких потреб та нововведення за результатами досліджень потребують від підприємства немалих матеріальних витрат, хоч і

допоможуть йому покращити його фінансовий стан у майбутньому. Виходячи з цього, підприємствам необхідно оцінювати свої фінансові можливості щодо інноваційного розвитку та віднаходити певні рішення. У цих умовах значно зростає роль системного і своєчасного аналізу та контролю фінансового стану підприємства.

Зростаючу роль фінансів підприємств варто розглядати, як тенденцію, що діє в усьому світі. Фінанси обслуговують безупинний кругообіг коштів підприємства і джерел їхнього формування. У процесі такого кругообігу відбувається безупинна зміна структури коштів підприємства та їхніх джерел. Структура коштів підприємства являє собою співвідношення між основними засобами та іншими необоротними активами, запасами, витратами, грошовими коштами та розрахунками з дебіторами; з джерелом майна – між вартісними джерелами оборотних коштів, довгостроковими кредитами і позиками, короткостроковими розрахунками з кредиторами та іншими пасивами. Співвідношення структури коштів підприємства і структури джерел їхнього формування в даний конкретний момент впливає фінансовий стан підприємства. Фінансовий стан підприємства дуже динамічний і він весь час змінюється. Фінансової рівноваги можна досягти лише завдяки вмілому керуванню фінансами. А тому необхідно регулярно контролювати цей стан і своєчасно вживати тих чи інших заходів щодо його покращення. Фінансовий стан визначається за допомогою відповідних показників. У літературних джерелах відсутній єдиний перелік таких показників, тому потрібно опиратись на загальні методологічні підходи. Основними методологічними принципами їх вибору і формування є:

- адекватність системи показників завданням діагностики фінансового стану;
- наявність інформаційного забезпечення для розрахунку значення показників, проведення динамічного і порівняльного аналізу;
- можливість чіткого визначення алгоритмів розрахунку показників;
- охоплення показниками усіх найважливіших напрямів оцінки фінансового стану підприємства;
- оптимальна кількість показників з кожного напрямку дослідження, виключення зі складу системи показників, що дублюють один одного.

З метою аналізу інноваційного розвитку регіонів, підприємств, національної економіки в цілому необхідно визначати показники, які характеризують рівень і характер розвитку інноваційних процесів, з одного боку, та рівень показників, якими можливо вимірювати їх ефективність, з іншого боку. О. Шубравська [296] пропонує такі показники першого напрямку:

- частка продукції, виробленої з використанням ресурсозберігаючих технологій;
- частка посівів високоврожайних сортів і гібридів;
- частка с.-г. угідь, на яких застосовуються альтернативні системи землеробства;
- частка екологічно безпечної продукції;

- приріст продуктивності худоби в результаті впровадження у тваринництві новітніх технологій.

Співставлення названих показників у динаміці, в порівнянні з зарубіжними країнами, регіонами дозволяють оцінити ситуацію щодо застосування агроінновацій і обґрунтувати рішення з визначення адекватних напрямів національної інноваційної системи. Методика визначення економічної ефективності інновацій в сільськогосподарському виробництві, яку потрібно визначати перш, ніж запроваджувати ту чи іншу інновацію, а також і після впровадження їх, має певні особливості в залежності від специфіки та характеру галузей с.-г. виробництва, в яких вони запроваджуються.

Наприклад, впровадження поверхневого обробітку ґрунту сприяє підвищенню урожайності зернових культур, зниженню трудомісткості виробництва та зменшенню витрат на 1 га посіву. Внаслідок цього підвищується продуктивність праці в зерновому господарстві і знижується собівартість 1 ц зерна. У цих умовах підприємство одержує додатковий прибуток на 1 га посіву зернових культур, а також забезпечує підвищення рентабельності виробництва.

Наведені вище показники використовують для оцінки економічної ефективності впровадження поверхневої технології обробітку ґрунту. Вони визначаються на основі порівняння з показниками базового звітного варіанту, тобто з показниками вирощування зернових культур при відвальній оранці ґрунту.

Приріст врожайності (ΔY_i) визначають як різницю між її рівнем за досліджуваним (Y_i) і базовим (Y_0) варіантами, тобто $\Delta Y_i = Y_i - Y_0$.

Додатковий прибуток ($\Delta \Pi_i$) на 1 га посіву зернових культур за відповідним варіантом поверхневого обробітку ґрунту визначається за такою формулою:

$$\Delta \Pi_i = (Y_i \times \text{Ц} - B_i) - (Y_0 \times \text{Ц} - B_0),$$

де B_i і B_0 - виробничі витрати на основну продукцію з розрахунку на 1 га посіву відповідно за і-м досліджуваним і базовим варіантами, грн.;

Ц – ціна реалізації 1 ц зерна, грн.

Отже, економічна ефективність інвестицій при запровадженні поверхневої технології обробітку ґрунту визначається *масою додаткового прибутку, одержаного з розрахунку на 1 га посіву зернових культур* завдяки підвищенню врожайності і зниженню собівартості продукції. При цьому важливе значення має також підвищення рівня рентабельності та зниження трудомісткості виробництва зерна [83].

Економічна ефективність запровадження і використання на підприємстві високопродуктивних племінних корів визначають на основі таких показників: *приріст прибутку на одну корову та рівень рентабельності додаткових витрат*.

Приріст прибутку ($\Delta \Pi_i$) на одну корову дослідної групи визначається за формулою:

$$\Delta \Pi_i = (H_i \times \text{Ц} - C_i) - (H_0 \times \text{Ц} - C_0),$$

де H_i і H_6 – удій молока від однієї корови за відповідний період в дослідній і базисній групі, ц;

C_i і C_6 – витрати на одну корову в дослідній і базисній групі, грн.;

Π – ціна реалізації 1 ц молока, грн.

Рівень рентабельності додаткових витрат визначається відношенням додаткового прибутку до суми додаткових витрат і виражається в процентах. Рівень рентабельності додаткових витрат у дослідному варіанті повинен перевищувати рівень рентабельності витрат за базовим варіантом.

Розвиток інноваційної діяльності вимагає не лише оцінки ефективності інновацій, а також створення економічних механізмів реалізації інноваційної моделі розвитку економіки. Тому запровадження пільг у справлянні податків і платежів, бюджетна підтримка, кредитування, фінансового лізингу та розвитку програм селекції створює реальні можливості аграрним підприємствам щодо використання прогресивних технологій в усіх галузях сільськогосподарського виробництва.

4.2. Державне регулювання та державна політика інноваційного розвитку

Основою стратегічного курсу економіки України, її визначальними пріоритетами мають стати розробка і реалізація державної політики, спрямованої на якнайшвидший перехід до інноваційного шляху розвитку господарського комплексу України. Формування державної інноваційної стратегії є необхідною складовою подальшого розвитку економіки України та її інтеграції у світовий економічний простір.

Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції.

Відповідно до цього держава забезпечує взаємодію науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності, здійснює ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності та підприємству в науково-виробничій сфері.

Одним із основних дієвих регуляторів інноваційної діяльності є нормативно-правова база, яка покликана не лише впорядковувати, а й спрямовувати та стимулювати розвиток суспільних відносин у цій сфері.

Державна політика реалізується шляхом регулювання інноваційного розвитку через державні інституції.

Правове регулювання інноваційної діяльності проводиться Верховною Радою України, яка приймає відповідні закони і постанови; Президентом України у формі указів; Кабінетом Міністрів України у формі постанов, розпоряджень; окремими міністерствами, відомствами та іншими

державними інституціями: Державним агентством України з інвестицій та інновацій, Міністерством промислової політики України, Міністерством освіти і науки України.

До органів, на які покладається завдання по забезпеченню реалізації державної інноваційної політики, відносяться: Державне агентство з інновацій та управління національними проектами України, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України, Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном, Міністерство освіти і науки України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, інші органи державної влади, що здійснюють окремі повноваження по реалізації інноваційної політики в рамках своєї компетенції.

Важлива роль у формуванні пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки належить Національній академії наук України, а також галузевим науково-дослідним інститутам.

На регіональному рівні суб'єктами формування та реалізації інноваційної політики є науково-дослідні інститути, науково-дослідні станції, вищі навчальні заклади, крупні корпорації, транснаціональні компанії, технопарки та ін.

Ефективне забезпечення впровадження результатів інноваційної діяльності в значній мірі залежатиме від розвитку сучасних організаційних форм здійснення інноваційних процесів. Значного поширення в індустріально розвинених країнах набули мережеві виробничі системи – інноваційні кластери. Територіальні інноваційні кластери мають стабільну систему поширення нових знань, технологій, наукоємної продукції, використовуючи спільну наукову базу і науковий потенціал. Цей досвід заслуговує на увагу і використання в Україні.

На базі дослідного господарства «Саливонківське», що на Київщині, було створено виставково-інноваційний центр Національної академії аграрних наук України для випробування нових технологій, сортів і гібридів різних агрокультур, вивчення світового аграрного досвіду. Тут будується постійнодіючий навчально-методичний центр, який матиме демонстраційні поля, лабораторії, зал для проведення конференцій, майданчик для демонстрації техніки та ін.

В Україні створена відповідна нормативно-правова база, що визначає правовий статус суб'єктів інноваційної діяльності. Проте науковці відзначають такі недоліки в державній інноваційній політиці як відсутність розподілу належної компетенції між різними відомствами, визначення чіткого статусу інноваційних структур, наявність дублювання. У даний час українське інноваційне законодавство характеризується непослідовністю і суперечністю. Скасовані пільги з оподаткування прибутку на 50% і ПДВ на 50%. На нашу думку, Закон України «Про інноваційну діяльність» не спрямований на створення умов для масового пошуку результативних ідей технологічних змін і побудову інноваційної моделі розвитку економіки України. Це негативно впливає на впровадження інновацій, призводить до

зниження відповідальності та до нецільового використання державних коштів і їх привласнення.

Основними нормативно-законодавчими актами, в яких визначається правове забезпечення інноваційної діяльності, є Закон України «Про інноваційну діяльність» [189], «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [195], «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [194], Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів Концепція розвитку національної інноваційної системи [196].

Ефективність державного регулювання інноваційної діяльності залежить від інноваційної політики. Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» змістом інноваційної політики є державне управління процесом створення сприятливих умов для інноваційної діяльності, формування інноваційних ідей і проектів, конструювання науково-дослідних зразків нововведень, їх освоєння і просування на ринок [189].

Науковці по різному трактують це поняття, акцентуючи увагу на тих чи інших характеристиках. М. Йохна та В. Стадник визначають інноваційну політику як сукупність форм і методів держави, спрямованих на створення взаємопов'язаних механізмів інституційного, ресурсного забезпечення підтримки та розвитку інноваційної діяльності, формування мотиваційних факторів активізації інноваційних процесів. Автори наголошують на засобах формування і реалізації інноваційної політики [39].

На нашу думку, інноваційну політику можна визначити як діяльність державних органів управління на національному і регіональному рівні, направлену на створення сприятливих умов для розвитку інноваційної діяльності в регіоні, яка реалізується шляхом впливу на інноваційну діяльність найбільш дієвих форм і методів державного регулювання.

Державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється за такими напрямами:

- визначення сфер і об'єктів інновацій;
- регулювання фінансових інвестицій;
- надання фінансової допомоги у формі субсидій, субвенцій, дотацій на розвиток окремих галузей і регіонів;
- податкова політика;
- пільгове кредитування;
- фінансування наукових досліджень за пріоритетними напрямами;
- затвердження державних норм і стандартів;
- кадрове забезпечення інновацій;
- контроль за виконанням державних програм з інноваційної діяльності;
- моніторинг за інноваційними процесами.

Відносини між суб'єктами інноваційної діяльності регулюються договорами (контрактами), які укладаються з врахуванням і дотриманням відповідних нормативно-законодавчих актів. Вони є юридичною основою

договорів. Їх оформленням займаються менеджери із залученням працівників обліково-економічної служби. Контроль за виконанням договорів здійснюється, головним чином, за даними первинного і бухгалтерського обліку та візуального огляду об'єктів інновацій.

Для організації обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності потрібно знати механізм науково-інноваційного розвитку, який включає систему взаємовідносин між державою, наукою, інноваційною сферою та ринком інновацій.

Основними принципами державної інноваційної політики, установленними на законодавчому рівні [189] є:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку України;
- визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності;
- створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
- ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері;
- здійснення заходів щодо підтримки науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захист вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та сприяння її проходженню на зовнішні ринки;
- фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової та митної політик у сфері інноваційної діяльності;
- сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;
- інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;
- підготовку кадрів інноваційної діяльності.

Значна увага в законодавстві приділяється формуванню і використанню інформації. У Законі України «Про науково-технічну інформацію» визначені заходи створення та розвитку національної системи науково-технічної інформації (НТІ). Зокрема, держава має забезпечити створення державних мереж первинного збору, обробки та зберігання усіх видів НТІ; підвищення якісного рівня інформаційної продукції та послуг; фінансову підтримку надходження НТІ до державних органів і служб НТІ, наукових бібліотек, створення їх мереж і відповідного технічного забезпечення; підготовку кадрів у сфері інформатики і науково-інформаційної діяльності через систему навчальних закладів, підвищення рівня інформаційної підготовки спеціалістів; виділення коштів і матеріально-технічних засобів для роботи над створенням і розвитком державних ресурсів НТІ та їх використанням, а також для міжгалузевого обміну інформацією про науково-технічні досягнення.

Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність» та стандартами бухгалтерського обліку (П(С)БО) установлені правові норми формування облікової інформації [184].

Одним з основних принципів інноваційної політики є визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку. Цій проблемі приділяється постійна увага органами державного управління. Важливе значення для подальшого розвитку інноваційної діяльності мало ухвалення Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16.01.2003 р. №433-IV із доповненнями та змінами [195].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.06.2009 р. № 680-р схвалено Концепцію розвитку національної інноваційної системи, розроблено «Стратегію інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» [195], проекти законів «Про венчуні фонди» [197], «Інноваційна діяльність» [189] в новій редакції та ін.

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.03.2012 р. №294 визначені середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки, зокрема:

- освоєння нових технологій транспортування енергій, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;
- освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;
- освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій;
- технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу;
- впровадження нових технологій та обладнання для високоякісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;
- широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;
- розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

В агропромисловому комплексі передбачається розроблення та впровадження технологій адаптивного ґрунтоохоронного землеробства: технологій виробництва, збереження і переробки високоякісної рослинницької продукції; оновлення виробництва продукції скотарства та свинарства; технологій виробництва діагностикумів захворювань рослин і тварин; технологій створення високопродуктивних альтернативних джерел для отримання пального; технологій виробництва продукції дитячого та дієтичного харчування.

Можна виділити основні фактори, які перешкоджають здійсненню інновацій на підприємствах: недостатня фінансова підтримка держави, нестача власних коштів, відсутність коштів у замовника, низький платоспроможний попит на нову продукцію, великі витрати на нововведення, високий економічний ризик, тривалий термін окупності нововведень, нестача

кваліфікованого персоналу, нестача інформації про нові технології та ринки збуту, несприйнятливість підприємства до нововведень, відсутність можливості для співробітництва з іншими підприємствами і науковими організаціями; недосконалість законодавчої бази.

Основними завданнями інноваційної політики на державному рівні в аграрній сфері мають бути: забезпечення правового регулювання і стимулювання інноваційного розвитку агропромислового виробництва, а також захисту інтересів учасників інноваційної діяльності; визначення і реалізація пріоритетів інноваційної політики; пошук ефективних форм кооперації та формування організаційно-економічних структур, які б забезпечили інтеграцію освіти, науки і виробництва при здійсненні інноваційної діяльності; інформаційно-програмне та обліково-аналітичне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності; підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності; сприяння активізації інноваційної діяльності в регіонах і на підприємствах; підтримка спільних програм і проектів, розвиток міжнародної інноваційної співпраці, особливо в рамках Співдружності, з урахуванням національних інтересів. Таким чином, все це вказує на необхідність цілісної системи взаємопов'язаних заходів. Всі ці заходи мають відображатись в обліку з метою контролю за дотриманням інноваційної політики держави.

Важливою проблемою є вибір і реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки, технологій і техніки. Реалізуючи вибрані наукові пріоритети потрібно забезпечити раціональне використання і концентрацію наявних ресурсів. До інструментів реалізації обраних пріоритетів потрібно віднести: цільове фінансування наукових пріоритетів через спеціалізовані структури; стимулювання участі в прикладних дослідженнях наукових підрозділів підприємств.

Для досягнення позитивних результатів необхідно налагодити спільну роботу органів виконавчої влади, бізнесу і наукового співтовариства з пошуку і створення нових та збереження наявних ринків наукоємної продукції і послуг. З цією метою доцільно забезпечити створення спільних комісій, функціями яких будуть відбір пріоритетних напрямів технологічного розвитку, формування спільних спеціалізованих органів з пайовою участю держави і бізнесу.

Комерціалізація технологій повинна базуватись на виборі пріоритетів інноваційного розвитку і концентрації ресурсів економічних агентів по вибраних напрямках. Виникає необхідність створити умови для коригування розвитку інноваційної структури, заснованої на можливостях і вимогах національної економіки, максимальної адаптації до соціально-економічних умов. Існуюча нині інноваційна структура є недосконалою і вимагає розвитку нових напрямів: центрів трансферу технологій за участі державних наукових центрів, вищих навчальних закладів, галузевих інститутів, техніко-впроваджувальних зон, системи фондів тимчасового фінансування інноваційних проектів, розвиток системи стимулів і мотивацій учасників інноваційного процесу, орієнтованих на створення високотехнологічної

продукції, удосконалення системи підготовки кадрів в галузі інноваційного менеджменту. Основні зусилля повинні бути сконцентровані в тих галузях, де впровадження нових результатів наукових досліджень може зіграти вирішальну роль, зокрема галузі, пов'язані з природними конкурсними перевагами (туристичний комплекс), а також галузі, які мають великий інноваційний потенціал (атомна енергетика, космічна промисловість, інформаційні технології) [289].

Для виконання урядової постанови потрібно забезпечити проведення моніторингу реалізації визначення пріоритетних напрямів інноваційної діяльності. Це можливо здійснювати, в першу чергу, на основі даних обліку. Отже, на підприємствах обліково-економічні служби повинні визначити відповідні об'єкти обліку інновацій, аналізувати процеси виробництва і реалізації інноваційної продукції, визначати її економічну ефективність та конкурентоздатність. Зведена інформація за результатами моніторингу подається Міністерству освіти і науки України кожного року до 15 червня для інформування Кабінету Міністрів України.

Проте аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні, проведений вченими-економістами, показав, що державне регулювання цієї діяльності потребує подальшого удосконалення, в першу чергу, за рахунок зміни пріоритетів з погляду вибору тих галузей економіки, які найшвидше дадуть ефект. Такими галузями, на думку авторів [9], є агропромисловий комплекс; паливно-енергетичний, в якому перше місце відводиться енергозбереженню; будівництво автомагістралей та відновлення судноплавства. Треба збільшувати частку наукоємних галузей з екологічно чистими технологіями, легкої, харчової, переробної промисловості, галузей сільського господарства, сфери послуг.

З огляду на значну залежність сільського господарства від природно-біологічних та екологічних факторів, інноваційний розвиток у цій сфері, крім традиційних виробничо-технологічного та організаційно-управлінського напрямів, повинен охоплювати такі види інноваційної діяльності як селекційно-генетичні та економіко-соціальні. У такому контексті основними завданнями інноваційного розвитку вітчизняної агропродовольчої сфери є її техніко-технологічна модернізація, забезпечення ресурсозбереження в галузі, підвищення якісних характеристик виробленої продукції, поліпшення екологічної складової сільськогосподарського розвитку [296].

Сьогодні ключовими напрямками наукових досліджень в аграрній сфері у світі визнаються біо- і нанотехнології, генетика, мікробіологія, ресурсозбереження, екологізація та інформатизація агропродовольчого виробництва, його адаптація до ймовірних змін у природних умовах (зокрема, до прогнозованих змін клімату), вдосконалення економічних механізмів функціонування виробництва й ринку, створення та впровадження нових форм і методів управління АПК.

Для розв'язання в Україні окреслених завдань необхідно задіяти комплекс механізмів державного регулювання, який би включав заходи як економічного, так і організаційного та соціального характеру. Серед них

найважливішими є підвищення у прямий і непрямий способи до обґрунтування рівня обсягів державної підтримки наукових досліджень і освоєння їх результатів в агропродовольчому виробництві; формування у межах національної агроінноваційної системи ефективної інфраструктури; створення національної системи інформаційних і консультаційних послуг для сільськогосподарських виробників щодо наявності агроінновацій та можливостей їх використання; формування систем підготовки спеціалістів галузі, здатних адекватно сприймати і впроваджувати на практиці новітні розробки.

Потребує суттєвого поліпшення державна фінансова підтримка пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, а головне, виконання запланованих обсягів, фінансування інновацій. Державних коштів на інноваційну діяльність виділяється явно недостатньо [189] передбачена фінансова підтримка шляхом:

- повного безвідсоткового кредитування пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету та місцевих бюджетів;
- часткового (до 50%) безвідсоткового кредитування інноваційних проектів за рахунок коштів державного бюджету та місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавця проекту;
- надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів;
- майнового страхування реалізації інноваційних проектів.

Як видно, пряма фінансова підтримка Законом не передбачена. Згідно із Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» на розвиток науки повинно виділятися не менше як 1,7% ВВП, тоді як Радою Європи на засіданні у Барселоні було вирішено до 2010 р. збільшити загальний рівень інвестицій у сферу досліджень до 3% від ВВП, при цьому дві третини від цих витрат мають бути приватними. Це дозволить європейським країнам наздогнати за інформаційним рівнем економіки головних конкурентів – США та Японію [2, с. 86].

Іншим типовим прикладом стимулювання інноваційного розвитку є США, де законодавчо визначено, що пенсійні фонди повинні інвестувати принаймні 15% доходів у практичну економічну діяльність, це створює умови для потужного фінансування інновацій [113]. Недостатній рівень фінансування є причиною низьких темпів розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності. Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування, при цьому базове фінансування спрямовується для забезпечення фундаментальних наукових досліджень, програмно-цільове – частково теж на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, а також на проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконуються державними замовниками.

На фінансування пріоритетних напрямів науки і техніки передбачається використовувати не менше 30% загального обсягу

фінансування. Крім того, в законодавчій базі вказується щодо спрямування 10% коштів від приватизації державного майна на забезпечення інноваційної діяльності. Державна підтримка реалізації інноваційного проекту надається за умови його державної реєстрації в Державному агентстві з інвестиційного розвитку. Фінансова підтримка обраних проектів згідно Закону про інноваційну діяльність здійснюється державними інноваційними фінансово-кредитними установами. Лише фінансування стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності проводиться через систему загальнодержавних програм відповідного напрямку (економічного, науково-технічного, соціального та ін.). Найбільш важливі інноваційні проекти загальнодержавного та галузевого рівнів передбачено здійснювати на конкурсних засадах через їх державне замовлення. За спеціальним режимом інноваційної діяльності передбачається надання державної підтримки щодо стимулювання технологічних парків.

У статті 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство» №2404-VI від 01.07.2010 р. визначені сфери застосування державно-приватного партнерства щодо фінансування науково-дослідних робіт та інноваційної діяльності. Проте порядок сумісного фінансування науково-дослідних робіт та інноваційної діяльності державою та недержавними економічними суб'єктами не розроблений. Світовий досвід переконливо доводить про необхідність подальшого розвитку спільного фінансування в сфері високих технологій.

Важливим напрямом державного стимулювання інноваційної діяльності має стати надання різних послуг: консультаційних, навчання персоналу, інформаційного забезпечення, сприяння в патентуванні, сертифікації продукції тощо. У Податковому Кодексі України потрібно передбачити подальше вдосконалення стимулювання інноваційної діяльності з використанням податкових регуляторів, зокрема, застосування диференційованого пільгового оподаткування підприємств залежно від рівня їх інноваційної активності, звільнення від оподаткування прибутку в перші роки впровадження інновацій, від ПДВ та ін.

Для забезпечення моніторингу і контролю за виконанням програм інноваційної діяльності важливо у відповідних нормативно-законодавчих актах визначити доповнення в статистичну і фінансову звітність. Особливо актуальним є поліпшення інформаційного забезпечення розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері.

Створення та вдосконалення правової бази сприятиме розвитку інноваційного потенціалу, а реалізація і дотримання нормативно-законодавчих актів підприємствами і установами є необхідною умовою успішного впровадження інновацій. У вирішенні цих задач відповідальна роль покладається на обліково-економічну службу.

Дослідники відзначають такі недоліки державного регулювання як надмірна кількість нормативно-законодавчих актів, їх неузгодженість. Особливо негативно впливають на інноваційно-інвестиційний розвиток часті зміни в законодавчій базі. Не сприяє поліпшенню ситуації високий рівень

концентрації повноважень центральних органів державної влади і, відповідно, фінансових ресурсів, та недооцінка можливостей регіональних органів управління і самоврядування. Потрібно чітко розмежовувати загальнодержавні й регіональні інтереси, надавати можливість регіональній владі самостійно формувати фінансові ресурси на визначені об'єкти виробничих інновацій.

Вчені аналітики констатують, що в Україні поки що недостатньо створено сприятливих умов для інноваційної діяльності, формування попиту на інновації. На перешкоді – низка фінансових, політико-правових, організаційних, технологічних причин, недостатнє інформаційного забезпечення, які гальмують розвиток і реалізацію інновацій в Україні. З метою поліпшення ситуації пропонується низка заходів і шляхів подолання зазначених перешкод. Заслужують на увагу пропозиції авторів [49]:

- чітко визначитися з галузевими пріоритетами;
- розробити державні, галузеві, міжгалузеві, регіональні інноваційні програми й розпочати їх виконання;
- створити галузеві та регіональні інформаційні центри інноваційних проектів;
- розширити формування і залучення різних джерел фінансування програм інноваційної діяльності України;
- вдосконалити систему управління та організаційні форми науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій;
- продовжити формування нових інноваційних інституцій (технопарків, дослідних центрів, лабораторій та ін.) у складі виробничих підприємств, науково-виробничих комплексів та інших корпоративних структур;
- створити фінансово-координаційні інститути інноваційного розвитку.

При побудові системи обліку інноваційної діяльності потрібно враховувати потребу забезпечення моніторингу і контролю за виконанням інноваційної політики, дотримання нормативно-законодавчих актів, проведення аналізу інноваційної діяльності з метою визначення її економічної ефективності і соціального поліпшення ситуації.

Одним із важливих напрямів інноваційних технологій визнано розвиток виробництва екологічно чистої органічної продукції, який потребує відповідного законодавчого регулювання, що сприятиме нарощуванню обсягів екологічної продукції. Наразі нормативне регулювання головним чином стосується сертифікації органічної продукції, інші питання взаємовідносин на ринку цієї продукції потребують вирішення. Відсутні і нормативно-законодавчі акти з обліково-аналітичного забезпечення виробництва і реалізації органічної продукції. Тому, перш за все, на нашу думку, потрібно розробити спеціальне положення бухгалтерського обліку (П(С)БО), в якому б були сформовані загальні концептуальні напрями обліку органічно чистої продукції. Доцільно розширити інформаційну базу екологічного землеробства і в фінансовій та статистичній звітності з метою моніторингу стану і динаміки розвитку ринку екологічної продукції.

Сертифікація органічної продукції здійснюється за нормами Європейського Союзу згідно з Постановою ЄС №834/2007 від 28.06.2007 р. «Organic production and marking organic products»; за Постановою Ради Європейського Союзу №889/2008; для американського ринку – за Національною Органічною Програмою, для японського – Японські сільськогосподарські стандарти, для українського – за стандартами ТОВ «Органік стандарт» та ін., тобто сертифікація проводиться різними організаціями, єдина реєстраційна база відсутня [164].

Однією з провідних світових організацій, яка пропагує збільшення виробництва органічно чистої продукції, є Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), яка об'єднує понад 750 організацій-членів у 116 країнах світу. Україна в IFOAM представлена такими організаціями як ТОВ «Украгрофін», МГО «Асоціація учасників органічного виробництва «БіоЛан України», Федерація органічного руху України.

Першим українським сертифікаційним органом у сфері органічного виробництва став ТОВ «Органік стандарт». Федерація органічного руху України за дорученням Міністерства аграрної політики і продовольства України від 05.05.2008 р. №169/2 підготувала проект Концепції державної програми розвитку сільських територій на період до 2020 року. Розпорядженням КМУ від 03.02.2010 р. № 121-р. було затверджено «Концепцію державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р.», де передбачено розвиток органічного сільськогосподарського виробництва та підкреслено необхідність здійснення його законодавчого врегулювання. З огляду на це слушною слід визнати пропозицію про прийняття Закону України «Про органічне виробництво», який регулюватиме відносини виробників органічної й екологічно безпечної сировини з іншими учасниками ринку.

4.3. Обліково-аналітичне забезпечення управління інноваційною діяльністю

Важливою умовою ефективного управління інноваційною діяльністю є його інформаційне забезпечення.

Одним із факторів, що гальмують розвиток інноваційної діяльності, є недостатнє інформаційне забезпечення. Воно охоплює сукупність первинних і зведених даних, організацію збереження накопиченої інформації, способи її подання та методи перетворень, правила організації банку даних, методики кодування та пошуку інформації. При цьому необхідно, щоб споживач отримував необхідну інформацію з мінімальними витратами на її підготовку.

Дослідження показали, що така система інформаційного забезпечення інноваційної діяльності в аграрних підприємствах відсутня. Тільки на основі обстежень за принципом суцільного безперервного обліку можна зробити правильні висновки і прийняти адекватні рішення. При розробці

інформаційного забезпечення потрібно враховувати систему показників для визначення економічної ефективності інновацій, показники бізнес-планів та внутрішні інформаційні потреби.

На основі інформації приймаються управлінські рішення щодо вибору інновацій та їх діагностики, усунення недоліків у організації інноваційних процесів, визначення стратегічних напрямків їх подальшого розвитку тощо. Основною складовою інформаційної системи є дані статистичного, фінансового і управлінського обліку, тобто економічна інформація. Наукових робіт з інформаційного забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері поки що явно недостатньо. Особливої уваги заслуговують наукові праці з цієї проблеми авторів Волкова В.І., Власова А.А., Жука В.М., Денисенка М.П., Пушкаря М.С., Шевчука В.О., Шумпетера Й. Гордійчук А.І., Карлюк Д.О., Шайтан Б.І., Саблук П.Т, Шпикуляк О.Г., Курила В.І., Курило Л.І.

Проблемам інформаційного забезпечення присвячена значна кількість робіт вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків: Бутинця Ф.Ф., Білухи М.Т., Валуєва Б.І., Голова С.Ф., Дем'яненко М.Я., Герасимовича А.М., Дудрі А.М., Кірейцева Г.Г., Кужельного М.В., Кузьмінського Ю.А., Моссаковського В.Б., Нападовської Л.В., Палія В.Ф., Ткача В.І., Хонгрена Ч.Т., Форстера Дж., Шеремета А.Д., Яругової А.А. та ін.

Інформаційне забезпечення є комплексним поняттям, яке охоплює сукупність первинного, поточного обліку, внутрішньої, фінансової та статистичної звітності, планово-нормативної документації, оперативно-технічного обліку, організацію збереження систематизованої інформації, способи її надання та методи перетворення, організацію банку даних, методи кодування та пошуку інформації. При вивченні наукових джерел виявлені різні погляди щодо трактування поняття інформації. Неоднозначне тлумачення цього терміну знаходимо і в законодавчих актах. Зокрема, в Законі України «Про інформацію» [190] інформація визначається як документовані або привселюдно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та навколишньому середовищі. У Законі України «Про захист економічної конкуренції» [193] зазначається, що інформація – це відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях в т. ч. листування, книги, примітки, ілюстрації (карти, діаграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відеофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів, пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості.

Таке тлумачення категорії інформації в основному з достатньою повнотою розкриває її суть і може бути використане в практичній діяльності для формування відповідної інформаційної бази, необхідної в управлінській діяльності.

Вчені-економісти виділяють із загального поняття «інформація» «інформацію економічну», яка в найбільшій мірі характеризує економічні процеси. З огляду на це найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення суті економічної інформації в роботі «Інноваційний розвиток промисловості

України» авторів О.І. Волкова, М.П. Денисенка, А.П. Гречан [89], які інформацію розглядають як сукупність корисних для прийняття рішень відомостей, що відображають економічні процеси діяльності підприємства, наданих у зручному для сприйняття вигляді. В «Енциклопедії бізнесмена, економіста, менеджера» економічну інформацію поділяють на групи, в яких відображають ресурси, господарську діяльність, результати діяльності за їх видами [71]. Враховуючи багатогранність характеристики економічної інформації з метою ефективного пізнання та сприйняття цього поняття, вчені вдаються до її класифікації – одного із важливих методів досліджень. Найбільш повна класифікація економічної інформації наведена в роботі [89]

Проте, на нашу думку, в згаданій класифікації допущені окремі неточності, не враховані такі класифікаційні ознаки, як формування інформації за видами діяльності (операційна, інвестиційна, фінансова, в т. ч. інноваційна, екологічна інформація). Не зовсім вдало визначена інформація за об'єктами. Зазвичай виділяють об'єкти за видами ресурсів, процесів, витрат, доходів, результатів, власного капіталу, зобов'язань. В табл.4.3 наведена класифікація економічної інформації на підприємстві, в основу якої закладені класифікаційні ознаки за джерелами [там само].

Таблиця 4.3

Класифікація економічної інформації за діяльністю підприємства

Класифікаційна ознака	Види інформації
За об'єктами	Процеси, продукція, сировина, техніка, інформаційні ресурси, управлінська діяльність, соціальні програми
За видами формування інформації	Бухгалтерська, фінансова, управлінська, статистична, стратегічна
За рівнем формування інформації	Первинний облік (документація), синтетичний і аналітичний облік, внутрішня звітність, фінансова звітність, податкова звітність
За періодичністю	Місячна, квартальна, річна, оперативна (добова, декадна інша)
За суб'єктами надання інформації	Інженерно-технічний персонал, менеджери середньої ланки управління (бригадири, завідувачі фермами, гаражами, майстернями, іншими виробничими підрозділами), матеріально-відповідальні особи (завскладом, комірники, касири та ін.), персонал обліково-економічної служби.
За стабільністю	Умовно-постійна, умовно-змінна
По відношенню до підприємства як системи	Вхідна, вихідна, внутрішня, зовнішня
За формою передачі	Вербальна (словесна), невербальна.
За засобами передачі	Супутникова, електронна, телефонна, письмова
За режимом передачі	Регламентована, нерегламентована
За видами діяльності	Операційна, інвестиційна, фінансова, інноваційна
За ступенем об'єктивності	Достовірна, недостовірна (неякісна)
За функціями управління	Планова, нормативна, облікова, аналітична, контрольна
За галузями	Промисловість, сільське господарство, транспорт та ін.
За повнотою	Достатня, надмірна, недостатня

Важливим напрямом інформаційного забезпечення діяльності є організація інформаційних потоків. При цьому розрізняють такі підходи: структурний, функціональний, процесний. Структурний підхід передбачає формування інформаційних потоків за рівнями управління. Функціональний підхід є найбільш поширеним, який характерний для організації інформаційного забезпечення за функціями управління (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

**Інформаційні потоки в розрізі функціонально підходу
інформаційного забезпечення [38]**

Функції управління	Вхідна інформація	Переробка інформації	Вихідна інформація
Організація	Засоби праці (групи, призначення) Предмети праці (види, розмір) Кваліфікація, досвід, рівень оплати працівників, рівень забезпечення кадрами Грошові кошти та їх еквіваленти	Узгодження наявних ресурсів Розробка структури управління, виробничої структури Обґрунтування бізнес процесів	Структура управління Виробнича структура Бізнес-процеси
Планування	Обсяги виробництва і продаж Договори з постачальниками та замовниками (ціна, кількість, термін, знижки) Умови кредитування (розмір кредиту, відсотки, застава, термін) Курси валют Інші нормативи і ліміти	Обґрунтування та розробка прогнозів, планів, кошторисів, бюджетів	Стратегія Прогнози Плани Кошториси Бюджети Виробничі програми
Облік	Ресурси Виробництво Готова продукція Реалізація Фінансові результати Власний і залучений капітал	Підготовка інформації (складання звітів) для зацікавлених осіб	Звітність: фінансова статистична податкова управлінська
Контроль	Ключові планові показники та реально досягнуті результати Наявність ресурсів та їх використання	Співставлення планових і фактичних показників. Виявлення відхилень та причин їх виникнення	Рекомендації щодо подальших дій (поліпшення організації та технології, відшкодування матеріального збитку, реструктуризація тощо)
Аналіз	Стратегія Прогнози Плани Кошториси Бюджети Дані синтетичного і аналітичного обліку Звіти	Розрахунок аналітичних показників Виявлення резервів та причин їх виникнення Складання графіків і таблиць Розробка рекомендацій	Виявлення резервів Можливі шляхи використання резервів Проекти управлінських рішень
Регулювання	Рекомендації щодо подальших дій Можливі шляхи використання резервів	Розробка конкретних заходів і дій, спрямованих на подолання відхилень та використання резервів	Конкретний перелік і зміст заходів і дій; Уточнення планів, кошторисів, бюджетів
Стимулювання	Результати діяльності Відхилення та причини їх виникнення, резерви	Розробка системи стимулів та штрафних санкцій	Положення про систему стимулів та штрафних санкцій, розпорядження про преміювання, винагороди, матеріальне відшкодування збитків тощо

Попроцесний підхід інформаційного забезпечення характеризується формуванням інформації за бізнес-процесами: інноваційний (розробка продукту, розвиток продукту); операційний (виробництво, маркетинг, сервісне обслуговування).

Раціонально побудована система інформаційних потоків є запорукою підвищення ефективності управління й оптимізації роботи підприємства в цілому.

Особливе місце в системі обліково-аналітичного забезпечення займає бухгалтерський облік.

Проф. М.С. Пушкар доводить доцільність диференціювати облік на три підсистеми: управлінський, фінансовий, контролінг. Управлінський облік призначений для менеджерів операційного рівня (майстри, механіки, енергетики); фінансовий – для складання фінансової звітності у відповідності до стандартів обліку і звітності та використання менеджерами тактичного рівня (адмінперсонал підприємства); контролінг (інтеграційна інформаційна система, яка включає планування, облік, аналіз та стратегічне управління) – для застосування в стратегічному менеджменті і забезпечення ефективного використання обмежених ресурсів та нормального функціонування господарських процесів [242].

Побудова інформаційного забезпечення розвитку агроінновацій повинна базуватись на загальних принципах формування інформації та відповідати певним вимогам з врахуванням потреб користувачів, норм законодавчих актів, обліку і звітності, особливостей галузі і специфіки господарюючого суб'єкта, зокрема:

- задоволення запитів користувачів;
- точність формування даних для визначення економічних показників та правильність їх розрахунку;
- зіставність показників у динаміці в інформаційному середовищі;
- достатність і своєчасність надання інформації;
- надання інформації у зручній для користувачів формі;
- застосування раціональних комп'ютерних програм;
- економічність та ефективність інформації;
- можливість передачі інформації на відстань та зручність використання каналів зв'язку;
- багатократність використання та тривалість зберігання [там само].

Дотримання названих та інших вимог у змозі забезпечити якість інформації, яка суттєво впливає на обґрунтованість і об'єктивність управлінських рішень. При цьому враховується ціла низка факторів, які впливають на характер і вид інновацій: види діяльності, технологія створення інновацій, склад витрат і доходів, джерела фінансування.

Відповідальним етапом організації обліку інноваційної діяльності є обґрунтування його об'єктів, при визначенні яких потрібно враховувати економічну природу інновацій, технологічні особливості їх створення і використання, вимоги нормативно-законодавчих актів щодо моніторингу та

контролю за їх дотриманням, потреби в інформації для аналізу й оцінки інноваційної діяльності та її прогнозування за відповідними показниками. Об'єкти обліку повинні бути тісно пов'язаними з об'єктами інноваційної діяльності. Основними напрямками формування облікового забезпечення інноваційної діяльності є:

- надання оперативної інформації для управління процесами розробки впровадження і реалізації інновацій;
- бізнес-планування інноваційної діяльності;
- облік витрат і виходу продукції, пов'язаних з інноваційною діяльністю;
- надання інформації про дотримання правил та норм законодавства, що регулює інноваційні процеси;
- облік заходів, що забезпечують виробництво інноваційного продукту та інші нововведення;
- контроль за виконанням проведених заходів по забезпеченню інноваційних технологій;
- аналіз і оцінка ефективності інновацій;
- участь облікового персоналу в розробці пропозицій по зниженню витрат, підвищенню якості інноваційного продукту, активізації маркетингової діяльності з просування інновацій на внутрішні і зовнішні ринки тощо.

Для виконання вищезазначених завдань обліково-економічні служби повинні розробити систему облікового забезпечення і контролю за інноваційними процесами: визначити склад об'єктів для обліку інновацій; первинне документування; порядок групування первинної інформації в системі синтетичного і аналітичного обліку; розробка відповідних облікових регістрів, коригування робочого плану рахунків; уточнення і доповнення форм управлінської, фінансової і статистичної звітності з врахуванням галузевих особливостей, характеру і виду інновацій. Все це має знайти відображення в спеціальному розділі положення про облікову політику підприємства.

Теоретичному обґрунтуванню об'єктів обліку приділена значна увага в роботі О.В. Кантаєвої [104]. Автор виділяє окремі об'єкти для обліку інновацій капітального характеру і операційної діяльності. Проте визначення складу об'єктів за цими видами діяльності носить дещо суперечливий підхід.

Не можна погодитися з позицією автора з ототожнення видів інноваційної діяльності з певними процедурами, пов'язаними зі створенням і впровадженням інноваційного продукту (наприклад, розробка калькуляцій, кошторисів, норм і нормативів); виділення такого об'єкту обліку видається сумнівним.

До об'єктів, пов'язаних із капітальними інвестиціями, в обліку прийнято відносити такі, в результаті яких створюють необоротні активи (основні засоби і нематеріальні активи). Об'єктами обліку операційної діяльності є безпосередньо інноваційні процеси, пов'язані з виготовленням

нової продукції, нових видів сировини, палива тощо; енергозберігаючі технології, екологічні та соціальні заходи в складі операційної діяльності.

У процесі інноваційної діяльності отримують інноваційний продукт, який може мати конкретну матеріальну або нематеріальну (інтелектуальна власність) форму.

На думку вчених, у сучасних умовах здатність до інноваційної діяльності, що реалізується як прояв інтелектуального капіталу, стає ефективним економічним ресурсом. Інтелектуальна власність проявляється у формі нематеріальних активів, які в інноваційній діяльності займають вагоме місце. Існують різні види нематеріальних активів, які в світовій практиці класифікують за такими категоріями:

- нематеріальні активи, пов'язані з ринком (торгові марки, фірмові найменування);
- нематеріальні активи, пов'язані з мистецтвом (авторські права на літературні, музичні твори, художні картини, фотографії та ін.);
- нематеріальні активи, пов'язані з договором (ліцензії, дозволи на будівництво, право на радіомовлення);
- нематеріальні активи, пов'язані з технічними і прикладними науками, з інноваціями (патенти, промислові знаки, ноу-хау та ін.);
- гудвіл (грошова оцінка вигід, що мають підприємства, зумовлених його авторитетом).

У процесі виробництва інноваційної продукції виникають, крім типових витрат, додаткові витрати, пов'язані з освоєнням нової продукції. Такі витрати зумовлені підготовкою і освоєнням нових видів продукції. До них відносяться:

- витрати на виготовлення дослідного зразка;
- випробування на підприємствах і у споживачів дослідного зразка нового виробу;
- освоєння нової технології виробництва продукції;
- витрати на підготовку кадрів;
- вартість отримання сертифікату, інших документів, що підтверджують якісні товарознавчі характеристики нової продукції (виробів);
- інші витрати.

По кожному виду робіт, пов'язаних з підготовкою і освоєнням нових видів продукції, облік витрат доцільно вести за установленою номенклатурою, узгодженою з кошторисом. Це забезпечить контроль за дотриманням кошторису, а також виявлення резервів економії витрат.

Для синтетичного обліку витрат можуть використовуватись такі рахунки: 15 «Капітальні інвестиції», 39 «Витрати майбутніх періодів», 23 «Виробництво», 91 «Загальновиробничі витрати», 941 «Витрати на дослідження і розробки». Вибір того чи іншого рахунку залежатиме від тривалості робіт на підготовку і освоєння виробництва інноваційної продукції та їх характеру. Так, якщо період освоєння виробництва інноваційної продукції тривалий і витрати значні, доцільно використовувати

рахунок 39 «Витрати майбутніх періодів». З моменту випуску нової продукції витрати з цього рахунку на підставі акту приймання робіт списують на дебет рахунку 23 «Виробництво» на конкретний освоєний вид продукції. У протилежному випадку такі витрати облічують на рахунках 91 «Загальновиробничі витрати», або 23 «Виробництво», залежно від можливості прямого включення витрат в собівартість інноваційної продукції.

Капітальні інвестиції, спрямовані на створення нового виду основних засобів, облічують на рахунку 15 «Капітальні інвестиції», в дебет якого списують витрати з кредиту рахунків 20, 22, 23, 66, 65, 13, 63 та ін. Введені в експлуатацію інноваційні об'єкти на основі акту оприбутковують по дебету рахунку 10 «Основні засоби» і кредиту рахунку 15 «Капітальні інвестиції». Витрати, понесені на створення інноваційних нематеріальних активів списують на дебет рахунку 15 в кореспонденції з кредитом рахунків 20, 22, 23, 66, 13, 63, 68 тощо, а введення в експлуатацію інноваційного об'єкта відображають по дебету рахунку 12 «Нематеріальні активи» і кредиту рахунку 15. Витрати, пов'язані з виготовленням освоєних нових видів продукції, сировини, матеріалів, робіт і послуг, облічують у складі поточних витрат по дебету рахунків 23, 91 в кореспонденції з кредитом відповідних рахунків (20, 22, 23, 66, 65, 13 та ін.). Витрати на дослідження і розробки інноваційного продукту відносять до операційних витрат, які списують на дебет рахунку 94 в кореспонденції з кредитом рахунків для обліку матеріалів, оплати праці та ін. (20, 22, 23, 66, 65, 13, 63, 68).

Витрати на підготовку і освоєння нової продукції дослідники поділяють на дві групи: витрати на розробку технічної і технологічної документації; витрати, пов'язані з виконанням робіт. Процес розробки нової продукції складається в свою чергу з кількох етапів, зокрема:

- проектування і конструювання нового виробу;
- розробка і складання проектно-конструкторської документації;
- виготовлення дослідного зразка;
- коректування проектно-технічної документації і передача її у виробництво для виготовлення установленної партії;
- виготовлення замовленої партії;
- серійне виробництво нової продукції.

Відповідно до вимог П(С)БО 8 витрати на розробки слід відображати на субрахунку 154 «Придбання (створення) нематеріальних активів», а оприбуткування нематеріальних активів – на рахунку 12 «Нематеріальні активи» (Д-т 12 К-т 154). Аналітичний облік витрат ведуть за кожним видом розробки в розрізі статей і елементів витрат. Витрати на дослідження і розробки, які не відповідають критеріям визнання нематеріальних активів, облічують на рахунку 941 «Витрати на дослідження і розробки». Облік витрат на виготовлення дослідного зразка, а також на виготовлення нової продукції ведуть на рахунку 23 «Виробництво».

Дехто з авторів пропонують облік витрат на підготовку і освоєння виробництва нової продукції вести на рахунку 39 «Витрати майбутніх періодів», з якого списувати ці витрати на собівартість нової продукції. Нині

практикують застосування інноваційних технологій шляхом придбання прав на об'єкти інтелектуальної за ліцензійними договорами або передачі виняткових прав на вказані об'єкти, наприклад, інформаційні системи «Конкорд TELEMATIS», «CLAAS TELEMATIS» на запровадження систем точного землеробства. Облік в цьому випадку ведуть на субрахунок 154 «Придбання (створення) нематеріальних активів», а вартість проектно-конструкторської документації облічують в складі нематеріальних активів на рахунку 12 «Нематеріальні активи». Отже, на бухгалтерських рахунках формування інформації про витрати на інноваційну діяльність відобразатиметься у такому порядку (табл. 4.5):

Таблиця 4.5

Відображення витрат на інноваційну діяльність в бухгалтерському обліку

№ п/п	Зміст операцій	Д-т	К-т
1	Списуються витрати на виготовлення обладнання власними підрозділами підприємства (експериментальні цехи, лабораторії, науково-дослідні центри та ін., що мають ознаки інноваційної продукції)	15	20, 22, 23, 661, 65, 13, 63, 68
2	Оприбутковуються об'єкти основних засобів за сумою витрат	10, 11	15
3	Списуються витрати на створення нематеріальних активів капітального характеру за рахунок власних коштів підприємства	154	20, 22, 23, 661, 65, 13, 63, 68
4	Оприбутковуються об'єкти інтелектуальної власності	12	154
5	Відображається вартість проектно-конструкторської документації на виготовлення інноваційної продукції за ліцензійним договором, відображається податковий кредит	154 641	63, 68 63, 68
6	Оприбутковується проектно-конструкторська і технологічна документація на виготовлення інноваційного продукту	12	154
7	Відображаються витрати на підготовку і освоєння інноваційної продукції в складі витрат майбутніх періодів	39	20, 22, 23, 661, 65, 13, 63, 68
8	Розподіляються і списуються витрати майбутніх періодів на собівартість виготовленої інноваційної продукції (сировини)	23	39
9	Списуються витрати на поточну операційну основну діяльність, пов'язану з виготовленням інноваційної продукції, виконанням робіт і послуг	23	20, 22, 23, 661, 65, 13, 63, 68
10	Відображується оприбуткування готової інноваційної продукції, сировини і матеріалів	20, 22, 26, 27	23
11	Списуються витрати на дослідження і розробки інноваційної продукції, яка не може бути визнана нематеріальним активом за П(С)БО 8 «Нематеріальні активи»	941	20, 22, 23, 661, 65, 13, 63, 68
12	Відносяться витрати на дослідження і розробки в кінці звітного періоду на фінансові результати	791	941

З вищенаведеного можна зробити висновок, що об'єктивне формування витрат на інноваційну діяльність залежать від багатьох факторів і умов виробництва інноваційної продукції: технологій, організації, виробництва, суб'єктів інноваційної діяльності та їх взаємозв'язків, джерел фінансування витрат, нормативно-правової бази. Дослідження проблем інноваційної діяльності висвітлили неузгодженість елементів функціонування системи інновацій як в цілому, так і всередині окремих підсистем, зокрема обліково-аналітичного забезпечення менеджменту. Не чітко розроблена, на наш погляд, методика обліку витрат на дослідження і розробки короткострокового характеру, які передбачено облічувати на рахунку 941 «Витрати на дослідження і розробки». Облік цих витрат пов'язують з П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», тоді як методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати та її розкриття у фінансовій звітності визначаються П(С)БО 16 «Витрати». У названих стандартах конкретний перелік складу витрат на дослідження й розробки відсутній.

У наукових джерелах щодо цього є окремі пояснення. У своїй монографії О.В. Кантаєва зазначає, що на субрахунок 941 слід відносити такі витрати на дослідження і розробки підприємства, які не відповідають критеріям визнання нематеріальних активів або у разі підготовки виробництва інноваційної продукції закороткий термін такі витрати слід відображати як витрати поточного періоду [104]. Із зазначеного невідомо, який термін слід вважати коротким, тобто яке числове значення цього терміну. Враховуючи наявність інших не чітко сформованих положень з відображення в обліку витрат на дослідження і розробки є можливість маніпуляції інформацією, що знижує її якість. Вирішення цього питання потребує додаткових досліджень.

Основною інформаційною базою для управління інноваційною діяльністю, на наше переконання, повинен слугувати управлінський облік, який є інтегрованою системою інформації, що включає оперативно-технічний облік, планування, аналіз, контроль.

Особливе місце в організації управлінського обліку займає внутрішньогосподарська звітність, яка складається для задоволення інформаційних потреб на всіх рівнях управління інноваційними процесами. Форми управлінської звітності визначаються підприємством самостійно. Управлінська звітність повинна відображати технологічний, технічний, фінансовий стан підприємства в розрізі окремих видів і напрямів інноваційної діяльності.

Для цього використовують різноманітні форми звітності як затверджених типових форм про наявність і рух матеріальних ресурсів, випуск інноваційної продукції та суму витрат на її виробництво, обсяги реалізації та фінансові результати, так і розроблених на самому підприємстві з врахуванням специфіки інновацій та потреб в інформаційному забезпеченні менеджменту.

Важливою складовою управлінського обліку є складання кошторису витрат на виконання робіт і послуг, пов'язаних з інноваційною діяльністю.

Кошторис витрат розробляють на основі спеціальних розрахунків про витрати: сировини, матеріалів, електроенергії, на оплату праці, на послуги допоміжного виробництва, на використання спеціального технологічного обладнання, на загальновиробничі потреби тощо.

При визначенні номенклатури статей та елементів витрат для побудови системи аналітичного обліку враховують склад витрат за кошторисом з метою наступного аналізу, контролю дотримання кошторису.

Особливу складність викликають визначення нормативів витрат, оскільки їх потрібно розраховувати самостійно на специфічні операції. Тому доводиться проводити експериментальні вимірювання, що потребує додаткових витрат.

Юридичні особи всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання подають місцевому органу державної статистики такі форми: 5-нт (оновлення) «Звіт про оновлення продукції машинобудування» (річна); 6-нт (ліцензії) «Звіт про продаж ліцензій на об'єкти інтелектуальної власності» (річна) ; 4-нт «Звіт про надходження та використання об'єктів промислової власності» (річна); 2/5-нт (термінова) «Звіт про виконання державного контракту з питань науки та технологій» (квартальна); 1-інновація «Обстеження технологічних інновацій промислового підприємства» (річна), 1-інновація «Реєстр «Інноваційна діяльність» (річна)», 1-буд (інновація) «Звіт про інноваційну діяльність у будівництві» (річна); 1-програми «Виконання програм з пріоритетного розвитку наукової та інноваційної діяльності» (квартальна); 2-пром (інновація) «Звіт про інноваційну активність підприємств» (квартальна, термінова); 7-нт «Звіт про передачу права власності на надання дозволу на використання об'єктів інтелектуальної власності станом на 01.01.20__ р.»

У цих звітах наводиться інформація про витрати на технологічні інновації, джерела їх фінансування, обсяг реалізованої продукції, результати інноваційної діяльності та ін. Проте складання цих форм за даними бухгалтерського обліку є проблематичним. Крім того, для оперативного управління потрібна інформація за менші часові періоди. Все це спонукає до систематизованого формування бази даних з різноманітних питань інноваційних процесів.

Але сьогодні в обліку інформація про витрати, доходи, продукцію та фінансові результати від інноваційної діяльності не відображається в систематизованому вигляді. Структура і зміст аналітичного обліку не розроблені, тобто не визначені об'єкти досліджень і розробок, не виділені окремі аналітичні рахунки для обліку витрат, доходів від інноваційної діяльності, джерел її фінансування. Відсутня окрема внутрішня звітність, яка б надавала в систематизованому вигляді інформацію для управління інноваціями. Все це не дозволяє аналізувати інноваційні процеси, визначати їх пріоритетні напрями та розробляти ефективні заходи з розвитку інноваційної діяльності.

Оцінку рівня інноваційного розвитку економік країн світу, починаючи з 2004 р. здійснює Світовий банк за розробленою ним же методикою. Е 2009

р. оцінка здійснювалася за 109 показниками 144 країн світу. Методика дозволяє кількісно оцінити як фактично досягнутий рівень інноваційного розвитку економіки, так і його динаміку. Результати оцінки являють собою рейтингову таблицю, в якій країни упорядковані за спаданням значення ЕІ – фактично досягнутого рівня акумульованого значення [155].

З огляду на це активізувались дослідження з питань розвитку інноваційних процесів в аграрному секторі вітчизняної економіки, що знайшло відображення в наукових роботах таких економістів-аграрників як В. Амросов, О. Дацій, М. Зубець, М. Кропивко, М. Музика, П. Саблук, В. Ситник, В. Терещенко, О. Шубравська. Проте дослідження з обліково-аналітичного забезпечення інновацій обмежені. Вони, на наш погляд, повинні базуватись на засадах інноваційної політики, закладеної в чинному законодавстві, на структурних елементах технології та організації інновацій та практичному вітчизняному і зарубіжному досвіді.

Вважаємо за потрібне розробити спеціальне положення бухгалтерського обліку (П(С)БО), в якому були б сформовані загальні принципи методики обліку інновацій, рекомендації щодо їх застосування в галузі сільського господарства. Це сприятиме прискоренню впровадження агроінновацій.

Конкуренцію на ринку інвестиційних капіталів можна подолати, насамперед, сприятливою інвестиційною і митною політикою, стабільним і заохочувальним податковим законодавством. На жаль, ці чинники в Україні поки що відсутні. Постійно змінюється податкове і митне законодавство. А це не сприяє припливу іноземних інвестицій.

Посилаючись на Закон України «Про інвестиційну діяльність» [188] основними об'єктами інноваційної діяльності є інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру, якість виробництва і соціальної сфери; сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

При виборі джерел фінансування питання вирішується із врахуванням факторів вартості залученого капіталу, ефективності його віддачі, співвідношення власного і позикового капіталу. Облік названих джерел ведеться на багатьох рахунках: 13, 40, 44, 48, 50, 60 та ін. Це створює незручності у використанні такої розрізної інформації. Тому пропонуємо відомість для обліку інноваційної діяльності за нижченаведеною формою (табл. 4.6). Відомість побудована з врахуванням класифікації джерел інвестиційних ресурсів за О.І. Волковим [38, с. 268].

Таблиця 4.6

Відомість джерел фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності, грн.

Назва джерел	За місяць		Наростаючим підсумком з початку року	
	сума	%	сума	%
<i>Власні, всього</i>				
в т.ч. за рахунок:				
прибутку				
амортизації				
коштів від продажу акцій				
мобілізації внутрішніх активів				
страхових полісів				
пайових та ін. внесків членів колективів				
<i>Залучені, всього</i>				
в т.ч.:				
кошти вітчизняних інвесторів				
кошти іноземних інвесторів				
кредити				
фінансовий лізинг				
облігаційні позики				
<i>Безоплатне фінансування, всього, в т.ч. кошти:</i>				
державного бюджету				
місцевого бюджету				
позабюджетні				
централізованих об'єднань підприємств				
<i>Разом</i>				

Така відомість, на нашу думку, надасть необхідну інформацію для аналізу та управління цією діяльністю. У складі відповідних синтетичних рахунків вважаємо доцільним відкривати аналітичні рахунки для обліку витрат, виходу продукції, доходів та результатів діяльності за новими технологіями.

В обліку капітальні вкладення і поточні витрати обліковуються на рахунках 15 «Капітальні інвестиції», 23 «Виробництво», 941 «Витрати на дослідження і розробки». До цих рахунків потрібно, на наш погляд, відкривати окремі аналітичні рахунки для обліку інноваційних витрат, на основі яких пропонуємо складати відомість за видами інноваційних витрат (табл. 4.7). Це дозволить систематизувати розрізнену інформацію про інноваційні процеси і ефективніше використовувати ці дані для цілей управління.

Таблиця 4.7

Відомість обсягу інноваційних витрат

Об'єкти витрат	За місяць		Наростаючим підсумком з початку року	
	грн.	відсотків до загального обсягу	грн.	відсотків до загального обсягу
<i>Всього, тис. грн.</i>				
в т.ч. за напрямками: дослідження і розробки				
придбання нових технологій				
придбання машин, обладнання, установок, ін. основних засобів та капітальні витрати, пов'язані з впровадженням інновацій				
витрати на виробництво за новими технологіями продукції рослинництва продукції тваринництва				
маркетинг, реклами				
інші				

Облік доходів від реалізації продукції ведуть на рахунках 701, 702, 703 без виділення їх обліку від інноваційної діяльності. З метою співставлення витрат і доходів буде логічно ввести окремий субрахунок 706 «Доходи від реалізації інноваційної продукції». Аналітичний облік на цьому субрахунку пропонуємо вести за видами реалізованих інноваційних продуктів. Виходячи з аналізу чинного законодавства, літературних джерел, стандартів на органічно чисту продукцію рослинництва, можна виокремити такі складові інформаційного забезпечення органічного землеробства в системі управлінського обліку:

- облік земельних угідь, на яких вирощуються культури органічної продукції (номера полів, назва продукції, посівні площі);
- наявність карт, полів, нанесення на карті відміток щодо потенційних джерел забруднення (промислові об'єкти, радіаційно-небезпечні об'єкти, поля з культурами, які містять генетично модифіковані організми та ін.);
- облік валового збору сертифікованої органічної продукції;
- документальне засвідчення дотримання вимог щодо розмежування зон між органічними і звичайними полями (ширина межі 6-12 метрів; наявність межі з дерев, кущів; попередньо проведений обкіс тощо);
- облік заходів по підтриманню родючості ґрунту та протиерозійних заходів (внесення органічних добрив, вирощування сидератів, мульчування та ін.);
- наявність плану сівозмін;
- облік, контроль наявності і використання органічного насіння та посадкового матеріалу;
- облік заходів по боротьбі зі шкідниками, хворобами та бур'янами, які допускаються правилами органічного землеробства (застосування

сівозмін; здійснення агротехнічних заходів та механічної боротьби з бур'янами; використання органічних пестицидів, що включені до переліку органічних стандартів);

- наявність складів для зберігання зібраного врожаю органічних культур та його складський облік;
- облік заходів з попередження зараження шкідниками в приміщеннях (складах) органічної продукції з дотриманням правил її зберігання;
- облік реалізації органічної продукції;
- облік та визначення фінансових результатів виробництва органічної продукції.

Основною формою документального підтвердження проведених заходів і виконання робіт по вирощуванню та зберіганню органічно чистої продукції рослинництва, на нашу думку, повинні бути акти. Зразок одного із рекомендованих актів наведено нижче.

_____ (назва підприємства, установи)

ЗАТВЕРДЖУЮ

_____ (ПІБ керівника, уповноваженої особи, підпис)

«__» _____ р.

АКТ № __ від «__» _____ р.

на проведення заходів по підтриманню родючості ґрунтів та протиерозійних заходів на полі № __ по вирощуванню органічної продукції

_____ (назва)

Зміст заходів	Підтверджуючі первинні документи	№, дата	Од. виміру	Обсяг	Сума, грн.
1. Внесення органічних добрив	Облікові листи				
	Дорожні листи				
	Акт на внесення органічних добрив				
	...				
2. Мульчування	Облікові листи				
	Дорожні листи				
	...				
3. Вирощування сидератів	Облікові листи				
	Дорожні листи				
	Акти випрат насіння та посадкового матеріалу				
і т.д.					

Комісія:

_____ (посада)

_____ (підпис)

_____ (ПІБ)

_____ (посада)

_____ (підпис)

_____ (ПІБ)

_____ (посада)

_____ (підпис)

_____ (ПІБ)

У нарядах, облікових листах на виконання робіт, дорожніх листах, накладних, щоденниках, реєстрах на оприбуткування продукції органічного землеробства потрібно обов'язково зазначити логотип органічно чистої продукції, на яку є сертифікат.

У реєстрах аналітичного обліку витрат і виходу продукції необхідно передбачати окремі аналітичні рахунки на кожну культуру органічної продукції, а в номенклатурі статей витрат – виділяти специфічні, наприклад, оплата сертифікату на органічну продукцію. Крім того, доцільно групувати витрати в розрізі видів заходів, які забезпечують виробництво органічно чистої продукції (заходи по підтриманню родючості ґрунту; заходи по боротьбі зі шкідниками, хворобами і бур'янами тощо). Така детальна інформація дозволить проводити моніторинг за дотриманням правил виробництва органічної продукції та здійснювати аналіз.

Особливе значення, на нашу думку, потрібно надавати узагальненню інформації про органічне землеробство у звітності з метою її використання для розрахунку ефективності органічного землеробства, аналізу виконання запланованих заходів на вирощування органічної продукції, контролю дотримання правил і вимог нормативно-законодавчих актів.

4.4. Облік землі в умовах трансформації земельних відносин

Протягом усієї історії земля відігравала центральну роль у житті людства. Початок обробки землі давньою людиною зумовив осілий спосіб життя, що, у свою чергу, викликало розвиток будівництва, виробництва знарядь праці, одягу. Виникла потреба у розробці відповідних норм співіснування, розвитку комунікацій. Тобто перехід давньої людини від збиральництва до землеробства став спусковим механізмом для розвитку сучасної цивілізації. Використання земельних ресурсів сьогодні формує продовольчу, виробничу, технічну, природну базу соціально-економічного розвитку суспільства. У всіх сучасних галузях земля має важливе значення. В одних вона відіграє роль просторового базису, в інших – безпосередньо впливає на процес виробництва. Однак, беззаперечно, найактивніше вона використовується в галузях аграрного виробництва, де одночасно виступає і предметом, і засобом праці.

Земельно-ресурсний потенціал України – один за найпотужніших у Європі. Земельний фонд нашої держави становить 5,7% території усієї Європи та складає 60,3 млн. га. У загальній структурі земельних ресурсів землі сільськогосподарського призначення займають 70,9% (42,8 млн. га.). Маючи у своєму володінні такий масштабний і цінний за своїми якісними характеристиками земельний фонд, Україна, за різними оцінками науковців, при умові дотримання оптимальної структури землекористування та відповідного рівня землеробства, потенційно здатна забезпечити продовольством 250 – 320 млн. осіб. [162]. Недарма спеціалісти ФАО

розглядають нашу країну, як одну з тих, що забезпечуватиме продовольством населення світу в майбутньому [94]. Розкриття такого потенціалу сільськогосподарських земель дозволить Україні зайняти вагоме місце у міжнародному поділі праці та міжнародних відносинах. У такому світлі інноваційний процес у землеробстві стає першочерговим завданням розвитку сільського господарства. Важливим та необхідним стає його інформаційне забезпечення. Нині можна відмітити гостру потребу в інформації про стан та використання земельних ділянок в Україні, необхідну як для стратегічного і оперативного управління, так і для контролю.

Інформаційна система бухгалтерського обліку має можливість підвищити ефективність використання земельних ресурсів на макро- і на макрорівні. Однак це стає можливим лише за умови розробки і впровадження обліково-інформаційного забезпечення земельних відносин. Значна увага вчених-економістів та бухгалтерів свідчить про його важливість для науки та практики обліку. Дослідженням щодо розвитку бухгалтерського обліку земельних ресурсів та економічних відносин, пов'язаних з ними відводиться вагоме місце у працях Жука В.М., який запропонував Концепцію розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки, базуючись на постулатах Концепції сталого розвитку та теорії фізичної економії, яка, на думку вченого, в нинішніх умовах набуває актуальності та нового звучання. Головним напрямом своєї концепції він вважає формування методології обліку сільськогосподарських земель. Науковець пропонує триєдине тлумачення земельного капіталу в бухгалтерському обліку – як господарського активу, національного багатства та планетарного природного ресурсу [76]. Різні аспекти обліку сільськогосподарських земель розглядаються у працях Г.Г. Кірейцева, Т.Є. Кучеренко, Н.І. Загребельної. Вчені вважають, що бухгалтерський облік є невід'ємною складовою розвитку ефективного використання земельних угідь. Зокрема, Кучеренко Т. звертає увагу, що вирішення проблем ефективного використання земельних і водних ресурсів та відновлення їх природного стану можливе на основі відповідного бухгалтерського обліку й відображення показників у фінансовій звітності [127, с. 47].

Бухгалтерський облік земельних ділянок регламентується Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» [184] та П(С)БО 7 «Основні засоби» [179]. Ряд вчених висувують пропозиції про введення в дію окремого стандарту, який би враховував специфічні особливості землі, в тому числі сільськогосподарського призначення, як об'єкта обліку [73]. В їх працях наголошується на визнанні земельних ділянок як об'єкта бухгалтерського обліку. Згідно П(С)БО 7 «Основні засоби» [179] земельні ділянки, що знаходяться у власності підприємств, визнаються активом і, таким чином, стають об'єктами бухгалтерського обліку, зараховуючись до складу основних засобів на підставі Державного акта на право приватної власності на землю. Тобто активом і об'єктом бухгалтерського обліку сьогодні визнаються тільки земельні ділянки, які належать підприємствам. Проте сьогодні в сільському господарстві склалась така ситуація, що

земельні ділянки знаходяться у власності фізичних осіб у формі паїв, а використовують землю на правах оренди сільськогосподарські підприємства. Фізичні особи не ведуть бухгалтерський облік, а підприємства не мають підстав для включення цих ділянок до складу активів. На практиці облік орендованих земельних ділянок або взагалі не ведеться або ведеться у дуже спрощеному вигляді, не розкриваючи всієї інформації про земельні ділянки та землекористування. Таким чином, велика частина земель сільськогосподарського призначення залишається поза увагою бухгалтерського обліку. А нами д;т зазначалося, що бухгалтерський облік є невід'ємною складовою розвитку інноваційного землеробства. Тобто такий стан речей гальмує розвиток інновацій у землеробстві, у зв'язку з відсутністю його достатнього обліково-аналітичного забезпечення.

На нашу думку, відображення земельних ділянок у складі активів підприємства зумовлено такими інформаційними потребами:

- повною мірою відобразити земельний потенціал підприємства, що важливо для його діяльності в отриманні інвестицій, кредитів тощо;
- розраховувати норму прибутку на вкладений капітал, що важливо для аналізу діяльності підприємства та державного регулювання міжгалузевого розподілу прибутку;
- вести на підприємстві системний облік земельних ділянок, що дає можливість орієнтуватися в оцінці наявного земельного потенціалу, шукати шляхи більш ефективного його використання.

Також слід відмітити, що договори оренди сільськогосподарських угідь укладаються на тривалий термін, після завершення якого орендар має переважне право на продовження оренди. Це надає підприємству можливості контролю над залученим активом та його використання для отримання економічних вигід. Тобто земельні ділянки відповідають визначенню активу. П.І. Гайдуцький та П.Т. Саблук стверджують: «Земля відповідає всім умовам визнання активу і може бути відображена у складі або необоротних активів підприємства...або на позабалансовому рахунку 01 «Орендовані необоротні активи»...» [27, с. 370]

І.В. Замула визначає такі особливості земельних угідь як об'єкта обліку:

1. Не встановлюється строк корисного використання, оскільки для сільськогосподарських угідь він необмежений.
2. Не визначається ліквідаційна вартість, у зв'язку з тим, що земельні ділянки не підлягають ліквідації.
3. Не визначається вартість, яка амортизується, що пов'язано з природною властивістю ґрунту, який у процесі агрономічно-обґрунтованої експлуатації не тільки не зношується, а, навпаки, покращує свої властивості [80, с. 236-237].

Ще однією серйозною проблемою включення земельних відносин у систему бухгалтерського обліку є відсутність дієвого механізму їх функціонування та регулювання. Українське земельне законодавство важко назвати цілісним та послідовним, зважаючи на велику кількість протиріч між

окремими законодавчими та нормативними актами. Можливість неоднозначного трактування тих чи інших норм законодавства, ускладненість різноманітних процедур, значна тривалість процесу оформлення права на землю призводять до того, що інтереси інвесторів, місцевих громад і окремих громадян не забезпечуються повною мірою. Відсутність економічного інтересу у сільськогосподарських товаровиробників та належного господарського механізму використання земель призвели до відчуження селян від землі.

Важливим показником для обліку сільськогосподарських угідь звичайно є їхня вартість. Відсутність нових показників нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення призводить до застосування при економічному регулюванні земельних відносин в Україні застарілих показників грошової оцінки (іноді навіть 1995-го року), знижує ефективність управління земельними відносинами, погіршує умови соціального захисту селян – власників земельних ділянок та земельних часток (паїв) [249, с. 369].

Таким чином, досить важливим завданням землевпорядної, економічної та правової науки стає невідкладне розроблення підходів до проведення в Україні нової нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

В умовах завершення трансформації земельних відносин на ринкових засадах, варто сконцентруватись на розробці методичних підходів щодо проведення масової оцінки земель сільськогосподарського призначення із урахуванням міжнародних стандартів оцінки майна для цілей оподаткування, а також правил оцінки сільськогосподарської нерухомості, щоб визначити для сільськогосподарських земель дійсно об'єктивну вартість. Нині в сільськогосподарських підприємствах спостерігається дуже низький рівень бухгалтерського обліку операцій із земельними ресурсами, а в деяких господарствах і відсутність такого обліку взагалі. Причина – відсутність доступної методики бухгалтерського обліку земель, немає рекомендацій із питань відображення земельних ресурсів у звітності, розроблених первинних документів для всіх видів господарських операцій із земельними ділянками на агропідприємствах.

Сьогодні ринок земель сільськогосподарського використання знаходиться на стадії обговорення, тому використання ринкового підходу в оцінці земель для цілей бухгалтерського обліку не прийнятний. Оскільки землі потребують оцінки для відображення в системі бухгалтерського обліку, вважається за доцільне тимчасово використати нормативну ціну землі, яка встановлена у відповідних регіонах з урахуванням вартості ділянки певної якості та місцезнаходження, виходячи з потенційного доходу за розрахунковий термін окупності і дозволити підприємствам розраховувати первісну оцінку земель із застосування розроблених методик економічної оцінки землі [56].

Заслуговує уваги думка Замули І.В., яка у своїй монографії для відображення сільськогосподарських угідь у бухгалтерському обліку в

основу оцінки земельних ресурсів пропонує покласти рентний дохід, визначений залежно від якості, місця розташування, екологічної та економічної оцінки земель [80].

Відображення земель сільськогосподарського призначення у балансі підприємств автоматично означає наявність системи чіткого та достовірного інформаційно-облікового забезпечення. Інформаційна база, що існує сьогодні, формується переважно системою бухгалтерського обліку, яка, в свою чергу, не містить спеціальних даних, потрібних для проведення оцінки земельних ділянок та подальшого відображення їх на рахунках бухгалтерського обліку. Тож сьогодні для України важливого значення набуває необхідність створення такої моделі організації обліку земель, яка б відповідала сучасному стану розвитку земельних відносин та задовольняла б потребу у формуванні необхідної кількості та якості інформації.

Разом із тим, модель організації обліку земельних ділянок повинна містити можливості інтегруватися у зміни, що відбуваються у зв'язку із завершенням реформування аграрного сектору економіки. Зняття мораторію на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення зумовить появу нових господарських операцій. Зазнають зміни процеси відображення цих операцій на рахунках бухгалтерського обліку, у первинній та аналітичній документації. Тобто, у перспективі змінюватимуться вимоги до складу показників у примітках бухгалтерської звітності щодо відображення земель сільськогосподарського призначення, з'являться нові вимоги до бухгалтерії землевласника. Тож доцільним є створення єдиної методологічної бази щодо обліку земель, затвердженої на законодавчому рівні. Зокрема, варто передбачити визначення та відображення в обліку ефективності використання земельних ресурсів, що сприятиме запровадженню інноваційних форм їх використання.

Кінець минулого століття характеризувався широкою індустріалізацією сільського господарства. Індустріальні методи дозволили значно підвищити обсяги виробленої сільськогосподарської продукції і поліпшити продовольчу ситуацію в ряді країн світу. Однак недоліком таких методів було посилення антропогенного тиску на природне середовище і відчутне зниження якості та безпеки продуктів харчування. Це привело до пошуку різноманітних альтернативних – інноваційних – методів землеробства, найбільший інтерес з помір'я яких у нашій державі виникає до органічного землеробства.

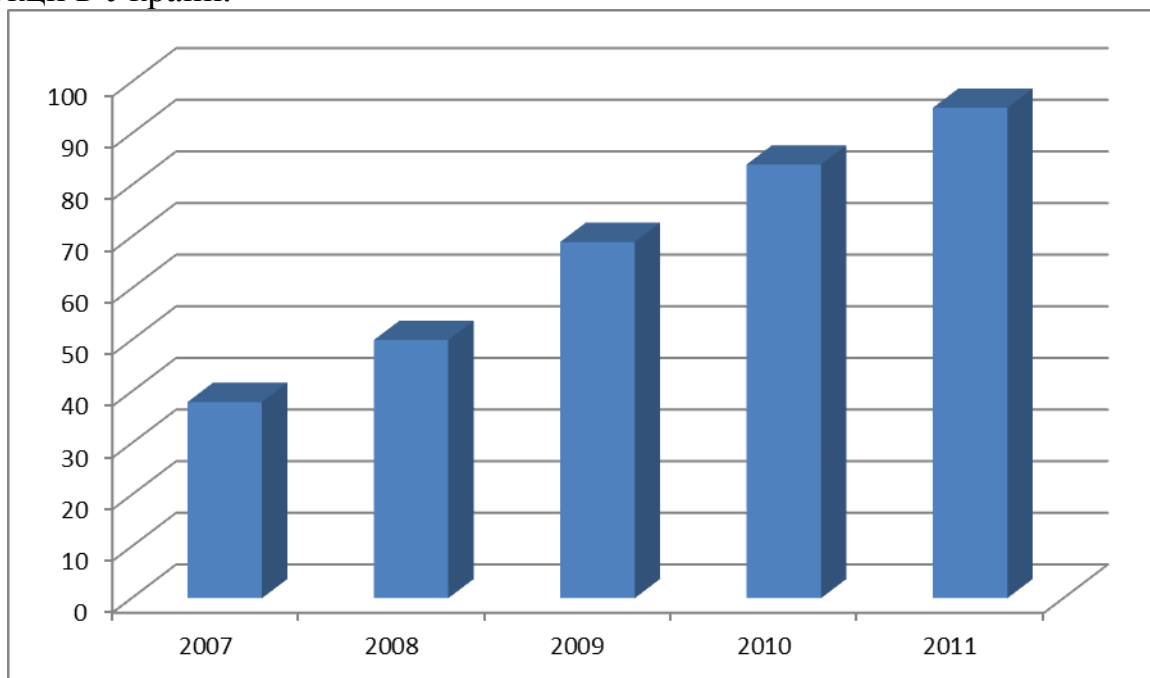
Колегія з національних стандартів органічної продукції USDA наводить визначення органічного землеробства як системи екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, яка підтримує та покращує біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунтів. Вона базується на мінімальній використанні неприродної (штучної) сировини й матеріалів та агротехнічних прийомів, які відроджують, підтримують та покращують екологічну гармонію [231].

Федерація органічного руху України називає такі причини розвитку органічного землеробства:

- Необхідність відтворення родючості ґрунтів та збереження навколишнього середовища;
- Необхідність розвитку сільських територій та підйому рівня життя сільського населення;
- Необхідність підвищення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва;
- Необхідність забезпечення споживчого ринку здоровою якісною продукцією;
- Необхідність зміцнення експортного потенціалу держави;
- Необхідність поліпшення іміджу України як виробника та експортера високоякісної здорової органічної продукції;
- Забезпечення продовольчої безпеки в Україні;
- Поліпшення загального добробуту громадян держави [164].

Для розвитку цього руху в січні 2007 року провідними українськими організаціями, що представляють органічний сектор України, у рамках українсько-швейцарського проекту зі співробітництва та міжнародної технічної підтримки відповідно до договору між урядами України та Швейцарії щодо технічної та фінансової співпраці було засноване товариство «Органік Стандарт». Підприємство здійснює інспекцію та сертифікацію органічного виробництва в Україні.

На рис. 4.1 наведено динаміку кількості виробників органічної продукції в Україні.

Рис. 4.1. Динаміка кількості виробників органічної продукції в Україні

Джерело: [165]

Як свідчать дані рис. 4.1, кількість виробників органічної продукції зростає, однак їх кількість залишається низькою. Це пов'язано з низькою поінформованістю населення, відсутністю відповідної нормативно-правової бази, яка б чітко окреслила державну політику у сфері органічного виробництва, привела до визнання та захисту інтересів виробників органічної

продукції. Проблемним питанням також виступає обліково-інформаційне забезпечення такої діяльності.

Для організації ефективної системи обліку органічного землеробства і забезпечення прийняття управлінських рішень необхідно вирішити такі завдання:

1. Організувати обліково-аналітичне забезпечення формування інформації про використання земельних ділянок у процесі органічного землеробства;

2. У рамках робочого плану рахунків передбачити окремі субрахунки та аналітичні рахунки до рахунків запасів, виробництва та готової продукції, доходів, витрат та фінансових результатів, на яких відображатимуться операції з виробництва і реалізації органічної продукції;

3. В управлінському обліку здійснити класифікацію витрат, яка б найповніше б відображала розподіл витрат та забезпечувала б прийняття адекватних управлінських рішень. Найдоцільнішим, на наш погляд, є поділ витрат за статтям та напрямками виробництва – органічним та звичайним.

4. Для ефективного здійснення контролю за органічним землекористуванням визначити окремі центри відповідальності та розподілити обов'язки між керівниками відповідних підрозділів підприємства.

5. Розробити систему документообороту та внутрішньої звітності для оперативного реагування і контролю органічного виробництва.

При визначенні земельних ділянок як об'єкта обліку в інноваційному землеробстві необхідно розрізнити власне земельні ділянки, капітальні витрати на поліпшення земель та права на користування земельними ділянками (рис. 4.2).

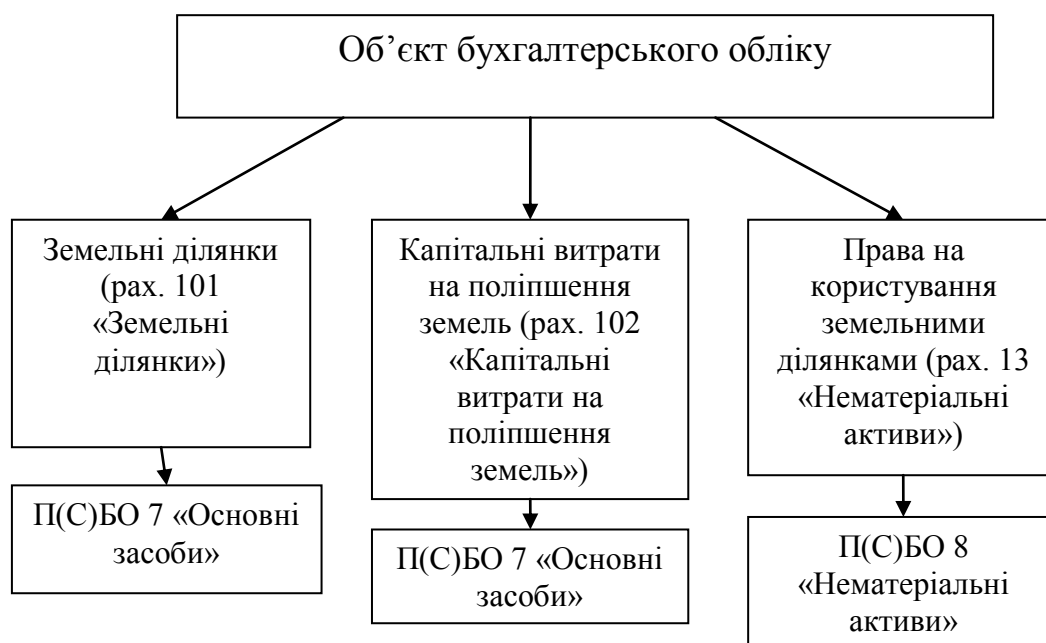

Рис. 4.2. Групи об'єктів обліку земельних ділянок

Тут варто зазначити, що Податковий кодекс України передбачає необхідність нарахування амортизації на витрати на капітальні поліпшення землі, не пов'язані з будівництвом, а саме: на осушення, збагачення та інші подібні капітальні поліпшення землі. Облік балансової вартості капітального поліпшення землі як окремого об'єкта основних засобів ведеться у складі основних засобів групи 2 з максимально допустимим строком корисного використання – 15 років [178].

Норми Податкового кодексу установлюють для капітального поліпшення землі особливі правила, згідно з якими у разі вибуття землі як окремого об'єкта власності (у результаті продажу чи іншого відчуження) балансова вартість капітального поліпшення землі як окремого об'єкта основних засобів відноситься до складу витрат за результатами податкового періоду, на який припав такий продаж. Отже, вибуття вартості капітального поліпшення землі з податкових розрахунків прив'язане до вибуття від платника податків землі як окремого об'єкта власності.

Планом рахунків передбачено рахунок 102 «Капітальні витрати на поліпшення земель», де відображається такий об'єкт основних засобів і нічого не сказано про порядок накопичення таких витрат протягом їх здійснення.

Пропонуємо накопичення капітальні витрати на поліпшення враховувати на окремому субрахунку 157 «Витрати на капітальне поліпшення земель» до моменту їх завершення. Після закінчення таких робіт (осушення, зрошування і ін.) їх вартість повинна списуватися з кредиту субрахунку 157 у дебет субрахунку 102 «Капітальні витрати на поліпшення земель». З наступного місяця після завершення таких робіт їх вартість повинна амортизуватися в основному з використанням прямолінійного методу.

Облік земельних ділянок, задіяних у органічному виробництві, варто вести окремо від тих, які обробляються звичайним способом, що дозволить контролювати їх оборот у сівозміні, найменування і обсяги внесених добрив, висіву насіння, використання засобів захисту рослин, тобто забезпечить інформацією, необхідною для підтвердження відповідності органічної продукції. Також це дозволить контролювати зміни родючості та інших якісних характеристик ґрунтів, порівняно зі звичайними ділянками, що дасть підстави для їх вартісної переоцінки в обліку.

Зважаючи на високу питому вагу орендованих земель у землекористуванні сільськогосподарських підприємств, особливу увагу слід приділяти організації обліку використання орендованих земельних ділянок в органічному виробництві. У договорах оренди обов'язково має бути вказано, які земельні ділянки використовуватимуться в органічному землеробстві. На підставі таких договорів та актів приймання-передачі орендованих земельних ділянок у користування ці ділянки слід відображати на позабалансовому рахунку 01 «Орендовані необоротні активи», аналітичному рахунку «Орендовані земельні ділянки с.-г. призначення для органічного виробництва».

Для належної організації обліку і контролю орендованих земель для органічного виробництва доцільно розробити реєстр обліку орендованих земельних ділянок в розрізі їх орендодавців з відміткою відповідних договорів на право оренди, за термінами їх дії з зазначенням кадастрової оцінки кожної земельної ділянки та розміру орендної плати.

Для забезпечення ефективності землекористування в інноваційному процесі необхідно налагодити систему контролю за землекористуванням. Оскільки землі є об'єктом бухгалтерського обліку і входять до складу основних засобів, то доцільним буде проведення інвентаризації, адже саме інвентаризація дозволяє виявити фактичну наявність активу та його якісні характеристики. Відсутність необхідних теоретичних напрацювань зумовлює труднощі при проведенні інвентаризації на практиці. Це відбувається внаслідок впливу кількох причин, зокрема: недостатнього нормативного регламентування порядку здійснення інвентаризації земельних ділянок, не кажучи вже про ділянки, задіяні в органічному виробництві, відсутності розробленої методики та неналежного документального забезпечення інвентаризації землі. Варто відзначити, що в основному нормативному акті, який регулює порядок здійснення інвентаризації не згадується про інвентаризацію земельних ділянок, але в пункті 3 цього документу вказується на необхідність проведення інвентаризації нерухомих об'єктів основних засобів (до їх складу відносяться і земельні ділянки) не менше одного разу на три роки.

Методичними рекомендаціями з інвентаризації передбачається необхідність перевірки при інвентаризації земельних угідь наявності установчих документів, договорів оренди, на право власності або сертифікатів та інших документів, що засвідчують право власності чи користування земельними ділянками. Тут же обумовлюється проведення інвентаризації земельних ділянок в розрізі видів сільськогосподарських угідь: рілля, пасовища, сіножаті, ліси, водойми, землі запасу тощо. Але таке нормативне регулювання інвентаризації землі не в достатній мірі розкриває порядок її здійснення. При цьому залишається поза увагою необхідність перевірки при інвентаризації кількісних і вартісних показників земельних ділянок як об'єкту обліку, а також додержання правил виробництва органічної продукції.

Найважливішим і найбільш складним моментом, який є визначальним при розробці порядку проведення інвентаризації землі, виступає визначення переліку показників, які необхідно, а головне можливо, перевірити під час інвентаризації. Земля виступає особливим об'єктом обліку з певними властивими тільки їй характеристиками, що вимірюються у кількісних і якісних показниках, а також має вартісну оцінку. І якщо цілком зрозумілою при проведенні інвентаризації є перевірка фактичної наявності земельних ділянок шляхом обміру їх площі та виявлення і дослідження документів, що підтверджують законність права власності чи права користування ними, то значно складнішою і не такою однозначною виглядає процедура перевірки грошової оцінки землі. Це, насамперед, пояснюється тим, що на вартість

земельної ділянки впливає багато факторів, до яких відносяться: просторові, ринкові, правові, кількісні, якісні та економіко-технологічні. При цьому вивчення і встановлення інвентаризаційною комісією ступеня впливу більшості із зазначених факторів на вартість земельної ділянки з метою перевірки правильності її визначення бачиться неможливим і тим більше нераціональним.

При проведенні інвентаризації земельних ділянок в сільськогосподарських підприємствах необхідно:

- перевірити наявність і правильність оформлення документів, які підтверджують: право власності на земельні ділянки (державні акти на право власності на землю); право користування земельною ділянкою (державні акти на право постійного користування землею); законність оренди землі (договори оренди землі, земельного паю, виписки із земельно-кадастрової книги місцевих Рад народних депутатів);

- перевірити правильність облікових даних щодо площі, розташування та стану земельних ділянок;

- перевірити дотримання цільового призначення земельних ділянок;

- по можливості виявити зміни якісних характеристик земель.

Багато в чому проведення інвентаризації землі ускладнюється також відсутністю затверджених у встановленому порядку відповідних інвентаризаційних документів. Тож обов'язковою є розробка таких типових форм, які б у повній мірі відображали результати інвентаризації саме земельних ділянок, враховуючи особливості та властивості, які притаманні лише землі. Застосування такого документу дозволить вирішувати завдання внутрішньогосподарського контролю: визначити відповідність чи розходження даних бухгалтерського обліку з фактичною наявністю земельних ділянок, що використовується в сільськогосподарському виробництві, прав власності на них та цільове використання.

Таким чином, існуюча система обліку земельних ділянок не відповідає вимогам сучасності. Розвиток інноваційного процесу в землеробстві ставить перед бухгалтерським обліком нові завдання, в той же час залишаються невирішеними проблеми завершення земельної реформи і переведення земельних відносин в сільському господарстві на ринкову основу, що утруднює ідентифікацію земель сільськогосподарського призначення як об'єкта бухгалтерського обліку. Звертає на себе увагу і недостатність теоретичних напрацювань та досліджень в цьому напрямі. Тому нині сформувалася гостра потреба в розробці методичних і практичних рекомендацій щодо обліку земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які б враховували інноваційний процес в землекористуванні та ступінь становлення ринкових відносин.

РОЗДІЛ 5

ОБЛІК І КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

5.1. Економічна суть і класифікація фінансових ризиків підприємства

Ризик розглядають як подію, яка може відбутись або не відбутись, внаслідок чого можливий негативний, нульовий або позитивний результат. Ризик є наслідком невизначеності господарської ситуації, яка виникає під впливом багатьох факторів і випадковостей, неповноти інформації, а також людського фактору, тобто ризик має об'єктивне і суб'єктивне походження. Ризик також характеризують як втрати, понесені в результаті прийняття хибних управлінських рішень або настання неочікуваних природно-технічних надзвичайних подій (стихійне лихо, техногенні аварії).

Разом з тим прийняття ризикових рішень може привести і до позитивних наслідків. Отже, важливо притримуватись вибору обережної політики стосовно прийняття управлінських рішень, професійного використання шансу, можливостей здійснення успішних операцій. Слід відзначити, що ризик притаманний як діяльності, так і бездіяльності. Відмова від ризикових операцій породжує ризик втрачених можливостей отримання додаткових доходів. Найбільший прибуток, як правило, приносять операції з високим ризиком. Зрозуміло, що ризикувати з такою метою доцільно лише за умови ґрунтовного вивчення ситуації, аналізу і розрахунків можливих наслідків за багатоваріантним підходом. Ризики притаманні всім сферам суспільної діяльності, в т. ч. сфері обліку і контролю.

У зв'язку з цим види ризиків мають різноманітні види. В економічному енциклопедичному словнику [153] економічні ризики полягають на макроекономічні і мікроекономічні. У межах макроекономічних розрізняють фінансові, інфляційні, появи економічної кризи та ін. Мікроекономічні – це ризики в межах окремого підприємства, фірми, компанії; ризики ліквідності, страхування, інвестиційні, інноваційні, комерційні, іноваційні та ін. Крім економічних, розрізняють політичні (зміна уряду, хибна економічна політика), соціальні (соціальна нестабільність), екологічні (ймовірність несприятливих для життєдіяльності суспільства наслідків антропогенних або техногенних явищ і подій). Визнано, що ринкова економіка протікає в умовах невизначеності і ризиків. Уникнути ризику практично неможливо, можливо ним управляти, кількісно і якісно оцінювати ймовірність досягнення позитивних результатів.

Особливої гостроти набуває проблема управління ризиками в сільському господарстві.

Якщо на підприємствах інших галузей ризики почали розвиватись відчутно, головним чином, з переходом до ринкової економіки, то для сільськогосподарських підприємств ризики існували завжди. Ризик у сільському господарстві – це невід'ємний елемент господарського процесу. Оскільки виробничий процес пов'язаний із землею і живими організмами –

рослинами і тваринами (біологічними активами), то виробничий цикл в сільському господарстві набагато довший, ніж в інших галузях, і, значить, більше всього піддається різним видам ризику. Ризики спричиняють кліматичні умови. Такі особливості сільськогосподарського виробництва здійснюють суттєвий вплив на модель облікового забезпечення управління ризиками на сільськогосподарських підприємствах.

На жаль, на сьогоднішній день, облікові моделі, які застосовуються на сільськогосподарських підприємствах, не націлені на надання управлінської інформації з ризику. Отже, саме зараз актуальним стає удосконалення облікового механізму ризику, оскільки впровадження нових інструментів управління в галузі вимагає нової інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень.

На великих сільськогосподарських підприємствах створюються спеціальні служби управління ризиками. На підприємствах середніх і малих розмірів через недостатність засобів фінансування управління ризиками покладено на їх керівників, а облік і оцінку ризиків виконують бухгалтерські служби. Отже, виникають суттєві проблеми і, в той же час, можливості для створення й удосконалення облікового забезпечення управління ризиками.

Наразі активізувались дослідження з проблем управління ризиками і невизначеністю. Аналіз ринкової економіки показав, що ризики і невизначеність є важливими факторами її розвитку, оскільки суттєво впливають на результати підприємницької діяльності і фінансовий стан суб'єктів господарювання.

Досить детально в наукових роботах досліджена природа ризиків, проведена їх класифікація, методи розрахунку і аналізу. Разом з тим, низка питань не знайшла достатнього обґрунтування і вирішення. Це стосується єдиного підходу до визначення факторів виникнення ризику, методів оцінки рівня ризиків і невизначеності, створення інформаційної бази. Саме питання систематизованого обліку ризиків, зокрема фінансових, потребують удосконалення.

Проблеми управління ризиками розглядалися в роботах зарубіжних і вітчизняних вчених: Ф.Х. Найта, Дж. Неймана, А. Сміта, А. Альгіна, Н.Д. Бублика, Т.А. Васильєва, В.К. Ващенко, М.В. Грачова, В.Є. Кузнецова, О.Моргенштейна.

Ф.Х. Найт одним із перших відмітив взаємозв'язок між ризиком і невизначеністю. Він довів, що ризик виникає лише у випадках прийняття рішень в умовах невизначеності, отже, ризик є величиною суб'єктивною, а невизначеність – об'єктивною. Суб'єктивний підхід пов'язаний з вибором управлінського рішення за наявності альтернативи, що зумовлюється ймовірністю багатьох природних, соціальних, технологічних процесів, багатоваріантністю економічних та ідеологічних відносин в економічній сфері. Сучасні умови ринкової економіки характеризуються політичною, економічною і соціальною нестабільністю. Це зумовлює необхідність передбачити включення в систему управління механізму управління ризиками і невизначеністю, що, в свою чергу, потребує адекватного

інформаційного забезпечення для їх оцінки і аналізу. Основним завданням управління є обґрунтування способів зниження ризику, можливостей його попередження і мінімізації ризику. При цьому потрібно керуватися певними принципами, а саме:

- не можна ризикувати більше, ніж дозволяє власний капітал, щоб уникнути банкрутства;
- потрібно передбачати наслідки ризику (до чого може призвести збиток, яка ймовірність ризику, чи прийняти власний ризик, чи передати іншій особі);
- не варто ризикувати більшим заради меншого [57].

На наявність ризику та його рівень впливають такі фактори:

- нестабільність економічного законодавства, в т.ч. податкового;
- зовнішньполітичні зв'язки (обмеження на торгівлю, ембарго, відмова від виконання договірних зобов'язань та ін.);
- невизначеність політичної ситуації, можливість виникнення несприятливих змін в країні;
- неповнота і неточність інформації про динаміку техніко-економічних показників, параметри нової технології і техніки;
- коливання ринкової кон'юнктури, цін, валютних курсів;
- непередбачуваність природно-кліматичних явищ;
- невизначеність, пов'язана з виробничо-технологічними процесами (техногенні аварії, брак продукції, поломки обладнання);
- неповнота і неточність інформації про фінансовий стан підприємства і ділову репутацію партнерів по бізнесу (порушення умов договірних відносин, банкрутство окремих учасників, несвоєчасність платежів, відмова від погашення зобов'язань).

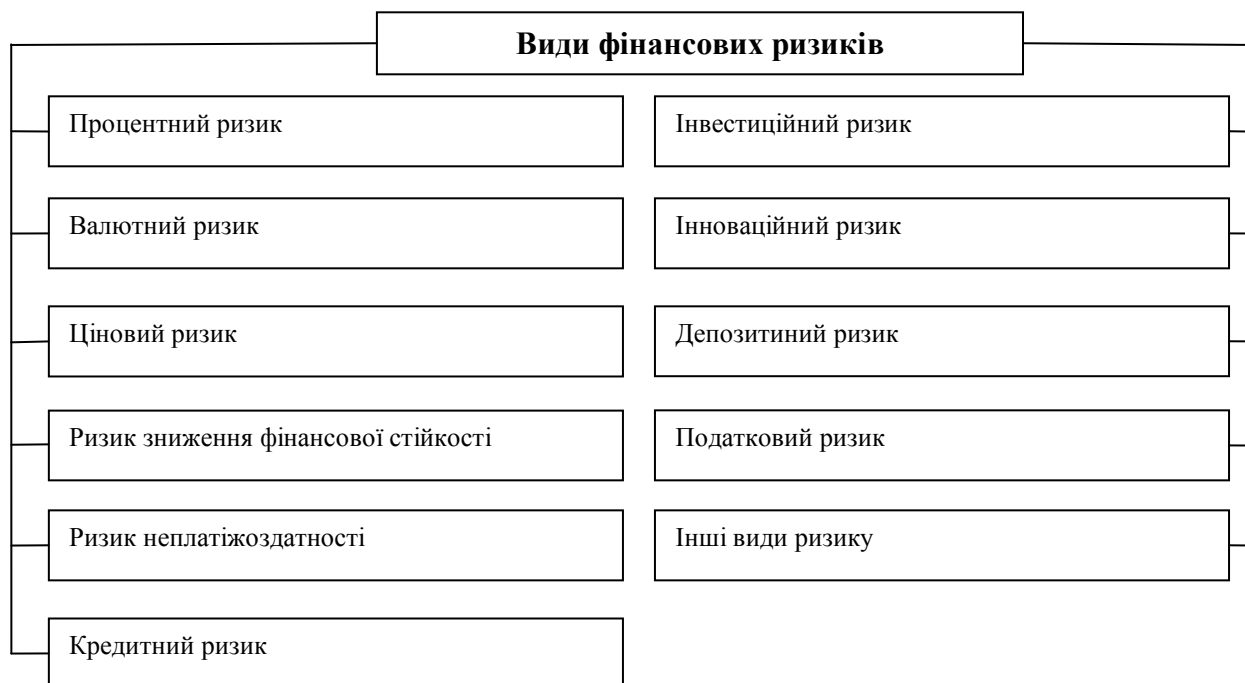
Для управління ризиками та їх інформаційного забезпечення важливо знати про види і характер втрат.

Втрати, пов'язані з ризиком, стосуються таких цінностей:

- майно, виробничі запаси, продукція, товари, кошти;
- нематеріальні активи;
- доход, в т. ч. прибуток;
- структура капіталу (співвідношення власних і залучених коштів);
- фінансова стабільність;
- висококваліфікований персонал (втрата такого персоналу може викликати серйозні проблеми для підприємницької діяльності);
- репутація, імідж (їх зниження призводить до витіснення з ринку);
- стабільні трудові відносини;
- економічна безпека, інформаційна безпека;
- корпоративність (взаємодопомога співробітників, баланс інтересів та ін.);
- ринкова позиція, рейтинг компанії.

Особливо вразливими є фінансові ризики. Цю проблему розглядали дослідники І. А. Бланк, А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Буряк, Н.Ю. Калач.

І.А. Бланк дає таке визначення фінансового ризику: фінансовий ризик являє собою результат вибору його власниками або менеджерами альтеративного фінансового рішення, спрямованого на досягнення бажаного цільового результату фінансової діяльності за ймовірності понесення економічного убитку (фінансових втрат) у зв'язку з невизначеністю умов його реалізації [15]. За видами фінансовий ризик класифікується за наведеною нижче схемою (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Види фінансових ризиків

Процентний ризик може виникнути з причини непередбачуваної зміни депозитної чи кредитної процентної ставки. Негативні фінансові наслідки цього ризику проявляються в емісійній діяльності підприємства (при емісії акцій, облігацій), в дивідендній політиці, в короткотермінових інвестиціях та ін.

Валютний ризик притаманний підприємствам, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю. Він проявляється в недоотриманні доходів внаслідок зміни обмінного курсу іноземної валюти.

Ціновий ризик – це можливість понесення фінансових втрат через несприятливі зміни цін на активни фінансового ринку: акції, цінні папери, золото та ін.

Ризик зниження фінансової стійкості зумовлюється великою часткою використання залучених коштів, що може призвести до банкрутства, тому цей ризик є особливо небезпечним.

Таким же небезпечним є ризик неплатіжоздатності, який характеризується зниженням рівня ліквідності обігових коштів.

Оцінку й виявлення таких ризиків здійснюють за даними аналізу бухгалтерських балансів.

Кредитний ризик підприємства пов'язаний з наданням товарного або споживчого редиту покупцям, які затримують платежі або не повертають кошти за реалізовану підприємством в кредит продукцію (товари).

Інвестиційний ризик пов'язаний з можливістю виникнення фінансових втрат в процесі інвестиційної діяльності, який поділяють на ризик реального і ризик фінансового інвестування. Інвестиційний ризик може виникнути з причини несвоєчасної розробки інвестиційного проекту, затримки відкриття фінансування проекту, несвоєчасного завершення будівельно-монтажних робіт і т. п.

Така інформація, відображена в бухгалтерському обліку, повинна насторожити менеджерів з метою вжиття заходів по нейтралізації інвестиційних ризиків.

Інноваційний ризик пов'язаний з впровадженням нових фінансових технологій, використанням фінансових інструментів, недостатнім забезпеченням інноваційного проекту фінансуванням, ризиком збуту інноваційної продукції, помилковим вибором інноваційного проекту, виникненням непередбачених витрат і зниженням доходів та ін.

Депозитний ризик може наступити в зв'язку з неповерненням депозитних вкладів комерційним банком з причини його банкрутства.

Податковий ризик виникає в зв'язку з введенням нових податків і зборів, підвищенням податкових ставок, змін строків платежів, відміною пільг на сплату окремих податків. Цей ризик є непередбачуваним і суттєво впливає на фінансовий стан підприємства.

Криміногенний ризик проявляється у формі крадіжок майна і коштів персоналом підприємства, підробки документів з метою незаконного привласнення грошових коштів та інших активів, оголошення партнерами фіктивного банкрутства та ін.

До інших видів ризику відносяться ризики стихійного лиха, пожеж, повені, градобою, посух, епідемій, техногенних аварій. Вони можуть призвести до суттєвих втрат майна, продукції та ін.. Особливо відчутними і серйозними ризики стихійного лиха характері для сільського господарства.

Для управління фінансовими ризиками (далі ФР) має значення їх класифікація за наведеними нижче ознаками, зокрема:

- за об'єктами (ризик окремої фінансової операції, ризик різних видів фінансової діяльності, ризик фінансової діяльності підприємства в цілому);
- за сукупністю інструментів (індивідуальний, портфельний);
- за комплексністю (простий ФР, складний ФР);
- за джерелами виникнення (зовнішній ФР, внутрішній ФР);
- за фінансовими наслідками (ризик, пов'язаний лише з економічними втратами; з втраченою вигодою; з економічними вигодами та додатковими доходами одночасно);
- за проявленням в часі (постійний ФР, тимчасовий ФР);
- за рівнем ймовірності реалізації (низький, середній, високий);
- за рівнем фінансових втрат (допустимий ФР, критичний ФР, катастрофічний ФР);

- за можливістю передбачення (прогнозований ФР, непрогнозований ФР);

- за можливістю страхування (ФР, що підлягає страхуванню; ФР, що не підлягає страхуванню).

У літературних джерелах автори по-різному підходять до класифікації ризиків за відповідними критеріями з врахуванням мети і предмету досліджень. Для організації бухгалтерського обліку господарських ризиків важливо опиратись на їх класифікацію. Вдалим варіантом для цілей бухгалтерського обліку, на наш погляд, є класифікація господарських ризиків, наведена І.М. Вигівською [33], оскільки запропонована нею класифікація пов'язана зі стандартами бухгалтерського обліку витрат і доходів за видами діяльності (рис. 5.2). Дослідник поділяє ризики за такими видами діяльності: притаманні будь-яким видам діяльності.

Рис. 5.2. Класифікація господарських ризиків для потреб бухгалтерського обліку [204]

Фінансовий ризик є об'єктивним явищем, він супроводжує практично всі види фінансових операцій та всі напрями фінансової діяльності. Наслідком ризику є фінансові втрати – прямий збиток, пов'язаний з непередбаченими платежами, штрафами, сплатою додаткових податків, втратою грошових коштів і цінних паперів. До специфічних втрат призодять некомпетентність персоналу, який займається фінансовими операціями, непорядність і неплатіжоздатність партнерів по бізнесу та ін.

При побудові обліково-аналітичного забезпечення управління ризиками враховують фактори, які впливають на фінансовий ризик. Виділяють фактори макрорівня і мікрорівня. До факторів макрорівня відносять:

- фінансова політика держави;
- монетарна політика держави;
- державне законодавство;
- фінансові ресурси держави;
- рівень глобалізації фінансових ресурсів;
- обсяг і структура зовнішнього боргу;
- обсяги інвестицій;
- структура попиту і пропозиції;
- банківська система.

Мікрорівень визначається такими факторами:

- фінансова стратегія і тактика підприємства;
- структура грошових потоків підприємства;
- фінансові ресурси підприємства;
- структура власних і залучених коштів.

Всі ці фактори ризику впливають на величину прибутку. Перед менеджерами постає проблема вибору між високим прибутком від ризикових операцій (з небезпекою втратити не тільки прибуток, а й вкладений капітал) і низьким прибутком від операцій з низьким рівнем ризику.

Отже, система управління фінансовими ризиками є сукупністю взаємопов'язаних принципів і організаційно-економічних засобів та елементів ресурсного забезпечення, спрямованих на виявлення, аналіз і регулювання ступеня ризиків. Важливими складовими системи є: виявлення можливих ризиків; оцінка ризику; уникнення чи прийняття ризику; зниження рівня ризику.

Основними факторами створення та функціонування системи управління фінансовими ризиками на підприємствах виступають: визначення чітких цілей управління фінансовими ризиками; установлення етапів процесу управління фінансовими ризиками та детальна характеристика процедур на кожному з них; розроблення методики оцінки рівня фінансових ризиків; раціональний вибір інструментів управління фінансовими ризиками; інформаційне забезпечення процесів управління фінансовими ризиками; система мотивації зниження фінансових ризиків; урахування витрат, пов'язаних з управлінням фінансовими ризиками; організаційна самостійність процесу управління фінансовими ризиками. Інформаційне забезпечення тісно пов'язане з усіма елементами системи управління ризиками. Дані бухгалтерського обліку є індикаторами виникнення і розміру ризику, базою для оцінки ризиків та їх результатів.

Оцінка ризиків визначається розміром збитків, яких може зазнати підприємство та ймовірність настання цих збитків.

Результати оцінки ризиків є основою для вибору відповідних заходів щодо їх зниження і нейтралізації. До основних інструментів управління нейтралізації ризиків відносять:

- формування резервів;
- диверсифікація ризиків;
- хеджування;
- страхування ризиків за допомогою страхових компаній [264].

Всі ці заходи відображаються в обліку, дані якого використовуються для моніторингу і аналізу їх обґрунтованості.

Управління фінансовими ризиками потребує відповідної організації. Перш за все, потрібно розробити політику управління ризиками та відобразити її в спеціальному документі, наприклад, в Положенні про політику управління ризиками. Тут зазначають мету та складові управління ризиками, види ризиків, їх перелік і характеристику, визначення ймовірності настання події, виявлення величини ризику, аналіз зовнішнього середовища, методи управління ризиком та можливості його зниження, попередження, механізм фінансування ризику, страхування ризиків, інформаційне забезпечення управління ризиками.

У відповідності з політикою управління ризиками розробляють систему інформаційного забезпечення, в якій би накопичувалась інформація про ризикові події, заходи з попередження і мінімізації ризиків, витрати, втрати, доходи, пов'язані з ризиками, стан активів і пасивів тощо. Така система дозволить контролювати виконання заходів і процедур по управлінню ризиками, скоротити обсяг роботи аудиторів, контролерів, слугуватиме надійним засобом успішного управління діяльністю суб'єктів господарювання.

5.2. Професійний ризик бухгалтера та облік фінансових ризиків

Господарський ризик виникає в процесі виробничо-фінансової діяльності підприємства, а бухгалтерський – в обліковому процесі цієї діяльності. Суб'єктами господарського ризику виступають працівники, зайняті в різних сферах виробничо-фінансової діяльності, а також партнери по бізнесу, державні службовці; суб'єктами бухгалтерського ризику – персонал обліково-економічної служби. Поділ ризику за суб'єктами має важливе значення для організації управління ризиками, які зумовлені діями або бездіяльністю конкретних службових осіб. Джерелом облікового ризику виступають Положення про облікову політику, посадові інструкції, первинні документи, які оформлюються або приймаються працівниками бухгалтерії, реєстри синтетичного та аналітичного обліку, внутрішньогосподарська та фінансова звітність.

Досить вдало дають визначення бухгалтерського ризику автори [204]. Професійні ризики бухгалтера – дії або бездіяльність працівників бухгалтерської служби, які провокують можливу небезпеку викривлення бухгалтерської інформації, викликану безгосподарністю та марнотратством, фальсифікацією звітності. На нашу думку, небезпека викривлення

бухгалтерської інформації не стільки викликана безгосподарністю та марнотратством, скільки може призвести до марнотратства, нераціонального використання ресурсів, непродуктивних витрат у вигляді штрафів, пені, переplat за придбане майно, недоплат за реалізовану продукцію. Своєчасне перерахування платежів в бюджет у повному розмірі, погашення інших платежів і зобов'язань, професійний контроль за розрахунками з контрагентами, за дотриманням лімітів витрачання сировини і матеріалів і т. п., головним чином, залежить від бухгалтера, що є його прямим обов'язком. Від сучасного бухгалтера вимагається креативний підхід у вирішенні багатьох питань фінансового, юридичного, економічного характеру, розуміння і використання стандартів бухгалтерського обліку і звітності, в т. ч. міжнародних. Професійний перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності зумовлений глобалізацією світової економіки, необхідністю для держави зайняти достойне місце в міжнародному розподілі праці. Помилки обліку і звітності з цих питань можуть призвести до катастрофічних ризиків підприємств і компаній.

Не дивлячись на різноманіття запропонованих облікових механізмів ризиків сучасними авторами, багато питань організації фінансового, податкового і стратегічного управлінського обліку ризиків на сільськогосподарських підприємствах залишаються маловивченими і вимагають адаптації, доопрацювання і вдосконалення в умовах конкурентного середовища, яке постійно змінюється.

У наукових працях дослідження бухгалтерського ризику обмежуються окремими питаннями, а тому комплексний підхід щодо відображення ризиків у обліку та його наслідків потребує подальших досліджень і систематизації. Особливо актуальною є проблема ризику в професійній діяльності бухгалтера і пошук шляхів його мінімізації та уникнення. Інформаційний бухгалтерський ризик є складовою системи управління ризиками. Бухгалтерська інформація, в якій відображаються факти господарської діяльності, де присутній ризик, є основним джерелом для прийняття управлінських рішень. Цілком обґрунтованим є висновок З.В. Гуцайлюка, який розглядає реалізацію функцій бухгалтерського обліку щодо ризиків за двома напрямками: бухгалтерський облік як інформаційна система і база інформації для управління ризиками; ризики безпосередньо у системі бухгалтерського обліку в процесі формування інформаційних потоків [58].

На наш погляд, в першу чергу потрібно визначитись з ризиком, пов'язаним з бухгалтерським обліком щодо його об'єктів і суб'єктів. При цьому, слід виходити з того, що в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності відображається вся виробничо-фінансова діяльність підприємства та умови, в яких вона здійснюється. Отже, якщо ризики можуть бути притаманними будь-яким операціям, які пов'язані з наявністю і використанням ресурсів, виробничими процесами та їх результатами, з відносинами партнерів по ринку, то в бухгалтерському обліку ці ризики відображаються автоматично. Дані бухгалтерського обліку віддзеркалюють закладені ризики в активах і пасивах та є важливим джерелом моніторингу і

аналізу ознак ризику. На визначення об'єктів обліку ризиків впливають об'єктивні і суб'єктивні фактори. До об'єктивних належать такі, що не залежать безпосередньо від суб'єктів господарювання. Це, головним чином, зовнішні фактори: політичні та економічні кризи, конкуренція, інфляція, зміни в законодавстві, екологічне середовище, система оподаткування, відносини з покупцями, постачальниками тощо. Облік ризиків за названими факторами ведеться одночасно з обліком господарських фактів, тобто виділити їх в самостійні об'єкти обліку проблематично. Проте, по можливості, доцільно формувати таку інформацію у вигляді відхилень, а також у формі аналітичних розрахунків, пояснювальних довідок.

До суб'єктивних факторів ризику відносять такі, які виникають в процесі професійної діяльності менеджерів та персоналу обліково-економічної служби: професійний рівень персоналу, обізнаність з чинним законодавством, службова самодисципліна, організаційна структура виробничої діяльності, системи управління і обліку. Прийняття необґрунтованих управлінських рішень, несвоєчасне вирішення господарських питань, допущення помилок у обліку можуть суттєво впливати на рівень ризику. Таким ризиком можна управляти, підвищуючи, перш за все, професійну майстерність, вдосконалюючи організаційні форми управління та обліку, внутрішні документи-регламенти, в яких мають бути чітко визначені права, обов'язки і відповідальність управлінського і обліково-економічного персоналу, облікову політику тощо.

А.С. Толстова розцінює бухгалтерський ризик як такий, що об'єктивно виникає з причини помилок і неточностей у процесі обліку, викликаних наявністю альтернативних положень в стандартах бухгалтерського обліку, їх недосконалість, а також людським фактором [248]. Управління ризиками пов'язане з витратами на попередження ризикових ситуацій, які повинні бути відображені в обліку. Характер цих витрат різноманітний. Значних витрат потребують заходи, які попереджують ризик або спряють його уникненню і мінімізації. До таких витрат відносяться: витрати на протипожежну безпеку, охорону праці, на будівництво іригаційних споруд тощо. Аналіз і контроль названих витрат у співставленні з доходами, завдяки яким вони створюються, дозволяє визначити ефективність управління ризиками. Використання таких методів управління ризиками як страхування майна, посівів, транспортних засобів та ін. пов'язане з розрахунками зі страховими компаніями, які є прямим об'єктом обліку.

Створення внутрішніх резервів призводить до відволікання коштів на створення таких джерел фінансування ризиків для обліку яких передбачені відповідні рахунки. Важливим джерелом інформації для виявлення ознак можливих ризикових ситуацій, визначення тенденцій рівня ризиків за допомогою методів аналізу є фінансова звітність. За даними звітності визначають такі показники як ліквідність, платоспроможність, фінансова стійкість, фінансова незалежність, на основі яких можна зробити висновки про рівень ризиків (допустимий, критичний, катастрофічний) та вживати адекватних заходів по запобіганню і зниженню ризиків.

Професійні ризики є специфічною сферою їх прояву. Вони стосуються організаційних, методологічних, методичних, технічних питань. Допущені помилки в професійній діяльності, зокрема в обліково-економічній роботі можуть суттєво впливати на загальну величину ризику і фінансові результати.

Найчастіше професійний ризик бухгалтера пов'язаний з організацією обліку і методикою його ведення. Ризик, зумовлений недоліками і помилками в організації обліку, стосується таких питань:

- необґрунтована облікова політика;
- невідповідність застосованих форм бухгалтерського обліку характеру і розміру виробничо-фінансової діяльності, наприклад, застосування складної системи обліку замість спрощеної, яка могла б задовольнити потреби інформаційного забезпечення з меншими затратами;
- необґрунтований розподіл службових обов'язків між працівниками бухгалтерської служби, недосконалі службові інструкції бухгалтерського персоналу (не чітко сформульовані права, обов'язки, відповідальність);
- низький рівень комп'ютеризації обліку, використання застарілих недосконалих програм комп'ютерної обробки інформації;
- неналежна організація синтетичного і аналітичного обліку, відсутність робочого плану рахунків, в якому б максимально враховувались галузеві та організаційні особливості підприємства;
- недостатнє матеріально-технічне забезпечення облікової роботи, несвоєчасне оновлення нормативно-правової бази ведення обліку;
- неузгодженість обліку з такими функціями управління як планування (бюджетування), аналіз, контроль за об'єктами, методичними підходами до формування інформації на єдиній методологічній основі;
- недоліки в організації підвищення кваліфікації бухгалтерів з використанням різних форм (курси підвищення кваліфікації, семінари, тренінги, сертифікація бухгалтерів на предмет присвоєння вищої кваліфікації);
- дотримання професійної етики бухгалтерів, сформованої в МСФЗ.

Теоретичне обґрунтування побудови інформаційного забезпечення управління ризиками висвітлено в монографії авторів Л.В. Чижевської, І.М. Вигівської, А.П. Дикого, Л.С. Скаун [203]. Досліджуючи явище ризику та господарську діяльність і можливість відображення ризику в бухгалтерському обліку, автори дійшли висновку: ризик не є прямим об'єктом бухгалтерського обліку і не може бути безпосередньо відображеним в ньому, але його наслідки здійснюють прямий вплив на результати господарської діяльності; наявність ризику представлена існуванням умовного факту господарської діяльності, наслідки ризику є реальними її фактами. Виходячи з цих положень, автори розрізняють ризик–причину, представлений переважно умовним зобов'язанням, та ризик–наслідок, що є результатом ризику та відображається в обліку. З ризиком–наслідком

пов'язане виникнення витрат, зобов'язань, доходів, активів, формування резервів, додаткового та резервного капіталу, які є об'єктами обліку, тобто інформаційними джерелами для управління ризиками. На нашу думку, ризик – причина закладений в активах і пасивах, які були сформовані в результаті господарських операцій в попередні періоди і є свідченням відображених в обліку фактів господарського життя тих періодів. Тому, аналізуючи стан господарських засобів їх джерел за даними балансу, можна виявити недосконалу структуру активів, капіталу, зобов'язань, що є наслідком помилок менеджерів чи необґрунтованих рішень, впливу різних факторів (зовнішніх і внутрішніх) на результати діяльності минулих періодів, які матимуть негативний вплив на фінансовий стан підприємства і в майбутньому. Отже, наслідки ризикових ситуацій минулого відображені в обліку і звітності. На основі оцінки такої інформації менеджери розробляють заходи по усуненню раніше допущених помилок, щоб зменшити їх негативний вплив на майбутнє. Не може бути відображена в обліку ризикова ситуація, яка може статись безпосередньо в процесі поточної господарської діяльності.

Об'єкти обліку для інформаційного забезпечення управління ризиками можна поділити на дві групи:

- об'єкти обліку для визначення ймовірності виникнення ризиків та їх оцінки;
- прямі об'єкти (самостійні) для обліку ресурсів і їх використання на заходи, пов'язані з попередженням ризику; з управлінськими функціями, спрямованими на мінімізацію ризиків та їх пом'якшення (створення резервів, диверсифікація, хеджування, страхування тощо) і об'єкти обліку для відображення результатів ризику (витрати, втрати, штрафи, пеня, та ін.); об'єкти обліку доходів, пов'язаних з ризиками (страхові відшкодування, державна, спонсорська допомога).

Об'єктами обліку для визначення і оцінки ризиків, на наш погляд, виступають відхилення від лімітів, нормативів, інших параметрів в наявності, формуванні ресурсів та їх використанні, в організації і технології виробництва, реалізації, постачальницькій діяльності, інвестуванні, інноваційних процесах, професійній діяльності, в соціальній сфері.

На жаль, в сучасних системах обліку відхилення безпосередньо в первинних документах, регістрах бухгалтерського обліку відображаються рідко. Вони визначаються розрахунковим шляхом в процесі аналізу. При організації обліку за центрами витрат і доходів складають звітність по виробничих підрозділах (центрах), оформлюють пояснювальні записки, де фіксують відхилення, їх причини і по можливості винуватців відхилень. Така інформація є цінною для управління ризиками.

У зв'язку з актуалізацією і загостренням проблеми ризику доцільно більш цілеспрямовано здійснювати пошук раціональних форм носіїв інформації про господарські ризики.

Прямими (самостійними) об'єктами обліку є ресурси і витрати, понесені на попередження ризикових ситуацій (придбання отрутохімікатів,

медикаментів, будівництво дамб, іригаційних об'єктів, витрати на протипожежні заходи, охорону праці і техніку безпеки та ін.).

Такими ж об'єктами є витрати і втрати, пов'язані з ліквідацією наслідків негативних ризиків (інфекційні захворювання тварин, загибель посівів, недобір урожаю, ліквідація наслідків пожеж, техногенних аварій тощо).

Створення резервів на покриття збитків обліковують на передбачених бухгалтерських рахунках в Плані рахунків бухгалтерського обліку. Важливе значення матиме належна організація аналітичного обліку ризику з врахуванням індивідуальних характеристик його видів.

Резерви створюються відповідно до чинного законодавства або установчих документів підприємств за рахунок прибутку або коштів власників. Господарським кодексом України передбачено, що акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю відраховують до резервного фонду не менше 25% статутного фонду підприємства. Щорічно до цього фонду відраховують 5% чистого прибутку підприємств. Для зменшення фінансових ризиків застосовують механізм диверсифікації інвестицій, активів, продукції та виробництва, тобто обновляють випуск продукції на основі запровадження інноваційних технологій, використовують нові види сировини, більш ефективно і безпечно використання коштів за рахунок урізноманітнення форм зберігання і витрачання тощо.

Хеджування – один із способів нейтралізації ризиків зміни цін на окремі активи, який полягає у здійсненні зустрічних операцій з купівлі-продажу активів із застосуванням форвардних, ф'ючерсних контрактів, опціонів та інших фінансових інструментів.

З метою уникнення (зменшення) збитків від можливих ризиків вдаються до страхування майна, застосування різних видів страхування фінансових ризиків (кредитних, інноваційних, депозитних, відповідальності та ін.).

Всі названі заходи мають інформаційне підтвердження. Резервні фонди облічують на окремих рахунках, результати диверсифікації аналізують за даними обліку змін в структурі капіталу, активів та ін., способи хеджування відображаються в укладених контрактах та в розрахунково-платіжних документах, страхування – в договорах, стархових полісах, розрахунково-платіжних документах, на рахунках синтетичного і аналітичного обліку.

При формуванні відповідних масивів інформації для моніторингу за виникненням можливих ризиків, їх оцінки, нейтралізації тощо важлива взаємоузгоджена робота менеджерів і персоналу обліково-економічної служби.

Одним з основних питань організації обліку є формування кадрів бухгалтерії. Заслуговують на увагу пропозиції авторів щодо [204] використання спеціальної анкети по визначенню рівня кваліфікації бухгалтерів згідно заявлених посад (головний бухгалтер, його заступник, бухгалтер). На основі запропонованої анкети розраховують ступінь виникнення професійного ризику бухгалтера. Формування (підбір) кадрів за названою методикою дозволить мінімізувати бухгалтерський професійний

ризик, що є важливим фактором належного інформаційного забезпечення, зниження інформаційного ризику, а, отже, можливих фінансових втрат і упущених в підприємствах вигод. В посадових інструкціях бухгалтерського персоналу доцільно вказувати рівень професійного ризику, підвищити вимоги до професійної відповідальності, а також розробити систему матеріального стиулювання та інших заохочень з метою мінімізації професійних ризиків. Разом з тим, важливо чітко визначати права і обов'язки відповідальність, основні функції кожного працівника обліково-економічної служби.

До можливих методів управління професійними ризиками бухгалтера дослідники відносять попередження ризику, розподіл ризику (страхування) професійної діяльності), створення резервів на прокриття ймовірних витрат, завданих непрофесійними діями бухгалтерів. Проте застосування названих методів потребує, на наш погляд, більш широкої апробації та подальших досліджень.

На основі вище викладеного можна зробити висновок, що проблема професійного ризику бухгалтера є багатогранною. Професійні ризики бухгалтерів та іншого персоналу економічної служби суттєво впливають на фінансовий стан підприємства. Для мінімізації професійного ризику доцільно розробляти комплексну систему управління ризиками, серйозну увагу приділяти процедурам попередження ризику, перш за все на стадії, організації обліково-економічної служби і формування для неї кадрів високої кваліфікації, здатних вирішувати складні питання інформаційного забезпечення в умовах динамічного розвитку ринкової економіки, а також своєчасно оцінювати ризикові ситуації, свідомо йти на ризик з високим рівнем впевненості досягнення успіху.

Особливо суттєвими можуть стати ризики, зумовлені неправильним вибором методики ведення бухгалтерського обліку, допущенням помилок. І.М. Вигівська [33] бухгалтерський ризик пов'язує з помилками, які виникають в процесі бухгалтерського обліку за такими видами: технічні та методичні. До технічних належать описки, арифметичні прорахунки, повторне врахування господарських операцій, неузгодженість синтетичного і аналітичного обліку, розходження даних Головної книги з формами фінансової звітності.

До методичних помилок відносять:

- несвоєчасне відображення або невідображення в бухгалтерському обліку здійснених на підприємстві господарських операцій;
- відображення в бухгалтерському обліку господарських фактів за відсутністю відповідних первинних документів;
- несвоєчасне надання первинних документів;
- недотримання чинної методики з оцінки активів або пасивів, необґрунтоване застосування методів оцінки щодо конкретних об'єктів;
- допущені помилки у визначенні кореспонденції рахунків;

- порушення облікової політики щодо застосування методів нарахування амортизації необоротних активів;
- застосування недосконалої методики обліку формування та використання резервів.

Навмисне викривлення інформації стосується недотримання вимог законодавства, П(С)БО, Плану рахунків, облікової політики з метою завищення витрат, заниження доходів, розміру податкових платежів, привласнення коштів, майна, продукції та ін.

Отже, настання бухгалтерського ризику зумовлено появою інформаційного ризику, який пов'язаний з недостатнім обсягом, неточністю і недостовірністю інформації.

Управління ризиками на сільськогосподарських підприємствах – явище відносно нове, і пов'язане воно, в першу чергу, із змінами стратегії розвитку підприємств, яка передбачає активне і цілеспрямоване впровадження нових моделей управління ризиками: прийняття ризику, уникнення його, запобігання і перенесення. У зв'язку із цим зростає роль облікового забезпечення процесу управління ризиками, до якого ставиться все більше вимог щодо суттєвості, повноти, достовірності, своєчасності, релевантності, ефективності та ін.

Сьогодні облікове забезпечення керівництва сільськогосподарських підприємств із управління ризиками побудоване на інтуїції самого керівництва, аналізі матеріалів засобів масової інформації, інформації від третіх осіб, а також інформації, яка надається системою бухгалтерського обліку. Проте потенційні можливості обліку використовуються поки що явно недостатньо у зв'язку з відсутністю належної методики обліку ризиків.

В основі різних систем бухгалтерського обліку лежить нормативна база. Отже, вивчення обліку ризиків необхідно почати із діючої нормативної бази бухгалтерського обліку ризиків у вітчизняній та зарубіжній практиці.

В українській нормативній базі питання обліку ризиків недостатньо висвітлене. У окремих П(С)БО лише згадується про деякі види ризику, а наявна інформація є спірною і не досить зрозумілою.

У Методичних рекомендаціях з обліку запасів вказано: «Запаси визнаються актом, якщо: підприємству перейшли ризики й вигоди, пов'язані з правом власності або з правом повного господарського відання (опертивного управління) на придбані (отримані) запаси...».

П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» містить таку інформацію: «Якщо інвестор, контрольний учасник ... вносить або продає активи спільному, асоційованому підприємству відповідно і передає значні ризики та вигоди, пов'язані з їх володінням, то у складі фінансових результатів звітного періоду відображається лише та частина прибутку (збитку), яка припадає на частину інших інвесторів ...». У П(С)БО 15 «Дохід» зазначається: «Дохід (виручка) від реалізації продукції ... визнається в разі наявності всіх наведених нижче умов: покупцеві передані ризики й вигоди, пов'язані з правом власності на продукцію...». У П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів» вказується: «При визначенні ставки дисконту враховуються ризики,

крім ризиків, що були враховані при майбутніх грошових потоках». У П(С)БО 29 «Фінансова звітність за сегментами» про ризики згадується лише при визначенні термінів «географічний сегмент» та «господарський сегмент», а також у п. 5: «При визначенні сегментів враховуються ризики, які обумовлені особливостями ринку збуту продукції (товарів, робіт, послуг) у даному регіоні, валютні ризики, які виникають при провадженні діяльності в двох або більше країнах тощо». У П(С)БО 30 «Біологічні активи» поняття «ризик» не згадується взагалі. А у Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку біологічних активів двічі загалом згадується про ризик – коли визначається біологічний актив і при здійсненні первісного визнання сільськогосподарської продукції [179].

Зовсім інший підхід до обліку ризиків спостерігаємо у міжнародній практиці. На міжнародному рівні було опубліковано ряд концептуальних документів, в яких розглядаються проблеми обліку, оцінки ризиків та управління ними. Так, наприклад, МСФЗ 1 «Подання фінансових звітів» вказує на основні джерела для оцінки невизначеності, яку організація повинна розкрити у примітках. МСФЗ 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи» при оцінці резерву рекомендує приймати до уваги існуючі ризики та невизначеність. При цьому невизначеність не може бути причиною навмисного завищення суми резервів або зобов'язань. Що стосується формування інформації на сільськогосподарських підприємствах, то МСФЗ 41 «Сільське господарство» вимагає розкривати стратегію управління фінансовими ризиками при первісному визнанні біологічних активів і сільськогосподарської продукції [146].

Облік фінансових ризиків у міжнародному масштабі ґрунтується на МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання» і МСФЗ 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка». При цьому вони регламентують цінові ризики, кредитні ризики, ризики грошових потоків, ризики ліквідності [там само].

Вимоги американської системи обліку зобов'язують підприємства розкривати інформацію про ринковий ризик, кредитний ризик, ризик основної діяльності та ризик бухгалтерського обліку.

Нормативне регулювання з обліку ризиків, розглянуте в різних системах бухгалтерського обліку та звітності, дозволило визначити рівень розвитку нормативного регулювання з обліку ризиків.

По-перше, вимоги МСФЗ, GAAP, SEC та вітчизняних нормативних документів мають суттєвий недолік. Він полягає в тому, що стандартами встановлені вимоги до описання обмеженої кількості ризиків, але конкретні правила розкриття інформації про ризики в обліку і звітності відсутні.

По-друге, деякі стандарти тільки знадують про окремі види ризиків. Для розуміння бухгалтерами важливості обліку ризиків необхідно переглянути нормативно-законодавчу базу і полегшити як доступність її сприйняття, так і зручність та простоту практичної реалізації.

Функціонування сільськогосподарського підприємства постійно пов'язане з ризиком. Інвестори і власники, які вкладають свої гроші, очікують отримати певний рівень доходності, який пов'язаний з певним видом ризику. Це підтверджується і в Господарському кодексі України, де зазначено, що підприємництво це – ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання. Розподіл і рівень ризику між власниками сільськогосподарських підприємств може залежати від організаційно-правової форми.

Е.С. Хендриксен і М.І. Ван Бреда стверджують, що в умовах стандартної економічної ситуації власники, не схильні до ризику, змушені будуть взяти на себе підприємницький ризик з того моменту, як адміністрація стане проявляти байдужість до нього. Інформація покликана скоротити вплив фактора невизначеності, надаючи бухгалтерам важливу роль у розподілі ризику між адміністратором і власниками [268].

При побудові системи обліково-аналітичного забезпечення ризикових ситуацій потрібно виходити з функцій управління ризиком. Виділяють дві групи функцій:

- функції об'єктів управління, до яких відносять ризикові вкладення капіталу, економічні відносини і зв'язки між суб'єктами господарювання, страхування ризиків, заходи по зниженню розміру ризику та ін.;
- функції суб'єктів управління, в складі яких прогнозування, організація, координація, регулювання, стимулювання, облік, контроль, аналіз.

Не вдаючись у характеристику наведених функцій, зазначимо, що в обліку і контролі мають бути передбачені такі ж об'єкти, як і в управлінні ризиками. Лише такий підхід взмозі забезпечити належну організацію інформаційного забезпечення управління ризиками службою обліку і контролю. Функції суб'єктів управління теж базуються на інформаційній базі. Це підвищує відповідальність облікового персоналу за достовірність і достатність інформації.

Центральне місце в оцінці підприємницького ризику займає аналіз і прогнозування можливих втрат ресурсів в умовах непередбачуваних, випадкових, але потенціально можливих ситуаціях. Щоб оцінити ймовірність тих чи інших втрат, зумовлених розвитком подій по непередбачуваному варіанті, потрібно, перш за все знати всі можливі види втрат, вміти розраховувати ймовірний їх розмір.

Виділяють наступні види втрат: матеріальні, трудові, фінансові, спеціальні. Матеріальні види втрат виражаються в непередбачуваних підприємницьким проєктом додаткових затрат або прямих втрат майна, продукції, сировини, енергії. Їх розмір визначається множенням кількості втрат кожного виду матеріальних ресурсів на ціну.

Трудові втрати зумовлюються випадковими, непередбачуваними обставинами і вимірюються в людино-годинах, людино-днях. У грошовому

виразі ці втрати визначають множенням трудових годин на ціну однієї години.

Фінансові втрати – це прямий грошовий збиток, пов'язаний з непередбачуваними платежами, виплатою штрафів, додаткових податків, втратою цінних паперів, несплатою боргів, зменшенням виручки внаслідок зниження цін на реалізацію продукції та послуг.

Особливі види збитку пов'язані з інфляцією, зміною валютного курсу гривні, додатковими вилученнями коштів в бюджет, заморожуванням рахунків.

Спеціальні види втрат пов'язують з нанесенням шкоди здоров'ю і життю людей, навколишньому середовищу, престижу підприємства та ін. Ці втрати важко піддаються кількісному і вартісному визначенню, їх розмір визначають за певний період (місяць, рік) функціонування бізнесу.

Важливо відстежувати втрати, пов'язані з ризиком за видами підприємницької діяльності. Незалежно від виду діяльності, галузі виділяють специфічні джерела втрат та факторів впливу на них, зокрема, втрати від впливу непередбачуваних політичних факторів. Політичний ризик проявляється у формі неочікуваних змін умов господарської діяльності, які призводять до підвищених витрат ресурсів і зменшення прибутку з таких причин: збільшення податкових ставок, зміни форм і відносин власності, вилучення майна і грошових коштів з політичних мотивів.

Значних втрат завдають стихійне лихо, розкрадання майна і коштів. Мають місце втрати, пов'язані з некомпетентністю персоналу, використанням недосконалої методики при складанні бізнес-плану, веденні обліку, організації фінансових операцій, а також у зв'язку з недобросовісністю компаньйонів, їх неплатіжоздатністю.

На втрати в процесі виробництва впливають: зменшення запланованих обсягів виробництва, внаслідок зниження продуктивності праці, простоїв техніки, недовикористання виробничих потужностей, втрат робочого часу через несвоєчасну подачу сировини, енергії, транспорту, а також через відсутність сировини і матеріалів у достатній кількості, зниження їх якості, допущення підвищеного браку продукції. Розмір втрат у процесі виробництва визначають множенням зменшеного обсягу випуску продукції на ціну реалізації одиниці продукції.

Втрати в процесі реалізації продукції зумовлюються непередбаченим зниженням реалізаційної ціни у зв'язку із зміною ринкової кон'юнктури, зниженням попиту, а також зниженням якості продукції, несвоєчасністю реалізації тощо.

Втрати обчислюються множенням зниженого розміру реалізації на ціну одиниці реалізації. Крім того, можуть бути втрати в процесі зберігання, транспортування продукції, непередбачене мито, штрафи, інші додаткові витрати.

Фінансовий ризик виникає у сфері відносин підприємств з банками та іншими фінансовими установами. Він, зазвичай, вимірюється відношенням залучених коштів до власних. Чим вищий коефіцієнт залучених коштів, тим

більший фінансовий ризик. Обмеження або припинення кредитування, підвищення ставок за кредит, ускладнення інших умов може призвести до різкого скорочення виробництва і навіть до його призупинення з причини відсутності коштів на закупівлю сировини, палива тощо.

Ринку цінних паперів, зазвичай, притаманний ризик. Проте слід мати на увазі, що державні цінні папери мають відносно невеликий ризик, звичайні акції будь-якої компанії є більш ризиковими, оскільки дохід по таких акціях може суттєво змінюватися. При оцінці фінансового ризику потрібно враховувати такі фактори, як неплатіжоздатність агентів фінансової угоди, зміна курсу валюти, цінних паперів, обмеження на валютні операції.

Ризик і дохід у фінансовому менеджменті розглядають як дві взаємопов'язані категорії. Вони можуть бути пов'язані як з будь-яким окремим видом активів, так і з їх комбінацією. Врахування ризику особливо важливо при прийнятті інвестиційних рішень. Цей ризик можна характеризувати як ризик повної або часткової втрати вкладених коштів або ризик недоотримання очікуваних доходів. Сумарний очікуваний дохід інвестора складається з двох компонентів: з приросту капіталу; дивідендів на акцію і процентів на інші цінні папери з фіксованим доходом. На рівень інвестиційного ризику впливають всі раніше розглянуті фактори: інфляція, валютний ризик, ризик виробництва, політичний ризик тощо.

При цьому слід мати на увазі, що наслідки можуть бути негативними і позитивними.

До негативних наслідків відносять втрати від пошкодження майна, продкції, виробничих запасів; недоотримання доходів; переплата коштів за виконані роботи, придбані товари з причини завищення тарифів, цін, обсягу робіт і послуг, сплата штрафів, пені; збільшення витрат на виконання робіт і послуг (перевитрата).

Позитивними наслідками ризиків можуть бути отримання додаткових доходів, надходження коштів у формі компенсації збитків іншими підприємствами і організаціями, страхові відшкодування, скорочення витрат на проведені заходи тощо.

Ризики в обліку не виступають як самостійні об'єкти, але можлива ймовірність їх виникнення закладена в усіх активах, пасивах і процесах, яка виражається у формі різного плану відхилень (від лімітів, норм, інших параметрів). У процесі аналізу інформації про фінансову діяльність ризики можна передбачити за певними ознаками і за допомогою відповідних економічних показників.

Отже, на основі вищенаведеного можна сказати, що в інформаційному забезпеченні ймовірності виникнення ризиків з метою управління ними можна виділити наступні групи інформаційних масивів (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Ознаки виникнення ймовірних ризиків за їх об'єктами і суб'єктами

Об'єкти і суб'єкти ризиків	Ознаки ймовірних ризиків
1. Активи (майно, інвестиції, виробничі запаси, готова продукція, кошти, дебітори, незавершене виробництво та ін.)	Зменшення залишків, неузгодженість наявності з потребою для здійснення виробничо-фінансової діяльності, високий відсоток зношеності майна, наявність неліквідів, браку продукції, простроченої, в т.ч. сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості, затовареність продукції, незаконне привласнення на ін.
2. Пасиви (власний і залучений капітал)	Відсутність, різке зменшення власного капіталу, зокрема відсутність резервного капіталу, високий рівень кредиторської заборгованості, несвоєчасна сплата кредитів банку, неплатоспроможність, ймовірний ризик банкрутства, пов'язаний з неплатіжоспроможністю.
3. Види діяльності (операційна, фінансова, інвестиційна)	Зниження обсягів виробництва і реалізації, різке підвищення собівартості продукції, наявність реклаमाцій, претензій щодо якості продукції, застосування застарілих технологій, слабе впровадження інновацій, недостатнє і несвоєчасне забезпечення паливом, сировиною, енегією, низька якість сировини і матеріалів; недостатньо розвинута фінансова, інвестиційна діяльність, збитковість цих видів діяльності, знецінення реальної вартості капіталу (інфляція), збитковість біржових операцій, зміна обмінного курсу валюти, неповернення депозитних вкладів банками, зниження депозитної ставки; повне або часткове неповернення платежів за реалізовану продукцію, збільшення витрат на виробництво продукції, збитковість окремих галузей
4. Запобіжні (профілактичні) заходи	Невиконання запобіжних заходів безпеки, порушення правил протипожежної безпеки, зафіксовані факти порушення екологічної безпеки, відсутність придбання отрутохімкатів, медикаментів, препаратів, недотримання правил ветеринарних процедур, внесення отрутохімкатів в ґрунт, протруювання насіння з порушенням технологічних вимог
5. Склад і структура персоналу підприємства	Кадрова політика, плинність кадрів та її причини. Рівень забезпеченості висококваліфікованими кадрами. Ненлежне оформлення трудових договорів, контрактів; політика матеріального стимулювання, спеціального харчування, соціально-побутового обслуговування, низька продуктивність праці, відсутність посадових інструкцій, факти порушення трудової дисципліни, відсутність договорів про повну матеріальну відповідальність, планування підвищення кваліфікації кадрів
6. Інформаційне забезпечення (інформаційний ризик)	Наявність та обґрунтованість Положення про облікову політику (Наказу про облікову політику) дотримання облікової політики; наявність та обґрунтованість службових інструкцій облікового персоналу, графіку документообороту і подання звітності, застосування і впровадження комп'ютерних технологій, недоліки в організації і технології комп'ютеризації обліково-економічної роботи, нормативно-правове забезпечення обліку і звітності; застосування неадекватних господарській діяльності форм обліку тощо.

Така ж систематизація і групування інформації потрібна для забезпечення відповідних методів управління ризиками (табл. 5.2). Разом з тим, слід мати на увазі, що застосування нових методів управління ризиками зумовлюють необхідність адекватної організації інформаційних потоків.

Таблиця 5.2

Методи управління ризиками та їх інформаційне забезпечення

Назва заходів (методів)	Зміст заходів та рахунки для їх обліку
Резервування коштів на покриття втрат від ризиків та інші заходи самострахування ризиків	Створення резервного капіталу, резерву сумнівних боргів, безнадійної дебіторської заборгованості, резервування коштів для забезпечення майбутніх витрат на проведення гарантійних ремонтів проданої продукції покупцям; резервування коштів на виплату професійних відпусток, додаткових пенсій та ін.
Диверсифікація діяльності, активів	Організація нових, більш ефективних видів діяльності зміни в складі активів (вкладання коштів в інші активи), види цінних паперів, відкриття нових депозитних рахунків у банках. Такі операції обліковуються аналогічно відображенню в обліку процесів і активів статутної діяльності, але для відокремлення диверсифікаційних об'єктів відкривають відповідні аналітичні рахунки.
Передача ризиків третім особам (передача векселів та ін.)	Передача підприємствами права на отримання боргу комерційним банкам (факторинг), кредитування під заставу дебіторської заборгованості та ін. В обліку знаходять відображення оплата комісійних послуг за виконання означених операцій (рах. 94); облік веселів, одержаних для забезпечення дебіторської заборгованості (рах 34, 16, 62, 51, 37)
Заходи з мінімізації ризику	Укладання ф'ючерсних і форвардних контрактів, опціонів, хеджування господарських операцій (рахунки для обліку розрахунків з підприємствами та організаціями; «Контрактні зобов'язання» для обліку форвардних і ф'ючерсних контрактів, опціонів)
Система штрафних санкцій	Передбачення штрафів, пені в договорах з контрагентами для компенсації збитків підприємства; штрафні санкції, компенсації збитків за договорами про повну матеріальну відповідальність, за трудовими контрактами і договорами; покриття збитків за рахунок прибутку, за порушення і помилки, допущені в розрахунках за податками, відрахуваннями на соціальне страхування та іншими бюджетними платежами, а також пов'язаними з наданням державної цільової допомоги та ін. Використовуються рахунки для обміну розрахунків з установами, організаціями, підприємствами (62, 53, 64, 65, 68, 94, 36, 37)
Страхування господарських ризиків страховими компаніями	Страхування майна, посівів, тварин, фінансових ризиків, автотранспорту, відповідальності здійснюється з метою створення страхових резервів та їх використання для відшкодування різних видів витрат, збитків страхувальників у разі настання страхових випадків шляхом виплати страхових компенсацій і страхових сум. Для розрахунків зі страхування призначено рахунок 65, на якому облічують страхові платежі та відшкодування матеріального збитку страховими компаніями за повністю або частково пошкоджене майно, загиблі посіви, тварини.

При цьому слід мати на увазі, що наслідки можуть бути негативними і позитивними.

До негативних наслідків відносять втрати від пошкодження майна, продкції, виробничих запасів; недоотримання доходів; переплата коштів за виконані роботи, придбані товари з причини завищення тарифів, цін, обсягу робіт і послуг, сплата штрафів, пені; збільшення витрат на виконання робіт і послуг (перевитрата).

Позитивними наслідками ризиків можуть бути отримання додаткових доходів, надходження коштів у формі компенсації збитків іншими підприємствами і організаціями, страхові відшкодування, скорочення витрат на проведені заходи тощо.

Втрати від ризикових операцій (інфляція, зменшення корисності активів, пошкодження майна тощо) на рахунах обліку активів, а також на спеціальних рахунках : 94 «Інші операційні витрати», 96 «Втрати від участі в капіталі», 97 «Інші витрати», 99 «Надзвичайні витрати».

Для обліку доходів, отриманих внаслідок виваженого ризику, призначені рахунки 71 «Інший операційний дохід», 72 «Дохід від участі в капіталі», 73 «Інші фінансові доходи». Відокремлений облік основних доходів від реалізації, одержаних внаслідок обґрунтованого ризику, не ведуть, але визначають за допомогою методів економічного аналізу розрахунковим шляхом. За кожним об'єктом бухгалтерського обліку ризиків потрібно розробити методику формування інформації, визначити облікову політику з врахуванням застосовуваних методів управління ризиками на підприємстві.

Поширеним методом управління ризиками є метод самострахування ризиків у формі створення резервів, які використовуються для покриття витрат і збитків, пов'язаних з ризиками. Створення конкретних видів резервів передбачається в Статуті підприємства і, відповідно, в Положенні (Наказі) про облікову політику у відповідності з чинним законодавством і стандартами бухгалтерського обліку.

Величина резервного капіталу визначається власниками сільськогосподарського підприємства, яка обов'язково фіксується у засновницьких документах, але для господарських товариств і спільних підприємств вона не повинна бути нижче законодавчо встановленого мінімального розміру.

Резервний капітал підприємств у відповідності із Планом рахунків та Інструкцією до його застосування відображається на балансовому рахунку 43 «Резервний капітал». У сучасній економічній літературі зустрічаються різні назви, види та визначення поняття «резервний капітал»: резервний фонд, запасний фонд і т.і. Резервні фонди у широкому контексті означають резерви на гірші часи. Так, наприклад, у зарубіжній економічній літературі наводяться дані про використання більше 15 резервів: контрактні оціночні резерви; факультативні резерви; емісійний дохід і дохід від злиття організацій; резерви на знецінення власних фондів; резерви по переоцінці; резерви, пов'язані із самоконтролем; резерви по капіталу, який знаходиться у

материнському чи дочірньому підприємстві; резерви по забезпеченню зовнішніх фондів; інвестиційні субсидії; регламентовані резерви; національні фонди інвестицій; консолідовані резерви; резервний капітал; додатковий капітал. Проаналізувавши ряд бухгалтерських балансів підприємств у зарубіжних країнах, результати аналізу можна подати у табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Розкриття інформації про резерви у пасиві балансу зарубіжних країн і України

<i>Країна</i>	<i>Назва розділу</i>	<i>Види резервів</i>
1. Австрія	Капітал	1. Резервний капітал 2. Резерви зобов'язань і витрат (вихідних допомог, пенсійний, податковий і т.п.)
2. Бельгія	Капітал	1. Резерви на прибуток 2. Резерви відстроченого оподаткування 3. Резерв позовів і збитків
3. Великобританія та Австралія	Капітал і резерв	1. Резерв переоцінки 2. Інші резерви (резерв викупу капіталу, резерв власних акцій, резерви згідно статуту та ін.)
4. Німеччина	Власний капітал	1. Резервний капітал 2. Резерви прибутку (передбачений законом резерв; резерв для власної дольової участі; резерви, передбачені статутом; інші резерви із прибутку)
5. Португалія	Капітал	1. Резерви переоцінки 2. Резерви (законодавчі, спеціальні, ініціативні) 3. Резерви ризиків і витрат (податковий і т.п.) 4. Резерви уцінки товарів, ризиків
6. Росія	Капітал і резерви	Резервний капітал (в т.ч. резерви, створені у відповідності із законодавством і резерви, створені у відповідності із статутними документами)
7. Україна	Власний капітал	Резервний капітал
8. Франція	Капітал і резерв	1. Резерв переоцінки 2. Резерви 3. Легальний резерв 4. Резерв, передбачений статутом або контрактом 5. Інші резерви
9. Швеція	Капітал	1. Резерви законодавчі 2. Пенсійні резерви, відстрочене оподаткування, резерви, які не обкладаються податками
10. Японія	Капітал	1. Капітальні резерви (емісійний дохід) 2. Законодавчий резерв 3. Резерви для страхових позовів 4. Резерви збитків від зарубіжних інвестицій, розширення бізнесу, придбання додаткового обладнання, прискореної амортизації, загальний, нерозподілений.

Із даних табл. 5.3 можна зробити висновок, що статутні резерви зарубіжних країн характеризуються значно більшим різноманіттям. Це пов'язане з їх цільовим призначенням (резерви зобов'язань і витрат, резерви переоцінки, резерв по доходах, резерви законодавчі, спеціальні, ініціативні). Слід відмітити, що в деяких країнах (Португалія, Франція, Японія) підприємства досить детально розкривають інформацію про власні резерви у розділі власного капіталу бухгалтерського балансу.

Важливим моментом у класифікації статутних резервів є джерела їх формування. Англійські підприємства формують резерви із прибутку і резерви із власного капіталу. Нерозподілений прибуток з одного боку є резервом, а з іншого – основним джерелом їх фінансування. Формування резервів із власного капіталу відбувається шляхом випуску акцій по ціні, вищій за номінал, і шляхом переоцінки основних засобів у бік підвищення. Цікавим є той факт, що розмір резервного капіталу у світовій практиці коливається в межах 10-40% від статутного капіталу, при цьому окремим підприємствам надається право призначати більш високу межу. В Україні резервний капітал створюють у відповідності з чинним законодавством і засновницькими документами за рахунок нерозподіленого прибутку. Господарським кодексом передбачено створення резервного капіталу в акціонерних товариствах і товариствах з обмеженою відповідальністю в розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 25% статутного капіталу та щорічне відраховування до нього не менше 5% суми чистого прибутку. В інших підприємствах створення резервного капіталу не є обов'язковим, він може створюватись залежно від потреб. Резервний капітал використовують на покриття збитків, виплату дивідендів за привілейованими акціями у разі недостатності нерозподіленого прибутку, на інші цілі, передбачені установчими документами.

На суму створеного резервного капіталу формують інформацію по дебету рахунку 44 «Нерозподілений прибуток (непокріті збитки)» в кореспонденції з кредитом рахунку 43 «Резервний капітал».

Використання коштів резервного капіталу на покриття збитків зітного періоду відображають за дебетом рахунку 43 і кредитом 44, на виплату дивідендів – за дебетом 43 і кредитом 67 «Розрахунки з учасниками».

Як бачимо, резервування коштів в якості самострахування підприємством господарської діяльності в Україні обмежено. Тому цілком обґрунтованою є позиція авторів [204] щодо збільшення кількості резервів з метою покриття негативних наслідків господарського ризику. Окремі дослідники пропонують створювати фіскальні (податкові резерви, резерви відшкодування комерційних ризиків, резерви соціального спрямування, резерви юридичного характеру, резерви від знецінення фінансових вкладень, від зниження вартості матеріальних активів, відшкодування професійних ризиків.

На рахунку 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів» теж обліковують по суті зарезервовані кошти на цільові заходи, які гарантують відповідні виплати і нейтралізують ризики. До них відносяться: забезпечення

виплат відпусток, додаткове пенсійне забезпечення, забезпечення гарантійних зобов'язань, забезпечення призового фонду, забезпечення інших виплат і платежів.

Економічний зміст резерву сумнівних боргів, у відповідності до П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» полягає в уточненні оцінки дебіторської заборгованості, тобто резерв служить для відображення заборгованості в тій сумі, що може бути реально повернена боржниками. Для створення резерву сумнівних боргів використовується рахунок 38 «Резерв сумнівних боргів», який і застосовується для уточнення оцінки дебіторської заборгованості покупців і замовників, яка обліковується на рахунку 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками». Рахунок 38 є регулюючим до рахунка обліку дебіторської заборгованості (за аналогією з обліком нарахування зносу необоротних активів). Тобто завдяки рахунку 38 можна визначити чисту реалізаційну вартість дебіторської заборгованості.

При нарахуванні резерву сумнівних боргів дебетується рахунок 944 «Сумнівні та безнадійні борги» (збільшуються інші витрати операційної діяльності) і кредитується рахунок 38 «Резерв сумнівних боргів». Величина резерву визначається, виходячи із платоспроможності окремих дебіторів та на підставі класифікації дебіторської заборгованості. Тут слід зазначити, що вивчення сільськогосподарськими формуваннями платоспроможності окремих дебіторів з об'єктивних причин є проблематичним. Реальним можна вважати другий метод, тобто метод класифікації простроченої заборгованості по періодах.

Визнана безнадійною дебіторська заборгованість перестає бути активом підприємства і списується з балансу. Але з метою спостереження за можливістю її повернення, підприємства повинні не менш, ніж три роки обліковувати суму списаної безнадійної заборгованості на позабалансовому рахунку 07 «Списані активи», субрахунок 071 «Списана дебіторська заборгованість».

На нашу думку, до основних проблем створення і використання статутних резервів відносяться наступні:

- 1) визначення найбільш раціональних джерел;
- 2) оцінка економічної суті резервів, враховуючи стабільний довгостроковий або короткостроковий їх характер, виходячи із чого розраховуються відповідні фінансові показники;
- 3) оцінка економічної суті показників прибутку і капіталу, оскільки ці економічні поняття є не абсолютними, а відносними величинами, тому можуть бути представлені тільки у ймовірному обчисленні;
- 4) вплив резервів на величину і характер власних джерел, оскільки створення рахунку «Резерви сумнівних боргів» призводить до перерозподілу частини нерозподіленого прибутку;
- 5) відсутність відповідності суми грошових коштів сумі статутних резервів, необхідних для виконання ними своїх функцій.

Виходячи із вищевикладеного, можна зробити висновок, що резервний капітал – це своєрідна застава стабільності існування підприємства в

сучасних умовах. Для того, щоб уникнути існуючих проблем використання резервного капіталу, необхідно управляти грошовими потоками, контролювати їх надходження й вибуття, а також резервні залишки грошових коштів. Це пов'язане з тим, що резервний капітал прямо не пов'язаний з рахунками обліку грошових засобів. У випадку ризикової ситуації збитки покривають за рахунок зарезервованих грошових засобів, рівних за величиною сумі резервного капіталу.

Головні бухгалтери сільськогосподарських підприємств сьогодні як ніколи потребують відповідного інформаційного забезпечення як заходів самострахування ризиків, так і про способи відображення його складових у бухгалтерському обліку. Виділимо такі основні складові, або важелі впливу цієї системи на нейтралізацію фінансових ризиків.

Система внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків (відмова від ненадійних партнерів, від використання у великих розмірах позикового капіталу та ін.). Ця складова є важлива для впровадження у систему бухгалтерського обліку й контролю ризиків, оскільки дослідження показують, що більшість підприємств не відслідковує неплатоспроможних дебіторів. Робота системи внутрішнього контролю виконання управлінських рішень також потребує більшої уваги. Для цього необхідно на великих підприємствах впроваджувати внутрішні служби аудиту і контролю, на підприємствах середніх розмірів – покласти обов'язки контролю й експертизи договорів на бухгалтера, який займається обліком розрахунків із покупцями й замовниками, а також обов'язок своєчасно доводити інформацію до керівництва про виникнення боржників з простроченим боргом.

Натуральні запаси. На жаль, сьогодні не всі сільськогосподарські організації можуть дозволити собі придбати дороге елітне насіння, або у будь-який час купувати корми та інші необхідні для виробництва матеріали і сировину. Тому, як правило, сільгосппідприємства формують насінневі фонди, фонди кормової бази та інші фонди сировини, необхідні для господарської діяльності. Натуральні запаси відображаються в балансі у вигляді залишку матеріалів і сировини, готової продукції, товарів та ін. матеріальних цінностей у грошовому вимірі. Стратегічний управлінський облік дозволяє враховувати цю складову, оскільки показуються ці об'єкти обліку не лише у грошовому вимірі, але й в натуральному. Це дозволяє підприємству не тільки відображати залишки цінностей, але й надавати інформацію для планування й прогнозування управління ризиками.

Внутрішній фонд (цільовий залишок грошових коштів, ліквідні цінні папери або інші фінансові вкладення). Сільськогосподарське підприємство, створюючи внутрішній фонд, матиме можливість покривати збитки, так як активи відкладаються спеціально на випадок виникнення збитків при настанні «ситуації ризику». Фінансовий і податковий облік складових фонду організується у відповідності з порядком, встановленим законодавством з бухгалтерського обліку й оподаткування. Стратегічний управлінський облік повинен бути побудований із врахуванням доцільності формування цього

фонду і прогнозування настання ситуацій ризику, під які і буде створюватись цей фонд. На жаль, не завжди підприємство має можливість формувати резерви готівкових засобів, оскільки більшість підприємств і так відчувають сильну їхнестачу. Внутрішній фонд, як правило, відображається в активі бухгалтерського балансу або поза балансом, у звіті про рух грошових коштів та примітках до фінансової звітності.

Диверсифікація видів діяльності, поставок, збуту для сільськогосподарського підприємства може мати особливе значення, оскільки відбувається розподіл ризиків по галузях, постачальниках сировини й матеріалів, по ринках збуту і, таким чином, формується своєрідний резерв компенсації збитків у випадку настання негативних обставин одного об'єкта диверсифікації за рахунок коштів іншого об'єкту.

На нашу думку, на диверсифікованих підприємствах конкурентні стратегії повинні розроблятися на рівні стратегічних бізнес-одиниць, а не на рівні підприємства в цілому.

Стратегічний управлінський облік дозволить сільськогосподарським підприємствам планувати, координувати, контролювати і оцінювати операції по диверсифікованих об'єктах (галузях, підрозділах, філіалах і т.д.), що допоможе досягти злагоджених дій з метою забезпечення фінансової стійкості і збільшення їх доходності.

Лімітування. Ця складова резервної системи в більшій мірі відображається у стратегічному управлінському обліку. Лімітування може стосуватись різних об'єктів обліку, але повинне відповідати стратегії управління ризиками в цілому по підприємству.

Стратегічний управлінський облік може бути організований по таких параметрах, як обмеження по строках, наприклад, позикових коштів; по структурі, за часткою окремих витрат у загальному об'ємі (матеріальних, трудових, накладних та ін. витрат); за рівнем віддачі (наприклад, встановлення мінімального рівня доходності); граничних сум продажів; встановлення мінімального розміру (питомої ваги) активів у високоліквідній формі. Для ефективного управління ризиками керівництву необхідно одержувати інформацію про хід виконання даних операцій у кварталних, щомісячних або щотижневих звітах з метою аналізу відхилень від встановлених параметрів.

Хеджування. Термін походить від англ. *hedging*, що означає засіб зменшення ризику і є формою страхування вартості товару або прибутку, валютного ризику при здійсненні ф'ючерсних угод у банківській, страховій, біржовій та комерційній практиці. Учасники угоди мають можливість застерегтись, знизити ступінь фінансового ризику, пов'язаного з можливою зміною кон'юнктури ринку, попиту чи рівня цін упродовж виконання умов угоди. Це досить ефективний процес захисту від ризиків, що пройшов довгий і багатоетапний період становлення, який у свою чергу, вплинув на розвиток правил і процедур, що дозволяють перетворити економічну суть у бухгалтерську форму.

Прогнозування. Проблемою прогнозування у бухгалтерському обліку є формування показників прогнозного балансу, прогнозного звіту про фінансові результати, прогнозного звіту про рух грошових коштів. У рамках резервної системи важливо спрогнозувати майбутній фінансовий стан із врахуванням ідентифікованих ризиків, результат впливу цих ризиків на отримання прибутків чи виникнення збитків, прогнозовані надходження і видаток грошових засобів під впливом ризиків.

Податкове планування. Оподаткування сільськогосподарських підприємств пов'язане з високими ризиками. Податковий ризик – це можливість для платника податків понести фінансові та ін. втрати, пов'язані з процесом сплати та оптимізації податків. Управління податковими ризиками є невід'ємною частиною загального управління бізнес-ризиками. Облікова інформація з оподаткування повинна формуватися із врахуванням загальної стратегії з управління ризиками у стратегічному управлінському обліку.

Податкове планування є сукупністю законних цілеспрямованих дій платника податків, пов'язаних із використанням певних прийомів і способів, а також всіх наданих законом пільг і звільнень з метою оптимізації і мінімізації податкових зобов'язань. В якості інструменту податкової оптимізації можна використати резерви, передбачені податковим законодавством, і їх переваги, які дозволяють платнику податків планувати податкові платежі на протязі податкового періоду. Резерви, які формуються на підприємстві, обов'язково повинні бути відображені в обліковій політиці.

Облік нефінансових параметрів. Резервна система повинна включати не лише складові фінансового напрямку, але й нефінансового, такі як якість продукції, наявність повернень продукції споживачами, кількість повернень товару постачальникам, час простою і ремонту машин, плинність персоналу, соціальна значимість окремих видів діяльності або активів підприємства та ін. Для визначення якості продукції можна використовувати ступінь відповідності продукції міжнародним, державним, галузевим і внутрішньогосподарським нормам і правилам. Наприклад, показники оцінки якості продукції рослинництва розглядають у двох аспектах – кормових і споживчих показниках якості.

Застосування соціальних показників на сільськогосподарських підприємствах є важливим з тієї позиції, що вони мають об'єкти соціальної сфери – дитячі садки, медичні установи, стимулювання працівників, забезпечення працівників пільговим харчуванням, надання безкоштовного транспорту для поїздок працівників на літній відпочинок, для поїздок дітей працівників у театри, цирк, шефство над школою. Якщо соціальні витрати значні, а вартість об'єктів основних засобів займають значну долю амортизованого майна, то у фінансовому і стратегічному управлінському обліку потрібно виділяти доходи, витрати і активи соціальної сфери.

Облік активів і пасивів. Бухгалтерська інформація про активи і пасиви є необхідною для управління майном, капіталом і зобов'язаннями. Основний елемент управління активами і пасивами – це їх балансування. Слід

відмітити, що в основі бухгалтерського балансу лежить сукупність рахунків, операції на яких відображаються за принципом подвійного запису, а при формуванні балансу допустимі різні групування і перегрупування облікових і звітних даних. Для управління ризиками важливою є інформація про можливі втрати, які виникають у зв'язку із втратою, псуванням різних активів чи можливих збитків, які виникають при непогашенні зобов'язань. Ця інформація може бути сформована у вигляді окремого інформаційного листа (відомості) про ризикованість активів і пасивів. Такий лист включав би наступні відомості про активи й пасиви:

- облікова вартість (оцінка по балансовій вартості);
- вид ризику;
- максимальний розмір можливих втрат за ринковою, справедливою, експертною та ін. ціною;
- різниця між обліковою вартістю і максимальним розміром можливих втрат;
- можливості відновлення (визначається із врахуванням використання складових резервної системи: резервів, наявних власних коштів, залучених позикових коштів і т.і.).

Використання такої інформації дозволило б сільськогосподарським підприємствам визначити ступінь ризикованості кожного активу і пасиву, зосередити увагу управлінців на ризикованих статтях балансу і застосувати відповідні інструменти резервної системи. Крім цього, цей лист може бути прикладений до звітності сільськогосподарських підприємств в пояснювальній записці.

Важливе значення для облікового забезпечення керівництва відомостями про створені резерви під ризику має документація, в якій відображається і накопичується інформація. В якості облікової документації можна запропонувати реєстри-розрахунки резервів:

1) під знецінення вартості матеріальних цінностей внаслідок псування, пошкодження, застарілості. Він містив би інформацію про те, якою є фактична собівартість одиниці продукції, ринкова ціна за одиницю продукції, причини створення резерву, використання резерву і кореспонденція рахунків;

2) під знецінення фінансових вкладень, який би заповнювався виходячи із ймовірності виникнення можливих ризиків. Структура реєстру містила б інформацію про всі фінансові вкладення підприємства, під які воно може створювати резерви, і був би призначений для цілей фінансового обліку. Основна інформація, яку необхідно розкривати, стосується:

- підприємств-емітентів, позичальників та ін. контрагентів;
- чистих активів підприємств, які необхідні для розрахункової вартості фінансових вкладень;
- причин знецінення матеріальних запасів;
- видів фінансових вкладень із зазначенням їх облікової вартості, порядку розрахунку вартості, суми створюваного резерву по кожному виду фінансових вкладень;

- загальної суми нарахованого резерву;
- сум використаного резерву.

3) під сумнівні борги, який містив би аналітичні дані по боржниках, що дозволює відслідковувати неплатоспроможних дебіторів і формувати необхідну інформацію для створення резерву по сумнівних боргах для цілей бухгалтерського обліку і податкових розрахунків, так як для бухгалтерського обліку резерв створюється по кожному боржнику, а для оподаткування – по сукупній вартості сумнівної заборгованості.

Резервна кредитоспроможність сільськогосподарського підприємства оцінюється на підставі показників, які характеризують фінансовий стан підприємства, господарську діяльність за даними бухгалтерської звітності з метою оцінки реальних можливостей отримати кредит і повернути його вчасно. Важливими елементами кредитоспроможності сільськогосподарського підприємства є:

- 1) правоздатність;
- 2) платоспроможність;
- 3) фінансова стійкість;
- 4) ефективність використання активів і власного капіталу (шляхом розрахунку показників рентабельності та ділової активності).

Страхування. Вдатися до нього сільськогосподарське підприємство може в результаті прогнозів на неврожаї у зв'язку із передбачуваними несприятливими погодними умовами, а також, якщо його майно знаходиться під ризиком і законодавством дозволені такі операції страхування.

Державна допомога може бути надана як компенсація частини витрат зі страхування урожаю. Підприємство готує необхідний пакет документів і подає до Головного управління агропромислового розвитку обласної держадміністрації.

Гарантії. У випадку, якщо організація є гарантом забезпечення виконання зобов'язань і платежів, вона видає векселя чи облігації як забезпечення оплати за отримане майно і надані йому позики.

Використання вище запропонованих 15 складових (або важелів впливу) самострахування в індивідуальному порядку чи у сукупності дозволить сільськогосподарським підприємствам визначитись із подальшими діями та правильно зреагувати на потенційно можливі ризикові ситуації, які виникають в їх діяльності. Підприємство ідентифікує ризики, які надалі будуть впливати на вибір важелів впливу резервної системи та їх відображення у бухгалтерському обліку: ризик факторів виробництва, що вводяться; ризик ринку продукції; фінансовий ризик; соціально-політичні ризики; організаційно-управлінський і виробничий ризики.

Фундаментом резервної системи є джерела фінансування, які групуються наступним чином:

1. Підприємство може фінансувати складові резервної системи, використовуючи поточні витрати (недостача у межах норм природного убутку), нерозподілений прибуток, інші витрати.

2. Держава є джерелом фінансування резервної системи, оскільки вона може здійснювати допомогу підприємствам у вигляді надання пільг, субсидій, відшкодувати збитки у зв'язку із підвищенням цін на паливо, компенсувати певний процент по банківських кредитах, втрати від надзвичайних подій та ін.

3. Страхова організація компенсує сільськогосподарським підприємствам суми страхових відшкодувань по застрахованих об'єктах у випадку настання страхового випадку.

4. Банки та інші кредитні організації складають фундамент резервної системи в частині формування джерел коштів для виконання підприємством своїх тактичних і стратегічних заходів.

Головним недоліком сучасної системи обліку і звітності сучасних сільськогосподарських підприємств є те, що вона відображає «історичні показники», які в їх первісному вигляді не дозволяють досягти ефективних управлінських рішень. Тільки використовуючи інструменти аналізу чи певний комплексний набір допоміжної інформації з різних джерел (бухгалтерський баланс, Головна книга, дані аналітичного обліку, дані управлінського обліку, експертні оцінки спеціалізованих організацій, аудиторські оцінки, дані стратегічного управлінського обліку) можна отримати релевантну інформацію із трансформованої звітності.

На підприємствах рекомендують складати внутрішній ризик-звіт як сукупність кількісних показників і якісного аналізу та надавати:

- для вищого керівництва підприємства – агрегований звіт про концентрацію ризиків по всіх бізнес-одинацях, класах активів зобов'язань присутності (включаючи аналіз змін в законодавстві). Обсяг звіту – не більше 1 сторінки, складається не менше 1 р. на місяць;

- на рівні підрозділу – звіт про концентрацію ризиків в підрозділі і використовуваних ним активах (щотижня, детальний і аналітичний формати);

- на рівні бізнес-одинаці – детальний звіт про ризики по кожному активу (щотижневий або щоденний формат).

Надана таким чином інформація дозволить Раді директорів компанії мати уяву про найбільш важливі ризики, здійснювати постійний моніторинг ефективності управління ризиками, приймати відповідні рішення.

5.3. Аудиторський ризик у системі менеджменту

Аудиторський ризик тісно пов'язаний з бухгалтерським, оскільки основною метою аудиту є підтвердження достовірності, повноти і відповідності інформації стандартам фінансової звітності. Аудиторський ризик слід розглядати як складову системи економічних ризиків. Отже, на аудиторський ризик впливають ті ж чинники, що і на загальноекономічний ризик.

Аудиторським називають ризик невідповідної оцінки фінансової звітності, висловлення аудитором позитивної думки за наявності суттєвого викривлення в ній інформації. У міжнародному стандарті аудиту (МСА) 320

«Суттєвість в аудиті» поняття суттєвості визначається щодо інформації, якщо її відсутність або неправильне відображення може негативно вплинути на рішення користувачів на основі фінансової звітності. При визначенні рівня і змісту аудиторського ризику слід враховувати види аудиту за організаційними, процесуальними і функціональними ознаками.

За організаційними формами аудит поділяють на регламентований (обов'язковий), договірний, внутрішній, державний. За процесуальними ознаками в залежності від участі в проведенні аудиту різних організацій і фахівців розрізняють однопредметний (окремий напрямок діяльності); багатопредметний (комплексний) аудит, який стосується дослідження всієї фінансово-господарської діяльності; комісійний – проводиться групою аудиторів, які мають різну спеціальність. Регламентований аудит проводять, як правило, в обов'язковому порядку у відповідності з діючим законодавством, що регламентує певну діяльність (емісія цінних паперів, аудит ліквідаційного балансу та ін.). Договірний аудит здійснюють аудиторські фірми за договорами, укладеними з суб'єктами підприємницької діяльності.

Внутрішній аудит проводять спеціальні підрозділи аудиту або окремі аудитори підприємств, компаній у відповідності зі статутами, положеннями господарюючих суб'єктів. Таким чином, суть аудиторського ризику і методика його визначення залежатиме від спеціальних вимог, договорів, стандартів, мети і завдань аудиту за його видами.

Державний аудит здійснюють аудиторські підрозділи (відділи) державних податкових інспекцій та інших державних органів з метою контролю і моніторингу за виконанням державних цільових програм.

У даній роботі розглядаються питання незалежного аудиту, який проводять аудиторські фірми за замовленням господарюючих суб'єктів на договірних засадах, внутрішній та податкових аудит, оскільки саме ці види є найбільш розповсюдженими і їх діяльність пов'язана із загальноекономічними та фінансовими ризиками підприємницької діяльності та спрямована на мінімізацію і нейтралізацію ризиків.

Ризик, пов'язаний з фальсифікацією фінансової звітності, може суттєво вплинути на фінансовий стан підприємства, з одного боку, на імідж аудиторської фірми, а також на її фінансовий стан, з іншого боку.

Фактори, що впливають на фальсифікацію фінансової звітності, багатогранні. Аналіз цих факторів та їх врахування в аудиторській діяльності є важливою умовою їх нейтралізації. М.Ю. Брюханов [21] пропонує систематизувати фактори за двома групами: фактори макрорівня, фактори мікрорівня.

Фактори макрорівня характерні для властивого (історичного) ризику. Вони включають політико-економічні фактори (рівень корупції, експортно-імпортна політика, використання альтернативних варіантів стандартів фінансової звітності, процентна ставка та валютний ризик); галузеві фактори (конкурентне середовище, кризова ситуація в галузі, рівень монополізації компаніями ринку, суттєві технологічні зміни в галузі). Наведені фактори

використовуються з метою покращення таких показників як дохід, прибуток, щоб справити позитивне враження на кредиторів, інвесторів, конкурентів або навпаки – високі показники прибутку монополій можуть вказувати на штучне завищення тарифів, цін і в такій ситуації монополії будуть прагнути занизити прибутки, щоб нейтралізувати нарікання з боку партнерів, громадськості щодо диктату цінової політики.

Основними факторами мікрорівня є:

- складна організаційна структура, децентралізація управління, що призводить до послаблення внутрішнього контролю і можливостей фальсифікації фінансової звітності;
- низький рівень внутрішнього контролю (аудиту);
- система матеріального стимулювання (ймовірність фальсифікації тих показників, від яких залежить розмір премій, наприклад, прибутку, доходу);
- часта зміна керівництва компанії;
- низький професійний рівень кадрів, особливо вищої ланки управління;
- родинні зв'язки між керівним складом компанії;
- послаблена увага керівництва до організації системи внутрішнього контролю;
- завищення планових показників;
- претензії зі сторони податкових органів;
- наявність складних і нетипових угод, обладок;
- суттєва величина сумнівної дебіторської заборгованості, яку намагаються штучно зменшити;
- нестача оборотного капіталу (у такому випадку підприємство може штучно завищити матеріальні запаси з метою отримання більшої суми кредитів).

Модель аудиторського ризику включає такі його складові:

- притаманний (внутрішньогосподарський ризик);
- ризик контролю;
- ризик невиявлення.

Притаманний (внутрішньогосподарський ризик) фінансової звітності настає внаслідок особливостей середовища, в якому здійснюється діяльність підприємства.

Ризик контролю – це ймовірність того, що система бухгалтерського обліку і внутрішньогосподарського контролю не виявляє та не сприяє виправленню помилок і порушень, допущених у процесі функціонування підприємства з причин об'єктивного і суб'єктивного характеру, у т.ч. навмисного викривлення інформації в комерційних цілях.

Ризик невиявлення – це ймовірність того, що аудитори в процесі перевірки інформації не виявляють суттєвих помилок і порушень з причини застосування неефективних аудиторських процедур, недостатнього обсягу вибірки, низького рівня кваліфікації аудитора та інших суб'єктивних причин. Названі складові аудиторського ризику визначені в МСА 400 «Оцінки ризику та внутрішній контроль», тут же надані рекомендації стосовно оцінювання

таких ризиків. Рівень аудиторського ризику найчастіше визначають за формулою:

$$AP=BP*PK*PH, \text{ де}$$

AP – загальний аудиторський ризик;

BP – властивий (притаманний) ризик;

PK – ризик системи контролю;

PH – ризик невиявлення помилок.

Деякі дослідники пропонують розширену формулу розрахунку ризику, виділяючи ризик організації, обліку, ризик аналітичних процедур, ризик тестового контролю [171, с. 185].

Рівень аудиторського ризику знаходиться в межах від 0 до 1 (або від 0 до 100%).

При цьому слід мати на увазі, що ризик по відношенню до підприємства, що перевіряється, може бути внутрішнім, тобто таким, що виникає на підприємстві, та зовнішнім, який стосується аудиторської фірми, що здійснює перевірку. Внутрішній ризик включає ризик контролю та властивий ризик, зовнішній – ризик невиявлення помилок і порушень. Зовнішній аудитор (уповноважений на аудит аудиторською фірмою) лише оцінює властивий (притаманний) ризик та ризик внутрішнього контролю, оскільки ці складові ризику не залежать від аудитора, від нього залежить лише ризик невиявлення помилок, що може негативно вплинути на загальний ризик.

Від оцінки рівня властивого ризику і ризику контролю залежить побудова організації аудиту на підприємстві, а також в певній мірі, ризик невиявлення помилок. Чим вищий властивий ризик та ризик контролю на підприємстві, тим більший обсяг перевірки повинен запланувати аудитор, щоб зменшити ризик невиявлення помилок. Від конкретних характеристик властивого ризику та ризику контролю за попередньою оцінкою аудитора залежить вибір напрямів, об'єктів перевірки, установлення обсягу перевірки інформації, строків перевірки, залучення за необхідністю експертів та ін.

Для аудиторської фірми властивим (притаманним) ризиком буде ризик невиявлення помилок, допущених в обліку і фінансовій звітності, а зовнішнім – властивий ризик і ризик контролю.

Рівень ризику на кожному підприємстві буде різним як в цілому, так і стосовно його складових. Його оцінюють як високий, середній, низький.

Проте така форма оцінки є досить суб'єктивною і неточною. Тому науковці пропонують використовувати кількісні методи оцінки ризику, які базуються на економіко-статистичних обчисленнях та експертних дослідженнях. Поки що цей метод оцінки не знайшов значного поширення в практичній аудиторській діяльності через складність і трудомісткість застосування.

Американські фахівці вважають, що немає необхідності кількісно визначати аудиторський ризик або його складові за допомогою математичних моделей оцінки, оскільки неможливо об'єктивно врахувати визначені компоненти аудиторського ризику у зв'язку з великою кількістю

змінних, що впливають на них, і суб'єктивним характером багатьох із цих змінних. З цим важко не погодитись. Разом з тим, пошук та розробка науково обґрунтованих підходів до оцінки аудиторського ризику та його компонентів при аудиті фінансової звітності є важливою проблемою. Ми вважаємо, що найдоцільніше впроваджувати і розвивати економіко-математичні моделі дослідження аудиторського ризику з використанням комп'ютерної техніки та прийомів математичної статистики.

Кількісна визначеність оцінювання аудиторського ризику та його елементів, зазначає дослідник, дозволяє правильно спланувати аудиторську перевірку, визначити обсяг вибірки та глибину дослідження, досягти економії робочого часу та підвищення якості послуг.

Проте наведена автором методика оцінювання вагомості факторів, що впливають на внутрішньогосподарський ризик, є досить складною, у зв'язку з чим доцільність її практичного застосування є проблематичною.

На основі оцінки ризику і установа його рівня ґрунтується організація та методика аудиту обліку і фінансової звітності.

За системоорієнтованими методами, суть яких полягає в тому, що при установа низького рівня ризику внутрішньогосподарського контролю аудитори зменшують обсяг перевірки, оскільки в цьому випадку можна вважати, що інформація є достовірною і їй можна довіряти. Такий підхід дозволяє економити час на перевірку інформації і, таким чином, підвищити ефективність аудиту. За таким же принципом побудована ризикоорієтована система аудиту, яка набуває поширення в податковому аудиті, про що детальніше викладено далі. Організація аудиту за ризикоорієтованою системою є особливо ефективною для підприємств середнього і великого бізнесу, особливо для тих, які мають відокремлені підрозділи. Виявляючи зони інформаційного ризику, аудитори визначають обсяг роботи, її напрями, об'єкти перевірки, методику контрольно-аналітичних процедур, а також рівень ризику своєї діяльності. Функції аудиторів наразі виходять за межі перевірки бухгалтерського обліку і фінансової звітності. Все більшого поширення набуває операційний аудит, який включає оцінку, моніторинг, консультації з різних питань виробничо-фінансової діяльності. Підвищення ризиковості підприємницької діяльності, банкрутство підприємств, земельна, податкова реформа потребують зосередження уваги аудиторів на питаннях глибокого професійного аналізу фінансового стану господарюючих суб'єктів, надання консультацій і практичних рекомендацій економіко-правового характеру, експертної науково обґрунтованої оцінки господарських процесів.

Актуальність названих проблем зумовлює необхідність посилення внутрішнього аудиту. Метою внутрішнього аудиту, як свідчить досвід держав з розвинутою ринковою економікою, є удосконалення організації й управління виробництвом, виявлення і мобілізація резервів підвищення його ефективності. Внутрішній аудит аналізує ризикову ситуацію, застерігає від банкрутства, здійснює експерту оцінку інновацій, нових напрямів інвестицій, юридичне обґрунтування укладення договорів, контрактів та їх дотримання,

розробляє пропозиції з мінімізації ризиків, оптимізації оподаткування, з удосконалення обліку і внутрішнього контролю, тощо. Особливої актуальності набуває проблема внутрішнього аудиту у великих підприємствах, які мають філії, самостійні виробничі підрозділи, дочірні підприємства.

Потреба у внутрішньому аудиті викликана тим, що вища ланка управління компанією не зможе займатись систематично перевіркою виконання дотримання економічної політики, статутних положень підприємства, контролювати повсякденно діяльність виробничих підрозділів і служб, виконання наказів, розпоряджень з управління, виявляти помилки, зловживання, порушення трудової та фінансової дисципліни. Інформацію про всі названі події формують внутрішні аудитори, вони ж визначають зони ризику, проблемні питання та розробляють заходи з їх вирішення. Саме з вищезазначених позицій вирішують питання про доцільність організації внутрішнього аудиту на підприємстві.

Чільне місце в системі внутрішнього аудиту займає аналіз ситуації ризику, застереження від банкрутства. Для оцінки і вимірювання ризику потрібно визначати й аналізувати такі показники як ліквідність, фінансова незалежність, фінансова стійкість, рентабельність та ін.

Вчені дану проблему пропонують вирішувати шляхом оптимального співвідношення між показниками доходності, ліквідності і надійності компанії. Для цього слід сформулювати етапи комплексної оцінки таких важливих видів фінансових ризиків: ліквідності, зниження фінансової незалежності і фінансової стійкості, зниження рентабельності і доходності. Основним джерелом інформації для оцінки рівня ризиків є фінансова звітність, на основі якої здійснюють аналіз названих показників.

Ризик ліквідності є одним із найбільш важливих в складі фінансових ризиків підприємства. Ризики ліквідності найчастіше є причиною непрофесійного управління структурою активів і пасивів, грошовими потоками, дебіторською і кредиторською заборгованістю.

Управління ризиками ліквідності є одним з найбільш важливих завдань, оскільки нестача ліквідних коштів для погашення поточних зобов'язань може призвести до втрати контрагентів по бізнесу, до виникнення штрафів, пені за невиконання договорів, падіння платоспроможності і врешті-решт до виникнення загрози банкрутства.

Для оцінки ризику ліквідності пропонують всі активи і пасиви розбити на чотири групи за рівнем терміновості:

- 1) найбільш ліквідні активи (A_1);
- 2) швидко реалізовані активи (A_2);
- 3) повільно реалізовані активи (A_3);
- 4) важкореалізовані активи (A_4).
- 1) найбільш термінові зобов'язання (P_1);
- 2) короткострокові пасиви (P_2);
- 3) довгострокові пасиви (P_3);
- 4) постійні пасиви (P_4).

На основі наведених даних установлюють тип ліквідності балансу (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Тип стану ліквідності балансу

№ п/п	Показники	Тип ліквідності балансу	Оцінка ризиків ліквідності
1	$A_1 \geq \Pi_1; A_2 \geq \Pi_2;$ $A_3 \geq \Pi_3; A_4 \leq \Pi_4$	Абсолютна	Без ризикова зона
2	$A_1 < \Pi_1; A_2 \geq \Pi_2;$ $A_3 \geq \Pi_3; A_4 \leq \Pi_4$	Нормальна	Зона допустимого ризику
3	$A_1 < \Pi_1; A_2 < \Pi_2;$ $A_3 \geq \Pi_3; A_4 \leq \Pi_4$	Порушена	Зона критичного ризику
4	$A_1 < \Pi_1; A_2 < \Pi_2;$ $A_3 < \Pi_3; A_4 \leq \Pi_4$	Кризовий стан	Зона катастрофічного ризику

Оцінку ризиків ліквідності доповнюють порівнянням фактичних показників з нормативними. При цьому слід враховувати галузь, якщо відомі такі показники по конкретній галузі підприємницької діяльності.

Для комплексної оцінки ризику рекомендують використовувати такі показники як зниження фінансової незалежності і фінансової стійкості, для чого розраховують такі коефіцієнти: співвідношення залучених і власних джерел; забезпеченість власними джерелами, фінансової незалежності, фінансування, фінансової стійкості. Названі розрахункові показники потрібно порівняти з нормативними.

Залежно від величини виникаючого ризику фінансової стійкості і джерел його компенсації можна виділити такі його рівні: абсолютний, нормальний критичний, кризовий.

У випадку, коли втрати компенсуються розрахунковим прибутком – це рівень допустимого (нормального) ризику. За такої ситуації зменшується обсяг фінансових ресурсів в допустимих межах. Якщо втрати фінансової стійкості компенсуються розрахунковою виручкою, то виникає критичний ризик; якщо фінансові ресурси вичерпані і підприємство може погасити свої зобов'язання майном, то це є ознакою катастрофічного ризику і підприємство може опинитись в ситуації банкрутства.

Схематично розглянуті ситуації наведені на рис. 5.2.

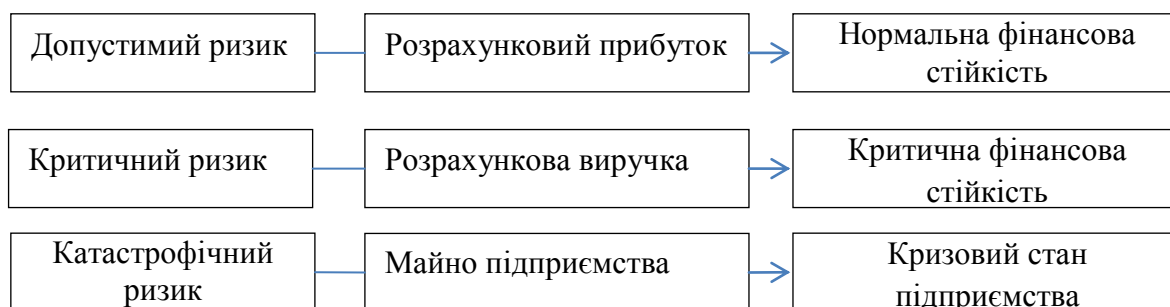

Рис. 5.2. Рівні фінансової стійкості залежно від розміру ризику

Важливою умовою мінімізації ризиків, їх уникнення є, перш за все, розпізнання і передбачення ризикової ситуації, яка може настати. Це можливо з'ясувати в процесі аналізу і оцінки виробничо-фінансової діяльності підприємства, здійснення постійного моніторингу середовища протікання бізнесу на основі, головним чином, інформації в обліку і звітності.

Особливе місце в системі аудиту займає податковий аудит. Суб'єкти господарювання надають важливого значення моніторингу і контролю за податковими розрахунками, оскільки за виявлені помилки та порушення податкового законодавства податкові органи накладають великі штрафні санкції, що негативно відбивається на фінансовому стані підприємства.

З метою уникнення штрафних санкцій на великих підприємствах в штатах персоналу виділяють окрему посадову особу, яка займається податками. При замовленні зовнішнього аудиту в договорах з аудиторськими фірмами пріоритетним об'єктом передбачають проведення ретельної перевірки розрахунків за податками і платежами до бюджету.

Основними суб'єктами податкового аудиту є державна податкова служба, приватні аудиторські фірми, внутрішні аудитори підприємств або відповідні функціональні служби, на яких покладені обов'язки контролю за податками (бухгалтерська служба) та спеціальні внутрішні контрольні підрозділи (ревізійна комісія). Незважаючи на різну мету і завдання суб'єктів контролю податкових відносин, всі вони потребують досконалої методики аудиту податкових розрахунків, якою на сучасному етапі визнана ризикоорієнтована система контролю, що ґрунтується на теоретичних положеннях податкового ризику. Особливо актуальною є ця проблема для органів державної податкової служби (ДПС), основною функцією якої є забезпечення виконання державного бюджету. На разі на податкову систему України суттєво впливають ризики і непередбачуваність зовнішнього середовища.

Під *податковим ризиком* слід розуміти теоретичну ймовірність того, що внаслідок певних дій платника податку певні платежі до бюджету можуть надійти не в повному обсязі або несвоєчасно.

Статтею 14.1.221 ПКУ визначено поняття «податковий ризик»: «Ймовірність недекларування (неповного декларування) платником податків податкових зобов'язань, невиконання платником податків іншого законодавства, контроль за яким покладено на органи державної податкової служби» [179].

Значну увагу проблемі податкового ризику та контролю приділено в роботах Вітлінського В.В., Гранатурова В.М., Десятнюк О.М., Детюк Т.Г., Долгого О.А., Єгарміної В.Д., Онишко С.В., Ревуцької Л., Риженко І.Є., Рогова М.А., Рудницького В.В., Ткаченко І.В.

У наукових роботах розглядаються питання визначення, класифікації податкових ризиків, методи управління податковими ризиками в сучасних умовах розвитку ринкової економіки, типи ризиків, методи їх визначення, фактори їх виникнення, заходи по мінімізації та нейтралізації ризиків та ін.

В.М. Гранатуров, досліджуючи умови виникнення податкових ризиків, стверджує, що основними із них є: наявність невизначеності; необхідний вибір альтернативи; можливість оцінити ймовірність здійснення вибраних альтернатив [46]. Науковці вважають, що ризики оподаткування виникають у тих ситуаціях невизначеності, які мають негативні наслідки. При цьому негативними наслідками є не лише прямі фінансові втрати (ненадходження запланованих податкових платежів), а й непрямі – недосягнення очікуваних результатів від податкових реформ.

Класифікація податкових ризиків знайшла відображення в роботах В.В. Вітлінського, В.М. Грантурова, О.М. Десятник.

Теоретичні розробки з цих питань покладені в основу організації управління ризиками, інформаційного забезпечення та податкового контролю.

Вагомим здобутком науковців є розробка організаційно-методичних засад податкового аудиту на основі врахування теоретичних положень про сутність і природу виникнення податкових ризиків, що є важливою умовою створення єдиної системи управління ризиками.

Вихідним моментом побудови податкового аудиту є визначення його мети і завдання. Дослідники розрізняють такі поняття як податковий контроль і податковий аудит. У Податковому кодексі України податковий контроль трактується як «система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [178]. Податковий контроль охоплює такі процедури:

- контроль за дотриманням податкового законодавства;
- перевірка правильності нарахування податків, зборів, інших обов'язкових платежів;
- перевірка правильності застосування податкових пільг, які надані платником податків;
- перевірка стану та якості ведення бухгалтерського обліку об'єктів оподаткування, достовірності податкової звітності;
- перевірка своєчасності її подання органам ДПС;
- забезпечення своєчасного та повного перерахування податкових платежів до бюджету;
- накладення фінансових санкцій на порушників податкового законодавства;
- профілактика податкових правопорушень.

І.Є. Риженко, визначаючи завдання податкового аудиту, концентрує увагу на рекомендаційний характер завдань, що, на наш погляд, є на сьогоднішній день недостатньо обґрунтованим, оскільки фіскальна функція податків залишається поки що основною і в аудиті. Зокрема, дослідник пропонує перелік таких завдань аудиту: розробка пропозицій і рекомендацій

щодо поліпшення існуючої системи оподаткування підприємства; розробка оптимальних механізмів нарахування податків; вироблення рекомендацій з повного й правильного використання підприємствами податкових пільг; розробка заходів, спрямованих на оптимізацію податків у межах чинного законодавства; розробка пропозицій по створенню системи внутрішнього контролю за нарахуванням податків і зборів на підприємстві; з адаптації діючої системи податкового планування й обліку до можливих змін податкового законодавства; облікове забезпечення розрахунків за податками; податкове планування й оптимізація оподаткування; податковий супровід у формі поточного консультування з податкового законодавства та ін. [211]

Для виявлення ризикових об'єктів у податковій практиці використовуються індикатори ризиків – певні критерії (ознаки), що вказують на наявність або можливість негативного перебігу подій.

Групування переліків індикаторів проводиться відповідно до визначених груп ризиків:

- індикатори випадкових ризиків;
- індикатори оптимізації оподаткування;
- індикатори ухилення від оподаткування.

Індикатори ризиків визначаються структурними підрозділами органів ДПС у процесі адміністрування податків та постійно актуалізуються. Порядок формування переліків (шаблонів) індикаторів ризиків, їх затвердження та використання визначається державною податковою службою. Вага індикаторів, як правило, визначається з урахуванням ступеня ризику, щодо якого визначено ці індикатори.

Для визначення ризиків використовуються такі методи:

- метод історичного аналізу, що полягає у визначенні схожості ситуації, схеми або документа, за яким визначається ризик, співставлення з тими, що спостерігалися, використовувалися або готувалися раніше;

- метод аналогій, який базується на використанні досвіду та напрацювань, набутих іншими державними органами України або податковими органами інших країн в аналогічних (схожих) ситуаціях;

- аналітичний метод, який передбачає використання таких технологій, як моделювання, аналіз за схемою «причина – наслідок» та інші;

- метод «зворотного аналізу», який полягає у вивченні виявлених на практиці факторів невідповідності податкових стягнень їх прогнозованим розмірам і встановленні причин та зовнішніх ознак цих відхилень, які у подальшому буде можливо використовувати для виявлення ризиків на ранніх стадіях адміністрування;

- індивідуальне опитування, тобто проведення опитувань, у тому числі анонімних учасників або потенційних учасників процесу, щодо якого визначаються ризики.

Податкові ризики прийнято поділяти на податковий ризик держави та податковий ризик платника.

Податковий ризик держави – це економічна категорія, яка характеризує невизначеність кінцевого результату діяльності щодо забезпечення

надходжень коштів до бюджетів усіх рівнів, державних цільових фондів, внаслідок можливого впливу (дії) на нього низки об'єктивних та/або суб'єктивних факторів, неефективного адміністрування податків та порушень податкового законодавства. Податковий ризик держави є складним ризиком, тобто таким, що включає інші ризики, зокрема ризики, управління якими зі сторони органів Міністерства доходів і зборів України повністю або часково неможливе. Це природно-кліматичні ризики (стихійні лиха) та політико-економічні ризики (зміна або реорганізація політичної або економічної систем).

Ризики держави як суб'єкта у сфері оподаткування можливо умовно розділити на два типи:

- ризики недобору, у випадку реалізації яких обсяги надходжень до бюджетів не досягатимуть прогнозованих розмірів;
- ризики надвитратності, у випадку реалізації яких витрати на забезпечення прогнозованих розмірів надходжень до бюджетів за окремими видами податків (зборів) перевищуватимуть економічно доцільні.

Ризик порушення податкового законодавства може розглядатися за кількома аспектами:

- ризик порушення податкового законодавства платинками податків;
- ризик порушення податкового законодавства державними службовцями;
- ризик невиявлення помилок і порушень податкового законодавства аудиторськими фірмами.

Ризик порушення податкового законодавства платниками податків характеризується можливістю (ймовірністю) ненавмисного або навмисного порушення суб'єктом господарювання чинного законодавства, в результаті чого можливі втрати надходжень до бюджету. Ризик порушення податкового законодавства державними службовцями характеризується можливістю (ймовірністю) зловживань та корупційних дій з боку працівників державних відомств, у результаті чого можливі втрати надходжень до бюджету.

Ризик порушення податкового законодавства платниками податків, державними службовцями інших відомств, природно-кліматичні та соціально-політичні ризики належать до зовнішніх ризиків адміністрування податків Міністерства доходів і зборів України. До внутрішніх ризиків належать операційні та організаційно-управлінські ризики.

Операційні ризики адміністрування податків характеризуються невизначеністю кінцевого результату здійснення операційних процесів, завданням яких є забезпечення надходження коштів до бюджетів та державних цільових фондів, внаслідок можливого впливу (дії) на них об'єктивних та/або суб'єктивних факторів, неефективного управління та порушень податкового законодавства.

Організаційно-управлінські ризики адміністрування податків характеризуються можливістю (ймовірністю) впровадження неефективної організаційної структури органів Міністерства доходів і зборів України, системи прийняття управлінських рішень, планування, цілепокладання,

прогнозування, що, у свою чергу, впливає на невизначеність результатів діяльності операційних процесів адміністрування податків.

Ризик невиявлення порушень податкового законодавства аудиторськими фірмами зумовлюється, головним чином, недостатнім професіоналізмом аудиторів та недотриманням етики аудитора.

Податковий ризик платника податків належить до різновиду підприємницьких ризиків. Чинниками його можуть бути: зміна податкової політики, у результаті чого може збільшитися податковий тиск, і, відповідно, збільшитися податкове зобов'язання; можливість донарахувань і платежів та штрафів за ненавмисне порушення суб'єктом господарювання чинного законодавства; помилки та недоліки при плануванні, проектуванні та організації бізнесу.

До загальних ризиків відносять:

- ризик відповідності, який, у свою чергу, може бути ризиком технічної чи методичної неточності, неправильного кодування витрат, запізнюючого пред'явлення повернень;
- ризик планування, зокрема, його відсутність, технічні недоліки, зайвий тиск у плануванні, недоліки впровадження запланованого;
- бухгалтерський ризик, що становить собою неправильне відображення податкових зобов'язань.

У межах зазначених типів визначаються такі групи ризиків та факторів причин їх виникнення: випадкові ризики, ризики оптимізації оподаткування, ризики ухилення від оподаткування та процедурні ризики.

Випадкові ризики можуть реалізуватися без свідомого бажання реального або потенційного платника податків уникнути оподаткування та зумовлюються факторами необізнаності платника, ненавмисної помилки платника. Випадкові ризики є ризиками низького ступеня, оскільки не є системними, можуть бути легко нівельовані та не спричиняють значних втрат бюджету.

Ризики оптимізації оподаткування зумовлюються усвідомленим намаганням платника мінімізувати рівень сплати податків, уникаючи прямих порушень норм чинного податкового та іншого законодавства та зумовлюються факторами недосконалості нормативного забезпечення процесів адміністрування податків.

Ризики ухилення від оподаткування визначаються усвідомленим намаганням платника мінімізувати рівень сплати податків або уникнути оподаткування шляхом порушення чи невиконання вимог чинного податкового та іншого законодавства.

Ризики другої та третьої групи є ризиками високого ступеня, оскільки визначаються усвідомленим намаганням платника уникнути оподаткування, складно піддаються визначенню, кваліфікуванню, документуванню та виправленню, спричиняють значні втрати державного бюджету.

До ризиків надвитратності належать процедурні ризики, які зумовлюються чинним регламентом процедур адміністрування податків

та/або вимагають використання при цьому неадекватно великих людських чи матеріальних ресурсів.

Процедурні ризики є ризиками середнього ступеня, оскільки можуть бути виправлені шляхом внесення відповідних змін до нормативно-правової бази або визначених процедур.

Для виявлення вимірювання і оцінки податкових ризиків надзвичайно важливо запроваджувати ефективний контроль, яким визнано ризикоорієнтовану систему.

Ризикоорієнтована система створюється з метою запровадження системного підходу до контролю за сплатою податків і базується на тому, що податкові органи, незалежні аудиторські фірми за рахунок поінформованості на більш ранній стадії про можливі випадки порушення податкового законодавства відповідно реагують на них належними діями, у тому числі, передбачають та упереджують можливі порушення податкового законодавства.

Дж. Ван Хорн, оцінюючи ефективність впровадження ризикоорієнтованої системи, вважає, що така система може забезпечити найвищий можливий рівень виявлення та запобігання порушенням податкового законодавства в такий спосіб, який сприятиме мінімальному втручанню у діяльність платників податку, дозволить визначити пріоритети та розробити відповідні заходи впливу [64].

Робота з податковими ризиками передбачає створення єдиної бази податкових порушень як узагальнення результатів контролю, систематизацію недоліків податкового законодавства і порушень податкових нормативно-правових актів суб'єктами господарювання у процесі господарської діяльності, схем ухилень від оподаткування, загальних критеріїв, що можуть вказувати на наявність таких порушень, які на цей час відомі контролерам. За рахунок постійної контрольної роботи, в умовах виникнення нових видів, форм та методів господарської діяльності база даних податкових порушень буде постійно змінюватись, доповнюватись новими порушеннями. При цьому деякі порушення можуть втрачати свою актуальність або видозмінюватись.

Світовий досвід показує недоцільність проведення перевірок всіх платників податків, з одного боку, та всієї інформації у платників податку, з другого боку. Практично частка перевірок податкових зобов'язань не перевищує 5% зареєстрованих платників податків. Тенденція до вибіркового перевірок спостерігається і в країнах ЄС.

ПКУ передбачається застосування ризикоорієнтованої системи.

У залежності від ступеня ризику планується відповідна кількість документальних перевірок платників податку. У ПКУ виділяється три рівні ризику: незначний, середній, високий. Платники податку з низьким ступенем ризику включаються до плану-графіку документальних перевірок один раз на три роки, середнім – на два, високим – один раз на рік [178].

Центральним питанням податкового ризику є визначення критеріїв ризику. Кожна категорія ризику (високий, середній, низький) включає від 11 до 17 критеріїв (Додаток АА).

Податкові ризики, властиві суб'єктам господарювання, залежать від багатьох факторів: економічних і політичних умов, в яких вони функціонують, стабільності законодавчої бази, фінансового стану, видів діяльності, кваліфікації працівників обліково-економічної служби, інформаційного забезпечення, організації внутрішнього контролю тощо.

Визначення і врахування ступеня ризику платника податку суттєво підвищує результативність документальних перевірок. Тому виявляти податкові ризики доцільно на всіх етапах: у процесі підготовки до перевіркової роботи, при камеральних перевірках.

Враховуючи багатофакторність впливу на податкових ризик, потрібно, на наш погляд, розробляти схеми ризику як загального характеру, які будуть виконувати, головним чином, функцію організації документальних перевірок органами податкової служби, так і за видами податків. Це, в першу чергу, стосується податку на прибуток, податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб. Такі моделі (схеми) забезпечуватимуть якісну методику документальних перевірок. Поєднання використання таких схем з ретельно розробленими програмами перевірки сприятиме більш глибокому дослідженню інформаційних джерел, скороченню часу на об'єкті контролю.

Зовнішній і внутрішній ризик є взаємодоповнюючими. Внутрішній ризик платника податку залежить від таких факторів: зовнішніх (політична ситуація, економічна криза, інфляція, часта зміна законодавчих актів та їх недосконалість, податковий тиск, тощо), внутрішні (галузеві особливості, специфічні фінансові операції, низький рівень кваліфікації персоналу, наявність справ у судах, помилки при застосуванні норм податкового законодавства тощо).

Ризик внутрішньогосподарського контролю зумовлюється наявністю суттєвих помилок в обліку і звітності з причини недостатньої кваліфікації працівників бухгалтерії, а також навмисного перекручення інформації, застосування неліцензованих комп'ютерних програм, низьким рівнем внутрігосподарського контролю (неналежна організація інвентаризації майна, неправильне визначення розміру незавершеного виробництва, нечіткий розподіл службових обов'язків щодо контролю та ін.).

Тобто цей ризик пов'язаний із невідповідністю функціонування системи внутрішнього контролю, неспроможністю виявити і попереджувати помилки, допущені в процесі виробничо-фінансової діяльності.

Ризик невиявлення помилок у податкових розрахунках полягає в тому, що аудитор у процесі перевірки даних бухгалтерського обліку і звітності не виявляє помилок з причини недостатньої кваліфікації, неуважності, використання неефективних способів і прийомів перевірки, недостатнього обсягу дослідження інформації та інших суб'єктивних причин.

Два попередні види ризику не залежать від аудитора, а лише враховуються при організації документальних перевірок. Ризиком

невиявлення помилок аудитор може управляти, оскільки рівень цього ризику головним чином залежить від нього. Для зниження цього виду ризику потрібно ретельно і систематично слідкувати за змінами в законодавстві, підвищувати кваліфікаційний рівень, використовувати ефективні методичні прийоми і способи перевірок, оптимізувати обсяг вибірки, вивчати вітчизняний і зарубіжний досвід, використовувати спеціальні комп'ютерні програми перевірки інформації, вміло поєднувати різні види джерел інформації (фінансового, управлінського, статистичного обліку і звітності, податкової звітності, відомчої фінансової звітності тощо). Важливо широко використовувати методи аналізу інформації, особливо на підготовчій стадії документальної перевірки.

Методику застосування ризикоорієнтованої системи контролю простежимо на прикладі оподаткування прибутку. Важливою процедурою є проведення попереднього аналізу на основі принципів податкових ризиків. За даними аналізу динаміки і структури доходів та витрат – основної бази обчислення податку на прибуток можна визначити такі можливі ознаки ризику:

- суттєві відхилення в статтях доходів і витрат в порівнянні з попередніми звітними періодами в сторону їх збільшення чи зменшення;
- порушення норм Податкового кодексу щодо складу доходів і витрат (неправомірне включення окремих статей витрат, які збільшують витрати і занижують суму прибутку до оподаткування або не включення окремих статей доходу);
- неузгодженість (невідповідність) взаємопов'язаних показників (наприклад, обсяги виробництва валової продукції значно скоротились, а сума затрат суттєво зросла, нетипові тенденції та ситуації у формуванні доходів, витрат та фінансових результатів як за окремими видами продукції, так і в цілому по підприємству).

Ризикоорієнтована система процесу контролю здатна забезпечити:

- визначення основних критеріїв (індикаторів) для визначення основних об'єктів контролю;
- цілеспрямовану діяльність по упередженню виникнення податкової недоплати на основі аналізу причин виникнення (факторів) окремих видів ризиків, їх зв'язків та взаємних впливів;
- розрахунку порогу значимості податкових ризиків;
- оптимальний розподіл наявних ресурсів між різними напрямками податкового контролю з урахуванням пріоритетності окремих видів ризиків;
- визначення пріоритетних напрямків та конкретних проти ризикових заходів з метою зменшення, нейтралізації або свідомого прийняття ризику по усіх напрямках діяльності – від внесення законодавчих ініціатив до поточних заходів на різних ділянках контролю за сплатою податків;
- своєчасне застосування розроблених заходів щодо попередження можливих ризиків.

Впровадження ризикоорієнтованої системи з широким використанням комп'ютерної техніки дозволить підвищити ефективність аудиту.

РОЗДІЛ 6

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛІПШЕННЯ СИСТЕМИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

6.1. Обліково-аналітична інформація як основа прийняття рішень у фінансовому менеджменті

Менеджмент сьогодні в усьому світі – це управління на основі інновацій, тобто процесу постійного оновлення у всіх сферах підприємницького господарювання. Інновації включають в себе не лише технічні та технологічні розробки, але й усі зміни, які сприяють покращенню діяльності підприємства (нова продукція, нові послуги, нові сприятливі умови для клієнтів, включаючи ціни).

Основною формою реальних інвестицій є інноваційні інвестиції, які реалізуються в процесі інноваційної діяльності підприємства. Згідно Закону України "Про інноваційну діяльність" інновації – це „новостворені (застосовані) і (або) удосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери” [189].

З фінансової точки зору інвестиції – це всі види активів (коштів), що вкладаються в економічну діяльність з метою отримання доходу, а з економічної точки зору – це витрати на створення, розширення і технічне переоснащення основного й додаткового капіталу. На жаль, доводиться констатувати, що частка держави в інвестиціях у 2011 р. становила лише 10,5%, що на 2,5% більше попереднього року, зростає кількість збиткових підприємств [236, с.216]. В умовах економічної кризи попит на інвестиції знижувався значно швидше, ніж виробництво ВВП, і тільки останніми роками, коли відбулося пожвавлення економіки України, стабілізувалося накопичення капіталу (у межах 20% ВВП), а питома вага інвестицій в основний капітал сягнула у 2012р. 13,9% від ВВП. Це можна оцінювати як спроможність суб'єктів господарювання до адаптації певною мірою до ринкових умов господарювання, фінансових інструментів та механізмів державного регулювання.

Формування інноваційно-інвестиційного потенціалу за рахунок власного капіталу підприємств вимагає здійснення низки заходів. Пропонуємо:

1) законодавчо закріпити положення про використання амортизаційного фонду тільки за його цільовим призначенням, що, за оцінкою фахівців, значно збільшить обсяг валових капітальних вкладень;

2) на рівні підприємства розробити внутрішній норматив – прибутки у конкретному розмірі, чи у відсотках до загальної суми прибутку спрямовувати на інвестиції за цільовим призначенням.

Переорієнтація країни на стабільний розвиток можлива тільки за умови масштабної реалізації інноваційних проектів. Перехід до інноваційної моделі економічного зростання є одним із головних завдань держави на найближчу

перспективу. Проте економічне зростання абсолютно неможливе без розв'язання проблеми збільшення обсягу інвестицій у виробництво.

Щоб забезпечити стійке зростання потоку інвестицій, потрібне поєднання макроекономічних показників. На рівні підприємств потоки інвестиційних ресурсів і відповідних робіт мають, як правило, переривчатий характер, що зумовлено потребою мати мінімальний фонд для реалізації вигідних інвестиційних проектів або очікуванням такого поєднання умов на ринку капіталів і на товарному ринку, коли можна буде ефективно використовувати запозичені кошти чи зробити додаткову емісію акцій. У масштабі ж усієї національної економіки інвестиційні потоки безперервні. При цьому, якщо для мікрорівня характерне прийняття рішень у межах загальних економічних умов, то на макрорівні ці економічні умови саме і формуються значною мірою суб'єктивно, тобто вони багато в чому залежать від дій уряду, Національного банку, законодавчої влади.

Залучення інвестицій є перспективним шляхом до зміцнення вітчизняних сільськогосподарських підприємств, а значить і розвитку фінансового менеджменту на них. З метою більш детального вивчення ролі інвестицій у фінансовому менеджменті наведемо їх класифікацію:

1. За об'єктами вкладання коштів (майна) розрізняють інвестиції реальні та фінансові. Під реальними інвестиціями розуміють вкладення коштів (майна) у реальні активи - матеріальні та нематеріальні (інновації). Фінансові інвестиції - це вкладення коштів у фінансові інструменти (активи), переважно цінні папери.

2. За характером участі у справах підприємства розрізняють прямі та портфельні інвестиції. Згідно Податкового кодексу України пряма інвестиція – це господарська операція, яка передбачає внесення коштів або майна в статутний капітал (фонд) юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою. До прямих інвестицій можна віднести і безпосереднє внесення будь-яких цінностей на основі договору інвестицій. До прямих відносять такі інвестиції, що формують більше 10-25% капіталу фірми та дають право на участь в управлінні підприємством.

Портфельні інвестиції – це господарська операція, яка передбачає придбання цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за грошові кошти на фондовому ринку. Основною рисою портфельних інвестицій є те, що інвестор не має права на участь в управлінні підприємства, а такі інвестиції передбачають лише одержання інвестором дивідендів на акції підприємства або інші цінні папери.

3. За періодом інвестування інвестиції поділяють на короткострокові, довгострокові. Короткострокові інвестиції - це інвестиції, на період до одного року. До них належать інвестиції у короткострокові депозитні вклади, державні та корпоративні облігації, із строком погашення до 1 року та інші фінансові активи. Довгострокові інвестиції – це інвестиції, на період більше одного року, зокрема, це вкладення в основне виробництво, інноваційну діяльність, цінні папери строком погашення більше 1 року та інше.

4. За формами власності інвесторів інвестиції поділяють на приватні, державні, іноземні та спільні. Приватні інвестиції здійснюють фізичні особи, а

також юридичні особи з приватним капіталом, державні – державні та місцеві органи влади, державні підприємства з бюджетних фондів, іноземні – фізичні та юридичні особи іноземних держав, спільні – суб'єкти певної держави та іноземних держав.

5. За регіональною ознакою інвестиції поділяють на внутрішні інвестиції, які здійснюють в об'єкти інвестування в межах держави, та зовнішні – поза її межами.

Наведена класифікація інвестицій відображає найбільш суттєві їх ознаки, а при необхідності вона може бути поглиблена залежно від підприємницької або дослідницької мети [9]. Така природа та економічна суть інвестицій потребує адекватної побудови їх обліку. Для організації синтетичного і аналітичного обліку на підприємстві пропонуємо використовувати вищенаведену класифікацію.

Найважливішою проблемою інвестора в процесі формування інвестиційних ресурсів є визначення їх загального обсягу. Загальна сума інвестиційних ресурсів підприємства має визначатися виходячи з запланованого обсягу освоєння коштів у процесі реалізації окремих реальних інвестиційних проектів, а також запланованого приросту портфеля фінансових інвестицій. Загальний обсяг необхідних інвестиційних ресурсів у плановому періоді визначатиметься за такою формулою:

$$S_{IP} = PIP + \Delta FI$$

де S_{IP} – загальний обсяг необхідних інвестиційних ресурсів в плановому періоді;

PIP – потреба в інвестиційних ресурсах для реалізації реального інвестиційного проекту;

ΔFI – передбачений обсяг приросту портфеля фінансових інвестицій.

У свою чергу, загальний обсяг інвестиційних ресурсів, необхідних для реалізації конкретного інвестиційного проекту визначається з урахуванням стадій інвестиційного циклу проекту. Після визначення загального обсягу інвестиційних ресурсів, інвестор має визначити, яка їх частка буде профінансована за рахунок власних коштів, а яка за рахунок позичених чи залучених.

Сьогодні поставлені і поступово вирішуються завдання перетворення колишніх інертних підприємств у нові ринкові структури, зміни форм власності, подолання росту заборгованості, техніко-технологічного переоснащення агропромислового виробництва, виходу на конкурентні рівні виробництва і збуту продукції. У процесі вирішення цих складних проблем може здаватися, що українському сільському господарству ще далеко до інноваційного розвитку. Однак така думка помилкова. Подолання кризових і депресивних явищ, як свідчить практика, неможливе без випереджаючого інноваційного розвитку підприємств аграрної сфери.

Отже, пріоритетним напрямком підвищення конкурентоспроможності підприємств сьогодні інноваційна діяльність. Джерела формування інвестиційних ресурсів та класифікацію інновацій наведено в додатку Л.1. Економічно сильні сільськогосподарські підприємства інтенсивно

впроваджують нові прогресивні технології в рослинництві, тваринництві, використовують високоврожайні сорти культур, ефективні засоби захисту рослин, розводять високопродуктивні породи тварин, застосовують нові інформаційні технології. Належне управління інноваційними процесами у змозі забезпечити конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції на ринку.

Інноваційний розвиток аграрної сфери – в цілому високозатратний розвиток, який вимагає відповідних інвестицій, кредитування, капіталів. Неможливо забезпечити інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств без вкладення коштів в техніко-технологічну модернізацію, оновлення виробництва, ріст якості продукції. По суті, такі інвестиції не тільки визначають інноваційний шлях розвитку, але й безпосередньо характеризують його. Але зауважимо, що якість продукції, її споживацька цінність, біологічні властивості, безпека для здоров'я людини та інші показники, які формуються в процесі інноваційного розвитку, повинні за своєю сумарною цінністю випереджати розміри інвестицій, окупати затрати і виправдовувати інноваційну діяльність.

Країні необхідна відповідна інфраструктура інноваційної діяльності, тобто сукупність матеріальних, технічних та інших засобів, які б забезпечили інформаційне, експертне, консалтингове, маркетингове, фінансове і кадрове обслуговування інноваційної діяльності. Інноваційний розвиток аграрної економіки – складна комплексна проблема, яка має свою специфіку і організацію. Аграрні підприємства повинні бути інноваційно орієнтовані.

Можна виділити основні фактори, які перешкоджають здійсненню інновацій на підприємствах: недостатня фінансова підтримка держави, нестача власних коштів, відсутність коштів у замовника, низький платоспроможний попит на нову продукцію, великі витрати на нововведення, високий економічний ризик, тривалий термін окупності нововведень, нестача кваліфікованого персоналу, нестача інформації про нові технології та ринки збуту, несприйнятливість підприємства до нововведень, відсутність можливості для співробітництва з іншими підприємствами і науковими організаціями; недосконалість законодавчої бази.

Основними завданнями інноваційної політики на державному рівні в аграрній сфері мають бути: 1) забезпечення правового регулювання і стимулювання інноваційного розвитку агропромислового виробництва, а також захисту інтересів учасників інноваційної діяльності; 2) визначення і реалізація пріоритетів інноваційної політики; 3) знаходження ефективних форм кооперації і формування організаційно-економічних структур, які б забезпечили інтеграцію освіти, науки і виробництва при здійсненні інноваційної діяльності; 4) *інформаційно-програмне та обліково-аналітичне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності*; 5) підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності; 6) сприяння активізації інноваційної діяльності в регіонах і на підприємствах; 7) підтримка спільних програм і проектів, розвиток міжнародної інноваційної співпраці, особливо в рамках Співдружності, з урахуванням національних

інтересів. Таким чином, все це вказує на необхідність цілісної системи взаємопов'язаних заходів.

В Україні сьогодні стали активно формуватись організаційно-економічні та нормативно-правові основи для створення, зміцнення і розширення сфери інноваційної діяльності. Помітно відчувається підтримка держави. Так, у ст. 17 Закону України „Про інноваційну діяльність” [189] вказано, що суб'єктам інноваційної діяльності (фізичним та юридичним особам, які провадять в Україні інноваційну діяльність і залучають майнові та інтелектуальні цінності) для виконання ними інноваційних проектів може бути надана може бути надана фінансова підтримка шляхом:

а) повного безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів;

б) часткового (до 50%) безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавця проекту;

в) повної чи часткової компенсації (за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачених суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів;

г) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів;

д) майнового страхування реалізації інноваційних проектів [там само].

Самі собою іноземні інвестиції не прийдуть, за них необхідно боротися. А конкуренцію на ринку інвестиційних капіталів можна подолати, насамперед, сприятливою інвестиційною і митною політикою, стабільним і заохочувальним податковим законодавством. На жаль, ці чинники в Україні поки що відсутні. Постійно змінюється податкове і митне законодавство. А це не сприяє припливу іноземних інвестицій. У першій редакції Закону були виділені окремим розділом „Особливості в оподаткування та митному регулюванні інноваційної діяльності”, де відчувалось пом'якшене оподаткування діяльності інноваційних суб'єктів, але в останній редакції Закону статті цього розділу були виключені.

Посилаючись на Закон [там само], основними об'єктами інноваційної діяльності є: інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру, якість виробництва і соціальної сфери; сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

Об'єктів фінансового менеджменту багато, але ми зупинимось на тих об'єктах, які на нашу думку, потребують детального розгляду. Особливого значення сьогодні набуває інтелектуальна власність, завдяки якій розвивається

інноваційна діяльність. Для обліку інтелектуальної власності передбачені субрахунки 124 „Права на об’єкти промислової власності” і 125 „Авторські та суміжні з ними права”. Згідно зі ст. 48 ЦКУ до переліку об’єктів інтелектуальної власності входять: комп’ютерні програми; банк даних; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні найменування та ін. За такими об’єктами пропонується вести аналітичний облік. Важливо розробити структуру і зміст по кожному аналітичному рахунку відповідні реєстри аналітичного обліку. При побудові системи аналітичного обліку важливо враховувати норму права на інтелектуальну власність, вид договору (договір на використання об’єкта права інтелектуальної власності, ліцензійного договору та ін.) і ліцензії. Така інформація поліпшить управління інтелектуальною власністю. Таким чином, не виходячи із рамок існуючої системи обліку, можна побудувати систему обліку інноваційної продукції, що дозволить визначити економічний ефект від впровадження інновацій.

Інвестиції відображають в обліку за такими ознаками: за видами (реальні інвестиції, фінансові інвестиції); за термінами (довгострокові, короткострокові). Облік реальних інвестицій ведуть на рахунку 15 „Капітальні інвестиції”, фінансових довгострокових інвестицій – на рахунку 14, поточних фінансових інвестицій – на рахунку 35. Облік капітальних інвестицій на рахунку 15 ведуть за видами капітальних інвестицій на субрахунках 151-155. Як показали дослідження, управління реальними інвестиціями потребує більш детальної інформації. Зокрема, це стосується капітального будівництва, яке може здійснюватись за такими основними формами: нове будівництво, добудова, дообладнання, капітальний ремонт, модернізація, модифікація, реконструкція, технічне переозброєння.

Реконструкція являє собою інвестиційну операцію, пов’язану з суттєвим переоснащенням усього виробничого процесу на основі сучасних науково-технічних досягнень. Її здійснюють з метою радикального збільшення його виробничого потенціалу підприємства, досягнення суттєвого підвищення якості виготовленої продукції, можливості впровадження ресурсозберігаючих технологій та інше.

У процесі реконструкції може здійснюватись добудова або дообладнання окремих виробничих будівель та приміщень, а також будівництво нових будівель і споруд того ж призначення ліквідованих на території даного підприємства, у разі якщо подальша експлуатація їх за технологічними або економічними причинами визнана не вигідною.

Модернізація – це інвестиційна операція, пов’язана з удосконаленням активної частини виробничих засобів з метою доведення їх до стану, який відповідає необхідному рівню здійснення технологічних процесів, шляхом конструктивних змін основного парку машин, механізмів та обладнання, які використовуються підприємством у процесі виробничої діяльності.

Модифікація являє собою інвестиційну операцію, пов’язану із заміною у зв’язку із збільшенням обсягів діяльності або необхідністю підвищення продуктивності праці існуючого обладнання окремими новими його видами.

До технічного переозброєння відносяться роботи з підвищення техніко-економічного рівня окремих виробництв, цехів та дільниць на основі запровадження передової техніки і технології, механізації та автоматизації виробництва, модернізації та заміни застарілого та фізично зношеного обладнання новим, більш продуктивним, а також з удосконаленням загальнозаводського господарства та допоміжних служб.

Формування інформації за названими видами поліпшення основних засобів більш повно характеризуватиме інноваційні процеси. Тому субрахунок 151 потрібно доповнити рахунками третього порядку (1511, 1512, 1513 і т.д.) за видами поліпшення основних засобів, що необхідно також для цілей оподаткування прибутку. В сільськогосподарських підприємствах потрібно виділити окремий субрахунок 156 „Закладка і вирощування багаторічних насаджень”.

До капітальних інвестицій відносять також придбання нематеріальних активів. У плані рахунків для їх обліку виділено лише один субрахунок 154 „Придбання (створення) нематеріальних активів”. При побудові системи аналітичного обліку нематеріальних активів слід виходити з того, що вони мають не тільки різну економічну природу, але і юридичну, оскільки вони створюються та виникають на різній правовій базі. Доцільно, на наш погляд, формувати окремі масиви інформації з капітальних інвестицій в інновації, в яких втілюються науково-технічна продукція та інтелектуальний потенціал. Пропонуємо до субрахунку 154 виділити рахунки третього порядку 1541 „Придбання (створення) об’єктів інтелектуальної власності”, 1542 „Придбання прав користування природними ресурсами”, 1543 „Придбання прав користування майном”.

Важливо побудувати систему аналітичного обліку, взявши за основу відповідні норми права, які регулюють конкретні правовідносини. Виходячи з цього, для обліку прав користування природними ресурсами до субрахунку 121 „Права користування природними ресурсами” передбачити рахунки третього порядку (1211, 1212, 1213 і т.д.) на права користування: надрами; лісовими ресурсами; водними ресурсами; земельними ресурсами; біологічними ресурсами; геологічною, геоморфологічною та іншою інформацією. Виділення названих рахунків забезпечить контроль за дотриманням права на ці об’єкти і, що особливо важливо, за повнотою платежів за їх використання (Додаток III).

Облік прав користування майном слід вести на субрахунку 122 „Права користування майном” за видами договорів згідно норм ЦКУ – договір оренди земельної ділянки; договір найму будівлі, споруди (їх частин); договір найму транспортних засобів; ліцензійний договір; договір комерційної концесії.

В обліку інформація про витрати, доходи, продукцію та фінансові результати від інноваційної діяльності не відображається в систематизованому вигляді. Структура і зміст аналітичного обліку не розроблені, тобто не визначені об’єкти досліджень і розробок, номенклатура статей витрат, джерел фінансування. В обліку не передбачено рахунків для обліку доходів від інноваційної діяльності. Відсутня окрема внутрішня звітність, яка б надавала інформацію для систематизованого управління інноваціями. Таким чином,

відсутній обліковий механізм, за допомогою якого можна було б визначати ефективність інновацій.

При виборі джерел фінансування питання вирішується із врахуванням багатьох факторів: вартості залученого капіталу, ефективності його віддачі, співвідношення власного і позикового капіталів, що визначає рівень незалежності підприємства, ризику, що виникає при використанні того чи іншого джерела, а також економічних інтересів інвесторів. Облік названих джерел ведеться на багатьох рахунках: 13, 40, 44, 48, 50, 60 та ін. Це створює незручності у використанні такої розрізної інформації. Тому ми розробили відомість для обліку інвестицій та інновацій, в якій пропонується вести облік за джерелами фінансування за місяць і наростаючим підсумком з початку року (Додаток Ф). Така відомість, на нашу думку, надасть необхідну інформацію для визначення ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності та управління цією діяльністю. Пропонується в складі відповідних синтетичних рахунків відкривати аналітичні рахунки для обліку витрат, виходу продукції за новими технологіями, доходів та результатів діяльності. Аналогічною до такої відомості може бути відомість за видами інноваційної продукції.

В обліку витрати обліковуються на рахунках 15 „Капітальні інвестиції”, 23 „Виробництво”, субрахунку 941 „Витрати на дослідження і розробки”. До цих рахунків потрібно відкривати окремі аналітичні рахунки для обліку інноваційних витрат. Тобто інформація формується на різних рахунках, вона розрізнена і несистематизована. Пропонуємо відомість (звіт) за видами інноваційних витрат (Додаток Х).

Облік доходів від реалізації інноваційних продуктів ведеться на рахунках 701, 702, 703, 719. Пропонуємо облік доходів вести на окремих аналітичних рахунках до нового субрахунку 706 „Доходи від реалізації інноваційної продукції”. Аналітичний облік на цьому субрахунку пропонуємо вести за видами реалізованих інноваційних продуктів. На окремому аналітичному рахунку до субрахунку 793 „Результат іншої діяльності” пропонуємо відображати результат від інноваційної діяльності.

Важливим об'єктом фінансового менеджменту є дебіторська заборгованість, ефект якого залежить від повної інформації про її наявність та формування. Як показали дослідження, такої інформації недостатньо. Сьогодні дебіторська заборгованість залишається найбільш вузьким місцем у фінансовій роботі багатьох підприємств. Утворюється вона в значній мірі тому, що бухгалтери не завжди здійснюють необхідний контроль за своєчасним стягненням сум з дебіторів, не приймають в цьому напрямку достатніх діючих заходів. У багатьох випадках на підприємствах не встановлена і відповідальність конкретних осіб за дотриманням розрахункової дисципліни. Дебіторська заборгованість в умовах інфляції являється для покупців і замовників джерелом кредитування їх діяльності на дуже вигідній основі, так як представляє собою безвідсотковий кредит.

Наявність дебіторської заборгованості свідчить про вилучення коштів підприємства з обігу. Подібний стан не тільки обумовлює нераціональне використання коштів, але, безумовно, призводить до виникнення фінансових

труднощів у підприємств. Завдання аналізу полягають у тому, щоб виявити розміри і динаміку невиправданої заборгованості, причини її виникнення або зростання. Зовнішній аналіз стану розрахунків з дебіторами базується на даних форми №1 “Баланс” і №5 “Примітки до річної фінансової звітності” (розділ IX “Дебіторська заборгованість”). Для внутрішнього аналізу використовують дані аналітичного обліку рахунків, призначених для узагальнення інформації про розрахунки з дебіторами.

На основі даних по дебіторській заборгованості здійснюють ранжування її за термінами сплати рахунків, що допомагає раціонально керувати заборгованістю й усіма розрахунковими операціями.

Всі неоплачені рахунки класифікують за групами: 1) час оплати не настав; 2) до 1 місяця; 3) від 1 до 3 місяців; 4) від 3 до 6 місяців; 5) від 6 місяців до 1 року; 6) більше 1 року.

При аналізі стану розрахунків за даними аналітичного обліку слід виявити випадки прихованої дебіторської заборгованості, що виникла внаслідок попередньої оплати матеріалів постачальникам без їх відвантаження підприємству.

Іноді з метою своєчасного отримання оплати за поставлену продукцію і запобігання неплатежам підприємства використовують знижки договірної ціни при оплаті наперед і різні форми довгострокового погашення дебіторської заборгованості: продаж боргів банку (факторинг); одержання позики в банку на оплату зобов'язань, що перевищують залишок засобів на його розрахунковому рахунку (овердрафт), облік векселів (дисконт). При зменшенні суми дебіторської заборгованості важливо визначити, чи не стало це наслідком її списання на збитки, а також, чи є відповідні документи для цього.

Методологічні основи формування у бухгалтерському обліку інформації про дебіторську заборгованість та її розкриття у фінансовій звітності визначаються П(С)БО 10 “Дебіторська заборгованість” [29], зокрема, розкривається визнання та оцінка дебіторської заборгованості, інформація про неї у примітках до звітності, а також методи визначення величини резерву сумнівних боргів. Розглядаючи дебіторську заборгованість, не можна не помітити наявності широкого спектра її видів. Потребує окремого розгляду питання їх класифікації як об'єктів бухгалтерського обліку. Проведений аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок про наявність різних ознак класифікацій дебіторської заборгованості. Одночасно слід відмітити, що класифікація дебіторської заборгованості здебільшого здійснюється бухгалтерами суто в межах рахунків, передбачених Планом рахунків, або ж лише за однією певною ознакою.

У Балансі (ф. № 1) дебіторська заборгованість поділяється на: 1) довгострокову, тобто таку, що виникає в ході нормального операційного циклу і буде погашена після 12 місяців з дати балансу; 2) короткострокову, яка буде погашена протягом 12 місяців. Перша відображається в I-му розділі балансу як необоротні активи, а друга – в II-му розділі як оборотні активи.

У Примітках до фінансової звітності дебіторська заборгованість показується за такими даними: дебіторська заборгованість за товари, роботи,

послуги та інша поточна дебіторська заборгованість у розрізі за строками погашення (до 3 місяців, від 3 до 6 місяців, від 6 до 12 місяців), тобто розглядається лише короткострокова дебіторська заборгованість.

Проте складно зробити висновок, дебіторська заборгованість є оборотною чи необоротною. Сурніна К.С. у своїй роботі [240] стверджує, що поділ активів на необоротні й оборотні не дозволяє оцінити ліквідність підприємства, доки активи не будуть виміряні в поточному грошовому еквіваленті. Вона вважає, що ліквідність господарюючого суб'єкта відображалась би правильніше, якщо б класифікація активів на необоротні й оборотні була скасована, і активи б групувались відповідно до їх ступеня обмінюватись на гроші. Ми підтримуємо цю думку, і у зв'язку з цим доцільно поділяти дебіторську заборгованість в балансі на довгострокову і короткострокову в залежності від терміну погашення, причому і той, і інший її вид повинен бути представлений наступним чином:

1) довгострокова дебіторська заборгованість: довгострокова дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги; довгострокові векселі одержані; інша довгострокова дебіторська заборгованість;

2) короткострокова дебіторська заборгованість: короткострокова дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги; короткострокові векселі одержані; інша короткострокова дебіторська заборгованість.

Класифікація дебіторської заборгованості за способом виникнення знаходить відображення при веденні окремих синтетичних рахунків з обліку заборгованості з покупцями і замовниками (рахунок 36) та іншої заборгованості (рахунок 16 і 37), тобто: а) пов'язана з реалізацією товарів, робіт, послуг; б) інша, або не пов'язана з реалізацією товарів, робіт, послуг.

Важливого значення набуває поділ заборгованості за термінами. На жаль, в сьогоднішніх регістрах обліку відображення очікуваного терміну погашення і реального строку погашення немає. Тому пропонується за реальним строком погашення дебіторську заборгованість поділяти на термінову, прострочену і відстрочену, що в обліку знаходить відображення на відповідних аналітичних рахунках, де контролюється термін виконання договорів; за очікуваним строком погашення – на короткострокову і довгострокову.

Виділення в класифікації дебіторської заборгованості ознаки „за контрагентами” також має важливе значення. На жаль, діючим планом рахунків бухгалтерського обліку передбачено лише виділення заборгованості вітчизняних та іноземних постачальників (субрахунки 361 і 362). При комп'ютеризованому обліку є можливість вести аналітичний облік дебіторської заборгованості у стількох розрізах, скільки необхідно для потреб управління.

Аналітично заборгованість можна поділити на наступні складові: 1) заборгованість, яка погашається своєчасно і регулярно; 2) заборгованість, яка погашається нерегулярно і несвоечасно, при цьому затримка може залежати не від боржника, а від обставин на грошовому ринку; 3) спірна заборгованість через відмову покупців від прийняття рахунків, зумовлена незадовільною якістю товарів або невідповідністю умов постачання. Як правило, такі спори вирішуються здійсненням двосторонніх переговорів; 4) сумнівна заборгова-

ність, яка виникла через низьку платоспроможність чи банкрутство покупців;
5) безнадійна заборгованість, яка списується з балансу.

Перша складова відноситься до нормальної дебіторської заборгованості. Інші – пов’язані з порушенням платіжно-розрахункової дисципліни, а їх збільшення ускладнює фінансовий стан підприємства. Проте, в обліку не знаходить відображення другий вид заборгованості, а третій – може бути частиною сумнівної.

Важливого значення в обліку, у тому числі при визначенні сумнівності заборгованості, набуває значення поділ заборгованості за забезпеченістю (гарантія, застава, порука, вексель). Слід окремо виділяти заборгованість забезпечену і незабезпечену.

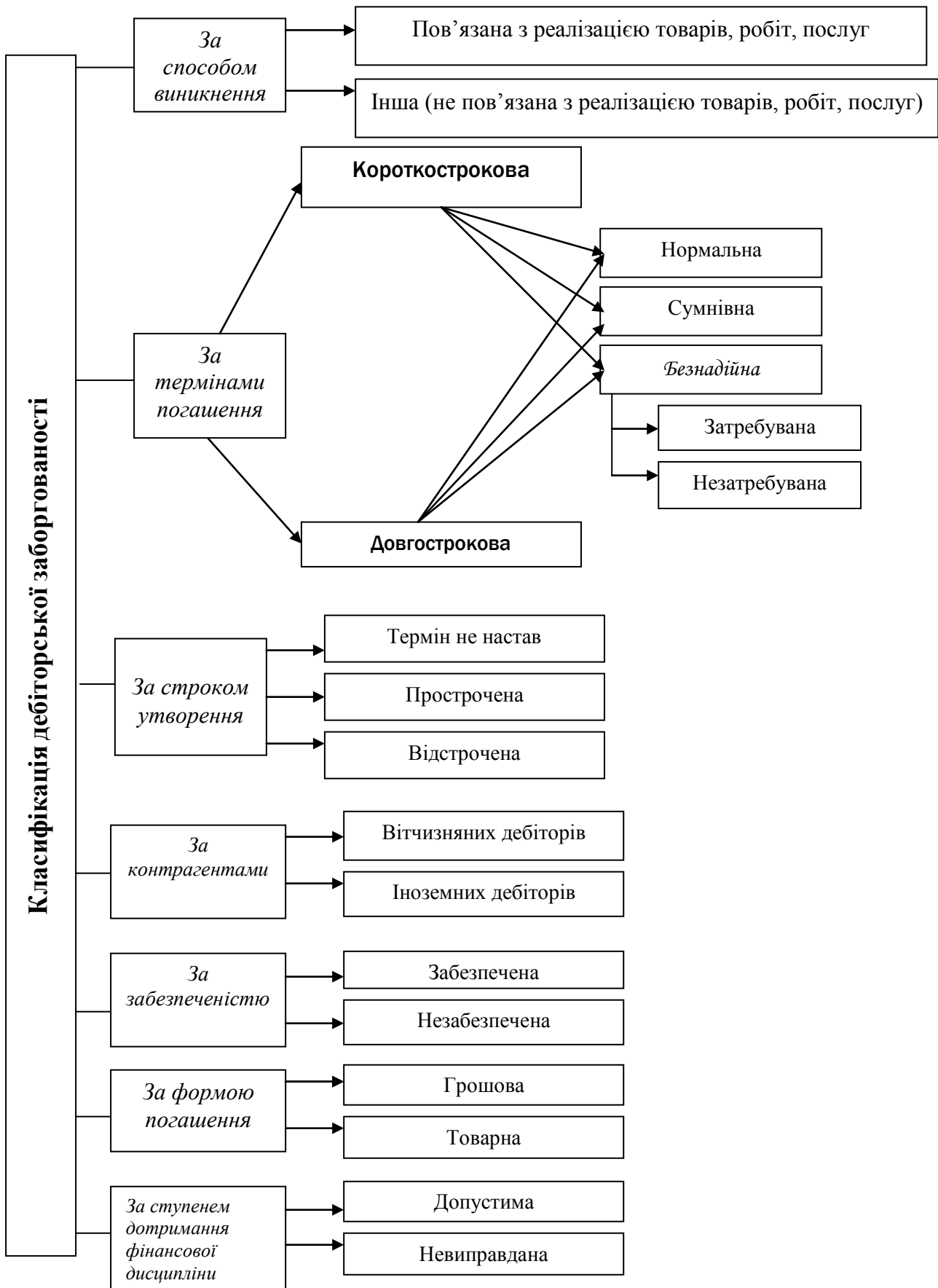
Існує також поділ активів на монетарні і немонетарні. При цьому монетарна дебіторська заборгованість представлена визначеною (фіксованою) сумою грошей, а немонетарна – не визначеною. Така класифікація має значення при оцінці дебіторської заборгованості, вираженої в іноземній валюті, передбачена обов’язково П(С)БО 21 [179]. Відображення в обліку поділу статей на монетарні і немонетарні можна знайти в аналітичному обліку, в якому відображаються суттєві умови договорів і яким чином будуть погашені борги.

Слід погодитись із К.С.Сурніною, яка виділяє допустиму і невинуватну дебіторську заборгованість [240]. Допустима дебіторська заборгованість виникає в результаті розрахунків за товари і послуги, тобто яка буде погашена строком до 1 місяця. Невинуватна дебіторська заборгованість виникає внаслідок недоліків у роботі підприємства, наприклад, при виявленні недостач, розкрадань товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів.

Поділ дебіторської заборгованості на ці два види відображається на різних субрахунках рахунків 16, 36 і 37, за даними яких можна встановити порушення фінансово-розрахункової дисципліни і виявити причини. Ними можуть бути: неякісна робота контрагента – відсутність коштів у покупця, незадовільна організація роботи його бухгалтерії; неякісна робота підприємства-постачальника – порушення договорів поставки.

У наведеній класифікації автор [там само] дебіторську заборгованість за термінами поділяє на очікуваний строк погашення і реальний. Ми вважаємо, що це не досить правомірно, бо цей поділ можна вважати досить умовним. За реальним строком погашення автор виділяє термінову, прострочену і відстрочену заборгованість. Ми пропонуємо замість „термінова” використовувати „термін не настав”. Далі автор дебіторську заборгованість за формою погашення поділяє на монетарну і немонетарну, ми пропонуємо назвати її „грошовою і товарною”, що більш точно відобразить суть такого виду заборгованостей. За очікуваним строком погашення подається поділ на короткострокову і довгострокову. Короткострокова, у свою чергу, поділяється на нормальну, сумнівну і безнадійну (затребувану і незатребувану). Але ми вважаємо, що такі ж характеристики властиві й довгостроковій дебіторській заборгованості. Підводячи підсумок викладеному вище, класифікація дебіторської заборгованості буде наступною (рис. 6.1).

Рис. 6.1. Класифікація дебіторської заборгованості

Така деталізація розрахунків значно поліпшить управління дебіторською заборгованістю. Ця класифікація розкриває економічну природу різних видів дебіторської заборгованості та відповідає структурі бухгалтерського балансу. Її можна використовувати як для складання й подання фінансової звітності, для аналізу з метою обґрунтування управлінських рішень щодо регулювання розрахунків.

Після того, як підприємство вирішило надати покупцю (замовнику) продукцію, товари, виконати роботи, послуги, приймаються рішення:

- попереджувальні – заходи, що проводяться перед або під час підписання договорів з контрагентами. До них відносять страхування ризиків, укладання договорів застави майна на користь кредитора, оформлення поручительств);
- пов'язані з передачею відповідальності третій особі – продаж дебіторської заборгованості, переведення, уступка боргу, факторинг;
- застосування санкцій – заходи, що застосовуються після прострочення платежу платником. До них можна віднести встановлення оперативного зв'язку з дебітором на предмет визнання ним боргу, звернення до суду з позовом про стягнення простроченої заборгованості, порушення справи про банкрутство;
- списання заборгованості – відбувається або внаслідок заліку взаємних вимог, або списання безнадійної дебіторської заборгованості.

Етапи визнання заборгованості сумнівною або безнадійною та підстави нарахування резерву сумнівних боргів наведені в Додатку М.2.

Рахунок 38 “Резерв сумнівних боргів” відображає не резерв, а частку дебіторської заборгованості, яка не буде сплачена боржником. На нашу думку, така характеристика і призначення рахунку повинна викликати зміну і в назві рахунку, для більш точного і повного відображення того “навантаження”, яке несе рахунок. Ми пропонуємо змінити назву рахунку 38 з “Резерву сумнівних боргів” на “Коригування на сумнівні борги”.

Слід зауважити, що бухгалтерія підприємства контролює наявність дебіторської і кредиторської заборгованості, як правило, перед складанням квартального балансу, тобто на звітну дату, а в період між звітними датами їй надається недостатньо уваги. Для управління важливо знати стан розрахунків з дебіторами на 1-ше число кожного місяця. Тому необхідно, щоб бухгалтерія щомісячно надавала керівництву інформацію із заборгованості по кожному дебітору і кредитору, із зазначенням причини її утворення і шляхів ліквідації.

Аналіз кредиторської заборгованості проводять так само, як аналіз дебіторської заборгованості. Для цього розраховують показник обороту кредиторської заборгованості як співвідношення річної суми закупок до сальдо кредиторської заборгованості. Цей показник можна порівняти з оборотом дебіторської заборгованості. Обороти кредиторської заборгованості визначають як співвідношення суми закупок до сальдо кредиторської заборгованості. При розрахунку цього показника може виникнути проблема, як знайти суму закупок, особливо для досліджуваних сільгосппідприємств. Наявна звітність не розрахована на визначення цього показника. При виконанні таких підрахунків роблять акцент на використанні аналітичних і синтетичних даних бухгалтерського обліку.

Тривалість обороту кредиторської заборгованості визначають як співвідношення сальдо кредиторської заборгованості до суми закупок, помножене на 360 днів.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про зобов'язання та її розкриття у звітності визначаються П(С)БО 11 “Зобов'язання” [179], згідно якого зобов'язання поділяються на: 1) довгострокові, на які нараховуються відсотки та які підлягають погашенню протягом 12 місяців з дати балансу; 2) поточні, на які не нараховуються відсотки і термін погашення їх до 12 місяців; 3) забезпечення, тобто зобов'язання з невизначеною сумою або часом погашення на дату балансу; 4) непередбачені зобов'язання.

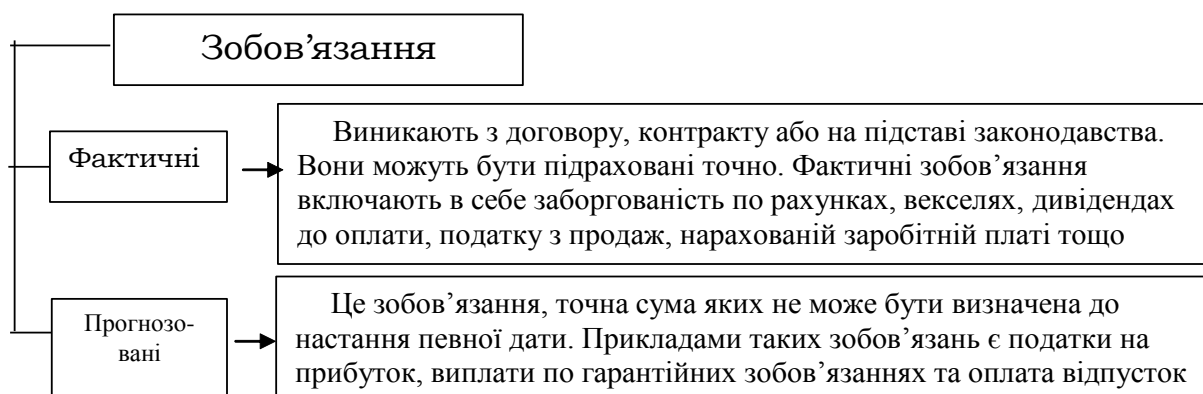
Такий облік, як справедливо зазначають автори [44; 54; 55; 224; 194] не забезпечує в достатній мірі інформацію для менеджменту кредиторської заборгованості. Цілком слушними є пропозиції з розширення класифікаційних ознак кредиторської заборгованості автора К.С.Сурніної. У цілому ми погоджуємось із автором. Але на нашу думку, у запропонованій класифікації відбувається дублювання деяких позицій. Наприклад, кредиторська заборгованість за зобов'язаннями поділяється на „зобов'язання оплатити комерційний вексель”, а ту ж позицію називає заборгованістю „по комерційних векселях до сплати”, хоча мається на увазі видані векселі, як і називається відповідна стаття пасиву балансу [240].

Щодо поділу зобов'язань за ступенем ймовірності на фактичні, оціночні та умовні, то із третім підвидом погодитись важко, бо автор їх визначає як „неіснуючі зобов'язання ... вони є потенційними ... оскільки залежать від ... майбутньої угоди” [там само]. Іншими словами, як можна класифікувати зобов'язання, які ще не виникли і лише можливо, що вони виникнуть. Це досить невизначена позиція.

Із врахуванням вище викладеного пропонуємо класифікацію зобов'язань здійснювати за змістом (рис. 6.2) і за ступенем ймовірності (рис.6.3).

Рис. 6.2. Класифікація зобов'язань

Рис. 6.3. Класифікація зобов'язань за ступенем ймовірності

У Податковому Кодексі України [178] передбачається включення до складу доходів дебітора суми заборгованості, внесеної кредитором до складу своїх витрат і визнаної ним як безнадійна дебіторська заборгованість згідно із чинним законодавством. Водночас процедура списання кредитором безнадійних боргів визначає умови, за яких борг визнається безнадійним і зменшує суму доходу звітного періоду на вартість відвантаженої продукції, виконаних робіт, наданих послуг у разі, якщо покупець такої продукції, робіт, послуг затримує без погодження з продавцем оплату їхньої вартості більше, ніж на 30 днів від дати, визначеної умовами договору, та якщо платник податку, або продавець, звернувся із заявою до арбітражного суду про стягнення заборгованості з такого покупця.

Таким чином, дебітор (покупець) повинен визнати дохід від неповернутого боргу у тому періоді, в якому кредитор (продавець) змушений був визнати таку дебіторську заборгованість як безнадійну. Кредиторові ж таке визнання часто обходиться досить дорого, бо спочатку він подає позов до суду на свого боржника і зазнає відповідної, іноді суттєвої, суми витрат, котрі, як і сама сума безнадійної дебіторської заборгованості, очевидно, теж не можуть бути стягнені з боржника. Тож і виходить, що сума заборгованості зростає, збільшуючи таким чином суму реальних витрат продавця. Тому він не визнає її безнадійною, і вона може бути сумнівним активом у балансі досить довго.

Сучасна статистика недостатньо чітко показує перерозподіл коштів не тільки внаслідок природних відмінностей дебіторської і кредиторської заборгованості. За статистичними даними в дебіторській заборгованості відображено показники розрахункових відносин господарюючих суб'єктів, а до кредиторської заборгованості, крім цих показників, включена заборгованість по платежах до бюджету і по оплаті праці працівників підприємства. Крім того, в статистиці не відображена адресність перерозподілених ресурсів.

У той же час кредиторська заборгованість одного економічного суб'єкта є дебіторською заборгованістю іншого, з чого випливає, що їх алгебраїчна сума для всієї економіки повинна була б дорівнювати нулю. Але кредиторська заборгованість підприємств є більшою, ніж дебіторська, з наступних причин:

1) дебіторська заборгованість враховується за повною виробничою собівартістю (за затратами), тобто без врахування прибутку та ПДВ.

Кредиторська заборгованість враховується за цінами споживання плюс ПДВ, тобто за повною ринковою ціною;

2) кредиторська заборгованість включає заборгованість перед бюджетом, фондами соціального страхування та заборгованість по заробітній платі;

3) в складі кредиторської заборгованості відображається заборгованість суб'єктів господарювання за банківськими позиками;

4) в існуючій статистиці не відображається адресність перерозподілених оборотних коштів.

Різниця між дебіторською та кредиторською заборгованістю представляє собою чисту заборгованість.

На нашу думку, в процесі аналізу дебіторсько-кредиторської заборгованості доцільно скласти розрахунковий баланс, тобто порівняти кредиторів (джерело майна) з дебіторами (розміщення майна), передбачаючи при цьому, що дебіторська заборгованість має бути перекрита кредиторською. Якщо розрахунковий баланс підприємства має пасивне сальдо, то підприємство значною мірою використовує кошти кредиторів.

За результатами проведеного аналізу дебіторської та кредиторської заборгованості необхідно: 1) постійно здійснювати контроль за співвідношенням дебіторської і кредиторської заборгованості. Значне перевищення дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стабільності підприємства і робить необхідним залучення додаткових джерел фінансування; 2) орієнтуватися на збільшення кількості замовників з метою зменшення масштабу ризику несплати; 3) контролювати стан розрахунків за простроченою заборгованістю. В умовах інфляції будь-яка відстрочка платежу призводить до того, що підприємство реально одержує лише частину вартості виконаних робіт. Тому необхідно розширити систему авансових платежів; 4) своєчасно виявляти недопустимі види дебіторської і кредиторської заборгованості, до яких, в першу чергу, відносяться прострочена заборгованість постачальникам, прострочена заборгованість покупців понад три місяці, прострочена заборгованість з оплати праці і по платежах до бюджету, позабюджетних фондів.

Таким чином, сьогодення ставить нові вимоги до аналізу заборгованості з боку менеджерів та інвесторів. Він повинен бути спрямований, передусім, на прийняття управлінських рішень. Однак в сучасних умовах у вітчизняній практиці при частих порушеннях платіжної дисципліни, зростанні обсягів простроченої кредиторської і дебіторської заборгованості, недостатності у більшості підприємств оборотних засобів досить складно застосовувати на практиці вищезазвані способи регулювання і управління дебіторською заборгованістю.

Особливе значення у фінансовому менеджменті на підприємстві має планування фінансів, або бюджетування (на нашу думку, ці поняття є тотожними). Цієї теми торкаються всі автори, які досліджують проблеми виробництва, фінансів і управління ними.

Так, Е.А.Уткін відмічає, що "... при переході Росії к рыночным отношениям планирование оказалось практически полузабытым. Между тем

оно является одной из важнейших функций управления любым предприятием” [251, с. 202]. Так само А.М. Поддєрьогін підкреслює, що ефективно управління фінансами можливе лише при прогнозуванні і плануванні, тобто потрібно “...аналізувати, передбачати, приймати управлінські рішення і контролювати їх виконання” [260, с. 248]. І.М. Вигівська у праці [33, с. 361] визначає фінансове планування “...як один із найголовніших інструментів зміни напрямків фінансових потоків на підприємстві”. О.П.Крайник і З.В.Клепикова вважають, що “...бюджет є корисним засобом інформування керівників про ефективність їх роботи в напрямі досягнення поставлених цілей. Він допомагає підприємству виявити потенційні проблеми, пов’язані з конкретними програмами дій, і планувати заходи, які б допомагали уникнути цих проблем” [122, с. 40].

Саме із планування починається і створення, і функціонування підприємства. Багаторічний досвід зарубіжних компаній і українських підприємств доводить, що недооцінка планування підприємницької діяльності в умовах ринку, зведення його до мінімуму, ігнорування чи некомпетентне практичне здійснення часто призводить до великих, нічим не виправданих економічних втрат і в кінцевому рахунку – до банкрутства.

Планування, як відомо, багато в чому є функцією держави, яка формує стратегічні напрямки розвитку країни, крупні соціальні та науково-технічні програми, державний бюджет. На рівні ж підприємств здійснюється не тільки стратегічне (довгострокове) планування, але й детальна розробка оперативних (поточних) планів по кожному підрозділу окремо і навіть робочому місці (Додаток 3.2).

Успіх підприємницької діяльності, зокрема, сільгоспідприємств, багато в чому залежить від якості внутрішньогосподарського планування, яке включає визначення перспективних цілей, способів їх досягнення і ресурсного забезпечення. Кожний керівник має вирішувати три завдання: що, як і для кого виробляти. Підкреслимо, що не інтуїція, не імпрровізація, не спонтанні дії, а систематична підготовка рішень про мету, засоби і дії підприємства шляхом порівняння альтернатив і очікуваних умов складає сутність планування діяльності (Додаток 3.3).

Дослідження роботи 25 сільськогосподарських підприємств Васильківського району Київської області за останні 5 років показує, що планування виробничо-фінансової діяльності на належному рівні велося лише на 6 підприємствах, що складає 24%, на 12 підприємствах (48%) воно було не достатньо кваліфіковане. В результаті лише 5-6 підприємств із достатнім фінансовим плануванням були стабільно прибуткові протягом 2008–2012 років. Це негативно впливає на стратегічний менеджмент, а також на організацію аналітичної роботи.

Інформація готується багатьма підрозділами підприємства, але бухгалтерія серед них є головною. При формуванні інформації для фінансового менеджменту слід враховувати таку особливість виробництва в сільському господарстві як сезонність, або виробничий цикл. Зокрема, інформацію з калькуляції собівартості, формування прибутку і напрямках його використання,

а також по рентабельності сільськогосподарської продукції можна надати лише в кінці року.

Дослідження показують, що на сучасних сільгоспідприємствах Васильківського району рідко зустрічаються фінансовий і юридичний відділи, які є, наприклад, у великій за розміром агрофірмі „Світанок”. Іноді такі відділи представлені юрист-консультантом і фінансистом-економістом. Функції цих фахівців на підприємствах, особливо невеликих розмірів, виконує головний бухгалтер. Вони є *суб'єктами обліково-аналітичної роботи*.

Аналіз виконання планів, програм (проектів) розвитку підприємства суттєво залежить від якості та обґрунтування планових і прогнозних розрахунків. Це є *об'єктом обліково-аналітичної роботи*. Застосування планування забезпечує для господарської діяльності наступні важливі переваги:

- 1) відкриває можливості використання в майбутньому сприятливих умов;
- 2) уточнює і роз'яснює проблеми, які виникають;
- 3) стимулює менеджерів до реалізації власних рішень у подальшій роботі;
- 4) покращує координацію дій на підприємстві;
- 5) створює передумови для підвищення підготовки менеджерів;
- 6) збільшує можливості в забезпеченні керівництва необхідною інформацією;
- 7) сприяє і спонукає до більш раціонального розподілу ресурсів, зокрема фінансових;
- 8) суттєво полегшує і покращує контроль на підприємстві.

У науковій літературі останнім часом з'явилося поняття „бюджетування”. Воно взяте із зарубіжних економічних вчень і означає „планування”, „складання кошторису”, „статті надходжень і витрат”. Ми вважаємо, що поняття „планування” і „бюджетування” є тотожними. Дехто з авторів вважає, що операційне бюджетування – це планування затрат і доходів, які забезпечують складання бюджету прибутку. До операційного бюджету належать бюджети: продажу, виробництва, прямих матеріальних затрат, прямих затрат на оплату праці, виробничих накладних затрат, запасів на кінець звітного періоду, виробничої собівартості готової продукції, собівартості реалізованої продукції, витрат на збут, адміністративних витрат, прибутку [106].

Річне фінансове планування допомагає реалізувати стратегічний план, враховувати прогнозні показники діяльності підприємства. Це допомагає координувати діяльність підрозділів підприємства, об'єднувати їх для виконання єдиного плану. Бюджет дає змогу уникнути рішень, які вигідні деяким підрозділам підприємства, але можуть завдати шкоди діяльності підприємства загалом, тому такі рішення відхиляються. Зв'язок між різними рівнями планування і часовими показниками наведені в додатку 3.4.

Фінансовим бюджетом є сукупність бюджетів, які відображають заплановані кошти і фінансовий стан підприємства. Такий бюджет складається із бюджетів капітальних інвестицій і коштів, а також бюджетного балансу.

Виділяють два способи бюджетування: через приріст і “з нуля”. Бюджетування через приріст – це складення бюджетів на підставі фактичних результатів, досягнутих у попередньому періоді. При такому підході фактичні показники минулого періоду коригують з урахуванням цінової і податкової політики держави, запланованих додаткових заходів та їх фінансування з метою підвищення ефективності. Бюджетування “з нуля” – метод, при якому кожного

разу необхідно робити обґрунтування запланованих витрат так, ніби діяльність здійснюється вперше (табл.6.1).

Таблиця 6.1

Переваги і недоліки способів бюджетування

<i>Способи</i>	<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
Бюджетування через приріст	Простота способу, не потребує значних затрат на розрахунок.	У процесі бюджетування за цим способом не аналізують ефективність затрат, а досягнуті результати автоматично переносять на наступний період.
Бюджетування “з нуля”	Такий спосіб вимагає від кожного центру (підрозділу) бюджетування активного виявлення проблем та їх розв’язання на стадії планування.	Спосіб потребує значних затрат часу і грошей.

Складання зведеного, або основного, бюджету підприємства починається з нижнього рівня управління. Це означає, що спочатку керівники підрозділів складають бюджети, які стосуються саме їх видів діяльності. Далі ці бюджети послідовно узагальнюють на середньому рівні керівництва і координують на вищому рівні.

Підготовка зведеного бюджету, звичайно ж, потребує зусиль і участі представників практично всіх підрозділів підприємства, складення великої кількості розрахунків, обґрунтування, узагальнення та узгодження багатьох фінансових показників. Слід зазначити, що суть такого порядку підготовки бюджету полягає у тому, що інформація, яку подають співробітники відділів, надзвичайно цінна, оскільки вони краще знають специфіку своєї роботи. Помічено, що при такій тісній співпраці рівень прогнозування і планування найбільш реалістичний. Спільна робота, як правило, згуртовує та поліпшує мікроклімат на роботі. Тому вважаємо, що кожний працівник повинен бути причетним до розроблення бюджету, бо в такому випадку він відчуватиме, по-перше, важливість особистого внеску, а по-друге, - відповідальність за цю роботу.

Варто враховувати, що бюджет, нав’язаний насильно “згори”, як правило, викликає певний опір у підрозділах підприємства, а іноді й у кожного працівника. Отже, складання ефективного бюджету і контроль за його виконанням можливі лише при співпраці представників усіх підрозділів підприємства. Процес подальшого управління бюджетним процесом на підприємстві можна подати у вигляді схеми (Додаток 3.7.).

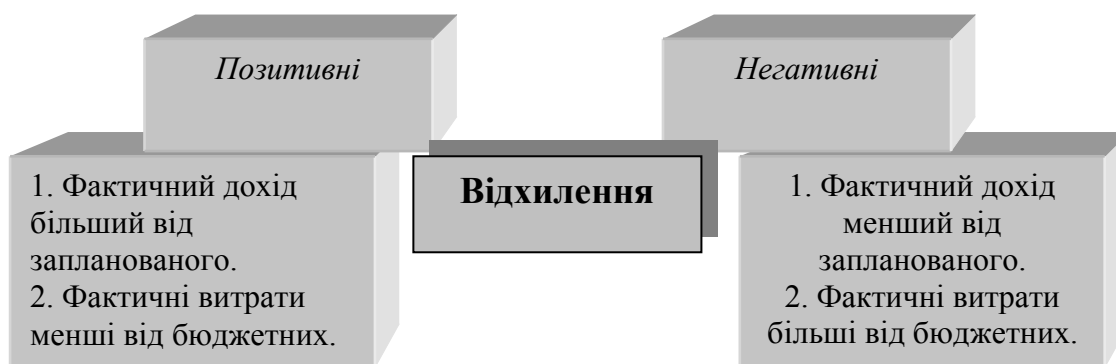
Можливість застосування комп’ютерів на рівні планування представлена в додатку Ю. Дослідження показують, що існує така тенденція – від операційного рівня до стратегічного відслідковується зменшення сфери використання комп’ютерів, а більшу роль відіграє людина і її аналітичні здібності.

Бюджети можуть бути статичними і гнучкими. Статичні складають для одного рівня виробництва або реалізації, а гнучкі – для декількох рівнів, у межах відповідного діапазону. Наприкінці звітнього періоду неодмінно

складають звіти про виконання бюджетів у структурних підрозділах – в сільському господарстві по рослинницьких бригадах, тваринницьких фермах і по підприємству в цілому. У звітах порівнюють фактичні показники із запланованими, розраховують відхилення від бюджету і дають пояснення до них. Бюджетний контроль полягає у співвідношенні фактичних результатів із бюджетом, аналізі причин відхилень і внесенні відповідних коректив.

Звіт про виконання бюджету містить порівняння запланованих і фактичних показників та розрахункових відхилень із зазначенням їх причин. Аналіз відхилень є процесом систематичного порівняння бюджетних (планових) і фактичних показників діяльності та пояснення причин відхилень і здійснюється за схемою 6.4.

Рис. 6.4. Схема аналізу за відхиленнями

Загальна схема звіту про виконання бюджету можна подати у вигляді таблиці 6.5. Схему бюджетного контролю подано в Додатку 3.9.

Таблиця 6.5

Аналіз фінансових показників за відхиленнями

Показники	Бюджет	Фактично	Відхилення	Пояснення причин відхилення
Доходи (за видами діяльності)				
Затрати (за видами діяльності)				
Прибуток (збиток)				

Існує багато причин, з яких можуть виникнути відхилення. Їх можна поділити на зовнішні, які виникають незалежно від діяльності підприємства, і внутрішні, які виникають всередині підприємства. Перші – це економічні, соціальні, юридичні і політичні зміни в країні; зміни в конкуренції; зміна умов поставок. Другі – це зміна методів управління; неефективне використання ресурсів; неякісне складання бюджету. Методика визначення відхилень по прибутку наведена в Додатку 3.8.

Вважаємо за необхідне визначити, на нашу думку, три основні суб'єктивні перешкоди для ефективного планування.

Перша, найбільш важлива причина невдач – це характерний сьогодні для України пріоритет короткострокових показників над довгостроковими. На кожному підприємстві існує багато невідкладних завдань, які воно намагається

вирішити в максимально короткий період часу. Але термінове – далеко не завжди найважливіше. Найбільш суттєвим служить визначення загального напрямку дій організації, її головних цілей, довгострокових завдань.

Друга причина зумовлена природою особистості менеджера. Багато із них мають ще дуже слабкі навички в плануванні.

Третя причина невдач у плануванні пов'язана із особистими властивостями спеціалістів із планування. У плановиків є знання для планової роботи, вони володіють сумою наукових методів, застосовуваних у цій роботі. У той же час спеціалістам із планування часто не вистачає самостійного погляду на практичну ситуацію. У результаті нерідко складаються плани, відірвані від господарської діяльності, на яку намагаються впливати плановики, а тому виникають протиріччя між керівниками і плановиками.

Аналітична інформація значно звужується, якщо немає можливості контролювати планові показники, нормативи, закладені в планах. Відсутність планів або неякісне планування автоматично впливає на операційний менеджмент, що знижує рівень обліково-аналітичного забезпечення, вплив аналітичної функції знижується, бо звужується пошук резервів покращення фінансового стану підприємств. Зазначені причини свідчать, що фінансовий менеджмент сільськогосподарських підприємств перебуває в кризовому стані й потребує суттєвого удосконалення та розвитку.

Практика показує, що найдосконаліші форми планування не можуть бути ефективно задіяні без розробки і впровадження сучасних форм контролю. Правильно поставлений контроль має стратегічну спрямованість, орієнтовану на результати [143].

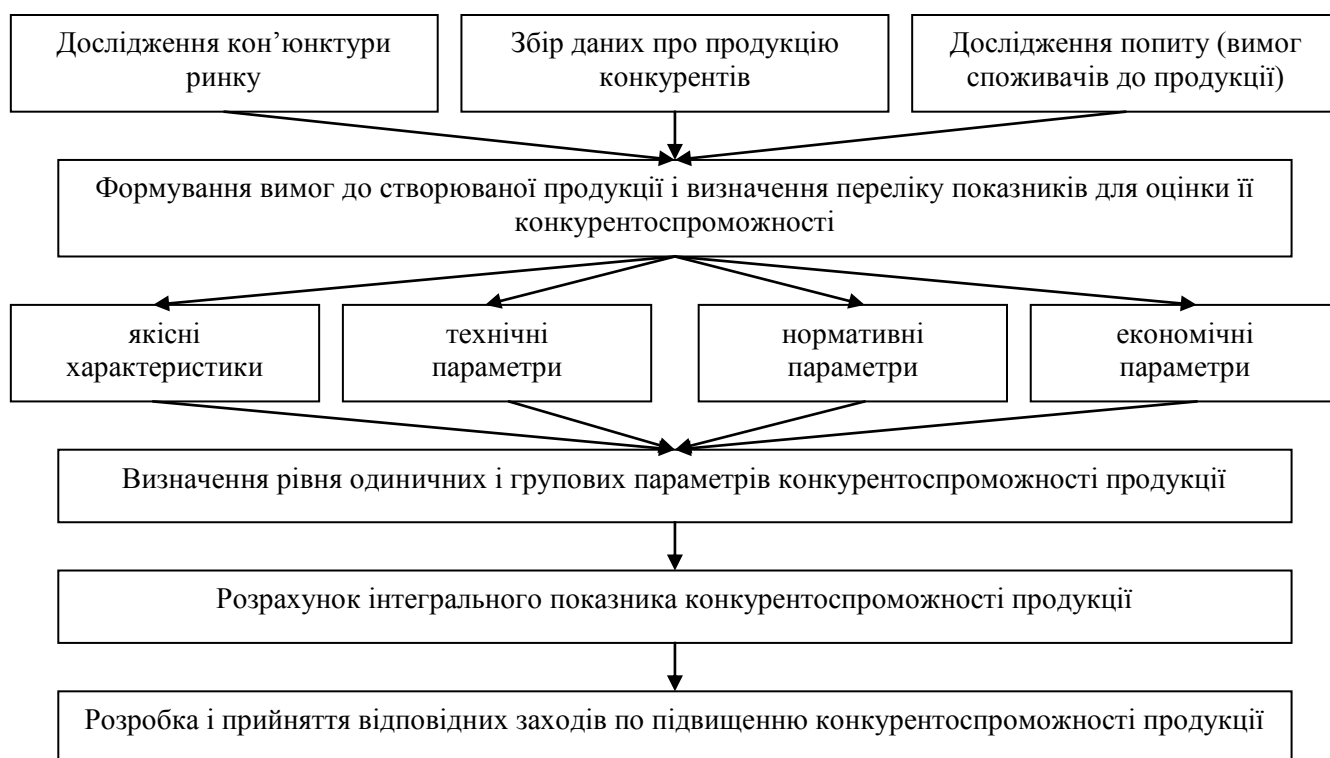
Значні зміни відбуваються у змісті, формах і методах контролю у нашій країні по мірі поглиблення і розширення економічних реформ. Ключове значення тут має організація багатопланового, послідовного і ретельного внутрішнього контролю, без якого важко вистояти на ринку в боротьбі з конкурентами.

Внутрішній контроль виступає як система заходів по забезпеченню нормальної роботи підприємства, насамперед у фінансовій сфері. Такого виду контроль здійснюється, як правило, адміністрацією підприємства. Крім того, існує бухгалтерський контроль. Зовнішній контроль за результатами діяльності підприємства з боку аудиторських організацій набуває подальшого розвитку і поширення.

Загострення проблеми удосконалення фінансового менеджменту пояснюється слабким фінансовим станом сучасних сільськогосподарських підприємств. На основі проведених нами досліджень зроблено висновок про необхідність створення у сільськогосподарських підприємствах системи антикризового управління, а також управління конкурентоспроможністю продукції. Пропонуємо аналіз конкурентоспроможності розрізняти за складністю завдань, що ставляться, за спрямованістю, за рівнем, на якому він проводиться. Аналіз конкурентоспроможності доцільно здійснювати за такими етапами, поданими на рис. 6.5. Види аналізу конкурентоспроможності підприємства подані в Додатку 3.1.

Конкурентоспроможність підприємства великою мірою залежить від його платоспроможності. Існує багато підходів до прогнозування фінансової неплатоспроможності суб'єктів господарювання. Будь-яка методика такої оцінки за своєю суттю є одночасно методикою прогнозування банкрутства.

Система раннього попередження та реагування – це особлива інформаційна система, з допомогою якої керівництво підприємства отримує інформацію про потенційну загрозу діяльності, яка може насуватися як із зовнішнього, так із внутрішнього середовища. Ця система спрямована на проведення комплексу заходів для запобігання фінансовій кризі та банкрутству підприємства. Існує багато підходів до прогнозування фінансової неспроможності суб'єктів господарювання. Будь-яка методика оцінки кредитоспроможності за своєю суттю є одночасно методикою прогнозування банкрутства. У зарубіжній практиці досить поширеними є модель Альтмана та модель Спрінгейта [240, с.157-159].

Рис. 6.5. Етапи аналізу конкурентоспроможності продукції

Модель Альтмана розроблено в 1968 році. Це 5-факторна модель, де факторами є окремі показники фінансового стану підприємства: $Z = 1,2 A + 1,4 B + 3,3 C + 0,6 D + 1,0 E$

Показник	Розрахункові складові
Z	інтегральний показник рівня загрози банкрутства
A	робочий капітал / загальна вартість активів
B	чистий прибуток / загальна вартість активів
C	чистий дохід / загальна вартість активів
D	ринкова капіталізація компанії (ринкова вартість акцій) / сума заборгованості
E	обсяг продажу / загальна вартість активів

Значення показника «Z»	Імовірність банкрутства
до 1,8	ДУЖЕ ВИСОКА
1,81 - 2,70	ВИСОКА
2,71-2,99	МОЖЛИВА
3,00 і вище	ДУЖЕ НИЗЬКА

Точність прогнозування банкрутства за цією моделлю становить 95%. Розрахуємо вище перелічені складові. Покажемо розрахунок Z-показника умовного підприємства. Знаходимо окремі показники фінансового стану підприємства:

Модель Спрінгейта побудовано на підставі дослідження впливу 19 фінансових показників. Вважається, точність прогнозування банкрутства за цією моделлю становить 92%, однак з часом цей показник зменшується.

$$Z = 1,03 A + 3,07 B + 0,66C + 0,4D ,$$

Якщо $Z < 0,862$, то підприємство є потенційним банкрутом.

Показник	Розрахункові складові
A	робочий капітал / загальна вартість активів
B	прибуток до сплати податків та відсотків / загальна вартість активів
C	прибуток до сплати податків / короткострокова заборгованість
D	обсяг продажу / загальна вартість активів

Більшості ж господарств загрожує банкрутство, якщо вони не здійзнять санаційних заходів (Додаток М.1). Отже, моделі Альтмана і Спрінгейта можна використовувати для прогнозування рівня банкрутства. Зарубіжна практика використання цих моделей свідчить, що спрогнозувати ймовірність банкрутства за ними можливо на один рік з точністю до 90%, на два – 70%, на три – 50 відсотків. Проте ці моделі не враховують у повній мірі особливості вітчизняних сільськогосподарських підприємств та притаманних їм форм організації бізнесу.

Робота з прогнозуванням банкрутства повинна бути організована як на самому підприємстві, так і за його межами, наприклад, на базі консалтингової фірми, яка обслуговує це підприємство.

Пропонується у спеціалізовані форми звітності сільгосппідприємств ввести систему показників фінансового стану підприємства, а саме показники (із зазначенням їх нормативних обмежень) *платоспроможності*: коефіцієнти абсолютної ліквідності ($\geq 0,3$), поточної ліквідності (≥ 1), покриття балансу (≥ 2), відношення активів ($= 1$) та *фінансової стійкості*: коефіцієнти автономії ($> 0,5$), маневреності ($= 0,5$), забезпечення запасами і витратами ($\geq 0,8$), співвідношення власних і залучених засобів (< 1), ймовірності банкрутства ($\geq 2,71$ за моделлю Альтмана і $> 0,862$ за моделлю Спрінгейта).

Така інформація необхідна не тільки управлінському персоналу, а й акціонерам, власникам земельного та майнового паю, інвесторам, кредиторам, банкірам. Вірно відмічає М.Ф.Огійчук: „Метою фінансової звітності є забезпечення загальних інформаційних потреб широкого кола користувачів, які покладаються на неї як на основне джерело інформації під час прийняття економічних рішень” [29].

Головне значення прогнозування банкрутства полягає у своєчасній розробці контрзаходів, спрямованих на подолання на підприємстві негативних тенденцій. Система раннього попередження та реагування може бути організована як на самому підприємстві, так і за його межами, наприклад на базі консалтингової фірми, котра обслуговує це підприємство.

Розробка проекту фінансового оздоровлення здійснюється, як правило, фінансовими та контролінговими службами підприємства, яке перебуває у фінансовій кризі, представниками потенційного санатора, незалежними аудиторськими та консалтинговими фірмами. У проекті дають оцінку ефективності запропонованої форми оздоровлення, а також прогнозують можливий ризик та збитки. Основою для вибору тієї чи іншої форми санації є розрахунок її ефективності (E), яку можна визначити за такою формулою:

$$E = \frac{\text{Прогнозований обсяг додаткового прибутку}}{\text{Розмір вкладень на проведення санації}}$$

Результати санації, хоча її переважною мірою спрямовано на подолання неплатоспроможності та відновлення фінансової стійкості, можна оцінити через додатковий прибуток підприємства, тобто різницю між сумою прибутків після санації і розміром прибутків чи збитків до її проведення.

Вкладення в проведення санації розглядаються як інвестиції санатора в підприємство, що перебуває у фінансовій кризі, з метою одержання прибутку (в абсолютній чи відносній формі).

Мета санації вважається досягнутою, якщо з допомогою зовнішніх та внутрішніх фінансових джерел, проведення організаційних та виробничо-технічних удосконалень підприємство виходить з кризи, тобто нормалізує виробничу діяльність та уникає оголошення банкрутом з наступною ліквідацією, і забезпечує свою прибутковість та конкурентоспроможність у довгостроковому періоді.

Для підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств необхідна система заходів як на рівні підприємств (втілення проекту фінансового оздоровлення), так і держави. Вважаємо за доцільне посилити дію державної підтримки, а саме: 1) пільговий механізм кредитування; 2) бюджетні дотації; 3) фінансове забезпечення цільових програм розвитку; 4) державне замовлення за фіксованими цінами; 5) бюджетне інвестування аграрного сектору економіки.

6.2. Комп'ютеризація обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту

На сучасному етапі удосконаленню управління і поліпшенню якості економічної інформації сприяє використання засобів комп'ютерної техніки для обліку, аналізу господарської діяльності та планування виробництва [105; 114; 214; 244]. Принципово змінюються технологія відображення операцій, призначення та зміст облікових регістрів. З первинних форм узагальнення та

групування інформації вони перетворюються на вихідні форми аналітичної спрямованості, що, в свою чергу, дозволяє вести облік розрахунків не тільки в синтетичних, а й в аналітичних розрізах. Це значно покращило ситуацію, оскільки за умов використання комп'ютерних технологій є можливість робити вибірки відповідно до потреб керівника, як по кожному контрагенту окремо, так і попередньо згрупувавши їх за необхідними ознаками [234].

Часто неможливо реально оцінити взаємовідносини з партнерами, а також доцільність окремих угод. Однак прослідкувати тривалий ланцюг продажу та закупівлі кожного товару в розрізі постачальників та покупців комп'ютеру під силу. Але задача ускладнюється тим, що партнер одночасно може бути і постачальником, і покупцем. За цих умов з'ясування таких питань, як заборгованість партнера, прострочені платежі, рентабельність окремих товарів та ін., може дати несподівану та дуже корисну інформацію, швидкість та достовірність якої забезпечить комп'ютер.

Важливу роль в автоматизації розрахунків відіграє світова мережа Internet, за допомогою якої підприємство може як отримати необхідні дані про рівень ризику і рентабельності, вивчивши розміщену на сайті контрагента звітну інформацію, так і безпосередньо проводити розрахунки з контрагентом, використовуючи електронні документи та засоби електронної пошти.

Проблеми комп'ютерних інформаційних систем бухгалтерського обліку розглядаються фахівцями кількох галузей знань: спеціалістами з інформаційних систем, бухгалтерами, менеджерами. Зокрема, ці проблеми досліджували З.Задорожний [79], В.Сопко [233], М.Кропивко [124], С.Івахненко [87], В.Ситник [224], В.Антонов і Г.Яловий [4] та інші вітчизняні, російські та зарубіжні вчені [38; 72; 81; 244]. Проте такі дослідження ускладнюються тим, що потребує компетентності дослідника як у бухгалтерському обліку, так і в сучасних інформаційних системах і технологіях. Саме тому проблемами комп'ютерних систем обліку займаються небагато науковців і практиків.

Існує багато сучасних популярних і ефективних пакетів автоматизації бухгалтерського обліку для малих, середніх і великих організацій. Розглянемо деякі з них, які найчастіше використовуються для створення АРМ: „Фінанси без проблем”; відомі універсальні пакети „1С:Бухгалтерський облік для України”, який один з перших почав широко використовувати графічні можливості операційної системи WINDOWS; „Соло для бухгалтера з комп'ютером”; „Parus”; „Артек”; „NBC2”; „Товстий Ганс”; „Інтегратор”; „Platinum”; „БЕСТ-3”; „БЕМБІ+”; „БІС-Бухгалтерія: Бухоблік-Фінанси-Бізнес”; „СА-Masterpiece” та ін. Короткі характеристики деяких з них наведено в Додатку К.1 і К.2.

Розглянемо деякі програми з автоматизації обліково-аналітичних робіт.

У розрізі програми „БЕСТ” є конфігурація “БЕСТ-Про”, призначена для ведення оперативного, фінансового й управлінського обліку на виробництві, а також для звітності й аналізу. *Оперативний облік*: ведення договорів; грошові кошти, розрахунки; матеріально-технічне постачання; запаси, складський облік; виробництво; реалізація, управління збутом; облік автотранспорту; облік основних засобів; кадри, заробітна плата. *Фінансовий облік*: формування

проводок; бухгалтерські довідки; головна книга; фінансова і податкова звітність. *Управлінський облік*: облік і аналіз доходів і витрат; контроль і аналіз розрахунків по зобов'язанням; контроль виконання планових платежів; оперативне виробниче планування; аналіз руху запасів і готової продукції.

Однією із основ успішного ведення господарювання є всебічний аналіз бізнес-процесів. Для вирішення цієї важливої задачі пропонуються програми “БЕСТ – Ф” і “БЕСТ – Аналіз”, необхідні лише навички роботи з Windows і точна реєстрація всіх господарських операцій в системі “БЕСТ-4” – комплексній бухгалтерській, торговій і складській системі для середніх і малих господарств. Вартість такої програми сягає від 1 до 4 тис. грн. в залежності від різновидів можливих облікових операцій, від кількості користувачів і т.п. Відмітимо, що вартість програмного і технічного забезпечення для середніх і малих сільськогосподарських формувань залишається ще досить високою, що є недоліком комп'ютеризації.

Система “БЕСТ-Ф” призначена для проведення комплексного аналізу фінансового і майнового стану підприємства, вона адресована керівникам і фінансовим менеджерам підприємств, а також співробітникам аудиторських і консалтингових фірм. Можливостями системи є: аналіз структури майна, платоспроможності й фінансової стійкості; аналіз ділової активності й рентабельності діяльності; аналіз політики залучення позикових коштів; аналіз використання прибутку; аналіз стану партнерів.

За допомогою інформаційно-аналітичної системи “БЕСТ-Аналіз” можна досліджувати кон'юнктуру ринку, виявити основні закономірності і тенденції попиту, прогнозувати хід продажу, раціонально використовувати трудові ресурси. При аналізі даних використовуються відомі статистичні методи (середніх, середньозважених, обчислення квадратичних відхилень, кореляційні криві та ін.). Можливостями системи є: розрахунок маржинального прибутку; аналіз змін закупівельних і відпускних цін; управління запасами; дослідження динаміки валового обороту за окремими видами продукції, по підрозділам і господарству в цілому.

Для успішного господарювання необхідно мати чітку уяву про стан ринку, на якому працює підприємство, і знати, в якому напрямі необхідно рухатись далі. У цьому допоможе система “БЕСТ-Маркетинг”. Вона розрахована на звичайного користувача, який не має спеціальної освіти у сфері маркетингу. Можливостями системи є: визначення перспективних ринкових ніш; аналіз конкурентноздатності продукції; аналіз реклами, рекомендації по підвищенню її ефективності; рекомендації по стимулюванню продажу; аналіз впливу конкурентів на ринку; порівняльний аналіз власної продукції з аналогами конкурентів; прогнозування продажу; розробка бюджету доходів і витрат.

Відомо, що відправною точкою в управлінні виробництвом є добре складений план. Використовуючи програму “БЕСТ-План”, можна отримати вичерпні, економічно обґрунтовані відповіді на багаточисельні питання, які стосуються розвитку виробництва. Система “БЕСТ-План” інтегрується із програмним бухгалтерським комплексом “БЕСТ-4”. Можливостями системи є:

розробка фінансових, збутових і виробничих планів на різні періоди часу; планування у натуральних і вартісних показниках; вибір оптимального управлінського рішення; розрахунок планової собівартості; аналіз планових і фактичних показників.

Конкурентними перевагами серії “БЕСТ” є комплексність системи і наявність наскрізних прикладів, що дозволяє працювати з єдиними даними по всьому спектру функціональних можливостей програми.

Програма „1С:Бухгалтерский учет для Украины” є компонентом по автоматизації бухгалтерського обліку загальної системи „1С:Предприятие” (версія 8.2).

Користувач може з окремих компонентів сам зробити для себе зручну для нього конфігурацію системи. Для цього в системі є окремий компонент *Конфігуратор*, що запускається окремо від основного програмного продукту. Ця компонента також дозволяє встановити певні параметри системи, призначити контингент користувачів, паролі та права доступу.

На даний час найбільш розповсюдженою комп'ютерною системою обліку є пакет „1С:Бухгалтерский учет для Украины”, або „1С:Предприятие” останньої версії 8.2, складовою частиною якої є модуль бухгалтерії. Вихідні звітні форми в системі поділяють на обов'язкові (регламентовані), що призначені для передачі в державні установи (Баланс, Звіт про рух грошових коштів, Звіт про фінансові результати, Звіт про власний капітал, Декларація про ПДВ, Декларація про прибуток, Розрахунок внесків до Держсоцфондів тощо), і інші (Шахматна відомість, Оборотно-сальдова відомість, Головна книга, Журнал-ордер, Касова книга, Книга продаж тощо). Але оскільки система 1С є відкритою і може дороблятися користувачами, то навіть версія 8.2 має багато конфігурацій, в яких вихідні форми можуть дещо відрізнятись.

„1С:Бухгалтерский учет для Украины” дозволяє автоматизувати ведення всіх розділів бухгалтерського обліку: операції по банку і касі; облік валютних операцій; основні засоби і нематеріальні активи; матеріали і МШП; товари і послуги, виконання робіт; облік виробництва продукції; взаєморозрахунки з організаціями; розрахунки з підзвітними особами; розрахунки по зарплаті; розрахунки з бюджетом; інші розділи обліку.

Можливостями обліку є: використання декількох планів рахунків одночасно; багаторівневі плани рахунків; багатовимірний аналітичний облік; багаторівневий аналітичний облік; кількісний облік; облік по необмеженому числу валют; ведення на одному комп'ютері обліку для декількох підприємств; ведення консолідованого обліку; облік імпортованих товарів. Програма дозволяє автоматизувати підготовку будь-яких первинних документів: платіжних доручень; рахунків на оплату; прибуткових і видаткових касових ордерів; актів, накладних, вимог, довіреності й інших документів (Додаток С).

Засоби роботи з документами дозволяють організувати введення документів, їх довільний розподіл по журналах і пошук будь-якого документа по різних критеріях: номеру, даті, сумі, контрагенту. Програма включає набір стандартних звітів, які дозволяють одержати інформацію за довільний період в

різних розрізах і з необхідним ступенем деталізації до рівня проводок. І це є неодмінною перевагою програми.

За допомогою програми можна одержати такі реєстри по *синтетичному обліку*: оборотно-сальдова відомість; шахова відомість; головна книга; журнал-ордер; оборотна відомість по рахунку; аналіз рахунку – за період і по датах; картка рахунку. Регітрами з *аналітичного обліку* є: оборотно-сальдова відомість по рахунку в розрізі об'єктів аналітичного обліку; журнал-ордер в розрізі об'єктів аналітики; аналіз рахунку в розрізі об'єктів аналітики; звіт „Діаграма” дозволяє представити бухгалтерську інформацію в графічному вигляді.

Регітрами по розділах обліку є: аналіз об'єкту аналітики по рахунках; картка операцій по об'єкту аналітики; касова книга; книги продажу й купівлі; звіти по основним засобам і нематеріальних активах; звіти по заробітній платі і т.д. Програмою „1С:Бухгалтерский учет для Украины” передбачається формування регламентованої звітності, яке включає: 1) введення, заповнення і друк бухгалтерської, податкової і статистичної звітності, а також звітів до соціальних фондів; 2) у „Ручному” режимі заповнення звітів бухгалтер вводить основні показники, а програма розраховує всі підсумкові й похідні показники; 3) в „Автоматичному” режимі програма заповнює звіти на підставі введених за період господарських операцій; 4) перед формуванням звітів спеціальний режим дозволяє перевірити стан обліку і виявити помилки бухгалтера, які часом не дозволяють правильно скласти звітність; 5) режим розшифровки дозволяє одержати „обґрунтування” заповнених автоматично показників аж до кожного первинного документа і господарської операції; 6) форми звітності щокварталу обновляються фірмою "1С" і безкоштовно надаються зареєстрованим користувачам.

Значним плюсом програми цієї програми є також те, що при зміні існуючого законодавства й методології обліку випускаються оновлені конфігурації, які безкоштовно розповсюджуються серед зареєстрованих користувачів. Режим оновлення дозволяє завантажити нові можливості без втрати введених користувачем даних. У зв'язку з тим, що в системі „1С:Предприятие” не реалізована система контролю і планування, пропонуємо планування грошових потоків здійснювати за допомогою електронних таблиць в програмі „Excel”, після чого цю інформацію експортувати в бухгалтерську програму „1С:Бухгалтерський облік для України”. Ця програма дає змогу контролювати витрати підприємства, оскільки всі дані по витратах оперативно (щодня) вносяться до неї. При проведенні виписки банку або розрахунково-касового ордеру вибирається стаття бюджету витрат і центр відповідальності.

Таким чином, програма „1С:Бухгалтерский учет для Украины” сьогодні є найпоширенішою серед автоматизованих програм для бухгалтерії підприємств, це пояснюється багатьма функціональними можливостями, зручним інтерфейсом, доступністю програми для навчання. На нашу думку, ця програма є найбільш придатною, раціональною, простою для користування. Позитивним моментом є те, що у версії 8.2 з'явилась нова конфігурація «Для сільськогосподарських підприємств України».

Комплексна система ПАРУС забезпечує автоматизацію чотирьох основних напрямків діяльності підприємства: управління фінансами, логістики, управління виробництвом, управління персоналом. З допомогою пунктів меню *Облік/Залишки матеріальних цінностей*, *Облік/Картотека МШП*, *Облік/Дебіторська/Кредиторська заборгованість*, *Облік/Залишки коштів на рахунках* вводяться необхідні залишки на початок впровадження системи. Як і в системі 1С, через пункт меню *Документи* заповнюються відповідні банківські і касові документи, а через пункт меню *Облік* – документи з інших господарських операцій. Через пункт меню *Звіти* одержують необхідні зведені відомості.

Модуль *ПАРУС-Реалізація* використовується для обліку зберігання і реалізації товарів. Як і в бухгалтерському модулі, в ньому виконується попередня налагодка відповідних словників. Головне меню модуля аналогічне меню модуля *ПАРУС-Бухгалтерія*. Схожими є і принципи документування господарських операцій та одержання звітів. В програмі для обліку розрахункових операцій призначені наступні додатки:

1) „Управління діловими процесами” є інтеграційним стосовно управлінських функцій, які забезпечують взаємодію з клієнтами, а також дозволяє контролювати виконання будь-яких дій, передбачених в інших модулях, і систематизувати документооборот;

2) „Фінансове планування” – дозволяє здійснювати планування та управління дебіторською та кредиторською заборгованістю. Основні дії, що виконуються у вікні „Планування зобов’язань” (воно містить як записи про виникнення заборгованості, так і список записів щодо їх погашення) наступні: а) зміна записів про платежі і відвантаження (зокрема, показників дати, суми з розбивкою надходжень платежів по декількох періодах); контроль за дотриманням лімітів зобов’язань шляхом порівняння затверджених контрольних чисел з узагальненими сумами відвантажень і платежів. За даними розділу „Фінансове планування” формуються зведені фінансові показники, які можуть бути використані для формування планів і є, по суті, узагальненою інформацією у розрізі таких елементів: стану розрахунків, напрямів доходу і витрат, контрагенту, типу оплати, виду заборгованості (дебіторської чи кредиторської), підрозділу, до якого відносяться зобов’язання, стану заборгованості (прострочена, поточна, відстрочена). Програма дозволяє деталізувати облік по аналітичних рахунках до п’ятого порядку, а також по ряду допоміжних ознак, що визначаються самим користувачем.

Крім цього, для оперативного контролю і обліку розрахункових операцій використовуються відомості взаємних розрахунків, кожна з яких відображає взаєморозрахунки одного підрозділу за дебіторською заборгованістю в певній валюті по одному синтетичному рахунку. Відомість складається із записів, що містять дані взаєморозрахунків (сальдо і рух заборгованості) з одним контрагентом за однією підставою.

Таким чином, створений під певне підприємство програмний інструментарій забезпечує високий рівень адаптації програмного засобу як до особливостей суб’єкта господарювання, так і до змін в обліковій політиці та в діючому законодавстві. Це також дасть змогу проводити ефективну цінову

політику, спрямовану на збільшення прибутку. В той же час самостійне вивчення вищезгаданих засобів потребує досить високої кваліфікації користувачів.

Більше того, багато підприємств просто не готові до продуктивного використання таких систем – детального вивчення вбудованих мов програмування, розробки прикладних компонентів тощо. Це призводить до потреби підприємств у послугах спеціалістів, що в кінцевому рахунку підвищує вартість програмного забезпечення.

Потреби менеджменту підприємств та інших користувачів в обліковій інформації змушують бухгалтерів постійно оптимізувати процес обробки інформації, вдосконалювати форми обліку, змінювати ручний спосіб обробки інформації на комп'ютерний. Комп'ютеризація вирішила багато проблем у системі обліку.

Разом з тим перед бухгалтерами підприємств виникли нові проблеми, зокрема: захист інформації від несанкціонованого втручання, юридична доказовість електронних первинних документів, можливість втрати чи псування інформації під час відключення електроенергії, проникнення комп'ютерних вірусів, захист облікової інформації [4; 8].

Комп'ютерні інформаційні системи мають уразливі місця, тобто слабкі сторони системи. Є дві категорії загроз: активні та пасивні. Активні загрози включають комп'ютерне шахрайство та саботаж. Пасивні – це помилки системи, пошкодження окремих компонентів обладнання та стихійні лиха. Незахищеність інформаційних систем бухгалтерського обліку призводить до надмірних витрат, недостатніх доходів, втрати активів, недостовірного обліку, перешкод у бізнесі, санкцій, збитків з вини конкурентів, шахрайства та присвоєння.

Дослідження показують таку частотність причин виникнення кризового стану: стихійні лиха – 30%, навмисні дії – 45%, людська помилка – 25% [58]. Тобто значний відсоток кризових ситуацій можна зменшити або запобігти їм. Основним способом попередження активних загроз щодо шахрайства та саботажу є впровадження послідовних рівнів заходів контролю за доступом до баз даних, системи та файлів. Метою заходів контролю за доступом до баз даних є встановлення фізичного бар'єра до комп'ютерних ресурсів для осіб, які не мають дозволу. Цей бар'єр слід застосовувати до апаратного забезпечення, бібліотек даних, областей виведення даних та монтажу зв'язку.

Ми вважаємо, що керівництво може застосувати такі дії: розподіл обов'язків, нагляд, вимушені відпустки та зміна посади, подвійний контроль. Розподіл обов'язків передбачає розподіл функцій дозволу та запису операцій, розподіл функцій дозволу та зберігання активів, розподіл функцій запису операцій та зберігання активів. При цьому застосовують такі контрольні процедури, як перевірка виконання операцій відповідно до розподілених обов'язків, перевірка здійсненого доступу до активів відповідно до санкцій керівництва, незалежні перевірки стану активів у підвітності матеріально відповідальних осіб і результатів їх діяльності, перевірка процесу обробки інформації відповідно до дозволів, її точності, повноти окремих операцій.

Заходи контролю за пасивними загрозами, наприклад, відключення енергії та збої в роботі комп'ютерів, можуть бути запобіжними та коригуючими. Запобіжні передбачають використання резервних компонентів інформаційних систем. Якщо одна частина системи не працює, резервна частина одразу підключається, і система продовжує функціонувати з невеликою паузою або зовсім без затримки. Коригуючі заходи контролю передбачають використання резервних файлів для виправлення помилок.

Таким чином, одночасно з полегшенням в роботі, зменшенням часу обробки інформації, її презентабельністю, автоматизація обліково-аналітичних робіт має і зворотній бік – неграмотне користування програмами або несанкціонований доступ до них. Щоб уникнути цього необхідно окреслити коло користувачів та права доступу до програм або навіть до комп'ютерів та відділів, а також інші заходи контролю за активними та пасивними загрозами.

Ми вважаємо, що помилковим є уявлення, ніби, маючи хорошу програму, можна розв'язати будь-яку задачу. Розробка ефективних рішень потребує не бездумного розрахунку якоїсь кількості техніко-економічних показників, не звітів до потрібної дати. У першу чергу мова йде про аналіз тих закономірностей, що визначають розвиток проекту як з точки зору зовнішніх умов його реалізації, основних тенденцій подальшого розвитку загальноекономічної ситуації, так і з точки зору його внутрішніх якостей, його внутрішнього змісту. А ця задача вже на порядок складніша, ніж просто оцінка показників рентабельності або поточного фінансового стану підприємства. Розв'язок її під силу тільки висококваліфікованому спеціалісту.

І тільки в цьому випадку застосування програмних продуктів для кількісного аналізу впливу різноманітних факторів, що враховують специфіку конкретного об'єкту дослідження, виявиться найбільш ефективним. І не обов'язково програма повинна бути останньої версії і універсальною. Іншою стороною універсальності та останньої версії може бути надлишкова складність. Програма повинна бути ефективною та максимально пристосованою якраз для тих задач, розв'язок яких необхідний фінансовому менеджеру, аналітику, робітнику кредитного відділу банку.

Зараз проглядаються дві основні тенденції, котрі визначають напрямки розвитку аналітичного програмного забезпечення і залежать від потреб користувачів. Одні розробники йдуть по шляху створення комплексних програмних технологій, які забезпечують підтримку прийняття рішень при розгляді повної множини задач фінансового аналізу. Інші роблять ставку на розробку спеціалізованого програмного інструментарію, який розв'язує задачі або фінансового стану підприємств, або планування та оцінки інвестицій.

На сучасному ринку аналітичного програмного забезпечення існують системи, завдяки яким вирішуються задачі фінансового аналізу, планування, оцінки інвестицій, прийняття рішень. Найбільш ефективними програмними комплексами є „Інвестор”, „Фінансовий аналіз”, „Project expert”, „Альт-інвест”. Вони дозволяють аналізувати і прогнозувати результати фінансової діяльності підприємства за даними бухгалтерської звітності, визначати інтегральні

показники, містять алгоритм з оцінки кредитоспроможності підприємства, який дозволяє отримувати рейтингові показники, а також мають функціональні можливості з планування, аналізу й контролю інвестиційного процесу.

Характеристика основного аналітичного програмного забезпечення систем фінансового аналізу наведена в Додатку Щ.

Із застосуванням комп'ютерних технологій значно розширюються можливості аналітичного обліку. Побудова і використання інформаційних систем у середовищі *обліково-аналітичного забезпечення управління фінансами* передбачає перегляд основних стратегічних та концептуальних принципів ведення обліково-аналітичних робіт на основі комп'ютеризації, а також відповідного організаційно-методичного забезпечення оптимального управління виробництвом у ринкових умовах.

6.3. Тенденції та перспективи розвитку обліково-аналітичного забезпечення системи фінансового менеджменту

Інтеграція України у світовий економічний ринок через утворення спільних підприємств і транснаціональних компаній, залучення іноземних інвестицій, експорт капіталів вимагає уніфікованого підходу до інформаційного забезпечення. У цих умовах набуває актуальності стандартизація обліку – процес розробки і практичного застосування єдиних вимог, правил, принципів до визнання, оцінки і відображення у фінансовій звітності майна і діяльності підприємств. Процес стандартизації обліку розпочався давно і в даний час продовжується в Україні.

Перебудова відчинила двері нашого суспільства перед усім світом, і безліч ідей – гарних і поганих – заповнило нашу країну. Їх потік суттєво торкнувся інтересів бухгалтерів. Вступ України до міжнародного співтовариства, проникнення іноземного капіталу, бажання продавати наші цінні папери на зарубіжних біржах змусили уряд України прийняти програму зближення сформованої облікової системи з міжнародними.

Багато вітчизняних авторів вважають, що бездумне запозичення багатьох іноземних положень „затуманює” облік, і чим більше прихильники МСБО повторюють про прозорість обліку, тим частіше більш заплутаним він стає. Низка П(С)БО являє собою майже дослівний переклад МСБО. Однак багато чого в цих стандартах не прийнятно для українського бухгалтера:

1. Поділ обліку на фінансовий і податковий. Цей поділ багато авторів називають „штучним”. „Фінансовий облік” (кому, що, на яких умовах продано і т.д.) не менше потрібен керівнику (управлінцю), ніж „управлінський” (які статті витрат, калькуляція продукції та ін.). Наші бухгалтери легко розуміють, що величину прибутку, в інтересах мінімізації оподаткування, слід показувати меншою, а то й взагалі перетворити у великий збиток і клопотатися про державну допомогу, але вони не можуть зрозуміти, як це офіційно може бути два прибутки: один – для податкових органів, а інший – для власників (прибуток бухгалтерський).

2. Умовні факти господарської діяльності і події після звітної дати. Ідея цих бухгалтерських категорій абсолютно правильна, саме їх використання дає змогу зробити бухгалтерську звітність в економічному розумінні більш прозорою, більш правдивою. Однак такий підхід, який виголошує ідею професійного судження бухгалтера, насправді дає можливість бухгалтерам списувати нібито безнадійну дебіторську заборгованість у збиток, подавати звітність підприємства в негативному вигляді. Існує такий критерій розвитку ринкової економіки: якщо бухгалтер приховує прибуток, намагаючись уникнути податків, - це свідчить її не розвиненість, однак якщо бухгалтер прагне прибуток збільшити, щоб підняти курс акцій, - це доказ розвиненої економіки. Але суть же в тім, що в обох випадках є обман.

3. Правила бухгалтерського обліку дозволяють, а податкового забороняють щорічну переоцінку основних засобів. У результаті виникає одна з причин розбіжності між оцінкою основних засобів і величиною прибутку, оскільки ті, хто переоцінив основні засоби, мають змогу збільшити суми амортизаційних відрахувань.

4. Запровадження в облік „справедливої вартості” рівнозначно ліквідації в нашому розумінні бухгалтерського обліку. У МСБО 16 „Основні засоби” наведено таке визначення: „Справедлива вартість – це сума коштів, достатня для придбання активу чи виконання зобов’язання при здійсненні угоди між добре обізнаними, які дійсно можуть виконати таку угоду, незалежними одна від одної сторонами” [146]. Отже, справедлива вартість виникає, на думку прихильників МСБО, тільки в тому разі, коли: а) має місце вільна угода, тобто учасники договору діють без примусу); б) вони мають доступ і мають достатню інформацію про ринок цінностей, що є предметом купівлі-продажу; в) діють без посередників. Але ж вищеназваних умов в Україні немає і запровадження справедливої вартості тільки різко збільшить ризик прийнятих управлінських рішень. Цей ризик найбільший при вирішенні питань, пов’язаних з охороною власності підприємства. Відмова від документального оформлення фактів господарської діяльності і надання бухгалтеру навіть не права, а поставити в обов’язок йому облік активів за справедливою, по суті довільною, ціною, тільки відкриває зелене світло для розтрат і розкрадань.

Звідси випливає найважливіший висновок: вітчизняний бухгалтерський облік відрізняється від західного тим, що в нього інші цілі. Наш облік – це не наслідок адміністративно-командної системи, а наслідок європейської, насамперед німецької, багатовікової традиції. Традиції обліку в нашій країні нараховують близько трьохсот років. Вони близькі німецьким уявленням про бухгалтерський облік, проте не повторюють їх.

Ми вважаємо, що Україна повинна вести свою незалежну економічну політику, складовою якої є бухгалтерський облік, опиратися на власні фінансові ресурси і великий інтелектуальний потенціал, а не беззаперечно виконувати всі вимоги міжнародних організацій. Сьогодні національним підприємствам потрібні стабільні податкове законодавство і облік, а не постійні їх зміни й експерименти.

Менеджери координують та спрямовують зусилля колективу на ефективну роботу, а тому вони повинні бути добре інформованими і мати знання з вказаних видів діяльності. У сферу інтересів менеджера входить також управління інформаційними потоками. У цілому контрольовані параметри кожною групою користувачів наведені в табл. 6.6.

Таблиця 6.6

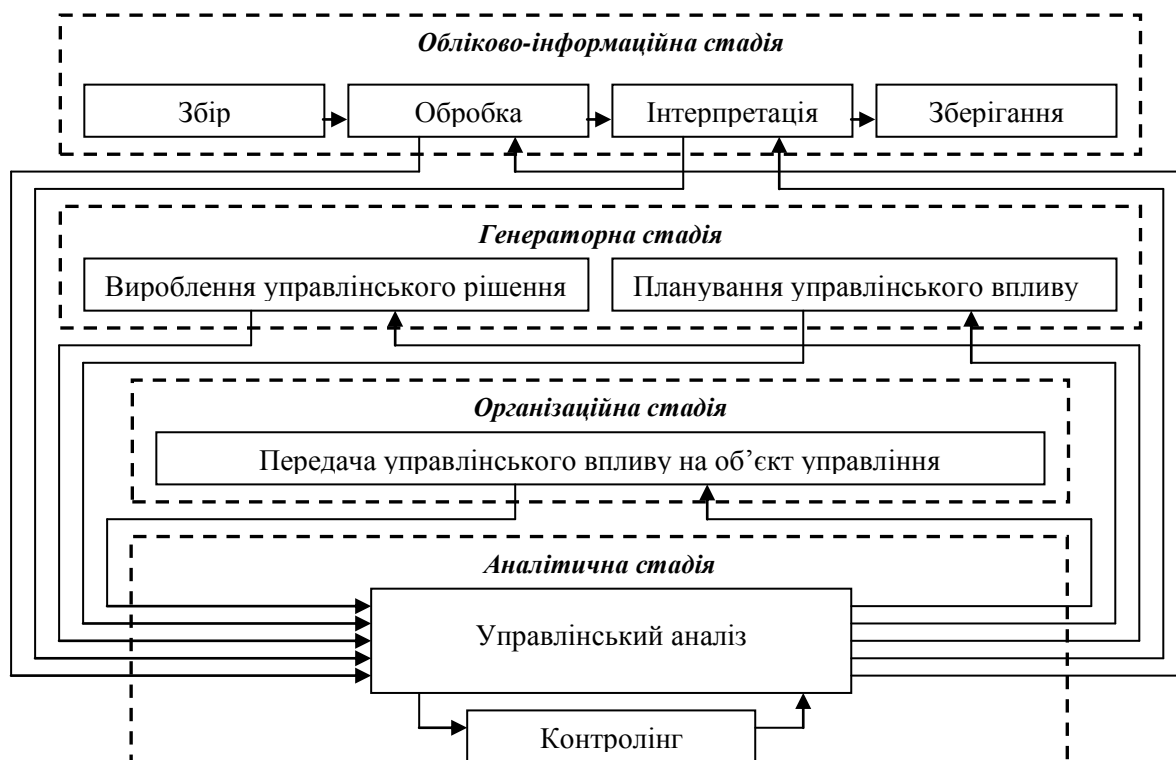
Користувачі і контрольовані ними параметри ефективності системи управління

Групи інтересів	Вид участі в справах підприємства	Вид зацікавленості в результатах	Контрольовані параметри ефективності
<i>Власники</i>	Власний капітал	Дивіденди	Фінансові показники, стійкість
<i>Інвестори, кредитори</i>	Позиковий капітал	Повернення на капітал	Фінансові показники, ліквідність, ризик
<i>Менеджери</i>	Знання, компетентність, відповідальність	Оплата праці, просування	Всі аспекти діяльності
<i>Персонал</i>	Праця (робота)	Заробітна плата, безпека праці	Оплата праці, умови праці
<i>Постачальники</i>	Постачання необхідного товару, матеріалів, сировини, устаткування і т.д.	Ціна за товар, тривалість контрактів	Фінансовий стан, надійність
<i>Покупці</i>	Покупки продуктів і послуг	Ціни на товари	Ціни, якість, сервіс
<i>Податкові органи</i>	Інфраструктура підприємства	Податкова база і платежі	Фінансові результати

Для дослідження системи управління доцільно складний цикл управління поділити на три укрупненні блоки: планування, реалізація (організація, координація, управління) та контроль. Планування забезпечує визначення мети, основних принципів, стратегій та обмежень у діяльності підприємств. Реалізація являє собою процес забезпечення поведінки підприємства адекватної її цілям, основним принципам і стратегії. Контроль забезпечує оцінку якості роботи підприємства та коригування в блоках планування та реалізації.

Основними шляхами вдосконалення системи фінансового менеджменту є: 1) розвиток інформаційної бази та обліково-аналітичного забезпечення; 2) підвищення комплексності фінансового аналізу; 3) обґрунтування вибору методів управління; 4) уточнення діючої системи показників ефективності використання фінансових ресурсів; 5) більш широке застосування економіко-математичних методів моделювання і прогнозування для виявлених факторів, які впливають на зміни результативності використання фінансових ресурсів. Прогресивним напрямом обліково-аналітичного забезпечення є інтеграція таких функцій управління як облік, планування, прогнозування, контроль, аналіз. На рис. 6.7 запропонована модель динамічного управління на основі обліково-аналітичного забезпечення, суть якої полягає у виробленні комплексу

заходів у рамках послідовних організаційно-економічних етапів розробки управлінського впливу, необхідного для досягнення поставлених цілей управління.

Рис. 6.7. Модель динамічного управління на основі обліково-аналітичного забезпечення

Послідовність і кількість етапів не залежать від чисельності управлінського персоналу і особливостей підприємства, які притаманні будь-якій системі управління. Вироблення управлінського рішення складає одну із головних задач у процесі динамічного управління підприємством. Управлінський аналіз виступає як елемент зворотного зв'язку між управляючою системою і системою, якою управляють. Якісне здійснення зворотного зв'язку у процесі управління, яке досягається шляхом алгоритмізації та автоматизації управлінського аналізу, є необхідною умовою для досягнення повної ефективності системи управління.

Дослідження показують, що організація контролю сільгоспідприємств в сучасних умовах, яка існувала до цього часу, вже не може задовольняти наших менеджерів, бо вона часто не відповідає умовам, які постійно змінюються, не приносить необхідних результатів. Для того, щоб підприємство мало можливість досягти успіхів і визнання на ринку, необхідно впроваджувати в практику найбільш передові, прогресивні методи роботи. До таких новацій відноситься практика впровадження контролінгу. На сьогоднішній день система контролю все частіше доповнюється системою контролінгу, який забезпечує більш ефективне управління підприємством з метою довгострокового існування підприємства на ринку.

Система контролінгу допомагає виживати підприємству, в короткостроковому плані націлена на оптимізацію прибутку, в довгостроковому – на підтримку гармонічних відносин із зовнішнім середовищем.

Контролінгом є сукупність методів оперативного і стратегічного менеджменту, обліку, планування, аналізу і контролю на якісно новому етапі розвитку ринку, єдина система, спрямована на досягнення стратегічних цілей підприємства.

Контролінг в теорії і практиці виступає як складне, багатогранне поняття. Якщо порівнювати контролінг і контроль, то одні кажуть, що контролінг по суті близький до попереднього контролю, інші під контролінгом розуміють “концепцію ефективного управління” підприємством з метою забезпечення її стабільного існування на ринку. Ми притримуємося думки останніх, і вважаємо, що поняття “контролінг” ширше за “контроль”. Адже служба контролінгу аналізує звітність підприємства, визначає напрямки перспективного розвитку підприємства і завдяки цьому здійснює серйозну допомогу в прийнятті оптимальних управлінських рішень. Іншими словами, контроль – це функція управління; а контролінг узагальнює в собі елементи системи управління, він є синтезом планування, обліку, аналізу, контролю, регулювання, його завдання – визначення мети підприємства, збір і обробка інформації, контроль за відхиленням планових показників від фактичних, підготовка рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Підвищенню ефективності реалізації функції внутрішнього контролю сприяє впровадження на підприємстві ефективної комплексної управляючої системи – фінансового контролінгу. Фінансовий контролінг є регуляторною управляючою системою, яка координує взаємозв'язок між формуванням інформаційної бази, фінансовим аналізом, фінансовим плануванням і внутрішнім фінансовим контролем. Цей взаємозв'язок забезпечує концентрацію контрольних дій на найбільш пріоритетні напрями фінансової діяльності підприємства, своєчасне виявлення відхилень фактичних її результатів від передбачуваних і прийняття оперативних управлінських рішень, спрямованих на її нормалізацію.

Виділимо основні функції фінансового контролінгу: 1) спостереження за ходом реалізації фінансових завдань, встановлених системою планових фінансових показників і нормативів; 2) вимір ступеня відхилень фактичних результатів фінансової діяльності від передбачуваних; 3) діагностика за розмірами відхилень серйозних погіршень у фінансовому стані підприємства і суттєвого зниження темпів його фінансового розвитку; 4) розробка оперативних управлінських рішень з нормалізації фінансової діяльності підприємства у відповідності з передбачуваними цілями і показниками; 5) коректування при необхідності окремих цілей і показників фінансового розвитку у зв'язку із зміною зовнішнього середовища, кон'юнктури фінансового ринку і внутрішніх умов здійснення господарської діяльності підприємства.

Як бачимо з цих функцій, фінансовий контролінг не обмежується здійсненням лише внутрішнього контролю за здійсненням фінансової діяльності та фінансових операцій, але і є ефективною координуючою системою забезпечення взаємозв'язку між формуванням інформаційної бази, фінансовим аналізом, фінансовим плануванням і внутрішнім фінансовим контролем на підприємстві.

Контролінг виступає останньою ланкою в обліково-аналітичному забезпеченні фінансового менеджменту і одночасно початком нового циклу. Він дозволяє встановити контроль за досягненням як стратегічних, так і тактичних цілей діяльності. Для цього фіксуються якісні й кількісні цілі підприємства, причому визначення стратегічних цілей починається із аналізу інформації про зовнішні і внутрішні умови його функціонування.

Сьогодні контролінг в Україні отримав найбільше поширення на великих підприємствах і в організаціях фінансово-кредитної системи. Вже накопичений вітчизняний досвід переконливо свідчить, що застосування контролінгу сприяє оптимізації прибутку, збереженню робочих місць, забезпечує існування підприємства в самих складних умовах. Нарощування прибутку, у свою чергу, дозволяє знайти кошти для інновацій, активізувати творчу роботу персоналу, стимулює підвищення результативності праці, розвиток системного мислення співробітників, веде до високої продуктивності трудової діяльності. Отже, впровадження контролінгу – це гарантія підвищення конкурентноздатності наших підприємств, зокрема сільськогосподарських.

Контролінг націлений на майбутнє підприємства (Додаток 3.5). Але ця перспектива, яка формується сьогодні, стає реальною завдяки детальному плануванню виробництва і продаж, очікуваних результатів діяльності, розрахункам ефективності реалізованих проектів. Майбутнє стає реальністю на основі обліку реальних можливостей підприємства. Звідси впливає важливість повноцінної періодичної інформації про відхилення між фактичними і плановими показниками, які характеризують об'єми продажу, витрат, прибутку, стан фінансів і здійснених інвестицій. Особливої актуальності набуває інформаційна база для управління за відхиленнями, обліково-аналітичне забезпечення, розробки альтернативних рішень. Головне завдання стратегічного контролінгу – своєчасне виявлення стратегічних проблем на підприємстві. З метою швидкої ідентифікації фінансової кризи на підприємстві, виявлення причин, що її зумовлюють та розробки антикризових заходів доцільно впроваджувати систему раннього попередження.

Поняття „контролінг”, на перший погляд, асоціюється зі словом „контроль”. Але контролінг не зводиться до простої системи контролю, а охоплює значно ширшу сферу діяльності підприємства, оскільки контролінг – це і система спостереження, й вивчення поведінки економічного механізму конкретного підприємства та розробка шляхів для досягнення мети, яку воно ставить перед собою, і система, орієнтована на майбутній розвиток підприємства.

Система контролінгу – це принципово нова концепція інформації й управління, яку можна визначати як обліково-аналітичну систему, що реалізує синтез елементів обліку, аналізу, планування, контролю, забезпечує як оперативне, так і стратегічне управління процесом досягнення цілей та результатів діяльності підприємства.

Слід зазначити, що на вітчизняних підприємствах контролінгу приділяється мало уваги, особливо сільськогосподарських, хоча причин для активного впровадження достатньо, зокрема: 1) зростання нестабільного

зовнішнього середовища, що висуває додаткові вимоги до системи управління підприємства; 2) зміщення акценту з контролю минулого на аналіз майбутнього; 3) прискорення реакції на зміни у навколишньому середовищі, підвищення гнучкості підприємства; 4) необхідність у безперервному відстеженні змін, що відбуваються у внутрішньому і зовнішньому середовищах підприємства; 5) необхідність продуманої системи дій щодо забезпечення виживання підприємства й уникнення кризових ситуацій; 6) ускладнення системи управління підприємством, що потребує механізму координації всередині системи управління; 7) наявність інформаційного потоку при недостатності значущої інформації, що потребує побудови спеціальної системи інформаційного забезпечення управління; 8) прагнення до синтезу, інтеграції різних галузей знань і людської діяльності.

Зважаючи на те, що система внутрішньогосподарського (управлінського) обліку має ознаки обліково-аналітичної системи, С.М.Петренко стверджує, що внутрішньогосподарський облік можна ідентифікувати як систему контролінгу [176, с.10]. Однак, якщо звернутися до теорії та практики, то можна зауважити, що найважливішим складником контролінгу є управлінський облік.

Управлінський облік носить всеохоплюючий характер і торкається практично всіх компонентів менеджменту. Головною рисою управлінського обліку є його *інтегрованість*. При цьому інтеграція має місце як по горизонталі, так і по вертикалі (рис. 6.8).

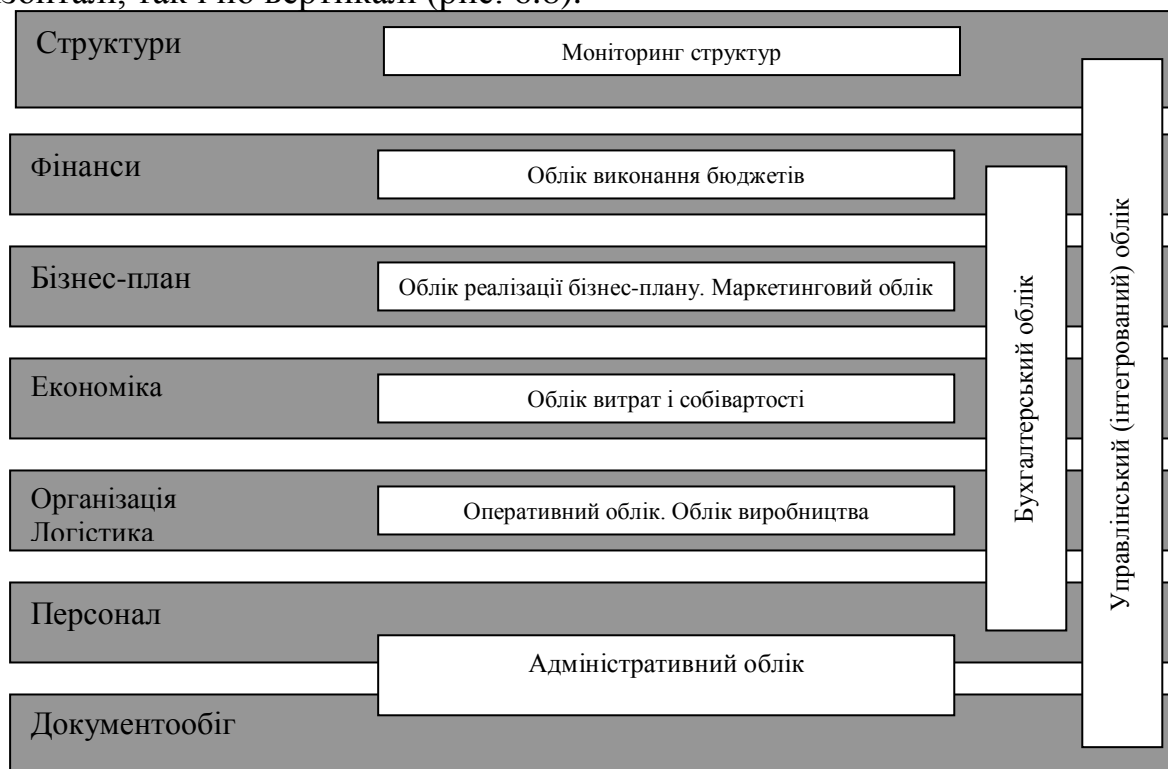

Рис. 6.8. Види обліку в системі менеджменту за Е.О.Уткіним [251, с.288]

Горизонтальна інтеграція за компонентами менеджменту пов'язана з тим, що по справжньому ефективною система обліку здатна бути тільки за умови, що дані облікових блоків співставні між собою. Менеджер може регламентувати управлінський облік, але при цьому зобов'язаний жорстко

слідувати принципу поєднання форм і регламентів у різних елементах системи. Вертикальна ж інтеграція охоплює цикл прийняття управлінських рішень: *план – організація – контроль – аналіз – регулювання*.

Досить очевидно, що кожне підприємство змушене дотримуватись чітких правил контролю, які, по суті, є показниками його роботи. Управлінський облік являє собою додаткову систему контролю, організовану всередині підприємства її працівниками, розроблену для конкретної галузі і конкретного підприємства. Він передбачає формування внутрішніх звітів для цілей періодичного планування, контролю й оцінки, для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях і у виборі ринкової політики підприємства. Управлінський облік пов'язує обліково-аналітичний процес із процесом управління. У його рамках розглядаються дані про витрати і результати господарської діяльності у розрізі необхідних для управління об'єктів з метою прийняття управлінських рішень, оптимізації фінансових результатів діяльності.

На основі проведених нами досліджень зроблено висновок про доцільність на сільськогосподарських підприємствах створювати системи антикризового управління, з метою забезпечення конкурентоспроможності організаційних формувань. Запропоновані нами системи управління повинні охоплювати механізми, які б сприяли ефективному використанню як внутрішніх, так і зовнішніх факторів діяльності підприємства. Це потребує створення адекватної системи обліку та аналізу, які б формували комплексну інформацію для обґрунтування прийняття управлінських рішень та їх ефективної реалізації.

Оцінюючи існуючу систему бухгалтерського обліку, ми прийшли до висновку, що облік не повною мірою адаптований до вимог менеджменту. Недостатньо обґрунтованою є позиція авторів і практиків щодо розподілу бухгалтерського обліку на фінансовий і управлінський. Така позиція зумовлена управлінською діяльністю, її багатогранністю і спрямованістю на розв'язування задач як виробничого, так і фінансового плану.

Основна мета контролінгу в обліково-аналітичному забезпеченні — це визначення ефективності інформаційних потоків з подальшим удосконаленням системи управлінської інформації, яка використовується для прийняття стратегічних рішень.

Зазначимо, що із розвитком управлінських систем змінюються і функції контролінгу. У сучасних ринкових умовах фінансовий менеджмент потребує якісно нової системи інформації. Тому необхідне формування адекватного обліково-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень. Контрольні процедури полягають у діагностиці системи управління, аналізі організаційної структури підприємства та бізнес-процесів, загальній оцінці управлінської інформаційної системи, а саме:

1. Попередня діагностика системи управління передбачає проведення бесід з керівним складом підприємства (директор, фінансовий контролер, головний бухгалтер, заступник директора з виробництва, керівник відділу збуту агроном, головний зоотехнік та ін.), а також аналіз наданих для ознайомлення

документів (статут підприємства, схема організаційної структури, положення про преміювання, бюджети, фінансові звіти, звіти з виробництва та реалізації, форми планування платежів тощо).

2. Аналіз організаційної структури підприємства передбачає вирішення поставлених завдань: визначити, на скільки організаційна структура є оптимальною в плані розподілу повноважень та відповідальності; якою мірою організаційна структура сприяє прозорості організаційних потоків, виключенню їх дублювання або втрати інформації.

Аналіз бізнес-процесів та загальна оцінка управлінської інформаційної системи наведені у таблицях 6.7 і 6.8.

Таблиця 6.7

Аналіз бізнес-процесів

<i>Об'єкт контролю</i>	<i>Виявлені недоліки</i>	<i>Рекомендації</i>
1. <i>Процес постачання</i>	Найменш формалізований. Відсутність розподілу функцій між персоналом відділу постачання	Формалізація та впорядкування процесу постачання
2. <i>Процес виробництва</i> 2.1. Система виробничого планування 2.2. Організаційна структура 2.3. Інформаційні потоки 2.4. Склад собівартості 2.5. Автоматизація виробництва	Відсутність взаємозв'язку між реалізацією та виробництвом (відсутність комплексності). Нечітко розподілені повноваження. Відсутність регламентації взаємодії виробничих підрозділів. Розпорошеність інформаційних потоків. Неправильне формування собівартості продукції. Низький рівень автоматизації виробництва.	Посилення функції планування та економічного аналізу, удосконалення методології планування, автоматизація. Оптимізація інформаційних потоків на підприємстві шляхом уникнення їх дублювання. Знаходження шляхів ефективного і правильного формування собівартості продукції шляхом перерозподілу всіх виробничих витрат на витрати періоду та ті, що відносяться на собівартість виробленої та реалізованої продукції.
3. <i>Процес збуту готової продукції</i> 3.1. Структура відділу збуту 3.2. Інформаційні потоки 3.3. Технологія процесу збуту 3.4. Виробничі потужності 3.5. Вивчення ступеню автоматизації 3.6. Маркетингова політика	Низька потужність обладнання, призначеного для зберігання продукції. Недостатня автоматизація процесів збуту готової продукції.	Здійснення планування використання виробничих потужностей на перспективу. Впровадження системи, яка дала б можливість менеджерам та товарознавцям мати доступ до бази даних підприємства зі свого робочого місця. Організація маркетингової служби
4. <i>Фінансове управління</i> 4.1. Діагностика фінансового управління 4.2. Аналіз облікової політики 4.3. Аналіз фінансової звітності	Низька оперативність отримання важливої управлінської інформації. Управлінська інформація недостатньо чітка. Дублювання зусиль при обробці первинної інформації різними підрозділами. Неформалізована система бюджетування (планування) і звітності. Економічно необґрунтована методика формування собівартості. Відсутність оперативних планів і звітів.	Визначення основної мети фінансової функції та фінансової стратегії підприємства. Проведення організаційних перетворень для цілей фінансового управління. Створення фінансової структури підприємства з виділенням центрів фінансової відповідальності. Оптимізація системи управлінської звітності. Управлінський аналіз (впровадження)

Таблиця 6.8

Оцінка управлінської інформаційної системи

<i>Напрями оцінки</i>	<i>Недоліки</i>	<i>Рекомендації</i>
1. Організаційна структура підприємства	<p>Організаційна побудова не сприяє чіткому розподілу між співробітниками їх повноважень, а тому на підприємстві існує проблема дублювання інформаційних потоків і втрати інформації.</p> <p>Формалізація організаційної побудови підприємства перебуває на низькому рівні (відсутні затверджені схеми оргструктур, положення про відділи, проекти посадових інструкцій розроблені лише для незначної частини співробітників).</p>	<p>Розробка оргструктури та штатного розпису, які реально відображатимуть розподіл функцій менеджменту між підрозділами та менеджерами.</p> <p>Розробка Положень про відділи, які відповідають оптимальним бізнес-процесам.</p>
2. Бізнес-процеси	<p>Бізнес-процеси недостатньо прозорі, формалізовані, тому немає однозначного розуміння співробітниками свого місця в тому чи іншому процесі, а також недостатньо автоматизовані.</p> <p>Немає чіткого розподілу завдань між менеджерами, присутнє дублювання повноважень.</p>	<p>Перерозподіл повноважень менеджерів.</p> <p>Ліквідація дублювання інформаційних потоків.</p> <p>Оптимізація планування формалізація діяльності співробітників.</p>
3. Фінансове управління	<p>Наявність слабких сторін у фінансовому управлінні підприємством.</p> <p>Фінансовий стан характеризується низьким рівнем ліквідності та високим рівнем зобов'язань у загальних джерелах фінансування підприємства.</p> <p>Низький рівень автоматизації фінансового управління.</p>	<p>Створення фінансової структури компанії з виділенням центрів фінансової відповідальності.</p>
4. Фінансова та управлінська звітність	<p>Звітність охоплює лише верхній рівень деталізації.</p> <p>При обробці інформації для управлінського обліку і звітності, відбувається дублювання функцій первинного обліку фінансового відділу і бухгалтерії.</p> <p>Низька оперативність надання звітів.</p> <p>Відсутні оперативні плани і звіти (щотижневі та щомісячні).</p> <p>Управлінська звітність має більше оперативний, ніж узагальнений характер. Основними елементами системи є: оперативні плани, звіти.</p> <p>Відсутні деякі основні фінансові звіти.</p>	<p>Формування облікової політики, приведення її у відповідність з поставленими фінансовими цілями і вимогами до звітності.</p> <p>Оптимізація системи управлінської звітності.</p> <p>Розробка стратегії оптимізації, яка забезпечить: повний контроль за рухом грошових коштів у реальному режимі часу; експрес-аналіз; розрахунок прибутку і рентабельності по кожному виду продукції та групах продукції; можливість аналізу по кожному виду діяльності підприємства; створення складних схем документообігу; взаємодію відділів та співробітників.</p>

Поняття „інтеграція обліку” виникло недавно з початку функціонування інформаційних систем при використанні комп'ютерної техніки для глибокого економічного аналізу. Ми підтримуємо думку Г.Г.Кірейцева, який визначає основні напрями інтеграції бухгалтерського обліку, а саме: інтеграція бухгалтерського, оперативного-технічного, статистичного обліку; організаційно-методична інтеграція на основі створення єдиної економічної служби та інтеграція освіти, науки і практики бухгалтерського обліку. „Інтеграція обліку – це створення системи облікової інформації на основі органічного поєднання

даних різних видів обліку” [108], тобто коли дані одного обліку органічно поєднуються з даними іншого, не порушуючи загальну методологію фіксації, збирання і обробки даних.

Бухгалтерський облік є основним видом господарського обліку як з погляду обсягу зібраної в ньому інформації, її точності, достовірності, так і охоплення суспільних явищ. Одночасно бухгалтерський облік виконує і специфічні функції, зокрема підготовку і здійснення заходів щодо раціонального використання наявних ресурсів, зменшення ризику втрати капіталу, контроль за збереженням власності тощо. Ці функції мають фінансово-методологічну спрямованість. Насправді вони ширші й включають додатково функції: науково-пізнавальну, виховну, прогностичну, облікового регулювання, на що обґрунтовано звертає увагу проф. Г.Г.Кірейцев [там само].

Існує проблема інтеграції обліку з трьох позицій: 1) поєднання управлінського і фінансового обліку; 2) поєднання бухгалтерського і податкового обліку; 3) побудова обліку відповідно до вимог міжнародних стандартів (з урахуванням вітчизняних особливостей). Існує поділ обліку на фінансовий і управлінський, причому у фінансовому обліку поступово відокремлюється управлінська функція. Якщо розглядати інтеграцію обліку як переливання даних одного виду обліку в інший, то можна припустити існування окремих зон, в межах яких відбувається перехід даних одного виду обліку в інший по кожній з трьох вищевказаних позицій.

Належне обліково-аналітичне забезпечення управління виробництвом потребує створення системи інформації, яка б задовольняла вимоги управління на основі відповідної бази даних, та здешевлення обробки даних. Це може бути досягнуто завдяки інтеграції обліку, аналізу і контролю в систему, а також об'єднанню бухгалтерських та аналітичних програмних продуктів.

ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретичне узагальнення і запропоноване вирішення наукової проблеми, що виявляється у дослідженні та розробці науково-методичних підходів і обґрунтованих практичних рекомендацій щодо формування та розвитку обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту на мікро- і макрорівні. Загальні висновки, одержані в результаті дослідження, наступні:

1. Система обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту – це цілеспрямоване формування інформаційних потоків, підпорядкованих вимогам планування, аналізу, підготовки ефективних управлінських рішень і контролю за їх виконанням у фінансовій діяльності підприємства. Сформульована теорія обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту передбачає розгляд його як цілісної системи взаємопов'язаних облікових і аналітичних способів та інструментів фінансового менеджменту.

2. Особлива увага суб'єктів формування облікової політики повинна приділятися вибору методичної складової облікової політики, адже вибір її елементів, які є методичними прийомами і способами, приводить до змін у складі прав та зобов'язань, впливає на економічні показники, що отримуються за даними фінансової звітності. Зведення до мінімуму впливу облікової політики підприємства на оподаткування підвищить обсяг та стабільність податкових платежів, поліпшить можливості планування та прогнозування надходжень в бюджет, а також позитивно відобразиться на достовірності фінансової звітності.

3. Доведена необхідність організаційних змін в побудові обліково-економічної служби, зорієнтованої на розподіл службових обов'язків за видами діяльності на базі інтеграції виконання таких функцій управління як бюджетування, облік, аналіз і контроль та надання бухгалтерам статусу бухгалтера-економіста, бухгалтера-фінансиста. Така інтеграція економічних функцій підвищить ефективність обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту.

4. Вважаємо за доцільне диференціювати облік необоротних активів підприємства з позицій фінансового менеджменту. Суттєвою відмінністю їх є поділ необоротних активів за формами заставного забезпечення кредиту та особливостями страхування на рухомі й нерухомі, що важливо для кредитування сучасних сільськогосподарських підприємств. Такий поділ враховує, чим саме може ризикувати підприємство, одержуючи кредити. Чинними стандартами обліку не забезпечено в повній мірі управління дебіторською і кредиторською заборгованістю. Тому облік дебіторської заборгованості доцільно вести в такій деталізації: за термінами погашення, способом виникнення, контрагентами, строком утворення, формою погашення, ступенем дотримання фінансової дисципліни; при обліку зобов'язань виділяти кредиторську заборгованість та позикові кошти, а також враховувати ступінь ймовірності – фактичну й прогнозовану. Це підвищить аналітичність обліку та якість управління розрахунками.

5. Пріоритетним напрямом забезпечення конкурентоспроможності сучасних сільськогосподарських підприємств визнаний розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності, обліково-аналітичне забезпечення якої є недосконалим. Тому нами розроблена система обліку і внутрішньої звітності витрат, доходів, фінансових результатів, джерел фінансування інноваційної діяльності, що сприятиме підвищенню ефективності управління інноваційними процесами.

6. Для підвищення якості управління на макрорівні доцільно внести зміни у форми статистичної звітності № 50-сг „Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств” доповненнями показниками валової продукції по галузях, продуктивності праці, повної собівартості одиниці продукції, а № 2 (ферм) „Основні показники господарської і фінансової діяльності фермерського господарства” – показниками виробництва продукції за видами і повною собівартістю.

7. Нами доведено, що останні 3-4 роки, в умовах відносного економічного зростання, обсяг амортизації перевищує обсяг капітальних вкладень, тобто відбувається так зване з’їдання основного капіталу. Пропонуємо законодавчо закріпити положення про використання амортизаційних відрахувань за цільовим призначенням, що значно збільшить обсяг капітальних вкладень, а на рівні підприємства розробити внутрішній норматив відрахувань від прибутків на інвестиції.

8. Управлінський аналіз є синтезом таких функцій управління як планування, облік, аналіз, контроль та адаптований до цілей і задач конкретного господарюючого суб’єкта. Використання в практиці управління системи управлінського аналізу та контролінгу підвищить рівень аналітичної роботи на підприємствах.

9. Визначені системи аналітичного програмного забезпечення, завдяки яким вирішуються задачі фінансового аналізу, планування, оцінки інвестицій, прийняття рішень. Доведено, що програма „1С:Бухгалтерский учет для Украины”, версія 8.2, конфігурація „Для сельскохозяйственных предприятий” сьогодні є найбільш раціональною і простою для користування, але пропонуємо зробити її українською мовою, зважаючи на користувачів програми у сільськогосподарських підприємствах. Запропоновані зміни до програми з обліку ПДВ по операціях із запасами, а також основні заходи щодо ліквідації технічних проблем комп’ютерних технологій.

10. У системній моделі бухгалтерського обліку важливе місце займає кругообіг капіталу. Облікова система є відображенням кругообігу капіталу у процесі діяльності за допомогою спостереження, вимірювання, класифікації й узагальнення. Це визначає систему як певний логічний комплекс, сформований на базі Плану рахунків. Кожна структурна частина обліку (кошти, сировина, засоби) має замкнутий цикл і може бути самостійною системою (підсистемою), яка забезпечує узагальнену систему бухгалтерського обліку організаційно, технічно та нормативно. На основі проведеного дослідження запропоновано модель кругообігу капіталу як функції часу.

11. Управління фінансовими ризиками потребує відповідної організації. Перш за все, потрібно розробити політику управління ризиками та відобразити її

в спеціальному документі, наприклад, в Положенні про політику управління ризиками. Тут зазначають мету та складові управління ризиками, види ризиків, їх перелік і характеристику, визначення ймовірності настання події, виявлення величини ризику, аналіз зовнішнього середовища, методи управління ризиком та можливості його зниження, попередження, механізм фінансування ризику, страхування ризиків, інформаційне забезпечення управління ризиками.

12. Одним із факторів, що гальмують розвиток інноваційної діяльності, є недостатнє інформаційне забезпечення. Воно охоплює сукупність первинних і зведених даних, організацію збереження накопиченої інформації, способи її подання та методи перетворень, правила організації банку даних, методики кодування та пошуку інформації. Побудова обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності повинна базуватися на загальних принципах економічної теорії, глибокого усвідомлення економічної суті категорій, пов'язаних з інноваціями із врахуванням сучасних проблем інноваційного розвитку та інноваційної політики держави, вираженої у відповідних нормативно-законодавчих актах і заходах з їх реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алтухов П.Л. Управление развитием предприятий: [монография] / П.Л. Алтухов, В.Т.Денисов. – Саратов: Саратов. гос. техн. ун-т, 2000. – 160 с.
2. Андрощук Г.О. Інноваційна політика Європейського Союзу / Г.О. Андрощук, Р. Є. Еннан // Наука та інновації. – 2009. – № 5. – Т. 5. – С. 85-97.
3. Аникин Б.А. Высший менеджмент для руководителя: [учебное пособие] / Б.А. Аникин. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 136 с.
4. Антонов В.М. Фінансовий менеджмент: сучасні інформаційні технології. [навчальний посібник] / В.М. Антонов, Г.К. Яловий. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 432 с.
5. Аудит в Україні – 2001 рік // Інформаційний бюлетень Аудиторської палати України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/>
6. Аудит і аудиторська діяльність [за ред. Л.С.Шатковської]. – К.: Урожай, 1996. – 256 с.
7. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: [учебное пособие] / И.Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 256 с.
8. Баранов А. Информация и информатизация – что они значат для Украины? / А. Баранов // Зеркало недели. – 1997. – № 27. – С. 7-8.
9. Бардиш Г.О. Удосконалення державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні / Г.О. Бардиш, У.Б. Гладка // Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2010. – №3. – С. 114-120.
10. Бархатов А.П. Международный учет: [учебн. пособие] / А.П. Бархатов. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 281 с.
11. Белоусова І. Проблеми розвитку управлінського обліку в Україні / І.Белоусова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. - № 2. – С. 21-23.
12. Білуха М. Контроль грошових коштів торговельного підприємства в умовах застосування новітніх інформаційних технологій / М. Білуха, М. Несходовський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 6.– С. 55-59.
13. Білуха М.Т. Теорія бухгалтерського обліку: [підручник] / М.Т. Білуха. – К.: 2000. – 692 с.
14. Бланк И.А. Стратегия и тактика управления финансами / И.А. Бланк. – К.: МП “ИТЕМ”, 1996. – 459 с.
15. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: [учебный курс] / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр Эльга, 2004. – 656 с.
- 16.Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе [пер. с. англ. 4-е изд.] / М. Блауг. - М.: Дело ЛТД, 1994. - 720 с.
- 17.Блейк Дж. Европейский бухгалтерский учет: [справочник: пер. с англ.] / Дж. Блейк, О. Аамт. - М.: Филинь, 1997. - 400 с.
- 18.Блэк Дж. Экономика. Толковый словарь = Originally published by Oxford university press: Англо-русский / А.В. Щедрин и др. (пер.). / Дж. Блэк. - М.: Издательский дом “ИНФРА-М”: 2000. - 840 с.

19. Бородкін О. Внутрішньогосподарський (управлінський) облік. Концепція і організація / О. Бородкін // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. - № 2. – С. 22-28.
20. Брігхем Є.Г. Основи фінансового менеджменту / Є.Г. Брігхем. – К.: Молодь, 1997. – 347 с.
21. Брюханов М. Ю. Риск фальсифікації фінансової отчетности : класифікація і описання факторів і моделювання / М. Ю. Брюханов // Вестник Тамбовського університету. Серія: Гуманитарні науки. – 2007. – № 11. – С. 30 – 38.
22. Будзан Б.О. Менеджмент в Україні: сучасність і перспективи / Б.О. Будзан. – К.: Основи, 2001. – 349 с.
23. Будяк В. Звіт про рух грошових коштів як джерело інформації для управління прибутком підприємства / В. Будяк // Економіка. Фінанси. Право. – 2000. – № 3. – С. 28-30.
24. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік: роздуми вченого / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: Рута, 2001. – 100 с.
25. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський управлінський облік: [навчальний посібник]. / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 448 с.
26. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: [підручник для вузів] / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: Рута, 2000. – 640 с.
27. Бухгалтерське та податкове забезпечення майнових і земельних відносин у новостворених сільськогосподарських підприємствах: [посібник] / За ред. акад. П.І.Гайдучького і П.Т.Саблука. – К.: ІАЕ, 2002. – 408 с.
28. Бухгалтерський облік в Україні: [нормативно-практичні матеріали] / За ред. Р.Л.Хом'яка. – Львів: Інтелект-Захід, 2001. – 728 с.
29. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: [підручник / За ред. М.Ф.Огійчука]. – К.: Вища освіта, 2003. – 800 с.
30. Бухгалтерський фінансовий облік: [підручник] / За ред. проф. Ф.Ф.Бутинця – Житомир: Рута, 2001. – 672 с.
31. Валента З.Ф. Управление инновациями / З.Ф. Валента. – М.: Прогресс, 1985.
32. Верига Ю. Захист інформації в комп'ютерних інформаційних системах бухгалтерського обліку / Ю. Верига, С. Деньга // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – №5. – С. 59-65.
33. Вигівська І.М. Бухгалтерські ризики та причини їх виникнення [Тези та тексти виступів VI Міжнародної наукової конференції «Наукові дослідження в сфері бухгалтерського обліку, контролю та аналізу: теоретико-практичне значення та напрями подальшого розвитку»] / І.М. Вигівська. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – 336 с.
34. Вітлінський В.В. Джерела і види податкових ризиків їх взаємозв'язок / В.В. Вітлінський, О.М. Тимченко // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 132-139.
35. Вітлінський В.В. Ризикологія в економіці та підприємстві: [монографія] / В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
36. Водичка Г. Гармония божественных дуэтов / Г. Водичка // Все о бухгалтерском учете. – 1997. – № 43. – С. 62.

37. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. №213/95 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>
38. Волков О. Инновационный менеджмент / Волков О., Завлин П.Н., Казанцев А.К. и др. – М.: 1998. – 158 с.
39. Володін С.А. Сутність і значення інновацій в економічному розвитку України / С.А. Володін. – 2005. – № 9. – С. 63-67.
40. Воробйов Ю.М. Фінансовий менеджмент: Кн. 1. [навчальний посібник] / Ю.М. Воробйов. — Сімферополь: Таврія, 1999. – 190 с.
41. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа: радикальні заходи, високий результат / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2002. – №12. – С. 3-7.
42. Герчикова И.Н. Финансовый менеджмент / И.Н. Герчикова. – М.: Консалтбанкир, 1996. – 208 с.
43. Глен А. Велш. Основи фінансового обліку [Пер. з англ. О.Мініна та О.Ткач] / Глен А. Велш, Деніел Г. Шорт. – К.: Основи, 1999. – 835 с.
44. Голов С.Ф. Управлінський облік: [підручник] / С.Ф. Голов. – К.: ФПБАУ, 2003. – 704 с.
45. Горбунов А.Р. Управление финансовыми потоками и организация финансовых служб предприятий, региональных администраций и банков / А.Р. Горбунов. – М.: Анкил, 2000. – 224 с.
46. Гранатуров В.М. Податковий ризик держави: визначення та класифікація / В.М. Гранатуров, І.Б. Ясінова // Фінанси України – 2007. – №10. – С. 86-95.
47. Гривківська О.В. Актуальні проблеми розвитку фінансових відносин в АПК / Гривківська О.В., Навроцький С.А., Алексійчук В.М. // Науковий вісник НАУ. – 1999. – Вип. 18. – С. 32-35.
48. Гридчина М.В. Фінансовий менеджмент: [курс лекцій] / М.В. Гридчина. – К.: МАУП, 1999. – 352 с.
49. Гриньов Б.В. Проблеми формування інноваційної системи в Україні / Гриньов Б.В., Бубенко П.Т., Гусев В.А. // Економіка прогнозування. – 2004. - №3 – С 127 -138.
50. Чабан Г.В. Сутність і зміст інноваційної політики на сучасному етапі // Економічний вісник університету [Зб. наук. праць учених та аспірантів]. – 2010. – Випуск 15/1. – С. 171 – 176.
51. Губачова О.М. Бухгалтерський облік в управлінні: сучасний погляд / О.М. Губачова // Регіональні перспективи. – 2001. – № 2-3. – С. 118-121.
52. Губачова О.М. Деякі аспекти управління рухом грошових коштів та їх вплив на фінансовий стан / О.М. Губачова, А.В. Грилицька // Економіка і регіон. – 2005. – № 2. – С. 109-114.
53. Губачова О.М. Законодавче закріплення переорієнтації бухгалтерського обліку і фінансової звітності в Україні / О.М. Губачова // Фінанси України. – 2000. – № 10. – С. 51-56.
54. Гудзинський О.Д. Менеджмент та його обліково-аналітичне забезпечення: [навч. посібник] / За ред. проф. О.Д.Гудзинського. / О.Д. Гудзинський, Т.М. Пахомова. – К.: ПКДСЗУ, 2003. – 48 с.
55. Гудзинский А.Д. Развитие механизма управления сельскохозяйственным производством / А.Д. Гудзинский. – К.: УСХА, 1992. – 224 с.

56. Гузар Б. С. Формування звітності по земельних ресурсах сільськогосподарського призначення / Б. С. Гузар // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 64-67.
57. Гуриненко Н.В. Анализ учета риска и неопределенности в современной экономике / Н.В. Гуриненко // Вестник МСУ. – 2008. – №2. – С. 15-17.
58. Гуцайлюк З.В. Економічні ризики в інформаційній системі бухгалтерського обліку / З.В. Гуцайлюк // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 7. – С. 8-13.
59. Давиденко Н.М. Інформаційне забезпечення фінансового менеджменту для прийняття управлінських рішень / Н.М. Давиденко // Науковий вісник НАУ. – 2001. – Вип. 44. – 244 с.
60. Деордица Ю.С. Компьютерные технологии в экономике и менеджменте / Ю.С. Деордица, В.Т. Савченко. – Луганск: ВУГУ, 1999. – 212 с.
61. Дерлоу Дес. Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень: [пер. з англ.] / Дес Дерлоу. – К.: Всеуито, 2001. – 242 с.
62. Десятник О.М. Концептуальні основи теорії ризиків у сфері оподаткування / О.М. Десятник // Фінанси України. – 2009. - №10. – С. 107-115.
63. Дефлиз Ф.Л. Аудит [пер. с англ., под ред. Я.В.Соколова] / [Дефлиз Ф.Л., Дженик Г.Р. и др.]. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 542 с.
64. Дж. Ван Хорн. Основы управления финансами / Дж. Ван Хорн. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 362 с.
65. Джулай (Камінська) Т.Г. Організаційні питання з переходу на Національні стандарти бухгалтерського обліку / Т.Г. Джулай (Камінська) // Економічні проблеми розвитку АПК в умовах ринкової трансформації. Матеріали науково-практичної конференції 29-31 березня 2000 р. в Національному аграрному університеті, м. Київ. – К.: НАУ, 2000. – С. 60-64.
66. Дроздова В.А. Зони ведення органічного сільського господарства як сировинна база для виробництва дитячого харчування / В.А. Дроздова // Економіка АПК. – 2012. – №2. – С. 166 – 171.
67. Друкер П.Ф. Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємство / П.Ф. Друкер. – К.: Україна, 1994. – 319 с.
68. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет : [пер. с англ. А.Д.Эрнашвили] / К. Друри. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 744 с.
69. Д'яконова І.І. Теоретичні та економічні основи інвестиційної діяльності / І.І. Д'яконова. – Суми: Слобожанщина, 1998. – 68 с.
70. Енциклопедичний словник бізнесмена: менеджмент, маркетинг, інформатика / За ред. М.І.Молдаванова. – К.: Техніка, 1993. – 830 с.
71. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / За ред. Р.Дяківа – К.: Міжнародна економічна фундація, 2000. – 703 с.
72. Єгарміна В.Д. Податковий контроль: теоретичні засади і практика застосування / В.Д. Єгарміна // Збірник наукових праць Національного університету податкової служби України. – 2011. – №1. – С.166-175.
73. Жадько К.С. Вибір програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку підприємств / К.С. Жадько // Науковий вісник НАУ. - 2001. – Вип. 44. – С. 47-50.

74. Жданов С.А. Основы теории экономического управления предприятием: [учебник] / С.А. Жданов. – М.: Финпресс, 2000. – 384 с.
75. Жигаленко О.В. Исследование понятия налогового контроля / О.В. Жигаленко // Экономика. Финансы. Право. – 2007. – №6. – С.14-19.
76. Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : [монографія] / В.М. Жук. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2009. – 648 с.
77. Журавкова И.В. Финансово-инвестиционный анализ / И.В. Журавкова. – Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2000. – 188 с.
78. Завадський Й.С. Менеджмент / Й.С. Завадський. – Т.1. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 543 с.
79. Задорожний З.В. Стан бухгалтерського обліку в Україні і його майбутнє / З.В. Задорожний // Вісник ЖДТУ. – 2003. – № 2. – С. 262-265.
80. Замула І.В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки : [монографія] / І.В. Замула. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 440 с.
81. Захарін С.В. Інвестиційне забезпечення економічного розвитку / С.В. Захарін // Фінанси України. – 2004. – №10. – С. 72-81.
82. Збарський В.К. Стан і перспективи розвитку сільського господарства України / В.К. Збарський, В.І. Мацибора // Науковий вісник НАУ. – 1999. – Вип. 18. – С. 10-15.
83. Збарський В.К. Актуальні проблеми аграрної економіки: [навч. посібник (для магістрів вищ. навч. закл.)] / В.К.Збарський. – К.: ЗВТ «Нічлава», 2008. – 374 с.
84. Зельдович Б.З. Эффективный менеджмент: [практическое пособие для менеджеров] / Зельдович Б.З., Сперанская Н.М., Фаенсон М.И. – М.: Изд-во Московского госуниверситета печати, 1999. – 244 с.
85. Земельний кодекс України №2768-III від 25 жовтня 2001 року // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
86. Иванов А.Н. Управление капиталом и дивидендная политика / А.Н. Иванов. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 322 с.
87. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку: історія, теорія, перспективи: [монографія] / С.В. Івахненко. – Житомир, 2001. – 416 с.
88. Ільяш Л. Формування облікової політики підприємства / Л. Ільяш // Головбух. – 2001.– № 5. – С. 67-77.
89. Інноваційний розвиток промисловості України / [О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.] – К.: КНТ, 2006. – 648 с.
90. Инновационный менеджмент: [методическое пособие]. – Ч.1. – К.: Рамо, 1991. – 180 с.
91. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом МФУ від 30.11.99 р. №291 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99>

92. Інформаційні системи бухгалтерського обліку: [підручник для студентів вищих навчальних закладів спеціальність 7.050106 «Облік і аудит»] / Ф.Ф. Бутинець, С.В. Івахненко, Т.В. Давидюк, Т.В.Шахрайчук / За ред. проф. Ф.Ф.Бутинця, 2-ге вид., перероб і доп. – Житомир : ПП «Рута». – 2002. – 544 с.
93. Інформаційні системи і технології в економіці За ред. В.С.Пономаренка. – К.: Академія, 2002. – 544 с.
94. Іщенко Г. Україна може долучитися до гуманітарних і продовольчих програм ФАО і ООН / Г. Іщенко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/mikola-bezuglij-ukrayina-mozhe-doluchitsya-dogum/p/>
95. Камінська Т.Г. Автоматизація бухгалтерського обліку в обліково-аналітичному забезпеченні на підприємстві / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НАУ. – 2001. – Вип. 44. – С. 53-57.
96. Камінська Т.Г. “БЕСТ” – правильний вибір сільгоспідприємства для комп’ютеризації обліку, звітності й аналізу / Т.Г. Камінська // Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 листопада 2003 р., ІАЕ УААН, м. Київ. – К.: ІАЕ, 2003. – С. 107-108.
97. Камінська Т.Г. Інформаційне забезпечення управління витратами сільськогосподарських підприємств / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НАУ. – 2002. – Вип.56. – С. 231 - 233.
98. Камінська Т.Г. Облік витрат і доходів за видами діяльності сільськогосподарських підприємств / Т.Г. Камінська // Економіка АПК. – 2002. – № 8. – С.110-115.
99. Камінська Т.Г. Облікова політика – важливий елемент обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НАУ. – 2001. – Вип. 41. – С. 266-270.
100. Камінська Т.Г. Облікове забезпечення фінансового менеджменту на підприємстві / Т.Г. Камінська // Економіка АПК. – 2002. – № 2. – С. 93-98.
101. Камінська Т.Г. Обліково-аналітичний процес: його зміст і стадії / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НАУ. – 2002. – Вип. 50. – С. 313-318.
102. Калитич Г.И. Информатика менеджмента за рубежом / Г.И. Калитич, Ю.М. Канычин. – К.: УкрИНТЭИ, 1992. – 38 с.
103. Каллас К.Э. Организация автоматизированной информационной системы бухгалтерского учета / К.Э. Каллас – М.: Финансы и статистика, 1990. – 176 с.
104. Кантаєва О. В. Бухгалтерський облік і аналіз інноваційної діяльності підприємств: організація і методологія [монографія] / О. В. Кантаєва. – Житомир: ФОП Кузмін Дн. Л., 2010. – 424 с.
105. Каримов И.К. Информационные технологии в экономике и управлении: [учебн. пособие] / И.К. Каримов. – К.: ИСМО, 1998. – 174 с.
106. Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе ГААР) / Т.Р. Карлин, А.Р. Макмин. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 448 с.

107. Кінах А.В. Основні напрями інноваційної діяльності с.-г. підприємств / А.В. Кінах // Економіка АПК. – 2012. – №2. – С. 90-94.
108. Кірейцев Г.Г. Облікова політика підприємства / Г.Г. Кірейцев // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2000. - № 4. – С. 2-7.
109. Кірейцев Г.Г. Функции учета в механизме управления сельскохозяйственным производством / Г.Г. Кірейцев. – К.: УСХА, 1992. – 240 с.
110. Ковалев В.В. Механизм научно-исследовательского развития и его основные элементы. / В.В. Ковалев // Вестник МДУ им. А.А.Куляшова– 2009. – №4 (34).– С. 102.
111. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 768 с.
112. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 432 с.
113. Коваленко С.О. Державне регулювання фінансового забезпечення інноваційного розвитку: українські реалії та зарубіжний досвід / С.О. Коваленко // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=690> 13.09.2011
114. Ковальчук О.Д. До питання автоматизації обробітку економічної інформації / О.Д. Ковальчук // Науковий вісник НАУ. - 1999. – Вип. 18. – С. 171-176.
115. Кодекс України про надра №132/94 від 27 липня 1994 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80>.
116. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия / Б. Коласс. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
117. Коломієць О. Бюджет нерозвитку ЄС / О. Коломієць [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ieac.org.ua/index.php?id=4&ch_id=74&ar_id=3761&as=0#ar3761.
118. Комаринський Я. Фінансово-інвестиційний аналіз: [навч. посібник] / Я. Комаринський, І. Яремчук. – К.: Книга пам'яті України, 1996. – 294 с.
119. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория представления / Н.Д. Кондратьев. – М: Экономика, 2002. – 348 с.
120. Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація: [монографія] / М.Д. Корінько. – К.: ДП «Інформ-аналіт. агентство», 2007. – 429 с.
121. Корінько М.Д. Ризики при диверсифікації // М.Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №7. – С. 69-72.
122. Крайник О.П. Фінансовий менеджмент: [навчальний посібник] / О.П. Крайник, З.В. Клепикова. – К.: Дакор, 2001. – 260 с.
123. Краткая философская энциклопедия. – М.: Прогресс, 1994. – 576 с.
124. Кропивко М.Ф. Інформація в управлінні агропромисловим виробництвом / М.Ф. Кропивко. – К.: ІАЕ УААН, 1997. – 252 с.

125. Кропивко М.Ф. Інформаційно-консультаційне обслуговування як об'єкт підприємницької діяльності / М.Ф. Кропивко, М.І. Лобанов // Економіка АПК. – 2000. - № 1. – С. 18-27.
126. Крушвиц Л. Инвестиционные расчеты / Л. Крушвиц. – СПб: Питер, 2001. – 432 с.
127. Кужельний М.В. Теорія бухгалтерського обліку / М.В. Кужельний, В.Г. Лінник. – К.: КНЕУ, 2001. – 458 с.
128. Кузьмич І.Р. Облікове забезпечення функціонування науково-виробничих систем: Дис. канд. ек. наук: 08.06.04. / І.Р. Кузьмич – К., 1999. – 161 с.
129. Курило В.І. Адміністративна юрисдикція в АПК України / В.І. Курило, О.Ю. Піддубний, М.Ю. Кравчук. – К.: Ірідіум, 2012. – 248 с.
130. Кучеренко Т. Відображення біологічних активів у фінансовій звітності сільськогосподарських підприємств / Т. Кучеренко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – №7. – С 46-49.
131. Лайко П.А. Фінансування сільського господарства / П.А. Лайко // Науковий вісник НАУ. - 1999. – Вип. 18. – С.35-39.
132. Ластовецький В. Головбух з дипломом обліковця / В. Ластовецький // Урядовий кур'єр. – 2002. - № 14.- С. 3.
133. Ластовецький В. Який вид обліку не є управлінським? / В. Ластовецький // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. - № 4. – С. 40-44.
134. Лебедев А.Н. Взаимное страхование и его значение для сельского хозяйства / А.Н. Лебедев // Финансы. – 2002. – № 2. – С. 56-58.
135. Лінник В.Г. Інноваційний підхід до економічного контролю й аналізу якості продукції агропідприємств / В.Г. Лінник // Проблеми наук. – 2004. – №2.– С.22-30.
136. Линник В.Г. Калькуляция себестоимости продукции сельскохозяйственных предприятий / В.Г. Линник. – К.: Вища школа, 1996. – 175 с.
137. Лінник В.Г. Методичні та організаційні системи управлінського обліку / В.Г. Лінник // Формування ринкової економіки. Збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 341-345.
138. Лісовий кодекс України №3852-ІХ від 21 січня 1994 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: .
139. Ліхтер Т.М. Аналітичне забезпечення управлінських рішень: Дис... канд. ек. наук: 08.06.04. / Т.М. Ліхтер. – К.: 2005. – 197 с.
140. Малышев И.В. Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие для с.-х. вузов]. / И.В. Малышев. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 263 с.
141. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии/ К. Маркс. – Т. 2. – Кн. II.– М.: Издательство политической литературы, 1978. – 619 с.
142. Менеджмент (Современный российский менеджмент): [учебник / под ред. Ф.М. Русинова и М.Л. Разу]. – М.: ФБК-ПРЕСС, 1999. – 541 с.
143. Мескон М. Основы менеджмента [Пер. с англ. М.А.Майоровой и др.] / Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф – М.: Дело, 1992. – 702 с.

144. Методичні підходи та регіональна стратегія оцінки інноваційного розвитку в аграрному секторі // Економічний вісник університету. Збірник наукових праць учених та аспірантів. – 2010. – Випуск 15/1. – С. 23-25.
145. Мицек С.А. Следует ли России бояться глобализации? / С.А. Мицек // Финансы и кредит. – 2002. - № 12. – С. 2-10.
146. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку: зміни та доповнення : [пер. з англ. за ред. С.Ф. Голова]. – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2011. – 224 с.
147. Мних Є. Оцінка фінансового стану підприємства за умов застосування методів точкової статистичної експертизи / Є. Мних, Н. Біленька // Бухгалтерський облік і аудит. – №2. – 2004. – С. 27 - 30.
148. Могильний О.М. Концепція розвитку сектора аграрної економіки пореформеного періоду: трансформаційна парадигма / О.М. Могильний // Економіка АПК. – № 11. – 2002. – С. 12 - 16.
149. Моссаковський В. Види обліку в сучасних умовах та їх обґрунтування / В. Моссаковський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2002. - № 6. – С. 22-29.
150. Моссаковський В. Інтеграція господарського обліку / В. Моссаковський, Т. Кононенко // Бухгалтерський облік і аудит. – №6. – 2004. – С. 16-24.
151. Моссаковський В.Б. Облікова політика підприємства / В. Б. Моссаковський // Облік в сільськогосподарських підприємствах за національними стандартами. – К.: ІАЕ, 2000. – С. 11-12.
152. Моссаковський В. Про перспективи подальшого розвитку бухгалтерського обліку в Україні / В. Б. Моссаковський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. - № 6. – С. 10-20.
153. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 томах / За ред. С.В. Мочерного / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій. – Львів: Світ, 2006. – 568 с
154. Мтиславский В.А. Подконтролен ли бухгалтер? / В.А. Мтиславский // Финансы. – 2002. - № 3. – С. 55-58.
155. Мурава-Середа А.В. Детерминанты инновационного развития национальной экономики / А.В.Мурава-Середа // Экономика Крыма. – 2011. – № 2 (35). – С. 17.
156. Мюллер Г. Учет: Международная перспектива / Мюллер Г., Гернон Х., Миик Г. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 609 с.
157. Національні стандарти в бухгалтерському обліку. Питання використання: [навч. посібник] / За ред. М.Г.Михайлова. – К.: Вища освіта, 2002. – 400 с.
158. Недашківський М.М., Данілов О.Д. Інвестиційні процеси в Україні: [Навчальний посібник] / М.М. Недашківський, О.Д. Данілов. – Ірпінь, 2001. – 178 с.
159. Нетикша О. Операційний аудит: поняття, функції, практика здійснення на підприємствах // Бухгалтерський облік і аудит. – 2002. – № 5. – С. 53-57.
160. Нікбахт Е. Фінанси / Е.Нікбахт, А.Гроппеллі. – К.: Основи, 1993. – 382 с.
161. Облік у селянському (фермерському) господарстві: [посібник] / За ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ, 2001. – 403 с.

162. Олійник Д.С. Фінансова підтримка сільськогосподарського виробника у зарубіжних країнах / Д.С. Олійник // Фінанси України. – 2002. – № 6. – С. 72-79.
163. Організація бухгалтерського обліку: Посібник / За ред. Ф.Ф.Бутинця. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 576 с.
164. Органік стандарт [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/>
165. Органік стандарт [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-41-21>
166. Основы менеджмента: [учебное пособие для вузов] / Научный редактор А.А.Радугин. – М.: Центр, 1997. – 345 с.
167. Павленко І.А. Економіка та організація інноваційної діяльності: [навч. посібник] / І.А. Павленко. – 2-ге вид. – К.: КНЕУ, 2006 – 204 с.
168. Павлова Л.Н. Финансовый менеджмент. Управление денежным оборотом предприятия: [учебник для вузов] / Л.Н. Павлова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 400 с.
169. Павловський М. Стан і перспективи менеджменту в Україні / М. Павловський // Економіка України. – 2002. – № 1. – С. 89.
170. Пантелейчук Л. Формування облікової політики – важливий етап в роботі підприємства / Л. Пантелейчук // Облік, податки, аудит в Україні. – 2002. - № 1. – С. 58-66.
171. Пантелеев В. П. Аудит: [навч посіб.] / В.П. Пантелеев. – К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 400 с.
172. Парасій-Вергуненко І.М. Облік та аналіз грошових потоків / І.М. Парасій-Вергуненко // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Том 3. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – С. 31 - 42.
173. Пархоменко В. Облік резерву сумнівних боргів / В.Пархоменко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. – № 6. – С. 8-9.
174. Пахомова Т.М. Обліково-аналітичний механізм управління сільськогосподарськими підприємствами: Дис... канд. ек. наук: 08.06.04 / Т.М. Пахомова. – К., 2004. – 180 с.
175. Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні. – К.: Лібра, 1998. – 392 с.
176. Петренко С.Н. Контроллинг: [учебн. пособие] / С.Н. Петренко. – К.: Ника-Центр, Эльга. – 2003. – 476 с.
177. Петрик О. Оцінка системи внутрішнього контролю підприємства у процесі незалежної аудиторської перевірки / О. Петрик // Вісник податкової служби України. – 2003. – №19. – С. 59-63.
178. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
179. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
180. Поляков С.О. Засоби управління базами даних в організації / С.О. Поляков // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 1998. - № 7. – С. 45.
181. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання: [підручник] / П.Я. Попович . – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 454 с.

182. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств [за ред. П.Т.Саблука, В.Я.Месель-Веселяка]. – К.: ІАЕ, 1997. – 647с.
183. Про банкрутство № 2343- XII від 14 травня 1992 року / Закон України // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
184. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні / Закон України №996-XIV від 16 липня 1999 року // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
185. Про Державний бюджет України на 2012рік / Закон України № 3235-IV від 20 грудня 2011 року // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
186. Про електронні документи та електронний документообіг / Закон України №851-IV від 22 травня 2003 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
187. Про захист інформації в автоматизованих системах / Закон України №80/94-ВР від 5 липня 1994 року // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
188. Про інвестиційну діяльність / Закон України № 1560-XII від 18 вересня 1991 року // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
189. Про інноваційну діяльність / Закон України № 40-IV від 4 липня 2002 року // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
190. Про інформацію №1642-III від 2 жовтня 1992 року / Закон України // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
191. Про оренду землі /// Закон України №1161-XIV від 6 жовтня 1998 року // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
192. Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини /// Закон України № 2809-IV від 6 вересня 2005 року // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
193. Про захист економічної конкуренції /// Закон України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
194. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
195. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні від 16.01.2003 р. №433-IV із доповненнями та змінами [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.
196. Концепція розвитку національної інноваційної системи України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=47920
197. Про венчуні фонди [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://arch.ukrproject.gov.ua/index.php?get=118&id=1499>
198. Про затвердження Порядку здійснення любительського і спортивного риболовства // Постанова КМУ №1126 від 18 липня 1998 р.

199. Про затвердження Порядку зняття плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів і нормативів плати за їх спеціальне використання // Постанова КМУ №449 від 6 квітня 1998 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
200. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами // Постанова КМУ №1540 від 2 жовтня 2003 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
201. Про затвердження Порядку розпорядження геологічною інформацією // Постанова КМУ № 423 від 13 червня 1995 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
202. Про затвердження тарифів на деревину лісових порід, що відпускається на корені, і на живицю // Постанова КМУ №44 від 20 січня 1997 р. / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
203. Концепція розвитку національної інноваційної системи [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80>.
204. Професійна діяльність бухгалтера: аутсорсинг, ризики, захист інформації [монографія] / Л.В. Чижевська, І.М. Вигівська, А.П. Дикий, Л.С. Скакун. – Житомир: Рута, 2011. - 404 с.
205. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти) [монографія] / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 422 с.
206. Пушкар М.С. Філософія обліку: [монографія] / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 157 с.
207. Радченко О. Особливості фінансової звітності у фермерському господарстві / О. Радченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2002. - № 3. – С. 19-24.
208. Райан Б. Стратегический учет для руководителя / Райан Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 425 с.
209. Редько О. Вітчизняний аудит. Вибір вектора розвитку / О.Редько // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. - № 6. – С. 51-53.
210. Реформирование бухгалтерского учета в соответствии с международными стандартами: Материалы научно-практической конференции “Татуровские чтения” / под ред. А.Н. Хорина. – М.: МАКС Пресс, 2000. – 320 с.
211. Реформування майнових відносин у підприємствах АПК: [практичний посібник] / За ред. П.Т.Саблука та Г.М.Підлісецького. – К.: ІАЕ, 2001. – 614с.
212. Риженко І.Є. Розвиток вітчизняного податкового аудиту на сучасному етапі становлення його системи / І.Є. Риженко // Вісник Харківського національного економічного університету. – 2009. - № 851. – С. 228-233
213. Рогов М.А. Риск-менеджмент / М.А. Рогов. – М.: Парус, 2001. – С. 15.
214. Романов А.Н. Компьютеризация аудиторской деятельности: [учебн. пособие для вузов] / А.Н. Романов, Б.Е.Одинцов. – М.: ЮНИТИ, 1996. – 270 с.
215. Рындин А.Г. Организация финансового менеджмента на предприятии / А.Г. Рындин, Г.А. Шамаев. – М.: Русская Деловая Литература, 1997. – 352 с.

216. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє / П.Т. Саблук. - Т. III. – К.: ІАЕ, 2001. – 486 с.
217. Саблук П.Т. Стратегічні напрями аграрних реформ – перехід на інноваційну модель розвитку / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. - №12. – С. 7-13.
218. Савчук В.К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств [підручник] / В.К. Савчук. – К.: Урожай, 1995. – 325 с.
219. Савчук В.П. Финансовый менеджмент предприятий: прикладные вопросы с анализом деловых ситуаций / В.П. Савчук. – К.: Максимум, 2001. – 600 с.
220. Садеков А.А. Предпринимательство и устойчивое развитие [Монография] / А.А. Садеков.– Донецк: Академия, 2002. – 540 с.
221. Самборский В.И. Экономический анализ в осуществлении функции управления / Самборский В.И., Голик М.П., Фарион И.Д. – К.: Перспектива, 1978. – 220 с.
222. Самсонов Н.Ф. Финансовый менеджмент: [учебник для вузов] / Под ред. проф. Н.Ф.Самсонова / Самсонов Н.Ф., Баранникова Н.П., Володин А.А. и др. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 325 с.
223. Сенченко Н. Электронная Web-МАНИя 4. Безопасность и оборот средств популярной системы он-лайн платежей / Н. Сенченко // Мой компьютер. – 2003. - № 5. – С. 16-17.
224. Ситник В.Ф. Основи інформаційних систем: [навч. посібник] / За ред. В.Ф.Ситника / В.Ф. Ситник. – К.: КНЕУ, 2001. – 420 с.
225. Склад, порядок розроблення, погодження та затвердження проектної документації для будівництва ДБН А.2.2-3-2004 // Наказ Держкомітету з будівництва та архітектури №8 від 20.01.2004 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
226. Скрипник Г.О. Обліково-аналітичне забезпечення виробничого менеджменту сільськогосподарського підприємства: Дис... канд. ек. наук: 08.06.04 / Г.О. Скрипник. – К., 2005. – 175 с.
227. Словник-довідник правових, політологічних, соціологічних та економічних термінів : [навч. посібник] / І.Р. Байрак, В.К. Збарський, В.І. Курило, Л.І. Курило. – К.: Мілениум, 2012. – 298 с.
228. Словник іншомовних слів [уклад. С.М.Морозов, Л.М.Шкарапута]. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
229. Слуцкий М.Л. Анализ в финансовом менеджменте / М.Л. Слуцкий // Финансы. – 2002. - №6. – С. 53-56.
230. Смолкин А.М. Менеджмент: основы организации: [учебник] / А.М. Смолкин. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 248 с.
231. Сокол Л.М. Екологічне (органічне) землеробство – складова сталого сільського господарства / Л.М. Сокол, Т.Р. Стефановська, В.В. Підліснюк // Екологічна безпека. – 2004. – № 3-4. – С.8.
232. Соколов Я. Досвід змін у бухгалтерському обліку Росії / Я. Соколов // Бухгалтерський облік і аудит. – №5. – 2004. – С. 28-34.
233. Сопко В.В. Бухгалтерський облік: [навч. посібник] / В.В. Сопко. – К.: КНЕУ, 2000.– 578 с.

234. Сопко В.В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу: [підручник] / В.В. Сопко, В.П. Завгородній. – К.: КНЕУ, 2000. – 260 с.
235. Сосненко Л.С. Бухгалтерский финансовый учет / Л.С. Сосненко. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2000. – 46 с.
236. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К.: Консультант. - 2012. – 591 с.
237. Статистична інформація офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
238. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент. Российская практика / Е.С. Стоянова. – М.: Перспектива, 1995. – 328 с.
239. Сук Л.К. Теорія бухгалтерського обліку / Л. К. Сук. – К.: Ін-т післядипл. освіти Київ. ун-ту ім.Т.Шевченка, 2002. – 238 с.
240. Сурніна К.С. Удосконалення обліку дебіторської і кредиторської заборгованості промислових підприємств: Дис... канд. ек. наук: 08.06.04 / К.С. Сурніна. – Житомир, 2001. – 212 с.
241. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / За ред. П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина. – К.: Віпол, 1996. – 663 с.
242. Сучасні проблеми обліку : [монографія] / За ред. д.е.н., проф. М.С.Пушкаря] – Тернопіль : ТНЕУ, 2012. – 208 с.
243. Твердохліб М.Г. Інформаційне забезпечення менеджменту [навч. посібник] / М.Г. Твердохліб. – К.: КНЕУ, 2000. – 208 с.
244. Тесленко Г.С. Інформаційні системи і технології в аграрному менеджменті / Г.С. Тесленко. – К.: КНЕУ, 2002. – 180 с.
245. Терехов А.А. Аудит / А.А. Терехов. – М.: Финансы и статистика. – 1999. – 512 с.
246. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський фінансовий облік на підприємствах України: [підручник] / Н.М. Ткаченко. – К.: А.С.К., 2000. – 784 с.
247. Ткаченко І.В. Особливості державного податкового контролю в Україні та зарубіжний досвід розвинених європейських країн / Ткаченко І.В., Кашина О.В., Мелешко М.М. // Вісник КДПУ ім. М.Остроградського. – 2009. – Випуск 6/2009 (59). – № 1.1. – С. 224-228.
248. Толстова А.С. Бухгалтерские риски и их влияние на достоверность бухгалтерской отчетности: автореф. дис. канд. эконом. Наук : 08.00.12 / А. С. Толстова. – Йошкар-Ола, 2009. – 20 с.
249. Трачова Д. М. Облік і оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення / Д.М. Трачова // Вісник Таврійського державного агротехнологічного університету. – 2011. – № 3. – С. 368 - 374
250. Уткин Э.А. Курс менеджмента: [учебник для вузов] / Э.А. Уткин. – М.: Зерцало, 2001. – 448 с.
251. Уткин Э.А. Инновационный менеджмент / Э.А. Уткин. – М.: Акапис, 1996. – 328 с.
252. Фатхутдинов Р.А. Управленческие решения: [учебник] / Р.А. Фатхутдинов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 264 с.

253. Федоров М.М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві / М.М. Федоров. – К.: ІАЕ, 1998. – 263 с.
254. Федотова Н. В. Финансовый менеджмент / Н. В. Федотова. – М.: РГОТУРС, 2000. – 40 с.
255. Федулова Л. Інноваційний менеджмент в Україні: проблеми та шляхи формування / Л. Федулова // Економіст. – 2002. – № 2. – С. 52 - 54.
256. Філіпенко А.С. Модернізація економіки України в умовах глобалізації / А.С. Філіпенко // Вісник НАН України. – 2000. – № 1. – С. 34-43.
257. Филиппова С.В. Управленческий анализ: теория и практика / С.В. Филиппова. – К.: АВРИО, 2004. – 336 с.
258. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / За ред. М.Я.Дем'яненка. – К.: ІАЕ, 2002. – 645 с.
259. Фінанси підприємств: [навч. посібник] / За ред. д.е.н., проф. Г.Г. Кірейцева. – К.: ЦУЛ, 2002. – 268 с.
260. Фінанси підприємств [підручник] / За ред. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 1999. – 384 с.
261. Фінансова звітність / Д. С. Олійник // Все про бухгалтерський облік. – 2002. – № 12. – С. 2-31.
262. Фінансовий менеджмент: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Буряк, Н.Ю. Калач та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 294 с.
263. Фінансовий менеджмент [курс лекцій] / За ред. проф. Г.Г.Кірейцева. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 432 с.
264. Финансовое управление компанией / Под ред. Е.В. Кузнецовой. – М.: Фонд “Правовая культура”, 1995. – 280 с.
265. Финансовый менеджмент [учебник для вузов] / Под ред. акад. Г.Б. Поляка. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 518 с.
266. Финансовый менеджмент: теория и практика: [учебник] / под ред. Е.С. Стояновой. – М.: Изд-во “Перспектива”, 2000. – 656 с.
267. Фионин В.И. Показатели эффективности управления / В.И. Фионин, А.А. Терешин // Российский экономический журнал. – 1994. – №8. – С. 60-66.
268. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета: [пер. с англ. / под ред. проф. Я.В. Соколова] / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 576с.
269. Хміль Ф.І. Менеджмент: [підручник] / Ф.І. Хміль. – К.: Вища школа, 1995. – 351 с.
270. Холт Роберт Н. Основы финансового менеджмента / Холт Роберт Н. – М.: Дело, 1993. – 344с.
271. Хомин П. Облікове забезпечення звітності / П. Хомин // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – №6. – С. 9-15.
272. Хорнгрен Ч.Т. Бухгалтерский учет: управленческий аспект: [пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова] / Ч.Т. Хорнгрен, Дж. Фостер. – М.: ЮНИТИ, 1995. – 729 с.
273. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктури продовольчих ринків України / За ред. О.М. Шпичака. – К.: ЦУЛ, 2000. – 533 с.

274. Цырульник Р.П. Разработка управленческого решения: [учебн. пособие] / Цырульник Р.П., Василенко Е.Г., Бударгин О.М. – Норильск: Норильский индустр. ин-т, 2000. – 95 с.
275. Чебанова Н.В. Бухгалтерський фінансовий облік: [посібник] / Н.В. Чебанова, Ю.А. Василенко. – К.: Академія, 2002. – 672 с.
276. Чернелевський Л.М. Аудит [навч. посібник] / Л.М. Чернелевський, Н.І. Беренда. – К.: Міленіум, 2002. – 466 с.
277. Чорна С.В. Аудит звітності руху грошових коштів / С.В. Чорна // Збірник тез та текстів виступів на Всеукраїнській науково-практичній конференції „Теорія і практика незалежного аудиту в Україні”. – Київ, 2001. – С. 111-112.
278. Чумак В.Д. Оцінка банкрутства на основі аналізу фінансового стану аграрних підприємств / В.Д. Чумак // Науковий вісник НАУ. – 2001. – Вип. 44. – С.33-36.
279. Чумакова О. Облікова політика підприємства / О. Чумакова // Економіка. Фінанси. Право. – 2002. – № 4. – С. 23-26.
280. Чумаченко М. Управлінський облік потребує підтримки / М. Чумаченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. – № 5. – С. 3-7.
281. Чуса М.І. Фінансова звітність як основа інформаційного задоволення потреб управління активами підприємства / М.І. Чуса // Розвиток науки про бухгалтерський облік. Збірник тез та текстів виступів на науковій конференції в ЖІТІ. Ч. IV. – 2000. – С. 52-59.
282. Чухрай Н.І. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове та логістичне забезпечення / Н.І. Чухрай. – Львів: вид-тво «Львівська політехніка», 2002. – 351 с.
283. Шара Є.Ю. Оцінка стану обліку доходів підприємств та його стандартизація / Є.Ю. Шара // Фінанси України. – 2002. – № 5. – С. 51-58.
284. Шарова А.Л. Как не стать жертвой информационных технологий / А.Л. Шарова // Компьютер и бухгалтер. – 1998. - № 10. – С. 3-5.
285. Шатковська Л.С. Економічний контроль на сільськогосподарських підприємствах / Л.С. Шатковська. – К.: Урожай, 1994. – 272 с.
286. Шатковська Л.С. Організація синтетичного та аналітичного обліку в умовах його реформування / Л.С. Шатковська, Л.І. Лавриненко // Науковий вісник НАУ. – 2002. – Вип. 56. – С. 188 - 191.
287. Шатковська Л.С. Комп'ютерна програма Фінанси без проблем та її перспективи використання / Л.С. Шатковська, С.В. Тивончук // Науковий вісник НАУ. – Вип. 43. – 2001. – С. 25-27.
288. Шахрайчук Т.В. Управлінський облік в контексті інформаційного забезпечення управління підприємством / Т.В. Шахрайчук // Вісник ЖІТІ. – 2002. – № 22. – С. 171-176.
289. Швець Ю.Ю. Проблем і шляхи інноваційного розвитку / Ю.Ю. Швець // Економіка Криму – 2011. – № 2 (35). – С. 14 - 17.
290. Шевельев А.Е. Риски в бухгалтерском учете / А.Е. Шевельев, О.В. Шевелева. – М.: КНОРУС, 2007. – 280 с.

291. Шевелева Е.В. Налоговый риск в бухгалтерском учете предприятия: автореф.дис. канд. экон. наук: 08.00.12 / Е.В. Шевелева. – Казань, 2000. – 20 с.
292. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (проблеми теорії, організації, методології) [Монографія] / В.О. Шевчук. – К.: А.С.К., 1998. – 371 с.
293. Шидов А.Х. Влияние международных стандартов финансовой отчетности на развитие системы нормативного регулирования в России / А.Х. Шидов, И.Ю. Гедрафова // Вісник ЖДТУ. – № 2. – 2003. – С. 266-267.
294. Шиян Д.В. Фінансовий аналіз / Д.В. Шиян, Н.І. Строченко. – К.: А.С.К., 2003. – 240 с.
295. Шеремет А.Д.. Финансы предприятий / А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулин. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 248 с.
296. Шубравська О. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України: теоретико-методологічний аспект / О. Шубравська. – Економіка України. – 2012. - №1 – С. 35.
297. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 547 с.
298. Щербань В.П. Розвиток аграрної політики в Україні на сучасному етапі / В.П. Щербань // Економіка АПК. – 2002. – №12. – С. 13-16.
299. Щодо віднесення ремонтно-будівельних робіт до капітального та поточного ремонтів / Лист Держкомітету України з будівництва та архітектури / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
300. Юрчишин В.В. Методологічні підходи до аналізу сучасних аграрних відносин в Україні / В.В. Юрчишин // Науковий вісник НАУ. – 1999. – Вип. 18. – С. 7-10.
301. Энтони Роберт Н. Самоучитель по бухгалтерскому учету (международный стандарт) / Н. Энтони Роберт. – М.: Триада НТТ, 1998. – 292 с.
302. Kaplan R.S. Advanced Management Accounting. 3d ed / R.S. Kaplan, A.A. Atkinson. – Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall Inc., 1998. – 410 p.
303. Lucey T. Management Accounting / T. Lucey. – London: DP Publications Ltd, 1992. – 558p.
304. Porter B. Financial Accounting / B. Porter. 3d ed. – London: Harcourt Puplishers Ltd, 2000. – 800 p.
305. Suhanic G. Computer – aided Project Management / G. Suhanic. – Oxford: Oxford University Press. – 2000. – 496 p.
306. Wild C. Financial statement analysis / C. Wild. – London: McGraw-Hill. – 2003. – 800 p.

ДОДАТКИ

Додаток А.1

**Загальні показники реалізації сільськогосподарських підприємств
Васильківського району Київської області, тис.грн.**

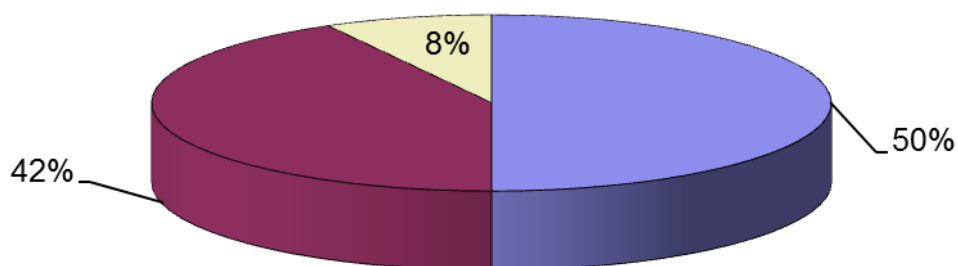
Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	+/- 2011р. до 2007р.
Доход від реалізації продукції, товарів, робіт	125567	113475	133028	194404	259509	133942
Собівартість реалізованих продукції, товарів, робіт	105096	99260	133028	175823	226947	121851
Чистий прибуток	14294	12369	12917	37052	40788	26494
Рентабельність, %	13,6	12,5	11,1	23,1	18,0	4,4

Додаток А.2.

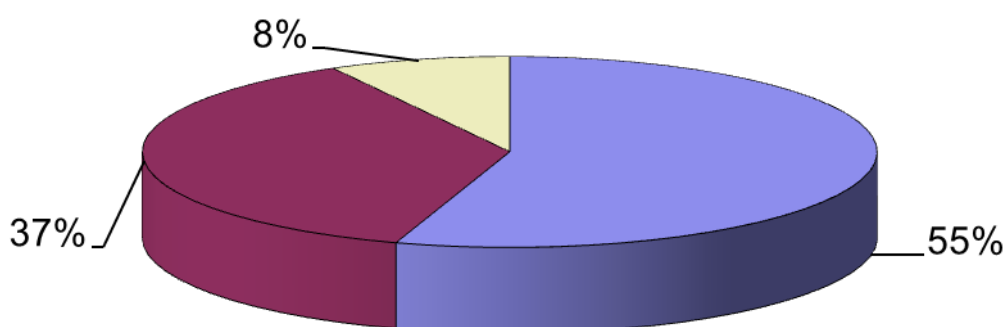
Аналіз руху грошових коштів сільськогосподарських підприємств Васильківського р-ну Київської обл. за 2010-2012 рр.

№ п/п	Назва підприємств	Чистий рух коштів від			2012 р. до 2010 р. (+, -)	Чистий рух коштів від інвестиційної діяльності			2012 р. до 2010 р. (+, -)	Чистий рух коштів від фінансової діяльності			2012 р. до 2010 р. (+, -)	Чистий рух коштів за рік			2012 р. до 2010 р. (+, -)
		операційної діяльності				операційної діяльності				операційної діяльності				операційної діяльності			
		2010	2011	2012		2010	2011	2012		2010	2011	2012		2010	2011	2012	
1	ПП "Світанок"	12474	10874	17181	4707	-10877	-7188	-10792	85	-1223	-4614	-2325	-1102	374	-928	27973	27599
2	ВАТ "Западинське"	309	99	21	-288	0	-121	-87	-87	0	-8	0	0	309	-30	108	-201
3	СВК "Надія"	25	-213	167	142	0	0	0	0	-32	219	-172	-140	-7	6	167	174
4	СВК ім. Т.Г. Шевченка	1054	963	208	-846	0	0	0	0	-1054	-963	-208	846	0	0	208	208
5	СВК "Іванковичі"	110	101	67	-43	0	0	0	0	0	-101	67	67	110	0	67	-43
6	ВАТ "Дзвінкове"	411	-554	121	-290	-37	-28	-11	26	-374	593	-213	161	0	11	132	132
7	ТОВ "Агро-ЮТЕМ"	-5	201	239	244	0	0	0	0	7	-202	-239	-246	2	-1	239	237
8	ДГ "Саливонківське"	-1304	642	713	2017	-424	-42	-187	237	1727	-601	498	-1229	-1	-1	900	901
9	ПСП "Лосятинське"	-340	1151	491	831	0	0	0	0	344	-1110	8	-336	4	41	491	487
10	ТОВ "Гребінківське"	-695	77	-124	571	0	0	0	0	779	-146	218	-561	84	-69	-124	-208
11	СВК "Пологівський"	121	431	307	186	-202	-281	-121	81	72	-119	-203	-275	-9	31	428	437
12	ДГ "Мар'янівка"	231	614	459	228	0	0	0	0	-232	-619	-453	-221	-1	-5	459	460
13	СВК "Устимівський"	4464	581	916	-3548	0	0	0	0	-4461	-556	-933	3528	3	25	916	913
14	СВК "Прогрес"	95	-78	-110	-205	0	50	0	0	-88	31	104	192	7	3	-110	-117
15	Укр.держ.агростанція	-187	612	453	640	0	0	0	0	172	-614	-454	-626	-15	-2	453	468
16	ПП "Данко"	-79	24	34	113	0	14	9	9	80	-38	-42	-122	1	0	25	24
17	ВАТ "Крушинка-сад"	107	-50	12	-95	0	0	0	0	107	50	21	-86	214	0	12	-202
18	СВК "Данилівський"	118	74	240	122	23	11	0	-23	55	46	-186	-241	196	131	240	44
19	ПСП "Калинівське"	-452	376	34	486	0	0	0	0	451	-376	-11	-462	-1	0	34	35
20	ПСП "Порадівське"	334	-24	-93	-427	0	79	61	61	-331	-58	34	365	3	-3	-154	-157
21	СВК "Дружба"	-277	254	132	409	-10	0	0	10	287	-253	132	-155	0	1	132	132
22	ТОВ "Агро-Дніпро"	73	-162	-54	-127	-14	70	96	110	-52	90	-38	14	7	-2	-150	-157
23	СВК "Пинчуки"	-67	287	387	454	0	-297	-382	-382	36	8	0	-36	-31	-2	769	800
24	Агрофірма "Зоря"	1190	788	1369	179	113	0	0	-113	37	-787	1383	1346	1340	1	1369	29
25	ТОВ "Контракт"	324	295	-445	-769	0	0	0	0	-295	-297	571	866	29	-2	-445	-474
□	Всього	18034	17363	22725	4691	-11428	-7733	-11414	14	-3988	-10425	-2441	1547	2618	-795	34139	31521
		50%	55%	62%		42%	37%	31%		8%	8%	7%					

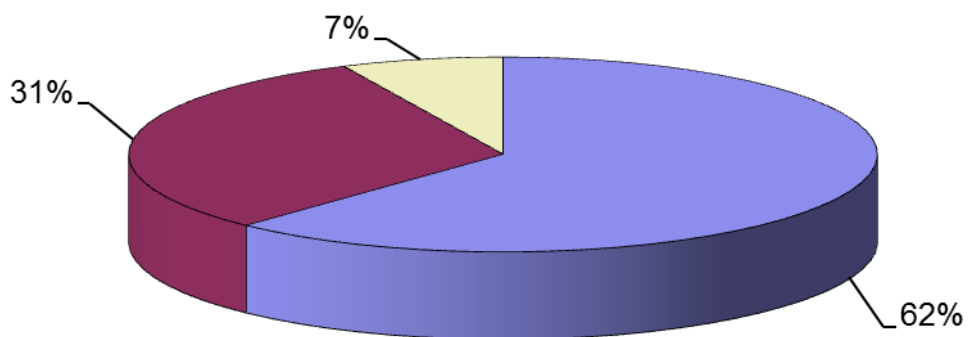
Додаток А.3

Структура руху грошових коштів від різних видів діяльності сільськогосподарських підприємств Васильківського району Київської області за 2010-2012 рр.

2010

2011

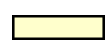
2012

Чистий рух коштів від операційної діяльності

Чистий рух коштів від інвестиційної діяльності

Чистий рух коштів від фінансової діяльності

Додаток Б

Анкетування сільгосп підприємств (крім селянських (фермерських) господарств) Васильківського району Київської області з організації обліку та звітності станом на 2012 рік

№ п/п	Назва підприємства	Наказ про облікову політику	Графік документообігу	Посадові інструкції бухгалтерів	Забезпечення нормативно-довідковою літературою	Курси підвищення кваліфікації бухгалтерів	Форма бухгалтерського обліку	Наявність внутрішнього аудитора-контролера
1	ПСП "Світанок"	+	+	+	+	+	Ж.-О., К*	+
2	ВАТ "Западинське"	+	+	+	+	+	Ж.-О., К	-
3	СВК "Надія"	-	+	+	+	+	Ж.-О.	-
4	СВК ім.Т.Г.Шевченка	+	+	+	+	+	Ж.-О.	-
5	СВК "Іванковичі"	+	+	-	+	-	Ж.-О., К	-
6	ВАТ "Дзвінкове"	-	+	-	+	+	Ж.-О.	-
7	ТОВ "Агро-ЮТЕМ"	+	-	-	+	+	Ж.-О., К	-
8	ДГ "Саливінківське"	+	+	+	+	+	Ж.-О., М.-О.*	-
9	ПСП "Лосятинське"	+	-	+	+	+	Ж.-О., К	-
10	ТОВ "Гребінківське"	+	+	+	+	+	Ж.-О.	-
11	СВК "Пологівський"	+	-	+	+	+	Ж.-О., К*	-
12	ДГ "Мар'янівка"	-	-	+	+	+	Ж.-О.	-
13	СВК "Устимівський"	+	+	+	+	+	Ж.-О.	-
14	СВК "Прогрес"	-	+	-	+	+	Ж.-О., К	-
15	ВП НУБіП України «Агрономічна дослідна станція»	+	+	+	+	+	Ж.-О., К*	-
16	ПП "Данко"	-	+	-	+	-	Ж.-О.	-
17	ВАТ "Крушинка-сад"	-	+	-	-	-	Ж.-О.	-
18	СВК "Данилівський"	-	-	+	-	+	Ж.-О., К	-
19	ПСП "Калинівське"	-	-	-	+	-	Ж.-О., К*	-
20	ПСП "Порадівське"	-	-	-	+	-	Ж.-О.	-
21	СВК "Дружба"	+	+	+	-	+	Ж.-О., К	-
22	ТОВ "Агро-Дніпро"	-	-	-	-	+	Ж.-О.	-
23	СВК "Пінчуки"	-	+	-	-	+	Ж.-О., К*	-
24	Агрофірма "Зоря"	+	+	+	+	+	Ж.-О., К	-
25	ТОВ "Контракт"	-	+	+	-	+	Ж.-О.	-
Всього "+" із 25 підприємств		13	18	15	19	21	х	1

"+" – наявність;

"-" – відсутність;

Форми обліку:

ж.-о. – журнально-ордерна

м.-о. – меморіально-ордерна

к – комп'ютерна

* - частково

Додаток В

Договір-доручення № 02/05 на ведення бухгалтерського обліку і здачі звітності до відповідних державних органів

м. Васильків

6 лютого 2012 р.

Довіритель: Селянське (фермерське) господарство „Зоря” в особі Кожухівського Івана Петровича, з однієї сторони, і

Повірений: СПД (юридична особа) Іваненко Сергій Володимирович, який діє на підставі Статуту, з іншої сторони, уклали цей Договір про нижченаведене:

1. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

- 1.1. Довіритель доручає, а Повірений бере на себе відповідальність ведення обліку і подачі звітності у відповідні державні органи.
- 1.2. Доручення вважається виконаним, якщо достовірно ведеться облік і вчасно подається звітність у відповідні державні органи, а також вчасно перераховуються відповідні суми податків і зборів. Процесом виробництва, що підлягає обліку, є вирощування зернових і свинарство. Місцезнаходження виробництва – Київська обл., м. Васильків, вул. Тракторна, 12.
- 1.3. Основні умови обліку виробництва: облік за спрощеною формою обліку та звітності. Така система обліку передбачає накопичення даних у відповідності до потреб управління господарством із використанням методу подвійного запису з метою визначення результатів господарювання. С(Ф)Г „Зоря” зареєстроване платником фіксованого сільськогосподарського податку. Основним регістром є Журнал реєстрації господарських операцій. Для ведення аналітичного обліку окремих господарських об'єктів (витрат, розрахунків, тварин, продукції), крім Журналу, використовуємо інші регістри.
- 1.4. Строк виконання доручення – протягом 1 року із дня укладення цього Договору.
- 1.5. Повірений одержує винагороду в розмірі 1000 грн. щомісяця.

2. ОБОВ'ЯЗКИ І ПРАВА ПОВІРЕНОГО

2.1. Повірений зобов'язаний:

- згідно чинного законодавства щомісячно утримувати та перераховувати до бюджету прибутковий податок з громадян із доходів, які нараховуватимуться і виплачуватимуться найманим працівникам; щоквартально направляти до державного податкового органу відомостей про виплачені доходи за формою 8-ДР; здавати щоквартальний звіт про доходи і витрати у місцевий орган Державної податкової служби; складати й подавати інші форми податкової, фінансової та статистичної звітності (ф. № 2(ферм)).
- виконати дане йому доручення особисто або силами співробітників підприємства Повіреного. Передоручення сторонній організації не допускається;
- повідомляти Довірителю щомісяця про хід виконання доручення;
- після здачі звітності щомісяця передавати Довірителю всю звітну документацію;
- надавати Довірителю звіти про фактичні витрати і витрачання наданих Довірителем для виконання доручення коштів, додати підтвердні документи;
- у випадку невиконання цього доручення або необхідності відхилення від вказівок Довірителя – негайно повідомити його про це.

2.2. Повірений має право:

- відхилитися від вказівок Довірителя тільки з письмового дозволу, а у випадку необхідності охорони інтересів Довірителя – з наступним його негайним повідомленням;
- відмовитися від виконання доручення за місяць до припинення роботи за цим Договором; до заміни його Довірителем – вжити заходів щодо інтересів Довірителя;
- одержувати винагороду протягом 5-ти днів з дня передачі Довірителю облікової та звітної документації.

2.3. У випадку часткового виконання доручення винагорода Повіреного виплачується пропорційно до виконаного.

3. ОBOB'ЯЗКИ І ПРАВА ДОВІРИТЕЛЯ

3.1. Довіритель зобов'язаний:

- забезпечити Повіреного коштами, необхідними для виконання доручення;
- видати Повіреному довіреність строком дії 1 рік;
- без зволікання приймати все виконане Повіреною відповідно до цього Договору;
- відшкодовувати Повіреному фактичні витрати, пов'язані з виконанням доручення;
- щомісячно сплачувати Повіреному винагороду.

3.2. Довіритель має право:

- контролювати дії Повіреного і давати йому своєчасні вказівки;
- змінити умови доручення, повідомивши про це Повіреного письмово;
- продовжити строк дії довіреності Повіреного;
- скасувати доручення, повідомивши Повіреного не пізніше, ніж за 5 днів.

4. УМОВИ УЗГОДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ СТОРОНАМИ

4.1. Повноважними представниками сторін за цим Договором є:

- від Довірителя: Кожухівська Олена Петрівна, тел.: (04471) 5-38-33;
- від Повіреного: Петренко Світлана Василівна, тел.: (04471) 6-43-98.

5. СТРОК ДІЇ ДОГОВОРУ

Строк дії цього Договору – протягом строку дії довіреності.

6. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН

6.1. Повірений несе відповідальність за належне виконання доручення. У випадку неналежного його виконання Повірений зобов'язується відшкодувати Довірителю завдані збитки, а також сплатити штраф у розмірі 1500 грн.

6.2 Довіритель несе відповідальність за своєчасність сплати Повіреному винагороди у вигляді сплати пені в розмірі подвійної облікової ставки НБУ за кожний прострочений день.

7. ОСОБЛИВІ УМОВИ

7.1. Договір набирає чинності з моменту підписання.

7.2. Умови цього Договору мають однакову обов'язкову силу для обох сторін і можуть бути змінені при досягненні взаємної згоди з обов'язковим складанням письмового документа.

7.3. Всі спори, що виникають між сторонами у зв'язку з виконанням цього Договору, вирішуються в порядку, передбаченому законодавством України.

7.4. Цей Договір складений у двох оригінальних примірниках, по одному для кожної із сторін, кожний має однакову юридичну силу.

Реквізити і підписи сторін

Довіритель:

С(Ф)Г „Зоря” (Кожухівський І.П.)
08600 Київська обл.,
м. Васильків, вул. Тракторна, 12
Р/р 12345678901234 у КБ “Аваль”
МФО 300214
ЗКПО 89123966
Свідоцтво платника єдиного
податку № 698456

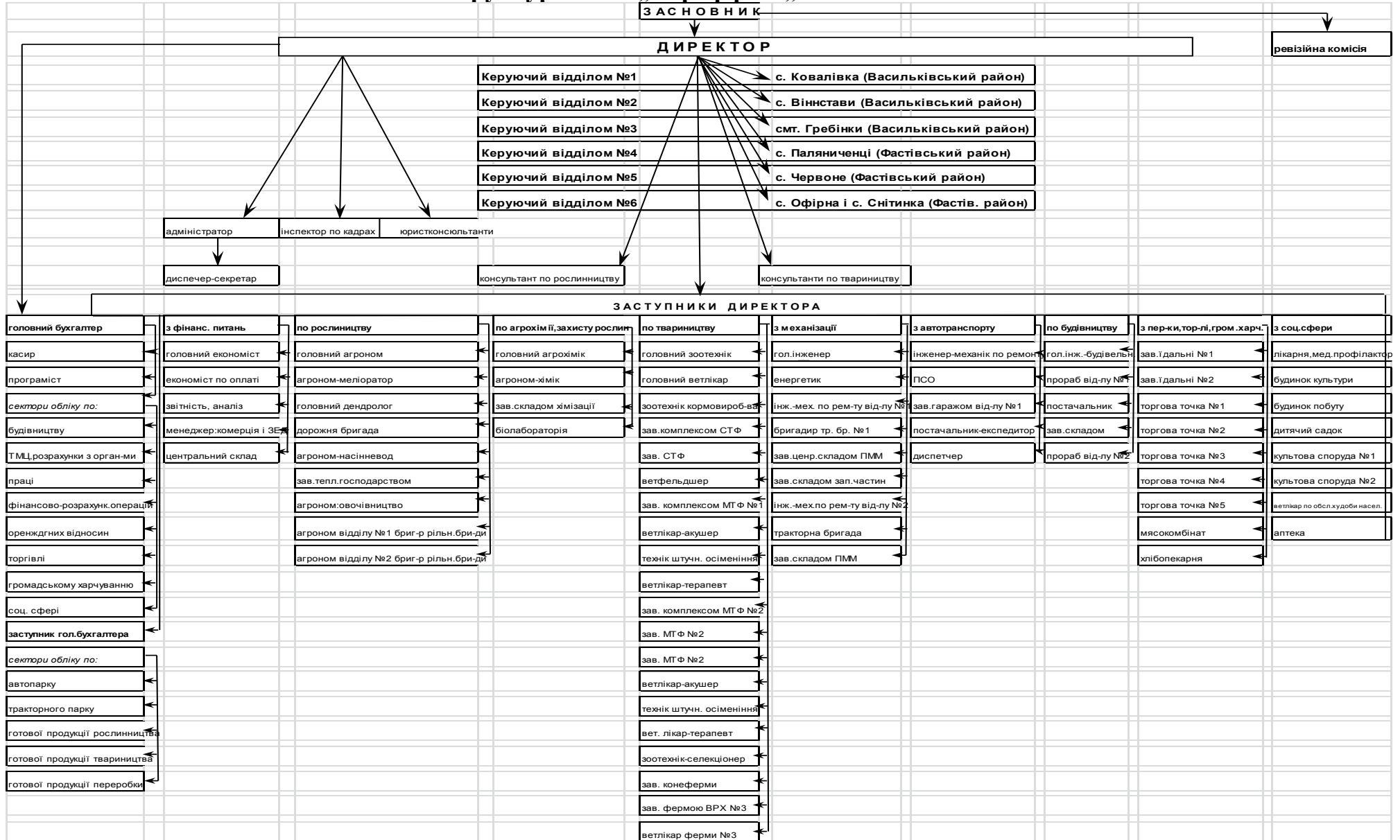
_____ Кожухівський І.П.
(підпис)

Повірений:

СПД (юридична особа) Іваненко С.В.
08606 Київська обл.,
м. Васильків, вул. Декабристів, 15
Р/р 56789012345678 у АК “Індекс”
МФО 300544
ЗКПО 65432122
Свідоцтво платника єдиного
податку № 963741

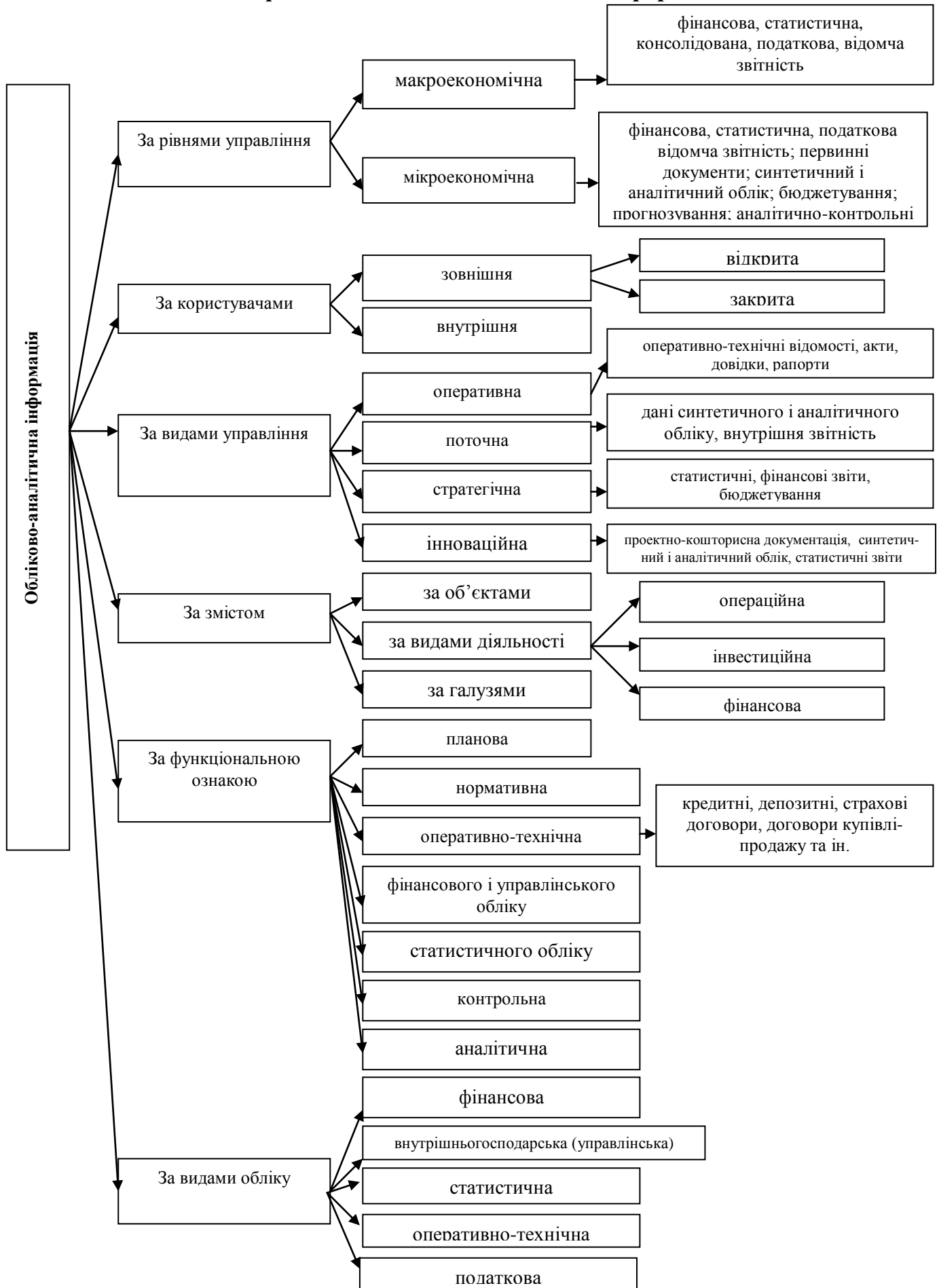
_____ Іваненко С.В.
(підпис)

Додаток Д Структура ПСП „Агрофірма „Світанок”

Додаток Е

Класифікація обліково-аналітичної інформації

Додаток Ж.1

**Класифікація та порядок розрахунку основних показників оцінки
фінансового стану підприємства [260]**

№ п/п	Показники оцінки	Порядок розрахунку або джерело одержання вихідних даних
1	Показники оцінки майнового стану підприємства	
1.1	Сума господарських коштів, які є в розпорядженні підприємства	Результат нетто – балансу
1.2	Питома вага активної частини основних засобів	$\frac{\text{Вартість активної частини основних засобів}}{\text{Вартість основних засобів}} \cdot 100 \%$
1.3	Коефіцієнт зносу основних засобів	$\frac{\text{Знос}}{\text{Вартість основних засобів за балансом (первісна)}}$
1.4	Коефіцієнт оновлення основних засобів	$\frac{\text{Балансова вартість основних засобів, які надійшли за період, що аналізується}}{\text{Балансова вартість основних засобів на кінець періоду, що аналізується}}$
1.5	Коефіцієнт вибуття основних засобів	$\frac{\text{Балансова вартість основних засобів, які вибули в період, що аналізується}}{\text{Балансова вартість основних засобів на початок періоду, що аналізується}}$
2	Показники прибутковості	
2.1	Прибутковість інвестицій у звичайні акції	$\frac{\text{Прибуток після сплати податків та дивідендів на привілейовані акції}}{\left[\text{Зобов'язання перед акціонерами} \right] - \left[\text{Загальна вартість акцій} \right]} \cdot 100 \%$
2.2	Прибутковість інвестицій у фірму	$\frac{\text{Прибуток після сплати податків}}{\text{Інвестиції}} \cdot 100 \%$
2.3	Головний показник прибутковості	$\frac{\text{Прибуток до сплати податків}}{\left[\text{Усього активів} \right] - \left[\text{Нематеріальні активи} \right]} \cdot 100 \%$
2.4	Прибутковість активів	$\frac{\text{Прибуток після сплати податків та дивідендів на привілейовані акції}}{\left[\text{Усього активів} \right] - \left[\text{Нематеріальні активи} \right]} \cdot 100 \%$
2.5	Обертання матеріальних	Обсяг реалізації

	активів	$\frac{\text{Матеріальні активи}}{\text{100 \%}}$
2.6	Прибутковість реалізації	$\frac{\text{Прибуток від реалізації}}{\text{Обсяг реалізації}} \quad 100 \%$
3	Показники ліквідності та платоспроможності	
3.1	Величина власних оборотних коштів (функціону – ючий капітал)	$\frac{[\text{Власний капітал}] + [\text{Довгострокові зобов'язання}] - [\text{Основні засоби та вкладення}] \cdot [\text{Поточні активи}] - [\text{Поточні зобов'язання}]}{\text{100 \%}}$
3.2	Маневреність власних оборотних коштів	$\frac{\text{Грошові кошти}}{\text{Функціонуючий капітал}}$
3.3	Коефіцієнт покриття загальний	$\frac{\text{Поточні активи}}{\text{Поточні зобов'язання}}$
3.4	Коефіцієнт покриття проміжний	$\frac{[\text{Грошові кошти}] + [\text{Дебіторська заборгованість}]}{\text{Короткострокові позикові кошти}}$
3.5	Коефіцієнт швидкої ліквідності	$\frac{\text{Грошові кошти, розрахунки та інші активи}}{\text{Поточні зобов'язання}}$
3.6	Коефіцієнт абсолютної ліквідності (платоспроможність)	$\frac{\text{Грошові кошти}}{\text{Поточні зобов'язання}}$
3.7	Частка оборотних коштів у активах	$\frac{\text{Поточні активи}}{\text{Усього господарських коштів (нетто)}}$
3.8	Частка виробничих запасів у поточних активах	$\frac{\text{Запаси та витрати}}{\text{Поточні активи}}$
3.9	Частка власних оборотних коштів у покритті запасів	$\frac{\text{Власні оборотні кошти}}{\text{Запаси та витрати}}$
3.10	Коефіцієнт покриття запасів	$\frac{\text{Стабільні джерела покриття}}{\text{Запаси та витрати}}$
3.11	Коефіцієнт критичної оцінки	$\frac{[\text{Гроші}] + \left[\frac{\text{Усього}}{\text{активів}} \right] + \left[\frac{\text{Нематеріальні}}{\text{активи}} \right]}{\text{Поточні пасиви}}$
3.12	Період інкасації дебіторської заборгованості	$\frac{\text{Дебіторська заборгованість}}{[\text{Продаж у кредит}] : [\text{Кількість днів у періоді}]}$
3.13	Тривалість кредиторської заборгованості	$\frac{\text{Кредиторська заборгованість}}{[\text{Закупівлі}] : [\text{Кількість днів у періоді}]}$

3.14	Співвідношення довгострокових зобов'язань кредиторам та довгострокових джерел фінансування (коефіцієнт довгострокових зобов'язань)	$\frac{\text{Довгострокові пасиви}}{\left[\text{Зобов'язання перед акціонерами} \right] + \left[\text{Довгострокові пасиви} \right]}$
3.15	Коефіцієнт поточної заборгованості	$\frac{\text{Поточні пасиви}}{\text{Зобов'язання перед акціонерами}}$
3.16	Співвідношення грошових потоків та заборгованість кредиторам	$\frac{\text{Грошові потоки}}{\text{Заборгованість кредиторам}}$
3.17	Співвідношення грошових потоків та довгострокових зобов'язань кредиторам	$\frac{\text{Вхідні грошові потоки}}{\text{Довгострокові пасиви}}$
3.18	Коефіцієнт автономії (незалежності)	$\frac{\text{Власні кошти}}{\text{Майно підприємства}}$
3.19	Коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів	$\frac{\text{Позикові кошти}}{\text{Власні кошти}}$
3.20	Співвідношення нерозподіленого прибутку до всієї суми прибутку	$\frac{\text{Нерозподілений прибуток}}{\text{Уся сума активів}}$
3.21	Обертання матеріальних запасів	$\frac{\text{Продаж}}{\text{Матеріальні запаси}}$
4	Показники фінансової стійкості та стабільності підприємства	
4.1	Коефіцієнт автономії (незалежності)	$\frac{\text{Власні кошти}}{\text{Майно підприємства}}$
4.2	Коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів	$\frac{\text{Позикові кошти}}{\text{Власні кошти}}$
4.3	Коефіцієнт довгострокового залучення капіталу	$\frac{[\text{Довгострокові кредити}] + [\text{Довгострокові позики}]}{[\text{Власні кошти}] + [\text{Довгострокові кредити}] + [\text{Довгострокові позики}]}$
4.4	Коефіцієнт маневреності власних коштів	$\frac{[\text{Власні кошти}] + [\text{Довгострокові кредити}] + [\text{Довгострокові позики}] - [\text{Позаоборотні активи}]}{[\text{Власні кошти}] + [\text{Довгострокові кредити}] + [\text{Довгострокові позики}]}$

4.5	Коефіцієнт реальної вартості основних фондів у майні підприємства	$\frac{[\text{Вартість основних фондів}] - [\text{Сума накопиченої амортизації}]}{\text{Вартість майна підприємства за підсумком нетто – балансу}}$
4.6	Коефіцієнт концентрації власного капіталу	$\frac{\text{Власний капітал}}{\text{Активи}}$
4.7	Коефіцієнт фінансової залежності	$\frac{\text{Активи}}{\text{Власний капітал}}$
4.8	Коефіцієнт концентрації залученого капіталу	$\frac{\text{Залучений капітал}}{\text{Усього господарських коштів}}$
4.9	Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	$\frac{\text{Довгострокові зобов'язання}}{[\text{Довгострокові зобов'язання}] + [\text{Власний капітал}]}$
4.10	Коефіцієнт структури залученого капіталу	$\frac{\text{Довгострокові зобов'язання}}{\text{Залучений капітал}}$
4.11	Показник заборгованості акціонерам	$\frac{\text{Усього заборгованості акціонерам}}{\text{Усього акціонерів}}$
5	Показники рентабельності підприємства	
5.1	Рентабельність продажу	$\frac{\text{Прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг)}}{\text{Виручка від реалізації}}$
5.2	Рентабельність основної діяльності	$\frac{\text{Прибуток від реалізації продукції}}{\text{Витрати на виробництво продукції та її реалізацію}}$
5.3	Рентабельність власного капіталу	$\frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Середня величина власного капіталу}}$
5.4	Період окупності власного капіталу	$\frac{\text{Середня величина власного капіталу}}{\text{Чистий прибуток}}$
5.5	Рентабельність усього капіталу підприємства	$\frac{\text{Балансовий прибуток}}{\text{Підсумок балансу}}$
5.6	Рентабельність перманентного капіталу	$\frac{\text{Балансовий прибуток}}{\text{Підсумок I розділу пасиву балансу}}$
6	Показники ділової активності	
6.1	Загальне обертання капіталу	$\frac{\text{Виручка від реалізації}}{\text{Підсумок балансу}}$
6.2	Обертання мобільних коштів	$\frac{\text{Виручка від реалізації}}{\text{Підсумок II та III розділів активу балансу}}$

6.3	Обертання матеріальних оборотних коштів	$\frac{\text{Виручка від реалізації}}{\text{Підсумок II розділу активу балансу}}$
6.4	Обертання готової продукції	$\frac{\text{Виручка від реалізації}}{\text{Готова продукція}}$
6.5	Обертання дебіторської заборгованості	$\frac{\text{Виручка від реалізації}}{\text{Дебіторська заборгованість}}$
6.6	Середній строк обороту дебіторської заборгованості	$360 \times \frac{\text{Дебіторська заборгованість}}{\text{Виручка від реалізації}}$
6.7	Обертання кредиторської заборгованості	$\frac{\text{Виручка від реалізації}}{\text{Кредиторська заборгованість}}$
6.8	Середній строк обороту кредиторської заборгованості	$360 \times \frac{\text{Дебіторська заборгованість}}{\text{Виручка від реалізації}}$
6.9	Фондовіддача основних засобів та інших поза оборотних активів	$\frac{\text{Виручка від реалізації}}{\text{Підсумок I розділу активу балансу}}$
6.10	Обертання власного капіталу	$\frac{\text{Виручка від реалізації}}{\text{Підсумок II розділу пасиву балансу}}$
7	Показники акціонерного капіталу	
7.1	Прибутковість акцій	$\frac{\text{Дивіденди власників акцій}}{\text{Ринкова ціна акції}} \quad 100 \%$
7.2	Дохід на звичайну акцію	$\frac{\text{Прибуток після сплати податків та дивідендів на привілейовані акції}}{\text{Кількість звичайних акцій}}$
7.3	Цінність акції	$\frac{\text{Ринкова ціна акції}}{\text{Дохід на акцію}}$
7.4	Рентабельність акції	$\frac{\text{Дивіденд на одну акцію}}{\text{Ринкова ціна акції}}$
7.5	Дивідендний вихід	$\frac{\text{Дивіденд на одну акцію}}{\text{Середній дохід на одну акцію}}$
7.6	Коефіцієнт котирування акції	$\frac{\text{Ринкова ціна акції}}{\text{Облікова ціна акції}}$

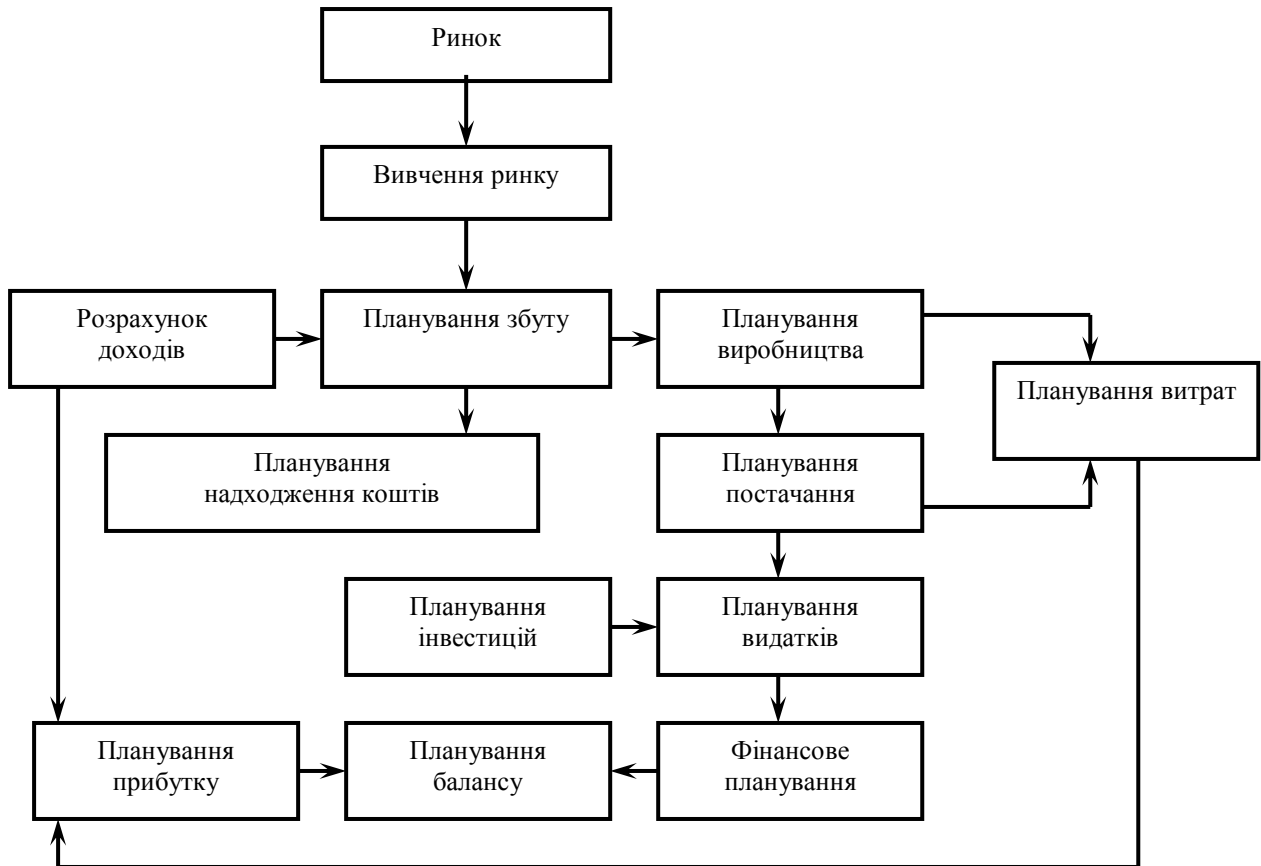

Додаток 3.1
Види аналізу конкурентоспроможності

Вид аналізу	Визначення	Коли використовувати	Складнощі при використанні
Внутрішній	Порівняння методів здійснення подібних дій у межах організації. Спроба знайти в межах організації подібну, найбільш успішно виконувану дію.	Після вивчення процесу проведення аналізу конкурентоспроможності. Перед тим як проводити зовнішній аналіз.	Необхідна сильна теоретична підготовка. Необхідність створення власної стратегії внутрішнього обміну інформацією.
Конкурентний (зовнішній)	Порівняння ваших методів здійснення яких-небудь видів діяльності з методами здійснення подібних дій вашими конкурентами.	Увесь час — аналіз конкурентоспроможності повинен стати важливою частиною вашої стратегії. Може здійснюватися як при співробітництві (обміні інформацією з вашим безпосереднім конкурентом), так і без нього.	Важко одержати необхідну для аналізу надійну інформацію.
Спільний (асоціативний)	Декілька організацій, що є або не є конкурентами, укладають угоду про обмін інформацією в межах закритої групи (конкурентний альянс).	Коли ваші ймовірні (попередньо відібрані) партнери мають достатньо високі стандарти.	Забезпечує одержання інформації тільки щодо членів групи, які не обов'язково використовують передовий досвід.
Процесний	Вивчення практики побудови бізнес-процесів, як правило, в організаціях, що не є вашими прямими конкурентами, але мають подібні основні бізнес-процеси.	Використання методології аналізу в проектах із покращення ваших бізнес-процесів буде мати найкращий результат.	Потребує творчого підходу.
Стратегічний	Систематичний процес, спрямований на оцінку альтернатив, реалізацію стратегій і вдосконалення характеристик продуктивності на основі вивчення успішних стратегій підприємств-партнерів	Для впровадження в організації процесу постійного відстежування та впровадження кращих практик ведення бізнесу.	

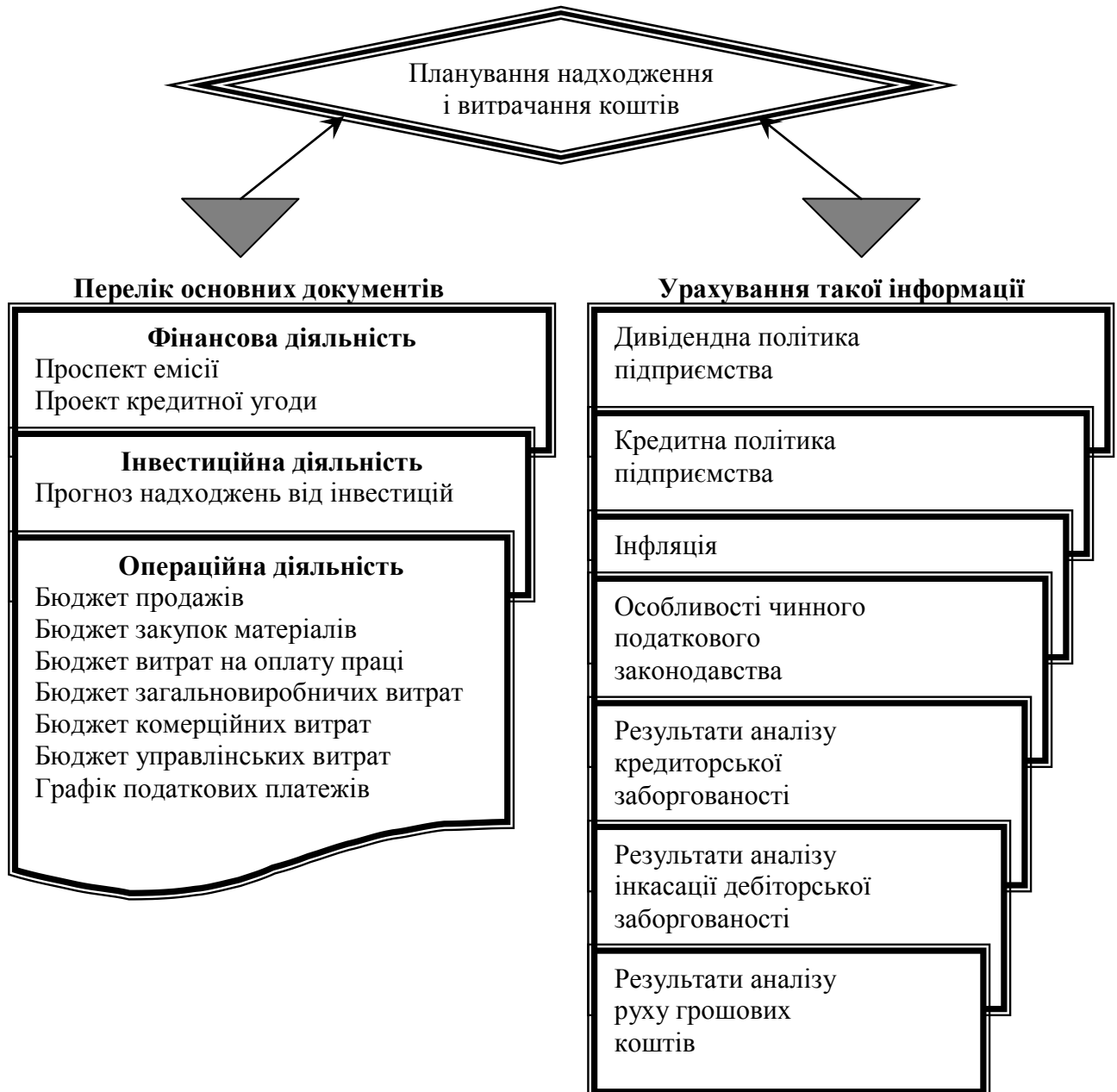
Додаток 3.2

Приклад інтегрованого фінансового планування [260]

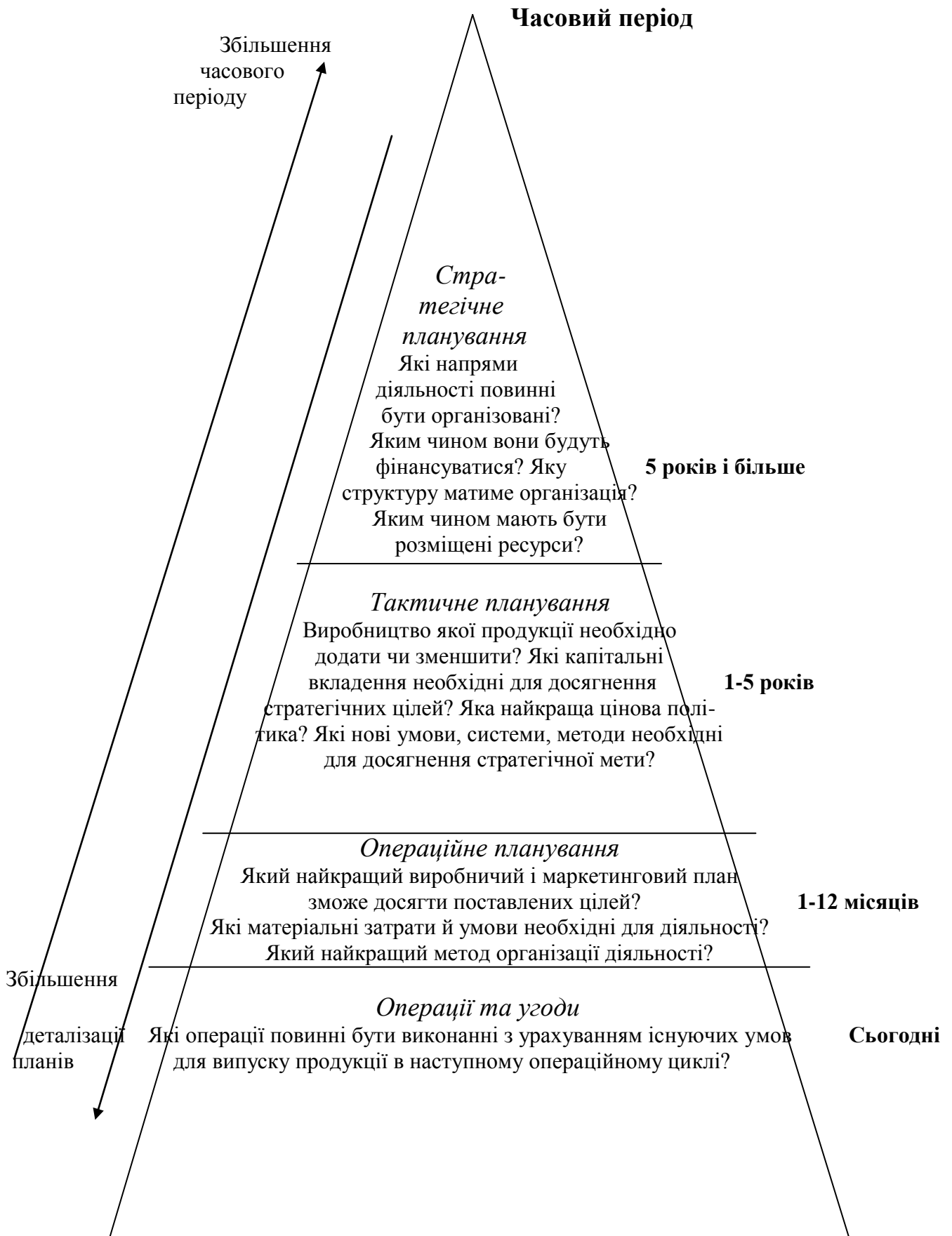

Додаток 3.3

Інформаційне та документальне забезпечення процесу планування надходження та витрачання грошових коштів на підприємстві [260]

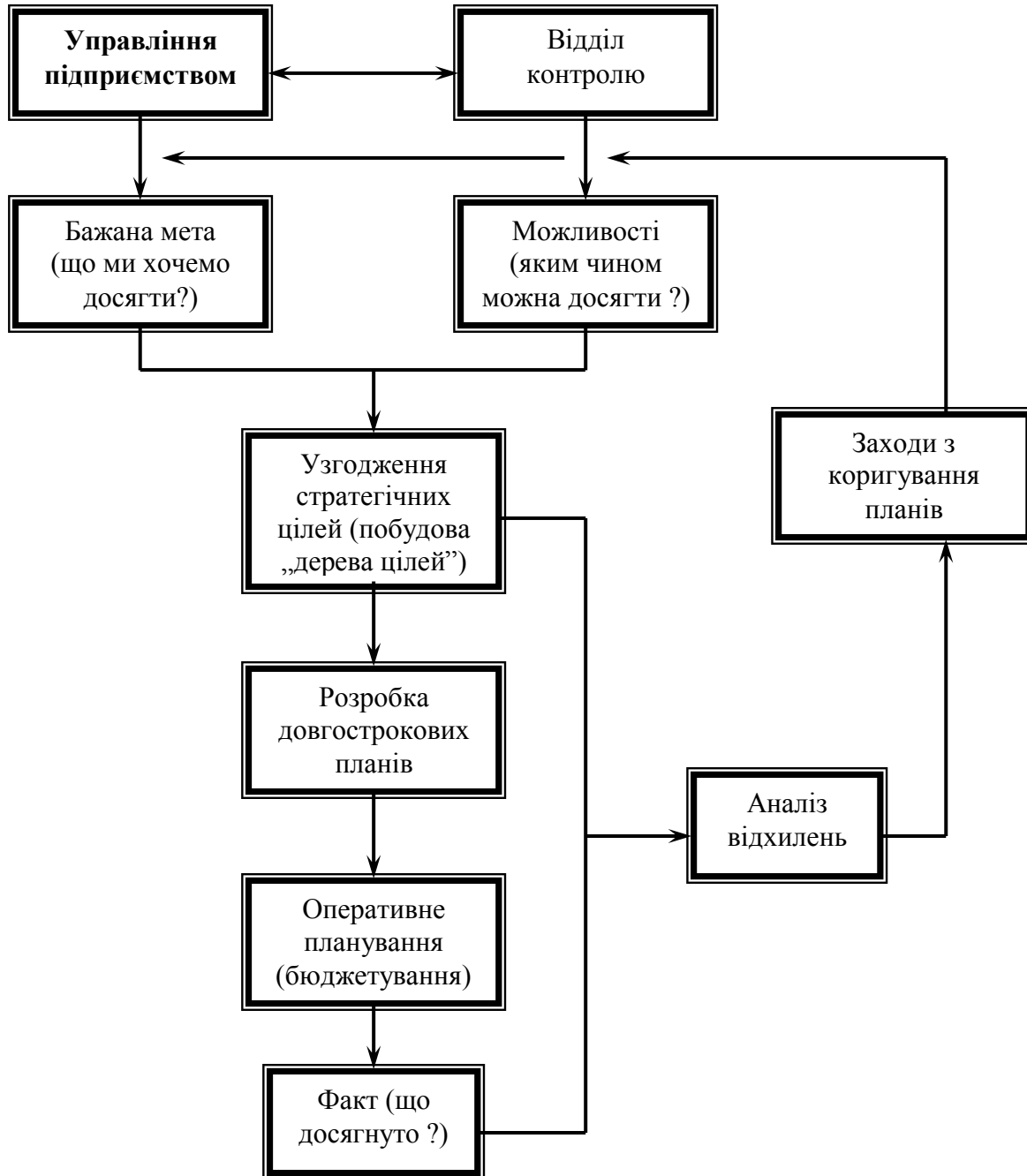

Додаток 3.4 Рівні планування

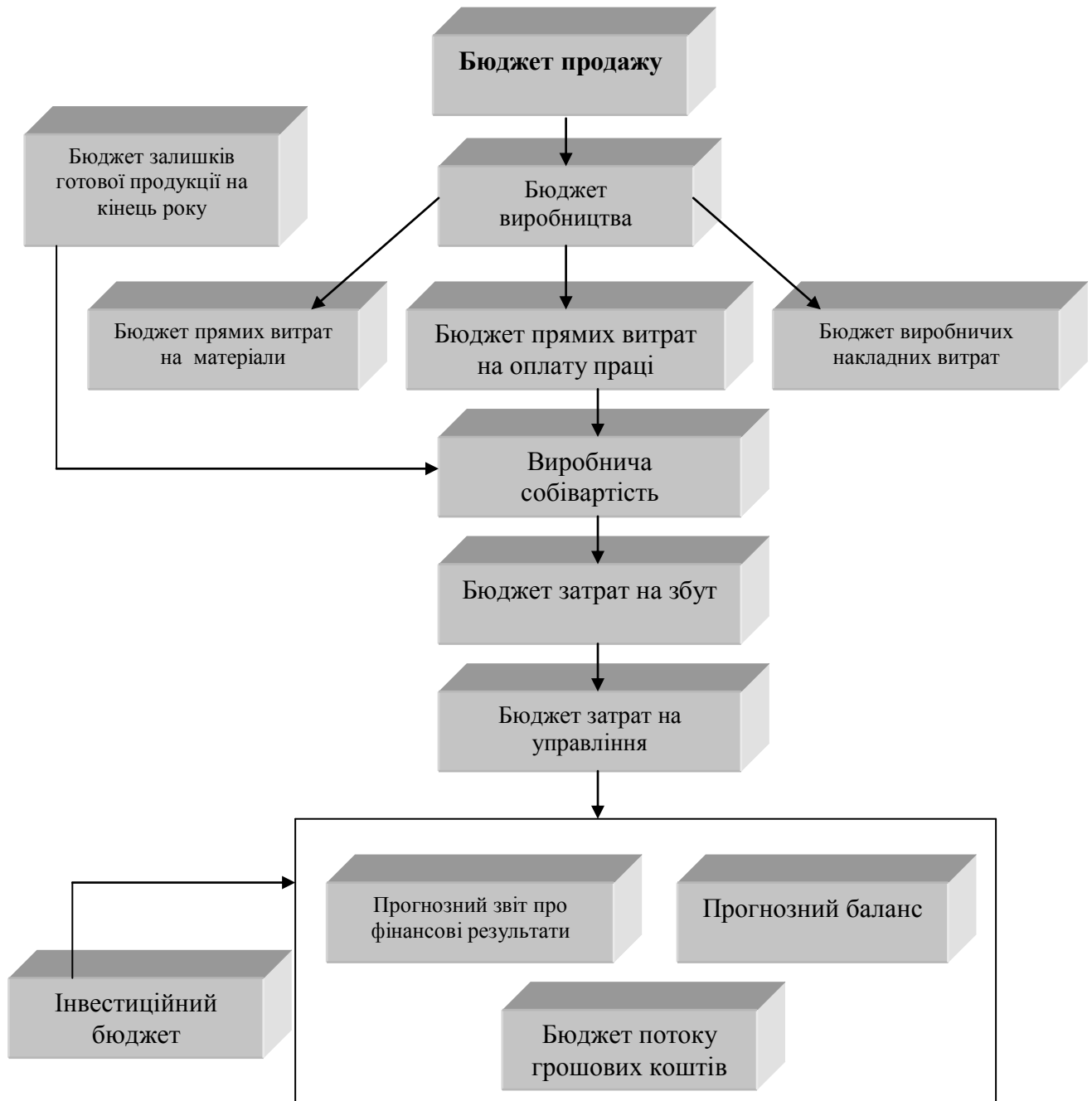
Додаток 3.5

Планування в рамках системи контролінгу

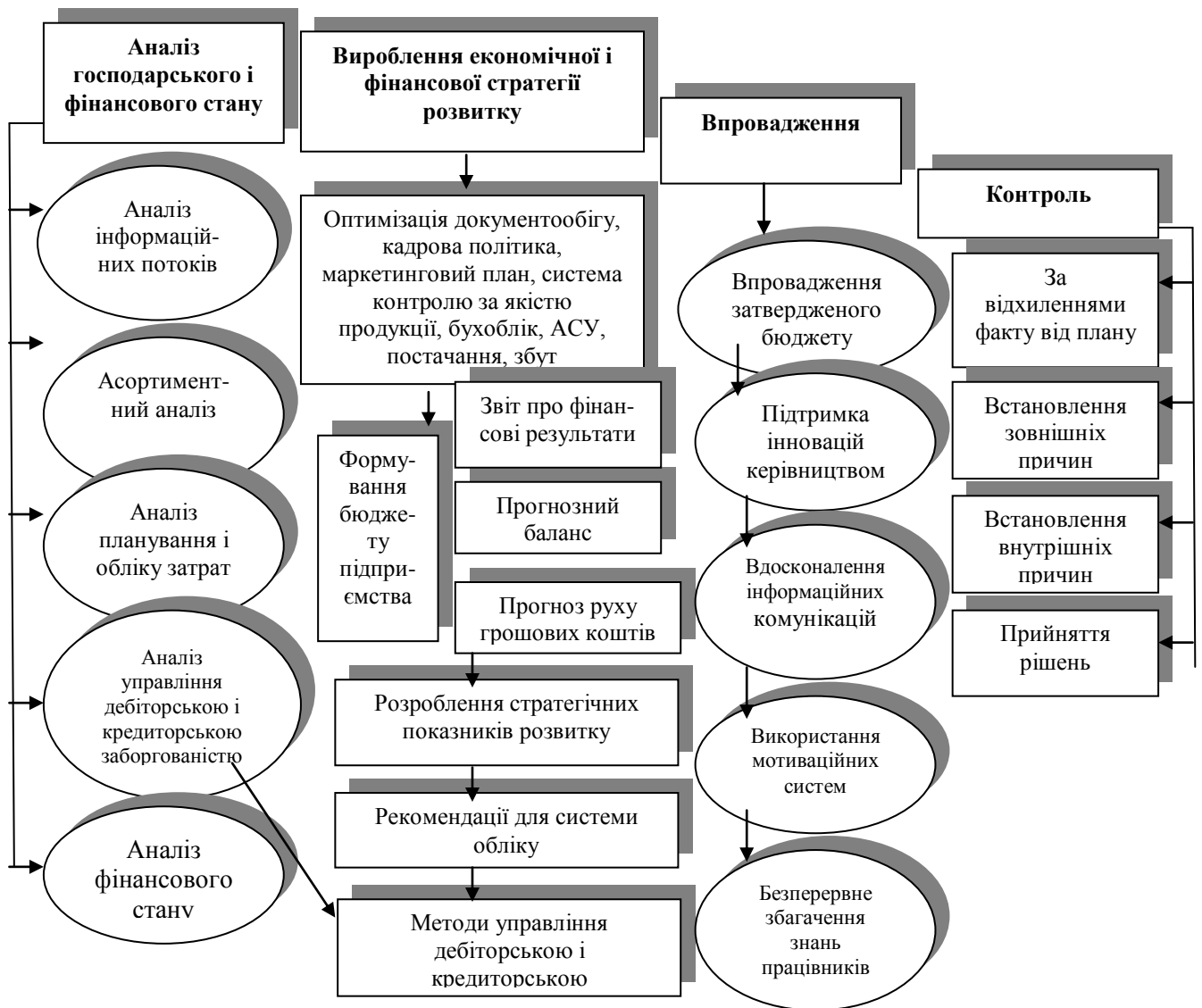
Додаток 3.6

Схема формування бюджетів підприємства [122]

Додаток 3.7

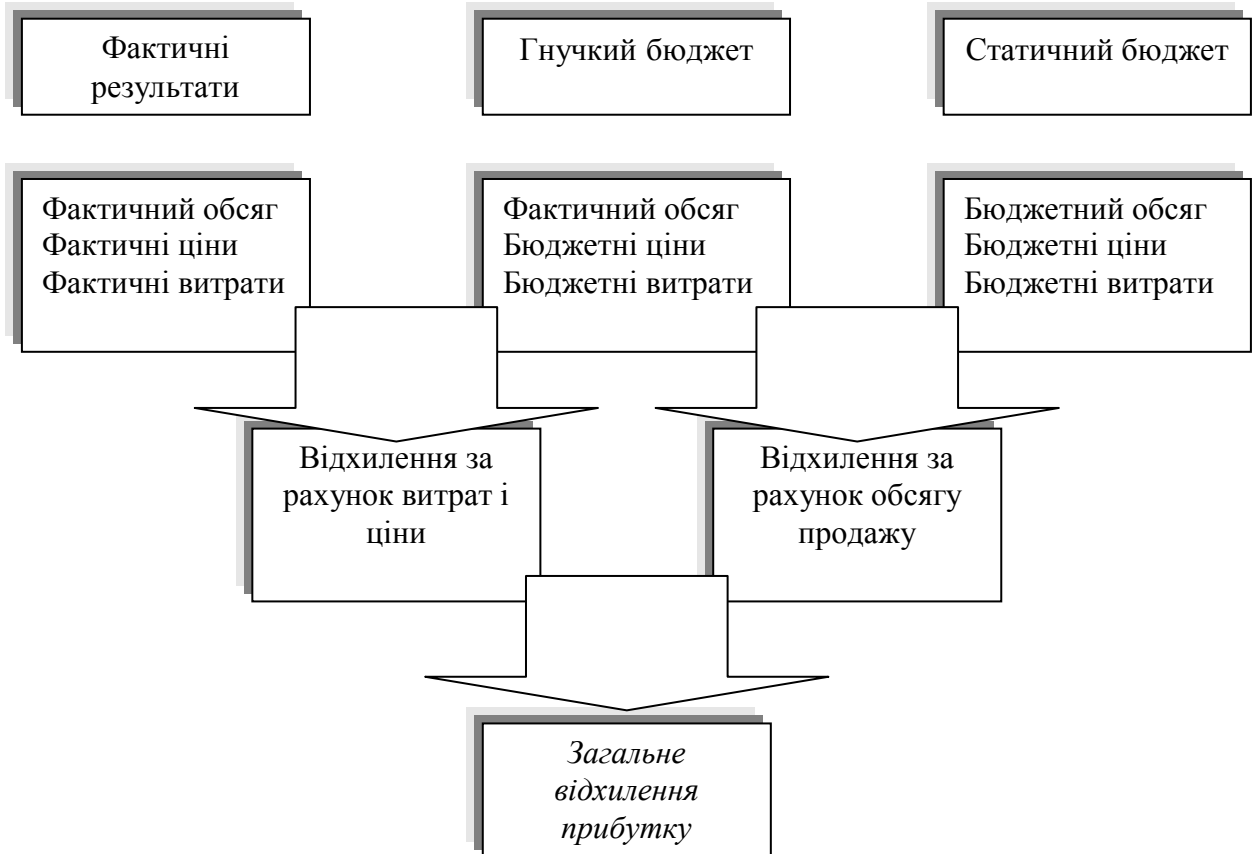
Управління процесом формування бюджету [122]

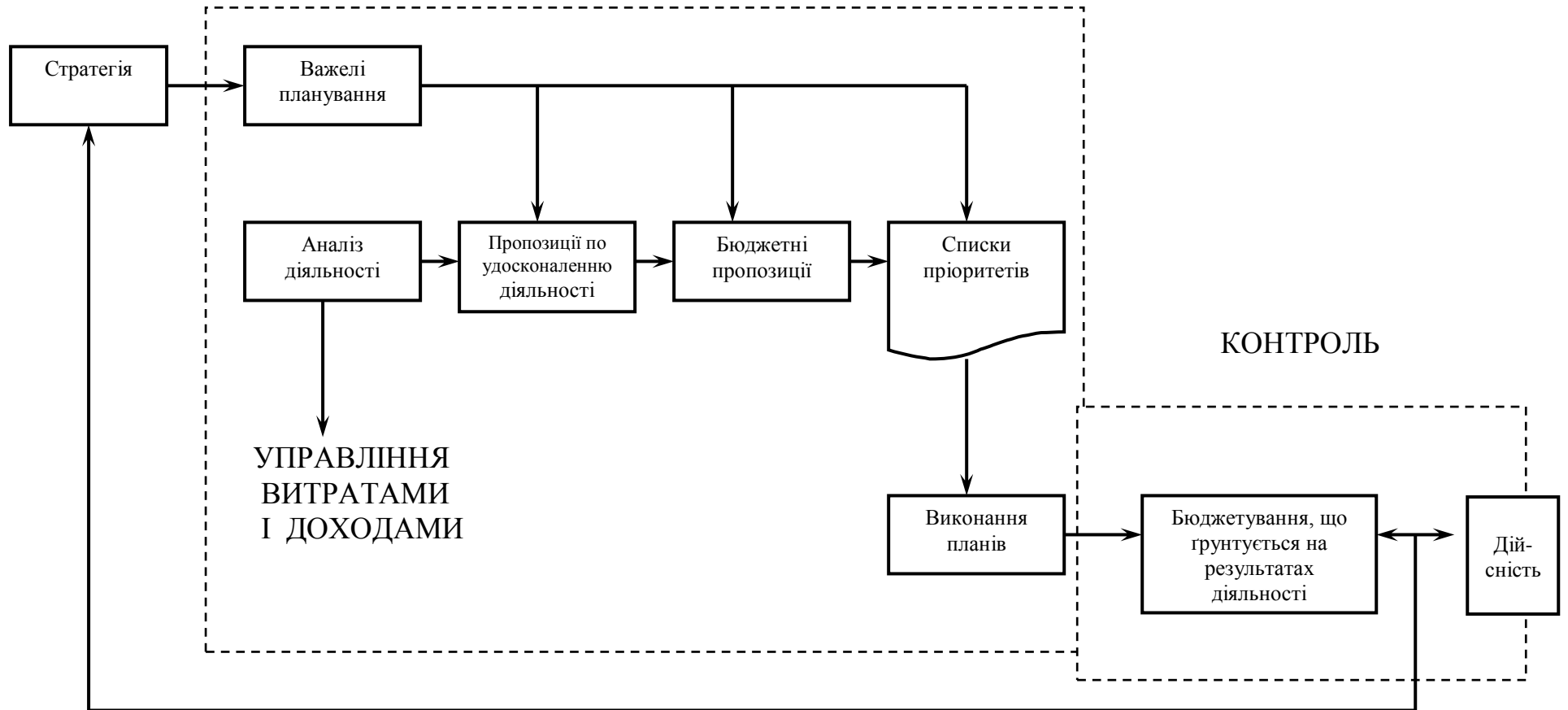

Додаток 3.8

Методика визначення відхилень по прибутку

Додаток 3.9
СХЕМА БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ

Додаток К.1

Загальні програмні засоби для автоматизації бухгалтерського обліку

Пакет автоматизації бухгалтерського обліку	Виробник	Клас	Основні властивості і переваги
<i>"Фінанси без проблем 4000"</i>	"Хакерс Дизайн", Маріуполь, Україна.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для середніх та малих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> • Функція умов часу - дозволяє вести бухгалтерський облік при переході на іншу грошову одиницю; • зручний інтерфейс, учбові ролики; • динамічна адаптація до змін законодавства; • велика кількість рахунків та субрахунків; • ведення бухгалтерії на кількох комп'ютерах; • можливість обробки звітних форм іншими програмними пакетами, СУБД.
<i>„1С: Бухгалтерія проф.8.2”</i>	„1С”, Москва, Росія.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для середніх та малих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> • Ведення синтетичного і аналітичного обліку у відповідності до потреб підприємства; • ведення рахунків в журналі господарських операцій з використанням як проводок так і нового режиму "Документи і Розрахунки"; • багатовалютність, спроможність працювати з усіма валютами одночасно; автоматизація формування проводок; • багатofірменість - можливість вести облік декількох фірм; • розширений аналітичний облік з можливістю вкладення до трьох рівнів (використовується поняття "субконто - об'єкт аналітичного обліку) .
<i>"Соло для бухгалтера з комп'ютером" версія 7.20 Brillante"</i>	"Баланс - Центр", Дніпропетровськ, Україна.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для середніх та малих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> • Розрахунок економічних показників та їх аналіз в аналітичному чи графічному режимах; • кожен проводку можна прив'язати до окремого довідника за суб'єктивними критеріями користувача; • можливість роботи з групами операцій.
<i>„Parus” (Bumi) 4.11</i>	"Парус", Київ, Україна.	Система автоматизації	<ul style="list-style-type: none"> • Можливість нарощування пакету;

		бухгалтерського обліку для середніх та великих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> система управління товарами та послугами, має можливість отримання різної довідкової інформації про рух грошових фондів та матеріальних цінностей.
"Артек для Windows 1.5"	"СофтАРТ", Київ, Україна.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для середніх та малих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> Підготовка звітів у співставних цінах; шифрування даних; налагодження програми для конкретної бухгалтерії; існування версії програми як для роботи в ДОС, так і в Windows.
"NBC – Network Business Counter"	„Каравела”, Харків, Україна.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для середніх та малих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> Програмний продукт є сітовим програмним комплексом, але може працювати і автономно; багатофірменість - можливість вести облік декількох фірм; повна багатовалютність, спроможність працювати з усіма валютами одночасно; високий рівень сервісних функцій (тобто автоматичний облік та формування проводок по закриттю оптового та роздрібного товарообігу); надійність роботи, аварійне відновлення інформації.
"Товстий Ганс для Windows"	"Нотек", Запоріжжя, Україна.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для середніх та малих підприємств і в "домашніх" офісах.	<ul style="list-style-type: none"> Багатовимірний аналітичний облік з якою завгодно деталізацією; можливість працювати з довільним законодавством; необмежений обсяг господарських операцій; можливість визначати та використовувати довільний план рахунків; можливість виконання операцій з довільною датою; отримання звітів за довільний період; можливість рознести в часі процес створення документу та його друку; можливість створювати власні правила та алгоритми розрахунків; можливість інтеграції в існуючі системи (наприклад, в системи електронної пошти банків).
"Інтегратор 2.0"	"Інфософт", Київ, Україна.	Система автоматизації бухгал-	<ul style="list-style-type: none"> Реалізація сітових можливостей;

		терського обліку для виробничих середніх та великих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> аналіз всіх функцій бухгалтерського обліку; забезпечується багато-валютний облік операцій; призначений для підприємств, які займаються виробничою діяльністю.
„Platinum”	„Platinum Software Corporation”, США.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для підприємств будь-якої галузі.	<ul style="list-style-type: none"> Автоматизація практично всіх рахунків бухгалтерського обліку; багато валютний облік; можливість роботи у LAN.
„БЕСТ-3”	АО "Інтелект-Сервіс", Київ, Україна.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для середніх та великих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> Реалізація сітьових можливостей; робота з багато валютною бухгалтерією; реалізація функцій фінансового аналізу.
"БЕМБІ+”	АО "Інтелект-Сервіс", Київ, Україна.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для малих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> не вимагає особливих знань з обчислювальної техніки; потребує мінімальну конфігурацію технічних засобів.
"БІС-Бухгалтерія”	Фірма "БІС", Київ, Україна.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для середніх та великих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> динамічне настроювання на поточний план рахунків; адаптація до змін бухгалтерського обліку; зручний інтерфейс; робота в інтегрованому режимі для декількох підприємств.
"Бухоблік - Фінанси – Бізнес”	Фірма "Інфософт", Київ, Україна.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для середніх та великих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> Наявність режиму багатокористувачевої обробки даних; імпорт / експорт даних між різними АРМ; функціональна повнота і комплексність.
"СА -Masterpiece ”	Фірма Computer Associater, США.	Система автоматизації бухгалтерського обліку для середніх та великих підприємств.	<ul style="list-style-type: none"> враховуються міжнародні вимоги до діловиробництва; забезпечуються вимоги податкового законодавства різних країн; використовується відкрита архітектура; реалізовані суворі засоби безпеки; використовуються можливості фінансового аналізу і підтримки прийняття рішень.

Додаток К.2

**Порівняльна характеристика деяких систем автоматизації
бухгалтерського обліку**

Назва	Net	W	D	Lrn	Exch	Gr	Prot	Alrm	MF	M\$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Фінанси без проблем 4000	-	+	+	+	+	-	+	-	-	+
1С: Бухгалтерія проф. 8.2	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+
Соло 7.20 Brilliante	-	-	+	-	-	+	+	+	+	н/д
Parus 4.11	-	-	+	+	+	-	+	+	н/д	+
Артек Windows 1.5	-	+	-	-	-	-	+	-	+	+
Network Business Counter	+	н/д	н/д	+	-	+	+	+	+	+
Товстий Ганс 3.0	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+
Інтегратор 2.0	+	н/д	н/д	-	+	н/д	+	н/д	+	+
Platinum	-	+	+	+	+	н/д	+	н/д	+	+
БЕМБІ +	-	-	+	-	-	н/д	+	н/д	н/д	-
Project Expert 4.0	н/д	+	н/д	+	+	+	+	н/д	н/д	н/д

Позначення в таблиці:

Net - (від англ. Network) можливість роботи спеціально у мережі.

W - програмний продукт працює під Windows.

D - програмний продукт створений для роботи під DOS.

Lrn - (від англ. Learn) для засвоєння та повноцінної роботи з програмою необхідно спеціальне навчання та час.

Exch - (від англ. Exchange) можливість обміну інформації з іншими відомими програмними продуктами. Наприклад, Товстий Ганс може обмінюватись інформацією з текстовим редактором MS Word та з електронною таблицею MS Excel.

Gr - (від англ. Graphics) інтерфейс програмного пакету виконаний в графіці.

Prot - (від англ. Protection) захист інформації від несанкціонованого доступу.

Alrm - (від англ. Alarm) відновлення інформації на випадок аварії чи несправності системи. Система захисту на випадок випадкового знищення інформації.

MF - (від англ. Multy Firms) можливість працювати з багатьма підприємствами.

M\$ - (від англ. Mapu \$) можливість працювати з багатьма валютами.

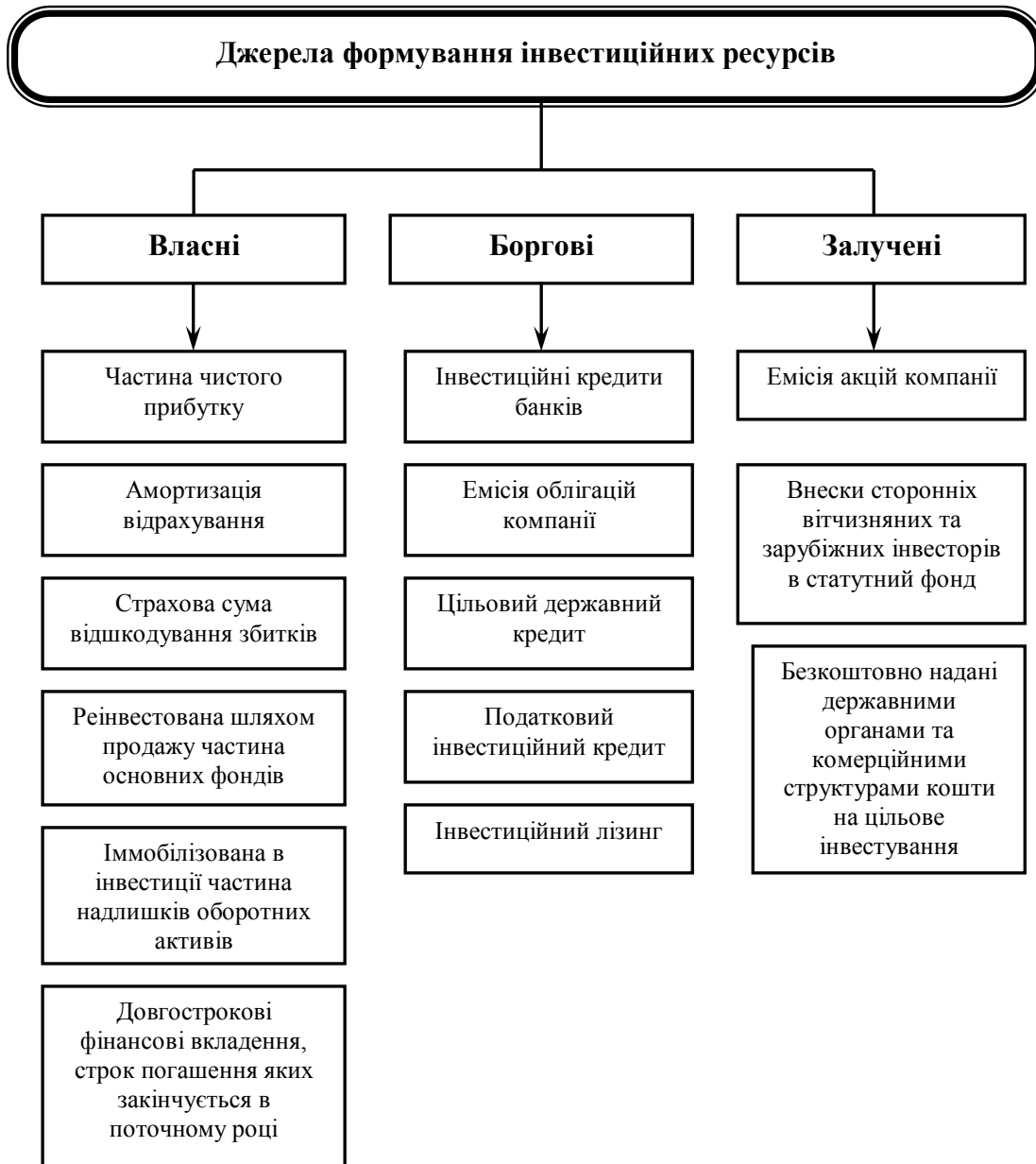
н/д – недопрацьовано.

Додаток Л.1

Класифікація інновацій

Додаток Л.2

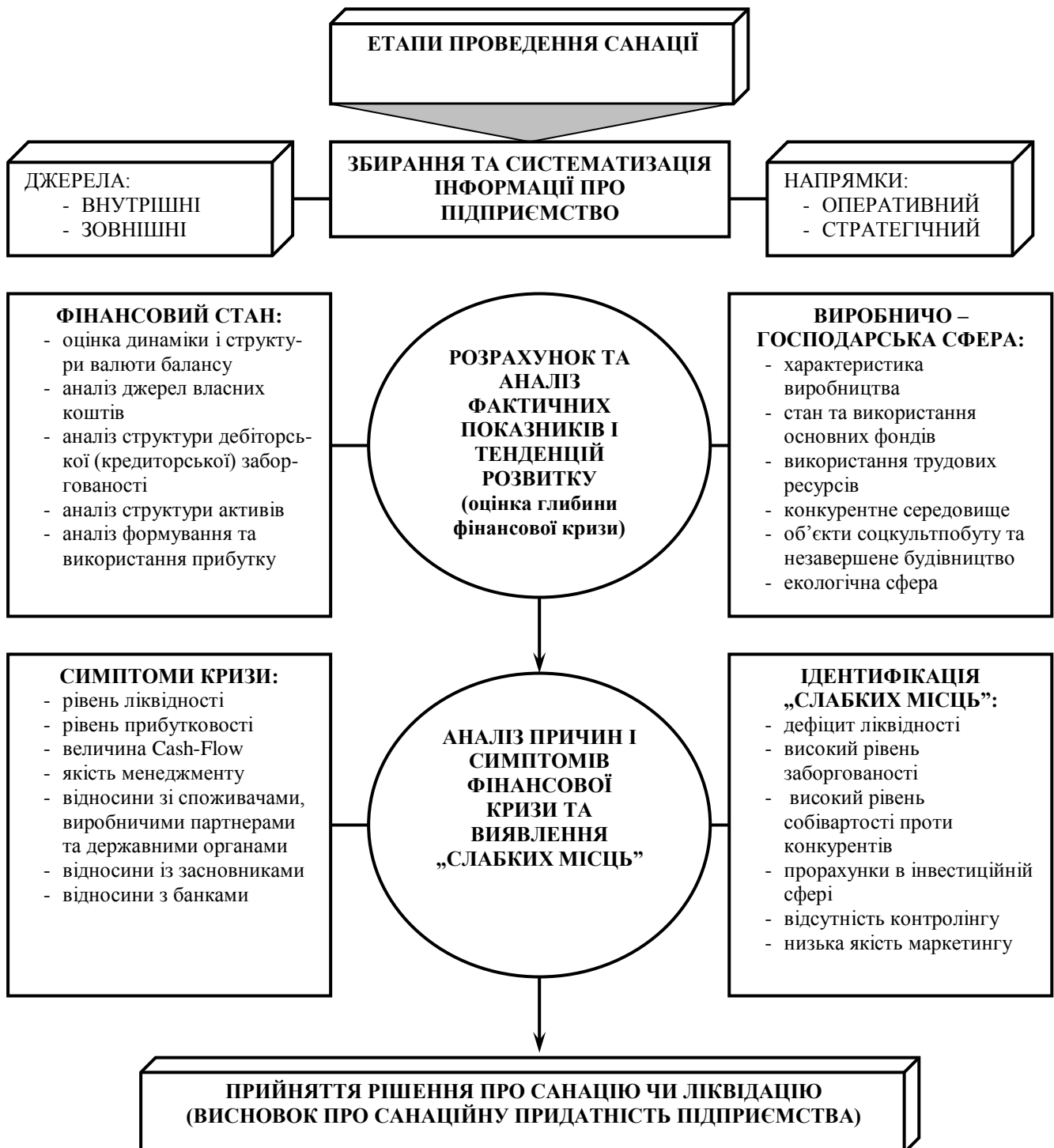
Джерела формування інвестиційних ресурсів

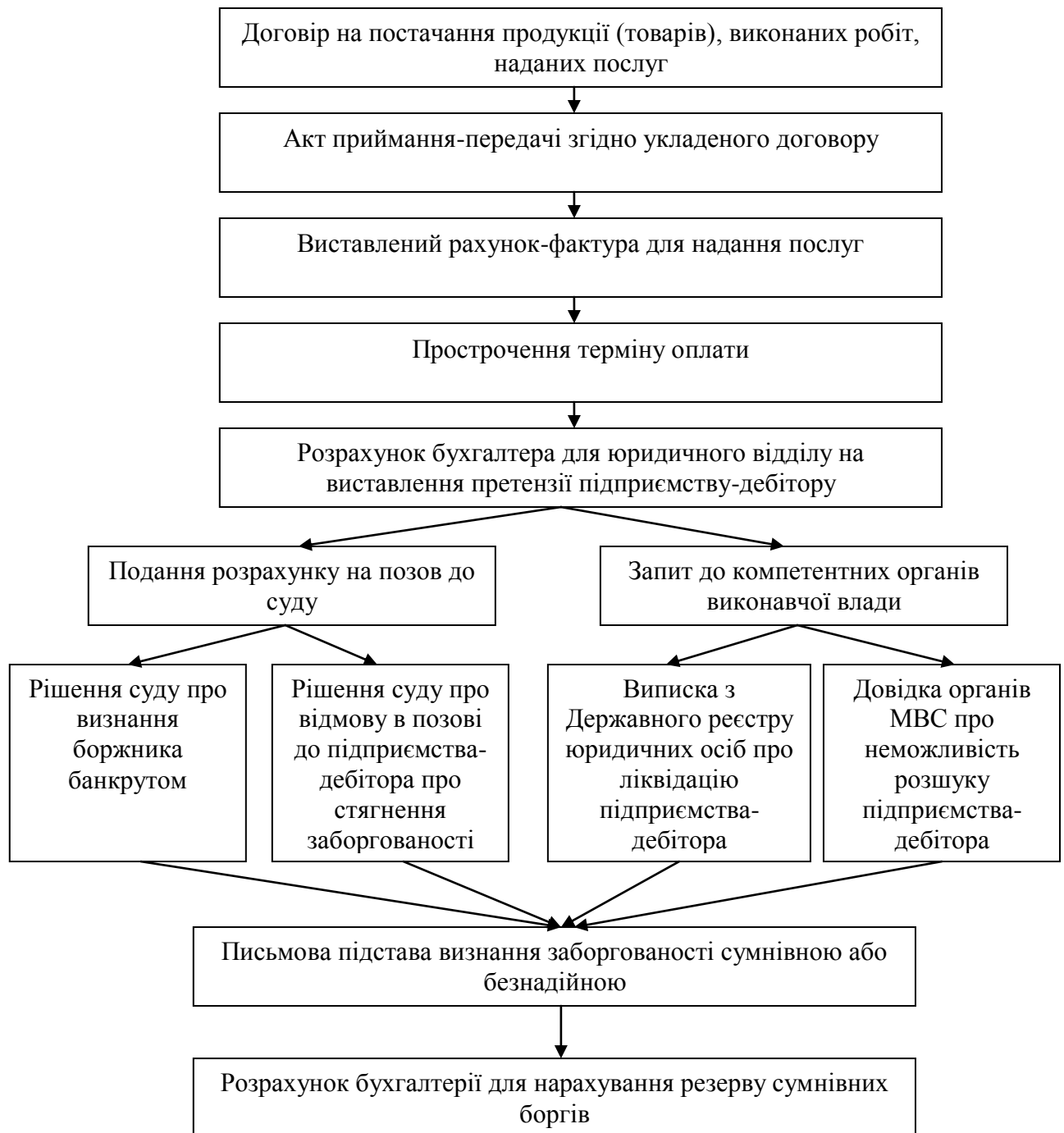

Додаток М.1

Структурно – логічна схема проведення санації

Додаток М.2
Етапи визнання заборгованості сумнівною або безнадійною та підстави нарахування резерву сумнівних боргів

Додаток П.1

Щоденна інформація по проведенню польових робіт агрофірми „Світанок”

Дата	Вивезено гною, т	Внесено міндобрив, т	Виорано, га	Заготовлено, т			Заготовлено силосу, т	Внесено гербіцидів („Раундап”) л
				сіна	соло ми	сінажу		
21.08.12.	8930	186	1816	1346	1981		6863	296
22.08.12.	10470		1903		2114	759	9147	
25.08.12.	11380	186	2102	1346	2247	759	11240	296
26.08.12.	12180	186	2294	1346		759	12654	296
27.08.12.	13060	186	2525	1474	2431	759	13339	296
28.08.12.	13800	186	2645	1474	2454	759	13712	296
29.08.12.	14940	186	2785	1474	2454	759	14200	296
31.08.12.	17172	186	2899	1474	2454	759	16231	296
01.08.12.	17372	186		1474	2454	759	16231	296
02.09.12.	17372	186		1474	2454	759	16331	296
03.09.12	17904	186		1474	2454	759	16391	296
04.09.12	19026	186	3171	1474	2454	759	16717	296
05.09.12	19796	186	3307	1474	2454	759	17449	296
06.09.12	20718	186		1474	2454	759	17944	296
07.09.12	21980	186	3520	1490	2454	759	18263	296
08.09.12	22904	186		1511	2454	759	18810	296
09.09.12	24012	186		1511	2454	759	19142	296
10.09.12	24724	186		1511	2454	759	19566	296
11.09.12	25278	186		1511	2454	759	20046	296
12.09.12	26018	186		1511	2454	759	20422	296
13.09.12	26984						20652	
14.09.12	27756						21174	
15.09.12	28402						21493	
16.09.12	29002							
17.09.12	29452							
18.09.12	29452			1518,9	2600,7	759	21493	
06.10.12	35772	386	6195	1518,9	2600,7	759	21493	296

Додаток Т

Показники інноваційної діяльності підприємств у 2012 р.

Місце знаходження	Кількість інноваційно активних підприємств		Обсяг інноваційної продукції	
	всього підприємств	у відсотках до загальної кількості підприємств	всього, тис. грн.	у відсотках до загального обсягу продукції
Київська область	41	10,1	309261,3	3,0
м.Васильків	5	33,3	734,0	0,6
Васильківський р-н	1	10,0	1047,7	5,1

Додаток У

Впровадження прогресивних технологічних процесів, освоєння нових видів продукції, придбання нових технологій у 2012 р.

Місце знаходження	Впроваджено нових технологічних процесів		Обсяг інноваційної продукції		Придбано нових технологічних одиниць	
	всього	з них маловідходних, ресурсощадних	всього, тис. грн.	у відсотках до загального обсягу продукції	всього	з них права на патенти, ліценції
Київська область	41	14	90	-	6	2
м.Васильків	5	-	7	-	1	-
Васильківський р-н	1	1	1	-	-	-

Додаток Ф

Відомість джерел фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності, грн.

Назва джерел	За місяць		Наростаючим підсумком за рік	
	всього на інвестиційну діяльність	в т.ч. на інноваційну діяльність	всього на інвестиційну діяльність	в т.ч. на інноваційну діяльність
<i>Власні, всього</i>				
в т.ч. за рахунок:				
прибутку				
амортизації				
прибутку				
грошових заощаджень				
страхові поліси				
коштів від продажу акцій				
пайові та ін. внески членів колективів				
<i>Залучені, всього</i>				
в т.ч.:				
кошти вітчизняних інвесторів				
кошти іноземних інвесторів				
кредити				
облігаційні позики				
<i>Безоплатне фінансування, всього, в т.ч. кошти:</i>				
державного бюджету				
місцевого бюджету				
позабюджетні				
централізованих об'єднань підприємств				
<i>Разом</i>				

Додаток Х

Відомість обсягу інноваційних витрат

Назва джерел	За місяць		Наростаючим підсумком за рік	
	грн.	відсотків до загального обсягу	грн.	відсотків до загального обсягу
<i>Всього,</i>				
в т.ч. за напрямками:				
дослідження і розробки				
придбання нових технологій				
придбання машин, обладнання, установок, ін. основних засобів та капітальні витрати, пов'язані з впровадженням інновацій				
маркетинг, реклама				
інші				

Додаток Ш

Класифікація нематеріальних активів (права користування природними ресурсами) з метою контролю за платежами в бюджет

Вид права користування	Нормативний документ, який регулює особливості здійснення правовідносин	Платіж за використання
Право користування надрами	[115]	Плата за користування надрами знімається у вигляді: <ul style="list-style-type: none"> - платежів за користування надрами; - відрахувань за геолого-розвідувальні роботи; - збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій); - акцизного збору
Право користування лісовими ресурсами	[138]	Плата знімається за встановленими тарифами або у вигляді орендної плати чи доходу, отриманого від реалізації лісових ресурсів на конкурсній основі
Право користування водними ресурсами	[37]	Плата знімається у вигляді збору: <ul style="list-style-type: none"> - за використання води для потреб електроенергетики; - на потреби водного транспорту; - для потреб риболовства
Право користування земельними ресурсами	[85]	Плата за оренду землі визначається договором із врахуванням положень Закону України „Про оренду землі” [191]
Право користування біологічними ресурсами	[198]	Плата знімається згідно [199]
Право користування геологічною, геоморфологічною та ін. інформацією	[201]	Розмір плати визначається виходячи із споживчого значення об'єкту, по відношенню до якого передається інформація, особливостей геологічної побудови і повноти геологічного вивчення надр

Додаток Щ
Характеристика основного аналітичного програмного забезпечення
(системи фінансового аналізу)

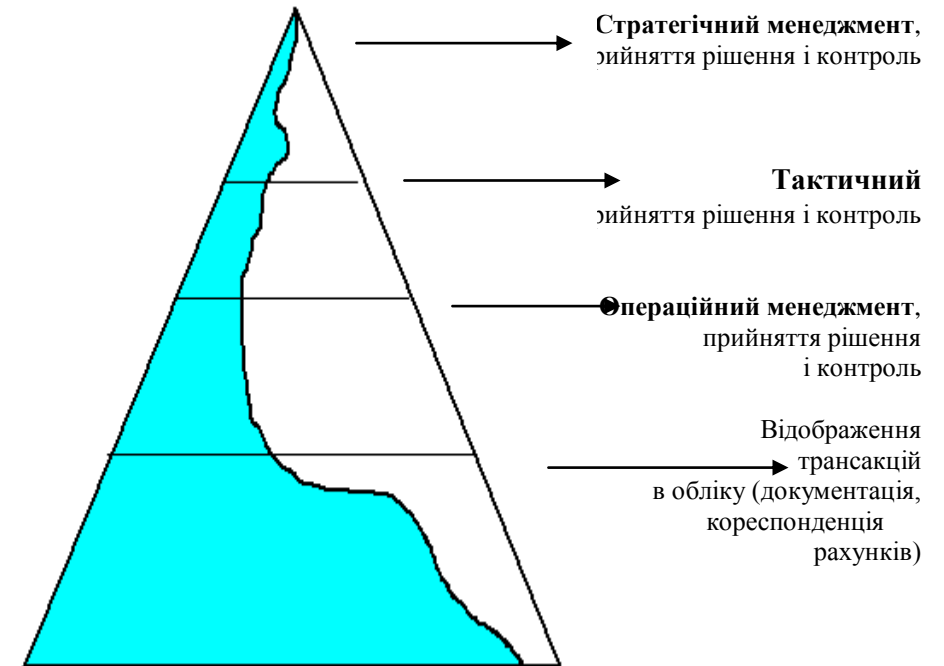
Назва	Основна характеристика
<i>"Інвестор"</i>	<ul style="list-style-type: none"> - складається з наступних функціональних блоків: 1. Аналізу фінансового стану підприємства; 2. Прогнозування господарської діяльності. 3. Розрахунку показників по цінним паперам, контрактам, кредитам. 4. Порівняльного аналізу та експертизи різноманітних варіантів капіталовкладень; - коефіцієнти розраховуються за групами: 1) структура майна; 2) власні та займані кошти; 3) оборотні кошти та їх джерела; 4) ліквідність; 5) фінансова стабільність; 6) інтенсивність використання ресурсів; 7) рентабельність капіталу; 8) рентабельність продаж; - дозволяє аналізувати ці дані на певну дату і в динаміці за ряд років, кварталів, місяців; - містить графічні можливості - будує діаграми, що дозволяє досить ефективно виконувати експрес-аналіз фінансового стану підприємства, прогнозувати його подальший розвиток; - за вибраними показниками та заданими параметрами може автоматично розподілити вибрані підприємства за класами кредитоспроможності; - дозволяє аналітикам оперативного продивитися можливі сценарії розвитку і вибрати найбільш оптимальні варіанти вкладення капіталу в ці підприємства. - є гнучкою за кількістю показників і за способами їх формування.
<i>"ЕДП"</i>	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечує обчислення абсолютних і відносних показників загального фінансового стану, ліквідності балансу, фінансової стабільності, інших коефіцієнтів; - дозволяє вести бази даних по підприємствах та галузям; - забезпечує можливість проведення порівняльного аналізу фінансового стану різноманітних підприємств по однотипним показникам.
<i>"АЛЬТ-ФІНАНСИ"</i>	<ul style="list-style-type: none"> - здійснює: 1) аналіз прибутку та структури витрат; 2) аналіз структури балансу та чистого оборотного капіталу; 3) аналіз ліквідності та фінансової стабільності; 4) аналіз оборотності; 5) аналіз рентабельності; 6) аналіз ефективності праці; - дозволяє формувати нові і видозмінювати існуючі алгоритми розрахунку показників, що забезпечує аналітику можливість пристосовування для своїх потреб; - є найкращим інструментом для аналітиків дослідницько-консультаційних фірм.
<i>"ФІНАНСОВИЙ АНАЛІЗ "</i>	<ul style="list-style-type: none"> - найкращим способом відповідає потребам менеджменту в реалізації управлінського обліку і контролю діяльності; - включає елементи експертних систем, що дозволяє отримати висновки у вигляді набору цифр, графіків, у формі логічно зв'язаного і читабельного тексту; - у висновках констатується будь-який факт, описуються причини, які його обумовили, що є достатнім для управлінської ланки для підведення результатів минулого періоду, знаходження резервів

	подальшого розвитку підприємства, виконання необхідних дій.
<i>PROJECT EXPERT</i>	<ul style="list-style-type: none"> - складає: 1) звіт про прибутки та збитки; 2) план грошових потоків; 3) балансовий звіт; 4) оцінки основних показників рентабельності проекту, платоспроможності, ліквідності, оцінки ефективності капіталовкладень. - містить засоби сітьового планування (послідовність етапів проведення робіт, термін їх виконання та взаємозв'язки, потрібні ресурси), графічні можливості, що забезпечує менеджеру проекту ефективну роботу з планування і подальшого контролю інвестиційного процесу; - дозволяє здійснювати фінансове планування як невеликих підприємств, так і великих компаній та об'єднань; - може експортувати результати аналізу в інші пакети, що є особливо корисним при розробці та оформленні бізнес-плану проекту, інших інформаційних документів; - має специфічну структуру (містить 2 програми), що робить програму ефективною для використання у консалтингових фірмах: замовник спочатку набирає на своєму комп'ютері усі необхідні дані по проекту, а спеціаліст з інвестиційного аналізу виконує необхідні розрахунки "в присутності замовника".
<i>"АЛЬТ-ІНВЕСТ"</i>	<ul style="list-style-type: none"> - застосовується для аналізу фінансового стану і економічної ефективності інвестиційних проектів будь-якої галузі, схеми фінансування, термінів та об'ємів інвестицій; - забезпечує: 1) розробку розділів техніко-економічних обґрунтувань та бізнес-планів; 2) варіантні дослідження і аналіз впливу різноманітних факторів на стійкість проекту; - має можливість здійснювати розрахунки в постійних і поточних цінах, задаючи в програмі прогнозовані темпи інфляції; - блочна структура програми, її відкритість, можливість подальшого нарощування і пристосування під конкретний об'єкт досліджень приваблює тих, кому цікава філософія відкритих, гнучких адаптивних систем.

Додаток Ю
МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРІВ НА УПРАВЛІНСЬКОМУ РІВНІ

Характеристика інформації	Присутність в управлінській інформації		
	Операційний рівень	Тактичний рівень	Стратегічний рівень
Інтерактивні дані (<i>interact</i> – взаємодія, вплив один на одного)	Часто	→	Завжди
Роль швидкості	Як правило	→	Рідко
Точність даних	Висока	→	Низька
Точність вихідних даних	Завжди	→	Рідко
Повторення	Як правило	→	Рідко
Місткість даних	Висока	→	Низька

Можлива сфера застосування комп'ютерів

Додаток Я

Законодавче регулювання прямого фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності

1. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 1977-ХІІ від 13.12.1991 р. (редакція від 06.01.2011 р.)
2. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» № 2623-ІІІ від 11.07.2001 р. (редакція від 12.10.2010 р.)
3. Закон України «Про науково-технічну інформацію» №3322-ХІ від 25.06.1993 р. (редакція від 06.01.2004 р.)
4. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» №51/95-ВР від 10.02.1995 р. (редакція від 03.03.2006 р.)
5. Закон України «Про інноваційну діяльність» №40-ІV від 04.07.2002 р. (редакція від 23.06.2010 р.)
6. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» №991-ХІV від 16.07.1999 р. (редакція від 01.01.2011 р.)
7. Закон України «Про наукові парки» №1563-ВІ від 25.06.2009 р.
8. Закон України «Про державні цільові програми» №1621-ІV від 18.03.2004 р.
9. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» №433-ІV від 16.01.2003 р. (редакція від 14.07.2009 р.)
10. Закон України «Про державний бюджет України на 2011 р.» № «2857-ВІ від 23.12.2012 р.
11. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2008-2012 роки» № 608-ВІ від 30.09.2008 р.

Додаток АА

Перелік ризиків для відбору платників податків до плану-графіку перевірок

№ п/п	Назва ризику
<i>Критерії високої категорії ризику</i>	
1	Рівень сплати податків неадекватний рівню сплати податків по відповідній галузі по податку на прибуток
2	Рівень сплати податків неадекватний рівню сплати податків по відповідній галузі по ПДВ
3	Теми зростання доходів підприємства не відповідають темпам зростання сплати податків
4	Податкова віддача менше 1%
5	Декларування від'ємного об'єкта оподаткування податком на прибуток протягом 2 податкових періодів
6	Декларування залишку від'ємного значення, який після бюджетного відшкодування включається до складу податкового кредиту наступного періоду у сумі більше 100 тис. грн.
7	Платник згідно з Системою автоматизованого співставлення має розбіжності понад 100 тис. грн. зниження податкового зобов'язання
8	Платник згідно з Системою автоматизованого співставлення має розбіжності понад 100 тис. грн. завищення податкового кредиту
9	Наявність інформації правоохоронних органів, підрозділів податкової міліції, юридичних підрозділів органів ДПС щодо взаємовідносин з СГ з ознаками фіктивності, учасниками конвертаційних центрів, реєстрацію яких скасовано у судовому порядку, порушено кримінальну справу
10	Декларування платником податків значних оборотних операцій з цінними паперами без фактичного отримання позитивного результату
11	Декларування платником податків значних оборотних операцій з іншими паперами з отриманням незначного позитивного результату ПВ менше 1%.
<i>Критерії середньої категорії ризику</i>	
12	Сума інших витрат перевищує 10 % суми скорегованих витрат
13	Обсяги операцій з поязаними особами або неплатниками податку на прибуток перевищують 10 % суми скорегованих витрат
14	Обсяги податкових пільг з податку на прибуток перевищують 1 млн. грн..
15	Подання уточнюючих розрахунків податкової звітності з податку на прибуток у бік зменшення податкових зобов'язань
16	Сума відшкодованих з бюджету сум ПДВ перевищує сплату податку на прибуток у бік зменшення податкових зобов'язань
17	Одноразове декларування суми ПДВ перевищує сплату податку на прибуток
18	Корегування платником податків звітності з ПДВ в обсягах !0% і більше податкових зобов'язань
19	Корегування платником податків звітності з ПДВ в обсягах 10% і більше податкового кредиту
20	Зарахування від'ємного значення різниці поточного звітного періоду у зменшенні суми податків понад 100 тис. грн.
21	Здійснення експортних операцій з товарами, невласними основному виду діяльності підприємства («нетиповий» експорт)
22	Декларація з ПДВ за звітний період з урахуванням податкових накладних,

	виписаних в іншому податковому періоді (понад 2 місяці)
23	Відхилення більше 10% між задекларованим обсягом операцій п ПДВ на митній території України та задекларованими у декларації з податку на прибуток доходів від продажу товарів
24	Наявність взаємовідносин з суб'єктами господарювання, які знаходяться на спрощеній системі оподаткування та є керівниками, засновниками або співробітниками даного підприємства
25	Наявність інформації підрозділів податкової міліції про ухилення від оподаткування та/або своєчасного погашення податкового боргу
26	Наявність інформації підрозділів боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, про надходження узагальнених матеріалів від Держфінмоніторингу
27	Наявність інформації підрозділів оподаткування юридичних осіб про встановлення порушень порядку погашення векселів, авальованих банком, які видаються до отримання спиту етилового
28	Наявність систематичних порушень вимог законів України
29	Наявність у податкових органах інформації про відсутність торгових патентів і ліцензій
<i>Критерії незначної категорії ризику</i>	
30	Сума сумнівної заборгованості перевищує 10% суми скорегованих витрат
31	Несвоєчасне нарахування та сплата ПДВ
32	Адреса масової реєстрації платників податків
33	Здійснення зовнішньоекономічних операцій через нерезидентів зареєстрованих в офшорних зонах
34	Виплата доходів нерезидентам в офшорних зонах
35	Перевищення суми витрат відсуми продажу на 10%
36	Значне відхилення виторгів від інших суб'єктів господарювання
37	Негативна динаміка виторгів, зменшення суми продажу
38	Перевищення граничного розміру річного обсягу розрахункових операцій з продажу товарів
39	Значна кількість і періодичність ремонтів РРО
40	Значна кількість РРО, які не використовуються
41	Збільшення ПК на 10 млн. або у 2 рази в порівнянні з попереднім періодом
42	Збільшення ПК першого податкового періоду більше 50% статутного фонду новоутворення платника ПДВ
43	Повторна реєстрація суб'єкта господарювання платником ПДВ у разі анулювання свідоцтва платника ПДВ за ініціативою податкового органу

Додаток АБ
Динаміка показників ліквідності та платоспроможності видів
економічної діяльності України

Вид економічної діяльності	Коефіцієнт абсолютної ліквідності			Коефіцієнт проміжної ліквідності			Коефіцієнт покриття (загальної ліквідності)		
	Роки			Роки			Роки		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Усього¹	0,217	0,156	0,169	0,585	0,419	0,457	0,900	1,179	1,184
у тому числі									
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,170	0,117	0,122	1,460	0,896	1,050	0,608	1,868	2,000
промисловість	0,107	0,077	0,079	0,497	0,349	0,367	0,895	1,080	1,089
будівництво	0,241	0,149	0,178	0,535	0,358	0,394	0,855	1,073	1,055
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,212	0,128	0,168	0,482	0,319	0,381	0,979	1,047	1,066
торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	0,439	0,218	0,301	0,760	0,438	0,521	0,942	1,201	1,099
оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	0,198	0,124	0,160	0,429	0,287	0,346	0,977	1,046	1,069
роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,151	0,095	0,112	0,813	0,552	0,605	1,049	0,921	1,003
діяльність готелів та ресторанів	0,275	0,293	0,193	0,448	0,436	0,315	1,041	1,016	0,814
діяльність транспорту та зв'язку	0,255	0,196	0,168	0,555	0,391	0,366	0,962	1,016	0,992
фінансова діяльність	0,917	0,756	0,784	2,104	1,746	1,798	0,537	2,944	3,075
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,225	0,195	0,201	0,457	0,334	0,407	0,969	1,134	1,122
освіта	0,506	0,354	0,398	0,659	0,483	0,518	0,821	1,121	1,124
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,429	0,276	0,297	0,699	0,431	0,484	1,125	0,919	0,921
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	0,155	0,142	0,112	0,332	0,204	0,241	1,291	0,682	0,803

Додаток АВ
Аналіз динаміки тривалості оборотного капіталу та його складових в днях,
2007-2011 рр.
Усього по Україні

Види коштів	Роки					Зміна, + (-)
	2007	2008	2009	2010	2011	
Грошові кошти та цінні папери	10,7	10,8	12,3	23,3	24,6	13,9
Запаси:	30,2	32	42,4	38,7	41,2	11
а) виробничі запаси (матеріали на складі)	20,3	21,7	28,8	26,9	29,2	8,9
б) незавершене виробництво	3,8	3,9	5,0	4,3	4,0	0,2
в) готова продукція на складі	6,1	6,4	8,6	7,5	8,0	1,9
Дебіторська заборгованість	87,0	92,9	133,7	116,4	108,5	21,5
Всього оборотних коштів	128,0	135,6	188,3	178,4	174,3	46,3

в т.ч.

Сільське господарство, мисливство, лісове господарство

Види коштів	Роки					Зміна, + (-)
	2007	2008	2009	2010	2011	
Грошові кошти та цінні папери	20,6	20,3	20,0	17,7	18,1	-2,5
Запаси:	164	129,5	113	119,8	131,7	-32,4
а) виробничі запаси (матеріали на складі)	81,2	58,7	45,1	50,7	64,1	-17,1
б) незавершене виробництво	37,7	31,5	29,1	33,6	20,3	-17,4
в) готова продукція на складі	45,1	39,3	38,8	35,5	47,3	2,1
Дебіторська заборгованість	142,1	134,3	152,4	141,2	137,4	-4,7
Всього оборотних коштів	326,7	284,1	285,4	278,7	287,1	-39,6

Промисловість

Види коштів	Роки					Зміна, + (-)
	2007	2008	2009	2010	2011	
Грошові кошти та цінні папери	7,9	7,7	1,9	7,4	10,3	2,4
Запаси:	37,9	39,9	41,2	41,2	37,5	-0,4
а) виробничі запаси (матеріали на складі)	22,9	24,6	24,2	26,9	23,4	0,5
б) незавершене виробництво	6,5	6,3	7,8	6,3	6,0	-0,5
в) готова продукція на складі	8,5	9,0	9,2	8,0	8,1	-0,4
Дебіторська заборгованість	84,2	83,2	136,5	105,5	97,4	13,2
Всього оборотних коштів	130,0	130,8	179,6	154,1	145,3	15,3

Будівництво

Види коштів	Роки					Зміна, + (-)
	2007	2008	2009	2010	2011	
Грошові кошти та цінні папери	15,0	12,5	18,1	17,4	39,1	24,1
Запаси:	77	50,4	89,3	80,1	48	-29
а) виробничі запаси (матеріали на складі)	29,3	34,5	60,9	57,7	32,6	3,3
б) незавершене виробництво	14,9	12,3	20,7	15,9	10,6	-4,3
в) готова продукція на складі	32,8	3,6	7,7	6,5	4,8	-28,0
Дебіторська заборгованість	126,8	115,9	217,4	196,2	154,3	27,4
Всього оборотних коштів	218,9	178,9	324,8	293,7	241,4	22,5

Додаток АД

Динаміка значень коефіцієнта Альтмана в розрізі видів економічної діяльності в Україні, 2009-2011 рр.

Вид економічної діяльності	Роки			Позитивна тенденція (+), негативна (-), тенденція відсутня (0)
	2009	2010	2011	
Усього	1,0345	0,9855	1,0869	+
у тому числі сільське господарство, мисливство, лісове господарство	1,3807	1,3206	1,9569	+
промисловість	1,1062	1,1138	2,5036	+
будівництво	0,4597	0,3940	1,2666	+
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	1,6316	1,4670	0,1852	-
торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	1,5051	1,4135	0,0486	-
оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	1,5952	1,4272	0,1143	-
роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	2,1152	1,8670	2,3619	+
діяльність готелів та ресторанів	0,3625	0,5233	0,7218	+
діяльність транспорту та зв'язку	1,5936	1,1122	0,7107	-
фінансова діяльність	1,0621	1,4060	1,1316	+
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,4486	0,3602	0,1746	-
освіта	2,2062	2,1545	4,9848	+
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,9858	0,8676	0,1092	-
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	0,2750	0,1447	0,0568	-

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Камінська Тетяна Григорівна
Шатковська Людмила Станіславівна
Шиш Анатолій Миколайович
Дробот Наталія Миколаївна
Ільчак Ольга Вікторівна

**ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ**

За редакцією к.е.н., доц. Т.Г. Камінської

МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 25.06.2013 р.